IVAN MAŽURANIĆ

MILORAD ŽIVANČEVIĆ

PRISTUP

Svi znalci i ljubitelji knjige slažu se danas da je Ivan Mažuranić, zajedno s Njegošem, naš najveći pesnik epohe romantizma, jedan od najvećih naših literata uopšte i jedan od najmarkantnijih naših državnika.

Ova ličnost još uvek nema svoj životopis.

Ma kako to izgledalo paradoksalno, iako se o Mažuraniću i njegovom delu obilno i neprekidno piše čitavo jedno stoleće, objavljenih dokumenata o njegovom životu i radu ima veoma malo. Kako se vidi iz popisa vrela, prva Mažuranićeva biografija napisana je 1861. godine u prigodne svrhe, na osnovu obaveštenja iz prve ruke, ali sasvim generalnih, a prva u kojoj su upotrebljeni detaljniji autentični podaci tek potkraj prošlog veka, posle pesnikove smrti, iz pera poznatog istoričara Tadije Smičiklasa; ova potonja, iako veoma nepotpuna, ubrzo je postala i ostala glavni izvor za sve koji su se bavili proučavanjem ličnosti Ivana Mažuranića. Poznata zbirka pesnikovih stihova, koju je priredio sin mu Vladimir, takođe je starijeg datuma i nije bez ozbiljnih nedostataka, međutim, i takva kakva je – nezamenljiva je i u naše dane. U čitavom tom dugom periodu, može se mirne duše reći, kvalitativno nije učinjeno mnogo; trebalo je da prođu decenije dok je Antun Barac objavio svoj poznati rad o Mažuraniću. U međuvremenu pisali su nešto više o njegovoj političkoj delatnosti Rudolf Horvat – o Mažuraniću banu, i Milutin Nehajev – o Mažuraniću kao kancelaru i banu – popularno i prigodno, povodom četrdesetogodišnjice pesnikove smrti.

Kada je Barac pripremao svoju monografiju, nameravao je da obuhvati celokupni pesnikov rad, i književni i politički, svestrano obrađen. Međutim, od svega je ostala samo zamisao. Delo je izašlo nepotpuno, bez životopisa i kritičkog aparata, sa značajnom napomenom:

»U ovoj knjizi nema životopisa Mažuranićeva nili bibliografije. Jedno i drugo predviđeno je uz izdanje cjelokupnih njegovih spisa, što ga sprema pisac ove monografije.«

Ni kasnije ova zamisao nije ostvarena. Knjiga profesora Barca poslužila je korisno posleratnim generacijama, bila je – s pravom – slavljena kao najbolje što je dosad napisano o Mažuraniću, ali je, s vremenom, ona sastavljačeva napomena pala u zaborav. Međutim, ona obavezuje.

Kod nas je danas duboko uvreženo mišljenje da je o pesniku *Smrti Smail-age Čengića* rečena poslednja reč. Samo mali broj ljudi obavešten je da se ni danas pouzdano ne zna š t a je sve Mažuranić napisao. Poslednja bibliografija njegovih radova (Ježićeva, iz 1958) ni izdaleka nije u stanju da nabroji sve pozicije, mada je rađena na osnovu svih raspoloživih štampanih vrela, uz konsultovanje kartoteke Leksikografskog zavoda u Zagrebu. Ovo je potpuno razumljivo: arhivska građa o Ivanu Mažuraniću još uvek nije pristupačna javnosti. Donedavno ljubomorno čuvana u pesnikovoj porodici, delimično rasejana po privatnim zbirkama i delimično zarobljena iza debelih zidova državnih trezora, jednim delom neproučena, a jednim potpuno nepoznata, ona već decenijama čeka da izađe na svetlo dana. Uostalom, nije mnogo bolja situacija ni sa popisom radova o piscu i delu.

Na međunarodnom slavističkom sastanku u Beogradu 1955. godine, u referatu koji je podneo Emil Štampar o razvitku posleratne hrvatske nauke o književnosti, izrečeno je mišljenje da monografija profesora Barca nije najsvežije pisana, te da ima sudova koji podležu kritici. Istina je to. U svome radu Barac je posvetio pažnju pre svega detaljnoj estetskoj analizi, dok za književno-istorijsku sintezu nije više imao vremena. Zatim, monografija o kojoj je reč sastoji se dobrim delom od ranije napisanih eseja, u novoj celini nepotrebno opširnih, koji se ne uklapaju uvek u harmoniju ostalog teksta. Razume se, to su zamerke koje bi se manje-više mogle stavljati svakom, ali u ovom slučaju autoru se ne može oprostiti jedno: potpuno ignorisanje arhivske građe. Njegov je apriorni zaključak:

»Nikakva naknadna ispitivanja ne mogu ispuniti praznine, koje su ostale u starijim životopisima.«

U svome poslu pošao sam upravo od arhivske građe. Samo na osnovu materijala izvan ove disertacije, koji sam uspeo da reduciram i objavim za poslednjih nekoliko godina, popunjene su mnoge takozvane »praznine«. Pisma na primer, koja su dosad bila potpuno nepoznata, vrlo su stara – najvećim delom iz ranog perioda Mažuranićeve aktivnosti (do 1848). Ova pisma izvanredno su značajna, jer upravo o tom delu njegovog stvaranja danas ima najmanje izvornih podataka, zapravo, s obzirom na njegov značaj po našu noviju književnost, ovaj period je u neku ruku živa legenda (Mažuranić je tada stvorio svoja najbolja dela: XIV i XV pevanje *Osmana* – 1842, – *Smrt Smail-age Čengića* – 1845, – i politički refleksivni traktat *Hrvati Madjarom* – 1848).

Osnovni podaci o Mažuraniću široko su poznati: da se rodio 1814. u Novom Vinodolskom, da je bio hrvatski preporoditelj, »ilirski« pesnik, autor jednog veličanstvenog speva, oduševljeni revolucionar a zatim bezmalo reakcionar, sumorni carski činovnik sa sivim bakenbartima, ogromno popularni prvi ban »pučanin« i nepopularni, pomalo zaboravljeni starac, koji odlazi zauvek sa scene godine 1890.

Kako sama priroda posla zahteva, morali su biti detaljno obrađeni biografski podaci. Rekonstruisan je u celosti pesnikov život, ukoliko je to bilo moguće – s najvećom preciznošću: od krštenice do osmrtnice. Pri tom nije smelo biti proizvoljnosti, a pretila je i velika opasnost od banalizovanja činjenica. Učinjen je osvrt na pesnikovo detinjstvo, propraćen njegov razvoj – školovanje i službovanje; rasvetljen karlovački period, u kome je stvorio svoja najbolja dela; prikazana uloga pesnikova u revoluciji 1848, definisana njegova pripadnost demokratskoj levici, stav prema panslavizmu, odnos prema Monarhiji i Ugarskoj, koji ujedno tumači i zagonetni karakter Mažuranićev, otkriva njegov istinski patriotizam; pokušalo se, najzad, odgonetnuti – zašto je Mažuranić rano prestao da piše: pesnik *Smrti Smail-age Čengića* bio je čvrsto uveren da je svome narodu potrebniji kao državnik nego kao književnik.

Pristupivši sintezi, trebalo je rešiti još i mnoga pitanja koja se odnose na Mažuranićev književni rad. Najpre, na osnovu arhivske građe uglavnom, utvrđena je Mažuranićeva saradnja u onovremenim listovima i časopisima: *Danici ilirskoj, Narodnim novinama, Der Pilger, Slavenskom jugu, Südslavische Zeitung.* Tako je otkriven čitav niz radova za koje se dosad nije znalo, jer su bili potpisani šifrom ili sasvim anonimni.

I već poznati pesnikovi radovi, razume se, i oni najznatniji, o kojima je najviše pisano, podvrgnuti su analizi. Novootkriveni autografi bili su i ovog puta od neocenjive vrednosti: oni su omogućili pristup u umetnikovu intimnu radionicu. Tako je, na primer, pronađeno da je *Osman* (pevanja XIV i XV) prvobitno bio napisan u prozi. Neophodna je bila i revizija sudova o *Smrti Smail-age Čengića,* pa je ponovo razmotren stvarni odnos dela prema istorijskoj građi, narodnoj tradiciji i uzorima uopšte.

Uz ove najvažnije, mogle bi se poduže nabrajati sitnije dopune i novine, ugrađene na odgovarajućim mestima u tekst (na primer: Mažuranić–Mickjevič, Mažuranić–Šekspir, itd.).

Ne umanjujući značaj posla koji su obavili prethodnici, preuzimajući i prihvatajući mnoge ranije ocene, ne upuštajući se ponovo u već proverene analize, pristupio sam svome zadatku u času kada se zaista osećala potreba da se nešto više sazna o ovom našem velikom pesniku, danas, kada smo na pragu 150-te godišnjice od njegova rođenja. Sređen i obrađen, materijal o njegovom životu i radu predstavlja prilog sistematizaciji čitave književno-istorijske građe o jednom vremenu.

CURRICULUM VITAE

I

KOLEVKA

(Loza Mažuranića – Postojbina – Roditeljski dom)

Novi Vinodolski leži na samoj obali Jadranskog mora. Sa pučine se najpre ugleda drevni grad, nekada opasan debelim bedemom, i dugovrati zvonik. Bele kuće, zbijene kao dremljiva perad, pokrivene crvenim crepom. U pozadini strme stene. Usahla Rječina, koja se s proleća pretvara u plahu bujicu, uvire u donju luku.

U tom kraju borba za opstanak trajala je stolećima, surova i bespoštedna. Nekada brana na udaru Turcima, trn u oku Mlečanima, prvi u boju s Francuzima, Novljani su na početku prošlog veka otpočinjali miran život. Tek što su prohujali napoleonski ratovi i srušilo se jedno carstvo, minulo jedno doba burno. Brojni vinogradi, pitomo novljansko polje, u zaleđu bogate guste šume bili su spoljni znaci blagostanja koje je tu zavladalo. Savremenici beleže da se tada nije znalo za pečalbu: posla i hrane bilo je u izobilju. Meštani, kojih u ono vreme nije bilo ni dve hiljade, obradivali su zemlju i gajili stoku provodeći dane u spokojstvu, kao u priči, negujući junačke tradicije predaka.[1]

To je kolevka Mažuranića.

Loza Mažuranića veoma je starog, mada ne znatnog porekla. Prema predanju i rodoslovlju koje se i danas čuva u porodici, njeni tragovi vode čak u XIV vek – u Split, odakle se jedna grana preselila na sever. Prvi se u dokumentima spominje oko god. 1550. Ivan Mažuranić, »konjik« u Krajini, »va vrime knezov tržaških Jurja. Miklauša i Krištofa, modruških, krčkih i senjskih . . .« Njemu se gubi trag, ali se zna da je već njegov sin bio nastanjen u Novom, u vlastitoj kući koju je podigao izvan gradskih zidina.[2]

U našoj književnoj istoriji raširena je legenda o dolasku Mažuranića iz Srbije posle boja na Kosovu polju. U prošlosti naizmenice nazivani Mažuranići i Jankovići, po nekakvom dedi Janku, oni su neosnovano dovođeni u vezu čak i sa Stojanom Jankovićem, kotarskim serdarom. Kako se razabire iz starih glagoljskih isprava, sačuvanih u porodici, Mažuranići su stvarno bili k n a p i frankopanski.[3] Institucija knapa,

[1] O Novom i istoriji njegovoj vidi: Laszowski, Emilij: *Gorski kotar i Vinodol*, Matica hrvatska, Zagreb 1923.

[2] Rodoslovlje Mažuranića, koje se vodi od davnina, pregledao je i prema starim ispravama proverio Vladimir Mažuranić. Isp: *Sbirka hrvatskih listina u Mažuranića*, Vjesnik Zemaljskog arkiva, Zagreb 1902, sv. 4. Poseban otisak sa autorovim rukopisnim napomenama čuva se u Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu.

[3] Arhiv Jugoslavenske akademije, pod sig. M-III. Takođe isp. op. cit. rukopisnu belešku uz dok. 10. od 11. travnja 1606.

vrste slobodnjaka koji u nuždi stupaju pod oružje na poziv gospodara, poznata je u srednjevekovnom pravu.

Stanovništvo Novog sačinjavali su malobrojni plemići, zatim slobodnjaci, knapi i kmetovi. Mažuranići su živeli na feudalnom poljoprivrednom posedu i od davnina se bavili zemljoradnjom. Izgleda da su oni, kao i svi njihovi zemljaci, blagodareći naročitim okolnostima, uživali više slobode i samostalnosti no što bi im inače dopuštao njihov položaj. U svim izvorima Novljani se obično prikazuju kao bistri, prkosni i ponosni ljudi, koji drže glavu visoko. Prema prikazivanju samog Ivana Mažuranića, živeli su njegovi preci kao neka državica za sebe. On je to poetski definisao, komentarišući stari Senjski statut:

Ljudi takovi, koji su zakone svoje dobivali od Frankapana, koji ako i bijahu sami sobom manji nego kralj ugarski i hrvatski, ali bijahu tiem bliži svojim podložnikom ter zato odnosno i veći, tako da mogahu u očima puka zaslonit sasvim sjajnost priestolja da ga i nevidi. Tako biva i u naravi: kad mjesec, koji je neizmjerno manji, ali zato i neizmjerno bliže nas nego li golemo i veličanstveno sunce, kada, rekoh, mjesec stupi medju zemlju našu i sunce, zastupi nam ga, da ga ne vidimo, i tad velimo: »Sunce je pomrčalo!«[4]

Prvi obrazovani Mažuranić bio je pop Antun, inače još i kipar, samouki umetnik koji je živeo u XVIII veku. Prvi pak koji su svome rodu doneli slavu bili su sinovi Ivana Mažuranića Petrovog, novljanskog starešine. Svi oni živeli su i stvarali u XIX veku.

Ivan Mažuranić Petrov bio je ugledan seljak, osrednjeg imovnog stanja. Nije on bio tako situiran, kako se obično navodi.[5] Na početku prošlog veka Mažuranići su imali mali posed, sa kojim nisu mogli ni stoku da prehrane bez uzimanja zemlje u najam. O tadašnjem njihovom materijalnom položaju ostalo nam je od Ivana Petrovog sledeće svedočanstvo:

Na Slavni C. Kraljevski Kaštelanat svega Vinodola.

— — —

Buduć da su stale kod mojih starih i kod mene tudje livade za malo novacah u zalogu... odkako su ove livade njihovi eredi odkupili, ja na nijedan način nemožem držati marhu, a prez marhe nemožem obdelavati grunta, poradi toga od njega neimam nikakove koristi. Kad grunt jednu godinu dobro ne rodi, drugu se godinu slabie može obdelati, a što se slabie obdela, to on po manje radja.[6]

Kao i većina njegovih zemljaka, Ivan Mažuranić Petrov bio je pismen. U njegovoj kući gajio se kult narodne pesme, kao relikvija čuvao se Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga.* Članovi porodice vaspita-

[4] *Statut grada Senja od godine 1388.* Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, Zagreb 1854, knj. III, str. 148.

[5] Prema: Mažuranić, Vladimir: *O životu i pjesničkom radu Ivana Mažuranića.* Pjesme Ivana Mažuranića, Zagreb 1895, str. III.

[6] Ovaj dokument, objavljen tek u naše dane, datiran je u Novom, 2. studenog 1838. Isp: Brlić, dr Ivan: *O braći Mažuranićima, Matiji i Ivanu.* Građa za povijest književnosti hrvatske, Zagreb 1953, knj. 24, str. 130.

vani su u strogom patrijarhalnom duhu, čije su glavne vrline bile: pravičnost, junaštvo i ljubav prema domovini. On sam, već kao otac porodice, učestvovao je u ustanku protiv Francuza 1813. godine, i tom prilikom, kako pričaju, nosio vinodolsku zastavu.[7] U toj herojskoj tradiciji živeo je i kasnije, pa i vaspitavao svoju decu. Dr Milutin Mažuranić beleži kako je stari Ivan imao običaj da na Božić izađe pod oružjem i u starinskoj odori, i na konju dojaši do crkve, iako ova nije bila udaljena od njegove kuće više od trista koraka.[8]

Sa svojom ženom Marijom, rođenom Ivić, proveo je stari Mažuranić neporočan i poštovanja dostojan život. Imali su pet sinova: Josipa, Petra, Antuna, Ivana i Matiju. Od njih su poslednja trojica ostavila trajan spomen u hrvatskoj i jugoslovenskoj kulturnoj istoriji: Antun (1805–1888), pravnik i filolog, autor mnogih zapaženih naučnih radova, poznat je kao jedan od nosilaca ilirskog pokreta; naš Ivan (1814–1890) bio je pesnik i ban; Matija (1817–1881), zanatlija i samouk, proslavljeni je pisac prvog putopisa u novijoj hrvatskoj književnosti.

Brojna porodica prehranjivala se radom u vinogradu i polju. Njeni članovi živeli su u slozi i ljubavi, naviknuti da budu zadovoljni s malim, povinujući se strogim propisima zajednice. Roptanja nije bilo, a sve je prožimala neka svest o sopstvenoj vrednosti. Jedan od sinova, durašni Matija, pisao je ne bez ponosa:

Vidiš moj brate da je posla dosta, i skerbi dosta; ela se brez posla i skerbi nigdie nežive. To je istina da su kod nas proračuni slabi za svaki posao, e ali braco moj, gdie se magare valja, vindar nešto dlaka ostane.

Nu sada pogledaj malo gdie ćeš naći bolje, da je što bolje to bi fratarsko bilo, veli poslovica; pak ni onda nebi tebe ni mene ništa dopalo.

Mi smo nebore rođeni za posao i trud, a i roditelji naši jesu neumorni težaci bili, čime su se medju ostalim pukom odlikovali i poštovani bili: ktomu jesmo navikli jestivam priprostim i haljinam tverdim; a to sve, jedno, drugo i tretje čini da čovik sa svojom obitelji udobno živieti može.[9]

Stari Ivan Mažuranić nije bio u mogućnosti da školuje sve svoje sinove. Bez sumnje, on je želeo da u kući ima neku učenu glavu, ali pre svega – ratare. Čim je najstariji stasao – bio je to Josip – morao je da se posveti poslu na imanju. On je doživeo duboku starost, a ostao je na rodnoj grudi do smrti.

Prvi je na škole pošao Petar, o kome se danas gotovo ništa ne zna, štaviše, mnogi istoričari književnosti i životopisci Mažuranićevi uopšte ga ne spominju. Izgleda da o njemu ni savremenici nisu znali mnogo, jer je umro mlad, a spomen na njega nije sačuvan. U jednoj staroj be-

[7] Spomenica o tom događaju nađena je među porodičnim hartijama a skrenuo je na nju pažnju Vladimir Mažuranić: *O životu i pjesničkom radu Ivana Mažuranića*, op. cit., VII.

[8] Mažuranić, Milutin: *Novljansko kolo (Vinodolska knežija)*, Zagreb 1938, str. 73.

[9] Pismo sinovcu Pavlu Mažuraniću, dat. u Novom 27. III 1868. Arhiv Sveučilišne knjižnice u Zagrebu (nadalje: Arhiv SKZ), R 5838/b.

ležnici pesnikovog sina Vladimira, dat. 21/4. 1890, nalazi se sledeći zapis koji se odnosi na njega:

Strina pripovjedala. Bio *djed jako liep* – mati Ivićka vrlo *duhovita* – otac Ivan uvrgao se u mater. Bio još jedan sin, Petar, vrlo ženijalan, u 5. gimnaziji u Rieci umró.[10]

Dr Milutin Mažuranić beleži da su iza ovog talentovanog dečaka ostale dve pesme u narodnom desetercu: jedna slika požar u Senju, a druga slavi ledeničkog župnika Žanića, duhovnog vođu ustanka protiv Francuza 1813. godine.[11]

Sledeći po redu koji se posvetio nauci bio je Antun. Stari Mažuranić, Ivan Petrov, bio je čvrsto odlučio da školuje jednog sina, ali ostali su bili potrebni »gospodarstvu«.

II

DETINJSTVO

(Društvene i političke prilike u Hrvatskoj na početku XIX veka – Detinjstvo pesnikovo – Osnovna škola – Gimnazija – Prva pesma)

Ivan Mažuranić Ivanov rodio se 11. avgusta godišta gospodinovog 1814.[12] On se rodio kad je palo Napoleonovo carstvo.

Situacija u Hrvatskoj na početku XIX veka bila je u svakom pogledu specifična. Zemlja pod okriljem tuđinske krune bila je teritorijalno isitnjena. Građanska Hrvatska sa Dalmacijom i Dubrovnikom obrazovala je jedan, a Vojna krajina drugi, poseban deo. U gradovima nemačka inteligencija, službeni jezik latinski. Politička prava imala je samo aristokratija. Društvene i proizvodne snage tek su bile u razvoju, radništvo kao stalež još nije postojalo, a seljaštvo je predstavljalo besplatnu radnu snagu. Takozvani treći stalež – mlado borbeno građanstvo – još uvek ima neveliku ulogu. Čitava politika službene Austrije usredsređena je na očuvanje dinastije i skrivenu unutrašnju borbu za prestiž viših staleža, a simbol te politike je zloglasni ministar Meternih. Nova era počinje u znaku najcrnje reakcije.

Ivan Mažuranić proveo je svoje detinjstvo bezbrižno, kao i sva ostala deca njegovog zavičaja. Išao je u ribolov, pomagao u polju i gledao kako se cedi mošt posle berbe. Zanimljiva zapažanja o ovom dobu njegova života izneo je dr Milutin Mažuranić u jednom privatnom pismu:

[10] Mažuranić, Vladimir: *Notesi sa različitim bilješkama.* Egzemplar br. 6 od 1890, str. 92–93, Arhiv SKZ, R 6970.

[11] Dr M. M. [Mažuranić, Milutin]: *Matija Mažuranić (1817–1881), brat pjesnika i bana.* Zagreb 1927, Novinska štamparija (S. Pintarić), str. 4.

[12] Krsni list: Arhiv SKZ, R 5845/2.

Stanovnici Novoga polazili su sve donedavna i u dalje šume, kao naši Bribirci i Grižanci. Svaka obitelj imala je svoj šumski »stan«. Stalno je i to, da je pjesnik Ivan u svome djetinjstvu sa svojima polazio također preko planine u te šume, naročito u predjele oko bujnika, Smolnika i Bujice. To se vidi i iz njegovih pjesničkih opisa. On znade, da zec najradije leži pod rujevim grmom, da u planini služi leskov ražanj, jer se leskovo drvo teško zapali, a ražanj se vrti na prokolu. On znade, kako se vabi iskra iz kremena i pravi vatra. Njegova više puta spominjana luč nije ništa drugo nego njegovo sjećanje na primitivnu rasvjetu šumske kolibe. On je toliko puta čuo, kako zašušti pokraj puta guja... Njegove zvijezde Vlašiće poznaje svako vinodolsko, navlastito novljansko dijete.[13]

Na kraju minulog stoleća pesnikov sin Vladimir ovako je opisivao njegovo detinjstvo:

Ivana našega mazili su i otac i mati i starija braća. Krepak momčić, od kojega je kašnje postao visok, plećat mladić, silna tjelesna ustroja i neobične snage mišica, zdrav kao kremen, naužio se je Ivan svojega djetinjstva tako, da je do kasne starosti razblažena srca spominjao zlatni taj svoj vijek.

Nije on bio divlji dječarac. Pripoviedalo se dapače da je bilo časova kada bi se zamislio, kad bi slušajuć pjesme, čitajuć »Razgovor« Kačićev zaboravio i na igru i na nestašne drugove svoje. Ali on nije ipak sanjar. Veseo je to djetić, koji bistrim očima zagleda u ljepote okolice, koj uživa u naravi, u čaru svakoga cvietka, u divoti visoke šume, u pjevanju slavuja, u pljusku valova, bliesku munja i tutnjavi gromova.[14]

Sam pesnik kasnije se setno ispovedao:

Svak najvoli, riječ je stara,
od djetinjstva na što obiknu,
i najveć ga ono opčara
što mu u srcu najprije niknu.

(*Osman* XIV, 533–536)

Bio je to inače osetljiv dečak, krupna crna oka, lirske prirode i bistra uma, ali, kako se već tada opaža, nešto povučen i ćutljiv. Ova njegova rana karakteristika ostaće ujedno njegova najtipičnija, značajna odlika. Bezuslovno je autentično svedočanstvo koje je o tome ostavio Matijin sin Fran Mažuranić:

Ivan Mažuranić bio je tri godine stariji od brata Matije, ali je moj otac već u djetinjstvu bio govorljiviji. Kad bi ih njihova mati – u ranoj mladosti – poslala da štogod kupuju, Ivan bi (kao stariji i pametniji) nosio novce, a mali Mate morao bi ići s njim, da s trgovcem govori.[15]

Ivan nije u početku bio predodređen za više nauke; kao i svi njegovi vršnjaci, završio je osnovnu školu u Novom i ostao kod kuće. U gimna-

[13] Barac, Antun: *Mažuranić*, op. cit., str. 242–243.
[14] Op. cit., str. VIII–IX.
[15] Mažuranić, Fran: *Kod strica Ivana.* Mladost, Zagreb, VI/1928, br. 10, str. 217.

ziju je tada išao Antun. Iz tog vremena sačuvano je jedno pismo na nemačkom jeziku, u kome mladi Ivan moli brata da se zauzme za niega kod oca, da ga pusti na više škole:

Novi den... August 1827

Liebster und gütigster Bruder!

Ich bitte Dich weinend der brüderlichen Zärtlichkeit wegen, dass Du meiner in Gedächtniss nehmen wolltest und bei dem Vater auch für mich ein Paar Wörter sagen möchtest; denn der Vater wird dir diesen Brief übergeben. Ich wundere mich sehr, dass Du mir auf den letzten Brief nicht geantwortet habest. Ich lerne jetzt einiges von der Regel falsi; und die Gesellschafts-Regel habe ich schon gelernet. Unser Lehrer sagt uns, dass wir die Prüfungs-Probeschriften kroatisch schreiben werden. Ich bitte Dich daher, zeige mir, gebühret es sich in den deutschen Schulen kroatischen Text schreiben. Daher liebster Bruder nehme von dieser meinen kleinen Schrift nichts übel. Bleib' mein liebster und gütigster Bruder meiner eingedenk und lebe wohl. Dein unterthänigst bittender Bruder

Johann, m. p.[16]

Razabire se između redaka da ga pritiska i guši čamotinja. Tihi ćutljivi dečak osetio je ljubav prema nauci.

Osnovna pučka škola u Novom bila je nemačka, zato je Ivan već u tim godinama mogao vladati nemačkim jezikom. Karakteristično je i nešto drugo, što takođe izbija iz redaka ovog njegovog pisma: to je čuđenje da se u nekoj instituciji u Austriji može pisati i hrvatskim jezikom. Nemačka nastava uspela je da nejakom detetu ulije saznanje o superiornosti vladajuće nacije.

Ivan je završio pučku školu 1827. godine (tadašnji trivium). Prvi razred, dakle, učio je šk. god. 1824/25, drugi 1825/26, i treći 1826/27.[17]

Želja za daljim obrazovanjem nije mu se ispunila odmah. Kod kuće je ostao još celu sledeću godinu, spremajući privatno prijemni ispit za gimnaziju. S jeseni 1828. položio je u gimnaziji u Rijeci odgovarajući ispit za prvi gramatikalni razred, kako stoji u gimnazijskom protokolu: 12 annorum absolutis rite normalibus, ad examen I. classis grammaticolis admissus, ex omnibus eminentiam retulit, instructus ab Antonio Mažuranić, jurista.[18] Pošao je odmah u drugi.

U to vreme gimnaziia je imala šest razreda, nastavni jezik bio je latinski, a učio se još i talijanski i mađarski. Već sledeće godine Ivan piše bratu Antunu pismo na talijanskom i kazuje koliko je savladao latinski jezik.[19] U toku školovanja u Rijeci naučiće još i mađarski, tako dobro

[16] To je najstarije pismo Ivana Mažuranića, objavio ga je T. Smičiklas god. 1892. u radu: *Ivan Mažuranić, predsjednik Matice ilirske od god. 1858. do god. 1872.* Matica hrvatska od godine 1842. do godine 1892. *Spomen-knjiga*, u Zagrebu 1892, izdanje Matice hrvatske. Tisak Karla Albrechta (str. 99).

[17] U Arhivu SKZ, pod sig. R 5843, nalaze se njegove pisanke iz pučke škole, datirane: »Novi den 5. July 1826-II klasse; 16. December 1826-III kl. Johann Mažuranić«.

[18] Rački, Andrija: *Iz prošlosti Sušačke gimnazije*. Povodom tristogodišnjice (1627–1927). Zagreb [1927], str. 47.

[19] Isp. Smičiklas, op. cit., str. 100.

da će mu biti dodeljena stipendija za dalje usavršavanje u Ugarskoj. Izraziti talenat za jezike, Mažuranić je do kraja života potpuno savladao još i francuski, engleski i sve slovenske jezike.

Glavni zadatak školstva u ovo doba bilo je vaspitavanje pokornih podanika, budućih činovnika u javnim službama, slepo odanih režimu i vladaru. Broj učenika bio je ograničen, a disciplina izrazito stroga. S druge strane, imao je takav sistem krupnih protivurečnosti, budući da je počivao na principima humanističkog obrazovanja. Dobro je opazio Barac, da je škola u Meternihovo doba i nehotično, već onim što je propovedala (»pravo ličnosti, ljubav prema domovini, krepost, vrlinu, požrtvovnost«) negirala ono što je iziskivao režim. Tome su se pridruživali i drugi faktori, kao uticaj lektire, na primer. Čitava talijanska književnost XVIII i početka XIX veka (Alfieri, Parini, Monti, Manconi, Fosolo) bila je prožeta mržnjom protiv tiranije.[20]

U životu povučeni i uvek primerni Mažuranić pokazivao je u gimnaziji znake neposlušnosti. Jednom prilikom zamalo je prošao bez težih posledica. On i nekolicina njegovih kolega izostali su god. 1830. od uskršnjih duhovnih vežbi, a za takvu vrstu prestupa bile su predviđene stroge kazne: zatvor (»ad carcerem«) za humaniste i šibe za gramatike (»sex baculorum ictus«). Mažuranić je imao sreću da je u to vreme već bio humanista.[21]

Iz ovog doba ostala je lepa poslanica u stihu, upućena rodnom kraju, pesnički prvenac njegov: *Vinodolski dolče da si zdravo.*[22] Ispevana u kačićevskom narodnom duhu, već ova pesma, iako početnička i prilično nevešta, pokazuje za kakav se uzor pesnik opredelio, kakav je jezik izabrao, otkriva tananost njegovih osećanja i doživljavanja, ukazuje na talenat:

Vinodolski dolče, da si zdravo,
Novi grade, pozdravljam te lipo!
Otkada sam, da ti kažem pravo,
pustil tebe, lipa moja diko,
Ne uživam tužan nikad mira,
jer ne vidim ja tvoje zidine,
još me tvoje vino jače tira
da t' nazovem ja dobre letine.

Osnovni ton poslanice je nostalgija, ali je ona ujedno i rezime pesnikovog detinjstva. To je najraniji i jedini Mažuranićev intimni dnevnik, ispovest pretočena u stihove. Čutljivi dečak iz Novog otkrio je svoje pravo lice, otvorio srce, pokazao sebe:

[20] *Mažuranić*, op. cit., str. 13.

[21] Rački, op. cit., str. 35.

[22] Pesmu je iz rukopisa objavio Smičiklas, op. cit., str. 101–102, a zatim Vladimir Mažuranić pod naslovom *Pozdrav Vinodolu*, koji nije autentičan (op. cit., str. 201–203 + 240–241).

Ja ne vidim, u tujoj sam strani, ona ravna tvoja lipa polja, koja mene u majevih danih više puti jesu zazivala. Jurve kada zelena bijahu s rumenimi rožicam pokrita, lipo meni v jutro se smijahu s friškom rosom lipo ohladita... kako tvoje zelene gorčice velike mi bihu ugodnice. Kad jeseni, kad brestići mladi, koji v zimi pomrli bijahu, pusteć liste drhćući se hlade, pak prolitnje dnevi pozbudjahu. Kad vesela tica v friškom hladu gnjizdo svoje med liste sakriva, iskao sam njeznu dicu mladu, koja u njem ugodno počiva. V kopriviću, koji s hladom svojim ozdol skoro svu zemlju pokriva, kad ja onda pod njim lipo stojim, proljetna ti mnoga tica piva. Kada pako pridu doba košnje, videti su po svem polju vali, kano da bi more bilo sinje – tuj veselje, kak da si kralj mali! Kad va škuroj Mikulinskoj gori, polag tebe koja se proteže, znadio sam hodit doli-gori, vesel bil sam, izreć se ne može. Kad vetraci ugodno puhahu, navadan bih gledati slaviće v gnjizdu svojem kada počivahu, ter iz njega kazahu glaviće.

Nij' onoga silnog koprivića, pod kojim bim više puti čekal veseloga onog golubića s puškom v ruki, da bim ga otresal. Nij' slavića ni gnjizda njegova, ni gorčice Mikulinske gore, ni zelenih debelih stablova s listim svojim, ki pokriju bare.

Kao što se vidi, o tome kako je mladi Mažuranić provodio dane u rodnom kraju, nije potrebno naknadno svedočanstvo.

U gimnaziji na Rijeci predavao je u to vreme mađarski jezik kao neobavezan predmet profesor Franjo Časar (Császár). Kako se vidi iz protokola, kod njega svi đaci imaju samo »prima« (dobar), jedini Ivan Mažuranić ima »eminens« (odličan).[23] Ovaj momenat biće naročito značajan za pesnikovo dalje obrazovanje. Njegov prvi biograf i savremenik, publicista Đuro Deželić, zabeležio je 1861. godine da ga je Časar zaista zapazio: ovaj profesor bio je veliki mađaron, pa je nastojao da pridobije talentovanog učenika. Ivan je od toga imao koristi: naučio je izvrsno mađarski, a po svedočanstvu Deželića, koje se može smatrati apsolutno verodostojnim, u VI razredu već je pisao pesme na mađarskom kao pravi Mađar.[24] Na svečanom ispitu zapazio ga je zbog mađarske deklamacije i riječki podguverner Irmenji (Úrményi).[25] Nije zato nikakvo čudo što je dobio državnu stipendiju za dalje školovanje u Ugarskoj.

Gimnaziju u Rijeci završio je Ivan 1833. godine. Prema tome, drugi razred učio je šk. god. 1828/29. (videli smo da je prvi položio privatno, zahvaljujući instrukcijama brata Antuna, i odmah pošao u drugi), treći 1829/30, četvrti 1830/31, peti 1831/32, i šesti 1832/1833.[26]

[23] Ibid., str. 45.

[24] [Deželić Đuro]: *Životopis preuzvišenoga gospodina Ivana Mažuranića* Glasonoša, Karlovac, I/1861, br. 14, 15, 16 (nepag.). Postoji i poseban otisak. Ovaj životopis Barac je ignorisao kao anoniman i beznačajan, međutim, na osnovu jednog Deželićevog pisma dat. u Zagrebu 17. III 1861. koje se čuva u Arhivu SKZ pod sig. R 5840/b, vidi se da mu je podatke za nj dao Antun Mažuranić. (Više o tome vidi moju belešku: *Đuro Deželić, autor sbirke životopisah slavnih jugoslovjenskih muževah i prvi Mažuranićev biograf*, Prilozi za književnost, jezik itd., Beograd 1960, knj. XXVI, sv. 1–2, str. 98–99.

[25] Smičiklas, op. cit., str. 102.

[26] *Osobni dokumenti*, Arhiv SKZ, R 5845, br. 1.

Odmah po završnom ispitu, još iste godine, prešao je u Zagreb. Tamo je na Liceju upisao filozofiju (današnji sedmi razred gimnazije), šk. god. 1833/34.[27]

Mažuranić je svoje đačke dane tavorio siromaški. Za stan i hranu u Rijeci, kako je negde pronašao Smičiklas, plaćao je ciglo šezdeset i pet forinti godišnje. Kad je video da se njegov boravak onde bliži kraju, zabrinuo se za svoju budućnost. Roditelji i brat koji se i sam kao đak patio, nisu mogli dalje da ga izdržavaju. Zato je uoči svoga polaska u Zagreb napisao bratu jedno pismo, u kome ga moli da mu nađe neku instrukciju.[28] Vrlo je verovatno da se tamo prehranjivao od davanja privatnih časova i pomoći brata Antuna. Ova pomoć, kao i uticaj koji je Antun izvršio na svog mlađeg brata, od izvanrednog je značaja.

Iz Rijeke je Ivan poneo klasično obrazovanje: prigrlio je Homera, Vergilija, Horacija, Ovidija, oduševio se lepotom drevnog nasleđa. U sebi pak nosio je zvuke narodne pesme i tradicije, i to je ono dvojstvo koje će biti od naročitog značaja za njegove kasnije poglede na književnost.

III

PREPOROD

(Ilirski pokret – U kolu preporoditelja – Licej: Zagreb, Sombatelj – Lektira – Prva štampana pesma – Akademija znanosti – Romantizam i panslavizam – Profesor – Brat Antun – Porodica Demeter – Ljubav)

U svetskoj književnosti i posebno u književnosti naroda Jugoslavije rani XIX vek odigrao je izuzetnu ulogu. Politički, to je doba nacionalnog preporoda, buđenja svesti, borbi za samostalnost i ujedinjenje i konačno izbavljenje ispod tuđinskog iga. Kulturno – to je nova renesansa. Devetnaesti vek znači definitivnu pobedu narodnog jezika i početak jedne nove književnosti, moderne u svakom pogledu, čiji razvoj, uobličavanje i usavršavanje traje i danas.

Na početku nove epohe u Evropi, u vreme kada na sve strane silno prodiru ideje borbenog romantizma, koji znači raskid sa starim i preživelim i koji naročito nalazi izraz u simbolu oslobođenja, kod nas još uvek traje klasicizam i životari racionalizam, kao nasleđe prosvetiteljskog XVIII stoleća. Literature u pravom smislu reči kod nas nema, caruje prevodna i kompilatorska književnost, stihijski i bez odbira, u poeziji najviši je domet oda. U Hrvatskoj – književnost je dijalekatska, nejedinstvena. Izuzeci su neznatni i jedva vredni pomena, često anahronizmi svoga vremena.

[27] Ibid.

[28] Smičiklas, op. cit., str. 102. Ovo pismo, kao ni većina iz tog perioda, nije sačuvano. Na žalost, Smičiklas je objavio samo regesta, pa su ona sada (ili za sada) jedini izvor.

Premda se ne može reći da kod nas već na početku nove epohe nije bilo posejano seme, činjenica je da je preporod nastupio nešto kasnije.

Naročito važnu ulogu u buđenju nacionalne svesti i propagiranju jedinstva i uzajamnosti kod jugoslovenskih naroda odigrao je tzv. »Ilirski pokret«, ponikao u Hrvatskoj tridesetih godina prošlog veka.[29] Zahvaljujući raznim objektivnim uslovima, između ostalog i teritorijalnoj podvojenosti našeg življa, aktivnost ovog pokreta ostala je uglavnom u granicama njegove uže domovine, ali je njegov značaj mnogo širi. U prvom redu, to je traženje jednog zajedničkog izraza za sve naše narode, na književnom i političkom planu, na kome ilirizam kao istorijski termin nije ništa drugo do zamena pojma za jugoslovenstvo.

U hrvatskoj kulturnoj i književnoj istoriji epoha ilirizma predstavlja svetlo poglavlje. Nije bez značaja što ta epoha pada u doba feudalne Austrije. Mlado borbeno građanstvo, koje se tek formiralo, a čiji je izlazak na scenu najavljivao sve brži ritam ekonomskog razvitka, nastupilo je kao nosilac pokreta. Već tridesetih godina, vođa pokreta, mladi Ljudevit Gaj, uzeo je štokavski za zajednički književni jezik, mnogo pre definitivne Vukove pobede. Pokrenute su narodne novine, osnovane narodne čitaonice, pozorište, Matica, štampana mnoga dela iz oblasti nauke i lepe književnosti. Stvorena je domaća inteligencija.

Sve ukazuje na to da je preporod trebalo da bude jedinstven i opšti, za sve južnoslovenske narode. Vukov, Kopitarev i Gajev rad na reformi jezika i pravopisa i stvaranju nove literature i čitalačke publike, narodne pesme koje se izdaju organizovano tokom celog ovog stoleća i skreću na sebe pažnju čitavog sveta, značajni Mažuranićev spev (1846), Njegošev *Gorski vijenac* (1847), Brankove i Prešernove pesme (1847. i 1848), osnivanje mnogobrojnih institucija i niz kulturnih i prosvetiteljskih reformi – sve su to dostignuća koja čine temelj današnje naše književnosti i kulture.

Kad je Ivan Mažuranić došao u Zagreb, novo doba bilo je na pragu. Zagreb je u ono vreme bio svet za sebe: nevelik, sabijen duboko pod Sljemenom, nije se mnogo razlikovao od ostalih provincijskih gradova Monarhije. Prvi tačniji popis stanovnika obavljen je – 1819; tada se na teritoriji čitavog Zagreba nalazilo 9136 lica, a nije ih mnogo više bilo ni u vreme kad je Mažuranić došao u Zagreb, god. 1834.[30]

[29] O ilirskom pokretu napisano je mnogo studija, manjih i većih priloga. Navešćemo ovde samo najvažnija vrela:
- Dr W. Wachsmuth: *Geschichte des Illyrismus*. Leipzig 1849;
- Платонъ Кулаковскій: *Иллиризмъ*. Варшава, 1894;
- Marian Zdziechowski: *Odrodzenie Chorwacyi w wieku XIX*. W Krakowie, 1902;
- Đuro Šurmin: *Hrvatski preporod*, I–II. Zagreb, 1903–1904;
- Jerzy Pogonowski: *Iliryzm i słowiańszczyzna*. Lwów, 1924;
- Ilija Mamuzić: *Ilirizam i Srbi*. Rad JAZU, Zagreb 1933, knj. 247, str. 1–91;
- Fran Petre: *Poizkus ilirizma pri Slovencih*. Ljubljana, 1939;
- Antun Barac: *Književnost ilirizma*. JAZU, Zagreb 1954.

[30] Dr Rudolf Horvat: *Prošlost grada Zagreba*. Hrvatski rodoljub, Zagreb 1942, str. 59.

Sva je prilika da je Mažuranića Zagreb impresionirao, ali razlozi su bili duboko unutrašnje prirode.

Tih godina okupljao je Ljudevit Gaj oko sebe izabrane mlade ljude, vatrene patriote i zanesenjake, koje je uspeo da čvrsto ujedini. Bili su to uglavnom dvadesetogodišnjaci – Stanko Vraz, Dimitrija Demeter, Ljudevit Vukotinović, Dragutin Rakovac, Antun Nemčić, Fran Kurelac, Pavao Štos (Stoos), Ivan Derkos, Josip Kundek, Antun Vakanović i Antun Mihanović. Nešto stariji od njih bio je Antun Mažuranić, desna ruka Gajeva. Sastajali su se u vođinom stanu u Kapucinskoj ulici.[31]

Ivan je uz brata odmah ušao u najuži krug mladih preporoditelja, upoznao se s Gajem i oduševljeno prihvatio revolucionarne ideje. Od tada svojima piše samo hrvatska pisma. Piše novim pravopisom. Istovremeno vredno uči, ponire u nauku i sprema svoje ispite. Već čita francuske pisce u originalu, naročito enciklopediste. U jednoj njegovoj đačkoj svesci iz tog vremena sačuvani su odabrani ispisi, na primer:

»Le sentiment du bonheur écrase l'homme; il n'est par assez fort pour le supporter. – Rousseau«.[32]

Tragovi ove lektire vide se i u ranim Mažuranićevim književnim radovima; tako pesma *Protivnost* iz 1835. (više o njoj biće reči niže), nosi moto iz Rusoa:

»Tout vit par contraste et par opposition.«

Nije li tu začetak ideje za potonje njegove *Misli?*

Prvi Mažuranićev boravak u Zagrebu nije dugo trajao, svega jednu školsku godinu, ali ono što je sa sobom poneo odatle, bilo je presudno za čitav život. U Zagrebu se on svrstao u redove prvoboraca za narodni jezik i književnost.

Školsku godinu 1834/35. proveo je Ivan u Ugarskoj, kao državni stipendista. Kako se razabire iz regesta koja je objavio Smičiklas, nameravao je da ide u Đur (Györ), ali se predomislio i odlučio za Sombatelj (Szombathely). Tamo je na liceju upisao drugu godinu filozofije (današnji osmi razred gimnazije).

U Sombatelju Ivan nije bio zadovoljan ni sredinom, ni samim sobom: čeznuo je za domovinom i Zagrebom, koji mu je postao blizak. Deželić, istina, beleži da se on odmah istakao i tamo, tako da su ga đaci izabrali za svog ravnatelja, no to mu je morala biti mala uteha za ono što je izgubio. Poboljavao je, bio sumoran i utučen.

Veseo skoro nikad nisam, – piše bratu, – jer ti se ovde s nikim niti pogovoriti niti nasmijati poja ne imam, jednom ričjom, od poznanika i ljubimaca mojih daleko jesam zatočen. Još nikomu ništa pisal nisam, jer ti se meni sada baš tako pera u ruke prijeti ne da, kano ni slabomu kopaču motike. Tako mi jest dobro, da bi i ja skoro libros tristium ex Hungaria kakono i Naso pisati začel.[33]

[31] Isp: Horvat, Josip: *Politička povijest Hrvatske.* Binoza, Zagreb 1936, knj. I, str. 66.

[32] *Mémoire d'aucune mots et gallicismes plus curieuz à l'usage de Jean Mažuranich, Auditeur de Philosophie, 1834.* Arhiv SKZ, Filološki spisi, R 5846/I, 3.

[33] Smičiklas, op. cit., str. 103.

Pisao je to na početku svoga boravka u Sombatelju. Na kraju, pred završni ispit, napisao je opet:

Meni se ovde u ovomu vražjemu Subotinom městu ni mrve ne dopada. Profesori človéka drže za bedaka, ako hćeš tu kukavu eminentiu zadobiti, sve materie napamet kao dête recitirati moraš – kolika jest to bezumnost!... Rěčjum jednom, i grad i škola i profesori jesu svi skupa malo ne rekoh rđa i kukavica.[34]

Okružen ljudima sa kojima nije imao ničeg zajedničkog, razočaran u školski sistem i nastavnike, nostalgičan i melanholičan, nameravao je da napusti sve i ode u Požun (Bratislavu), gde ima dosta »braće« i gde će moći da se posveti ozbiljnijem radu i izučavanju slovenskih jezika. Zašto to nije i ostvario, vidi se iz njegovog poslednjeg pisma iz Sombatelja, koje je tek nedavno pronađeno u Zagrebu.[35] Odgovorio ga je Antun, navodno, zbog skupoće. Karakterističan je njegov Post Scriptum iz tog pisma: »Moj naklon g. g. rodoljubom«.

Ako je nostalgija ubijala mladog pesnika, usamljenost je bila njegov najveći prijatelj. Kao i na Rijeci, imao je on sada prilike da se potpuno posveti radu. I krug njegovih interesovanja naglo se proširio. Uči engleski. Iz njegovih školskih beležnica vidi se da je pravio (u originalu) ispise iz Irvinga, oduševljavao se Kolumbom i otkrićima.[36] U to doba pada i njegovo sve intenzivnije zanimanje za narodnu poeziju: među njegovim hartijama sačuvani su celi prepisi stihova i narodnih fraza. Osim toga, izučavao je metriku. Čitao je prilično obimnu filološku literaturu.[37] Kad mu je došao do ruku Vukov *Srpski rječnik* (prvo izdanje, 1818), pažljivo ga je proučio i na jednom listu ispisao primedbe.[38]

I školovanje u Sombatelju proteklo je u znaku nemaštine i štednje. U svojim pismima Ivan redovno moli za novčanu potporu, a u beležnicu brižljivo upisuje svakodnevne izdatke, na primer: »Aprila dne 16. dadoh gospodarici 10 cm«.[39]

Ipak, završio je sa odličnim uspehom. U svim predmetima bio je »eminens«.[40]

Uprkos pesnikovim intimnim raspoloženjima, boravak u Sombatelju bio je mnogo značajniji no što se to može pomisliti na prvi pogled. Otrgnut od rođene grude, mladić je osetio kao nikada dotle koliko je vezan za nju. Na odstojanju, u novoj i tuđoj sredini, mogao je mnogo i mirno

[34] Ibid., str. 106.

[35] Isp: M. Živančević, *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu 1960, knj. V, str. 224.

[36] Arhiv SKZ, *Filološki spisi*, R 5846/I, 2.

[37] Beležnica iz 1835. godine u kojoj se nalazi popis filoloških knjiga, vel. 6 lista + 1 (nemački), nalazi se pod sig. R 5846/I, 4.

[38] Arhiv SKZ, R 5846/I, 8. U zaglavlju Mažuranić je napisao: *»Zlo rastumačene rěči uz ovu knjigu«*, a zatim ispisao: »Krmá, Koprena, Udilj (kod Vuka: Immer, semper, uvijek!), Vijeća«, itd., davši svoja tumačenja na nemačkom i latinskom jeziku.

[39] Arhiv SKZ, R 5846/I, 2/a.

[40] Diploma Liceja u Sabariji, dat. 23. VII 1835 (latinskim jez.) nalazi se pod sig. R 5845, 1 (Arhiv SKZ).

da razmišlja o svemu. Evocirao je uspomene na zavičaj, susrete sa poznanicima iz Zagreba, borbenim omladincima, zanesenjacima i revolucionarima. I tu, u tom omrznutom Subotinom mestu, osetio je stvaralački impuls. Počeo je da piše.

Neposredan podsticaj bio je čuveni Gajev proglas kojim se obznanjuje pokretanje *Novina horvatsko-slavonsko-dalmatinskih* i *Danice.*

Čitajući oglasu, – pisao je bojažljivo bratu, – takov srbež poetičeski od radosti jest me primio da srdcu nikako odoljeti ne mogoh, već da iliričkoj danici odu jednu sočinim, koju (kakva jest da jest) ovde k listu priklopio jesam. Čitaj i razsudi ju. Ako ti se čto vidi, i drugim dobrim domorodcem ńu saobštiti možeš. Ako i ńima tako vidilo se bude, ljubio bim vrlo, da bi g. učeditel dobrotu imao ńu prvim putom na čelo daničino pritisnuti... Suprotivnim pako načinom, t. j. ako ńu porugljivim okom koji pogledao bude, piši mi, tere onda poetičeski trk na věke ostaviti hoću, niti više svakom kolisnom basnirskom srbežu zadovoljiti tražiò budem. Tebi pako naručivam, da ako se to dogodi, odmah ju šundraš sive flammâ sive mari libet Adriano, čto veli Horatius.[41]

Pesma je doista objavljena već u drugom broju lista, na prvoj strani, pod naslovom *Primorac Danici.*[42] Bila je to prva Mažuranićeva štampana pesma; pisana teškim, gotovo nečitkim slogom (»O, koja davnim vedrina djedovom kazati lica, niti maglovitih noći vremenâ razatepsti, zviezdo, milom ne mogaše lučju!«), ona je zanimljiva jer deklariše jednu ideju, koja će ostati trajno prisutna u potonjem pesnikovom stvaranju: grozno koplje zameniti perom, umesto besna paripa na tihom vojevati pegazu.

Književni rad Mažuranićev u Sombatelju bio je vrlo plodan. Mladi pesnik ispisao je tu čitavu zbirčicu stihova, od kojih je većina još iste godine objavljena u *Danici.*[43] Za tako aktivnu saradnju bio je od Gaja i novčano nagrađen, i to je prvi honorar u istoriji hrvatske književnosti. Mladi pesnik, iako materijalno ugrožen, oštro je reagovao na ovaj urednikov gest, ponosno izjavivši da se služenje domovini ne plaća:

Zaisto ne vidim nikakove sobstvene zasluge, koje naplatak znamenita summa biti bi mogla... Musa moja doisto toliko novca vrědna nije, a da bi štogod i zaslužila, pomisli, da domovinu ljubiti dužnost jest, i tako mislim, da u izvršivanju svojih dužnosti zasluge nije nikakove.[44]

Ovaj detalj je naročito karakterističan jer pokazuje da je Mažuranić gledao na književni rad kao na izraz patriotizma, podređujući ga opštim interesima naroda (obliti privatorum – publica curate!), što zapravo objašnjava čitav njegov kasniji stav u životu.

[41] Smičiklas, op. cit., str. 103.

[42] *Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, Zagreb,* I/1835, br. 2, str. 5, dat. 17. prosinca.

[43] Isp: M. Živančević, *Mažuranićeva saradnja u Danici.* Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, god. 1959, tom IV, str. 275–282. Isp. takođe od istog autora: *Nepoznati književni radovi Ivana Mažuranića,* Prilozi za književnost, Beograd 1960, sv. 3–4, str. 294–305.

[44] Smičiklas, op. cit., str. 106.

Zrema savremenim piscima, saradnicima *Danice*, Mažuranić je u ovo vreme kritički raspoložen. Tako 30. januara 1835. piše bratu:

Iliričkí basniri zakone sloga (Reim) ne poznaju. Najmre iz ńihovih versov izsija, da oni misle, da se slog samo u jednakosti zadńih slovâ rěči sostoji, ničto i ne pazeći na nadslovke (accentus). Znam, i sam rado valujem, da težko jest više puta jednake slovke najdti; ali sa svim tim – zakone basnirstva i lěpoglasja bez svake potrěbe prekršiti grěh jest i neumiļa.[45]

Iz Sombatelja Mažuranić se vratio u domovinu kao već afirmisan pesnik, po ubeđenju vatreni ilirac. U Zagrebu je oduševljeno dočekan kod svojih starih poznanika. Ime mladog pesnika bilo je već dobro poznato (Đalski je u romanu *Osvit* opisao utisak koji je prva Mažuranićeva pesma ostavila na slušaoce, prilikom jednog sastanka rodoljuba u kavani na Dvercima).[46]

Povratak u domovinu Ivan je jedva dočekao, sit stranstvovanja, jer je već bio »skoro naški pozabio«.

Oktobra meseca 1835. Mažuranić je upisao pravo na Akademiji znanosti u Zagrebu.[47] U to vreme se iz gimnazije bez ispita zrelosti upisivalo na filozofiju (dvogodišnji tečaj), a posle toga moglo se studirati pravo (takođe dvogodišnji tečaj). Učilo se: naravno pravo, ugarsko civilno i državno pravo, krivično pravo, sudbeni postupak, rudarsko pravo, nacionalna povijest i statistika. Dnevna predavanja trajala su četiri časa a školska godina osam meseci. Kandidat je na kraju postajao *Juratus* i mogao da načini advokatsku cenzuru.

Za vreme boravka u Sombatelju Ivan ni za trenutak nije gubio kontakt sa domovinom. Iz jednog njegovog pisma vidi se da ga je Antun bio pretplatio na *Novine* i *Danicu*:[48] tako je mogao budno da prati događaje u zemlji. Odmah po povratku nije mu bilo naročito teško da se ponovo uključi u društveni život: obnavlja stara poznanstva i sklapa nova pomoću starijeg brata, koji u to vreme pomaže Gaju oko izdavanja novina. Druži se sa Vrazom, Demetrom, Rakovcem, Babukićem, Užarevićem. Istovremeno živo nastavlja sa književnom delatnošću.

Uprkos svojoj mladosti, Mažuranić je još za vreme školovanja uživao veliki ugled u očima svojih starijih drugova. Danas je izvesno da su i poznatiji pesnici tražili od njega savet u pitanjima muza. U našoj književnoj istoriji ostala je nedovoljno istaknuta činjenica da je Stanko Vraz još 1836. upravo njemu poslao svoje stihove na uvid i popravak,

[45] Ibid, str. 104.

[46] K. Š. Đalski: *Sveukupna djela*, svezak VI i VII. Nakladá piščeva, Zagreb 1914, str. 283–284.

[47] Diploma ove Akademije, dat. »Zagrabiae, 8. VIII 1837« (na latinskom), nalazi se u Arhivu SKZ pod sig. R 5845/1.

[48] Smičiklas, op. cit., str. 103.

s molbom da ih uvrsti u *Danicu* – on, ne Gaj![49] Njegove pesme u *Danici* su uvodne, a stihovi uzimani za moto. Njemu se poverava sastavljanje raznih važnih prigodnica, zatim prologa prilikom domorodnih predstava i koncertnih izvođenja. U suvremenoj štampi najavljuje se recitovanje njegovih pesama o svečanostima. Kod prve domaće muzičke akademije, izvedene 1. aprila 1838. u Zagrebu, on je tek svršeni student ,ali njegovo ime na plakatu dominira:

OGLAS MUZIKALNE AKADEMIE

– u kojoj ćedu medju ostalimi plemenita gospoda Daniel Farkaš i Henrik Mikšić od Dolnjega Lukavca u ilirskom jeziku pjevati jedan duett iz opere »Belizario« od Donizettia, preveden od g. Ivana Mažuranića, g. pako G. Roksandić govorit će pjesmu »Vjekovi Ilirije«, složenu od g. Ivana Mažuranića.[50]

Kad je Gaj god. 1837. boravio u Beču, označio je kao svoje neposredne naslednike Dragutina Rakovca, Antuna i Ivana Mažuranića, zaveštajući im voćstvo i čitav pokret.[51]

Godine 1837. Ivan stupa na prvu dužnost, u privatnu advokatsku kancelariju kao juratus notarius.[52] Plata mu je više nego skromna. Tako tavori još celu sledeću godinu. Međutim, riznica njegovih znanja postaje sve bogatija, njegovi horizonti se proširuju.

Značajno je što u ovo vreme pada pesnikovo živo interesovanje za ostale slovenske narode, smisao za jedno šire slovensko osećanje, čiji su koreni, kako smo videli, ponikli još za vreme školskih dana u tuđini, u Sombatelju. Još tada nameravao je junoša da ide u Požun, »u sěvernih roda našega jezicih prokušati se bolše i lagše«, »budući da tamo dobra množina brate naše nahaḍa se«.[53] Zašto to nije ostvario, videli smo; va-

[49] »Dragi Ivo, – piše Vraz, – Eto Vam priklopih nekoliko mojih rižmah, koje uprav sagradih, sa molbom da jih makar nekoliko štogod se Vam varstnih čini, u tekući tečaj Danice metnete, ma dostojte prie jih pozorno proštěti i šta mi nije sa rukom izišlo svesardno izpraviti.« – Ovo upućuje na pomisao da je Mažuranić, što se nigde inače ne spominje, vršio – bar izvesno vreme – i uredničku dužnost u *Danici*! – Isp. *Vrazova pisma.* Priopćio M. Šrepel. Građa, Zagreb 1897, knj. I, str. 240–245.

[50] *Ilirske narodne novine,* Zagreb, IV/1838, br. 25, str. 103. Isp. takođe: *Pàrva muzikalno-deklamatorska akademia s ilirskim besědenjem i pěvanjem,* Danica ilirska IV/1838, br. 14, str. 56.

[51] »Ja vas dakle zaklinjem, – piše Gaj, – uzderžit stupove na kojih domorodno stanje počiva, istina, briga je velika koju sam na vaša leđa napertio«. (*Iz ostavine Dragutina Rakovca.* Priopćio Milivoj Šrepel. Građa, Zagreb 1901. knj. III, str. 252–253).

[52] Svedodžbe Ivana Mažuranića o vršenju službe praktikanta, izdate od Tadije Ferića (dat. »Zagrebiae, 3. XI 1837«) *i* Ferdinanda Žerjavića (dat. »Zagrabiae, 15. I 1840«), nalaze se u Arhivu SKZ pod sig. R 5845/3, a izvadak iz *Protocollum D. D. Jurator Notariorum 1837,* pod br. 24, ibid.

[53] Isp: Smičiklas, op. cit., str. 106. U svojoj studiji *Kollarova ideja slovenske uzajamnosti kod Hrvata i Srba* (Slovanská Vzájemnost 1836–1936, Praha 1938), K. Georgijević nigde ne spominje ovo pesnikovo interesovanje.

žno je da ga ta misao više nije napuštala. Naučio je izvrsno ruski, poljski i češki, a do kraja života panslavizam je ostao njegova skrivena simpatija.

Faktori koji su upravljali Mažuranićeva interesovanja u ovom pravcu, mogu se vrlo precizno odrediti. Pre svega, njegova prva lektira je Kačić, kome je »sve slovinstvo domovina«. Zatim, tu je i sam ilirizam, koji je dobrim delom bio orijentisan panslavenski. Danas nije nikakva tajna da je Gaj 1840. putovao u Rusiju, s namerom da ujedini sva slovenska plemena.[54]

God. 1838. izašla je poznata knjiga grofa Janka Draškovića, jednog od retkih plemića-preporoditelja, *Ein Wort*,[55] u kojoj su potpomognuta Gajeva nastojanja oko ilirskog književnog jedinstva, i koja pledira za slovensku uzajamnost (Wechselseitigkeit). Kako se vidi iz pesnikove privatne biblioteke, koja se i danas, netaknuta, čuva u njegovoj porodici u Zagrebu ,čitao je on veoma rano Kolara, tog apostola slovenske uzajamnosti, njegovu *Slavy Dcera,* zatim *Rozprawy* (w Bud. 1830) i *O slovstvenoj uzajemnosti medju koleni i naréčji slavenskimi.*[56] Od Šafarika je čitao *Literaturu Ilirov,*[57] a sigurno i mnoge druge rasprave – saznajemo, na primer, iz jedne beleške, da je nameravao za Kukuljevićev *Arkiv* da prevede poznati *Pohled na prvověk hlaholského písemnictví.*[58] Čitao je veoma rado i korifeje slovenske romantične književnosti, Puškina i Mickjeviča, i to u originalu; Puškina se, videćemo, seća u nekim svojim književnim radovima, a na Mickjeviča se ugledao i prevodio ga.[59] Upravo u to vreme njegov intimus Dimitrija Demeter objavljuje svoj članak o Puškinu, prvi napis o velikom ruskom pesniku u hrvatskoj književnosti.[60]

Nije slučajno što je Mažuranić, preporučujući 1849. prijatelja Tkalca banu Jelačiću, istakao kao njegov najveći kvalitet doktorsku disertaciju, »u kojoj je na najveću ljutnjavu i čudo njemačke historiografijske doktrine postavio tvrdnju i motivisao je, da je reformacija, taj ponos 'njemačkoga duha', uistinu produkat slavenskoga duha«.[61]

[54] Gajev memorandum caru Nikolaju, u kome se podrobno govori o tome, objavio je god. 1935. prof. E. Moselev u *The American Historical Rewiew* (isp. J. Horvat, op. cit., str. 110). Isp. takođe: Vl. Francev, *Za biografiju Ljudevita Gaja* (Građa, Zagreb 1907, knj. V, str. 142–143).

[55] *Ein Wort an Illiriens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste literarische Regeneration ihres Vaterlandes* (Agram, 1838).

[56] *Danica ilirska* 1836, br. 29, et sep.

[57] *Časopis Českeho Museum* 1833, svaz. I, 18 et sep.

[58] Uz prevod rasprave Sreznjevskog *O pismenosti glagoljskoj,* u Arkivu za povjestnicu jugoslavensku 1857, knj. IV, str. 111–125.

[59] Isp: M. Živančević, *W sprawie autorstwa pierwszych tłumaczeń z Mickiewicza w literaturze chorwackiej.* Pamiętnik Słowiański, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1961, t. XI, s. 224–231.

[60] *Danica ilirska,* III/1837, br. 22, str. 85.

[61] Šurmin, Đuro: *Lična sloboda, školstvo, političke prilike. Pismo bana Ivana Mažuranića iz 1849. god.* Obzor, LXII/1921, br. 21 od 16. listopada (nepag.).

»Slavomanske tendencije« pesnikove (slavomanischen Tendenzen) spominju se i kasnije, u zapisniku Ministarskog saveta u Beču god. 1851.[62]

Interesantno je da se Mažuranićev panslavizam, kao i Gajev, kanalisao postepeno u pravcu rusofilstva. Rusija ga je opčinjavala. Među njegovim neobelodanjenim spisima nalazi se sledeći ispis iz petrogradskog političkog i književnog lista *Сѣверная Пчела* (god. 1839, № 229), natpis sa čuvenog borodinskog spomenika, koji ga je morao duboko impresionirati:

Вторглись въ Россію двадцать языков, пять сотъ пятьдесятъ четыре тысячи человѣкъ, воротились домой девять тысячъ.[63]

»Bez Rusah ništa«, napisao je s fanatičnim uverenjem kad se raspadala Monarhija.

»Drago će mi bit vidieti kako izgledaju predraga bratja Kozaci, s kojimi su nas sve jednako plašili i biedili Niemci i Madjari«, piše 29/4. 1849. iz Beča ženi.[64]

»Rusija je jedini naš spas, jedina naša nada, – govorio je njegov brat Matija. – Kad se veliko ono rusko more digne (a dignuti će se!) prevaliti će Karpate i zaplaviti madjarske poljane.«[65]

Koliko je Mažuranićevo pouzdanje u Rusiju bilo veliko i trajno, vidi se po tome što je god. 1858. lično sastavio jednu predstavku na Velikog kneza Konstantina Nikolajeviča (carevog brata), s molbom da se ovaj primi pokroviteljstva nad operom Lisinskog *Porin*. Predstavka je anonimna, pisana u ime poznatog mecene i pevača Alberta Štrige, te je to možda razlog da je do danas ostala nezapažena. Uz tekst originala priložen je i Mažuranićev vlastoručni (nedovršeni) prevod na ruski jezik.[66]

Razume se, tu se valja ograditi: u svome panslavizmu i rusofilstvu Mažuranić nikada nije bio isključiv na štetu svog naroda. Po prirodi racionalan, on je znao da se zanese, ali ne i da se zaboravi. Kad se počelo na nenaučnoj osnovi govoriti o stvaranju jednog sveslovenskog jezika, on se pobunio. O nemogućnosti takvog jezika napisao je čak i članak.[67]

Posebno je zanimljiv Mažuranićev odnos prema Rusiji. I tu je došao do izražaja njegov trezven i objektivan stav, odnevši prevagu nad emocijama. On je uistinu bio poklonik jedne velike, snažne, ali pre svega bratski udružene slovenske zemlje, kojom bi se i manji jednoplemeni narodi mogli dičiti, bez kompleksa inferiornosti; nije, međutim, odobravao

[62] Ivić, Aleksa: *Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima*. SAN, Beograd 1931, knj. III, str. 143.

[63] Arhiv SKZ, R 5846/I, 2. Dok. br. 9.

[64] Isp: M. Živančević, *Iz korespondencije Ivana Mažuranića. Pisma ženi*. Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, Novi Sad 1961, knj. VIII, str. 163.

[65] Brlić, op. cit., str. 118.

[66] Dokumenat, dat. u Zagrebu, juna 1858, nalazi se u Arhivu SKZ pod sig. R 5849/25.

[67] Ovaj članak ne navodi dosad niko (isp. moj prikaz: *Hrvatska književnost od preporoda do stvaranja Jugoslavije*, Letopis Matice srpske 1961, sv. 1, str. 71–75). Otisnut je u *Südslavische Zeitung* 1851, № 113, s. 239 (nem. got. bez naslova).

politiku službene Rusije. Večni je to jaz između snova i stvarnosti, koji je pesnik dobro osećao. Ovo će se najbolje ogledati u burnim danima četrdesetosme.

S jedne strane, Mažuranić se u pismima raduje što baš Kozaci zavode red u Monarhiji (zbog večito superiornih Nemaca i Mađara), ali istovremeno ne krije i svoje simpatije za ustanike. Zatim, on nikada nije bio za slovensku uzajamnost po svaku cenu, naročito ne za onu kompromitovanu varijantu, pod okriljem imperijalističke Rusije. Dok su ostali ilirci, pa i najznatniji, u ovom pitanju uvek bili spremni na koncesije, Mažuranić je imao već u početku jasno određeno, pošteno i nepomirljivo stanovište. Dok Preradović, na primer, i šezdesetih godina još uvek gorko prebacuje Poljacima izdaju slovenskog jedinstva, traženje sopstvenih puteva, izvan dominacije Rusije, izvan »generalne« panslavenske linije (u poslanici *Poljakom),* Mažuranić još četrdesetosme ima sasvim drugo, veoma realno mišljenje: uza sve simpatije za Rusiju, on u njenom samodržavlju vidi zloguku opasnost za ostale srodne narode. Tragičan položaj Poljaka, na primer, njemu je bio sasvim jasan kada je u svojoj brošuri *Hrvati Madjarom* (1848) pisao:

Bacite okom i na kèrvavu Poljsku.

Kako bezutiešna mučenica na svako sinutje slobode u Evropi zadèrma lanci svojijem i ona.

Kako se u svakom njezinu komadu, kao u ogledalu raztreskanu, na svaki osvitak vedrijega u Evropi dana uzire nebesko sunce slobode.

Kako je živa još i u grobu svomu.

Kako se tri ona plačna ulomka, tri kèrvava uda gorostasnoga njezina tijela, neprestano među se navlače, neprestano jedan k drugom gamze, kao iz tri jadne tamnice tri ljubežljive sestre, nadenom (ocilnom) međusobne ljubavi verigom u pèrkos zidovam, u pèrkos kèrvoločnom nasilju nerazstavno sjedinjene.

Ali utri suze, tamničarko jadna, živa ukopanko jadna.

Jer evo nastupa uskèrs sveti i tebi.

Dat će bog, ustat ćeš, blijeda ali pomladjena i krepka, jer i žito i povèrtlina i sve što je dugotrajnosti namienjeno u mater se zemlju kopa.

Ustat ćeš izmučena ali iskustvom težkijem i udesom kèrvavijem izučena.

Spomenuli smo kako je Gaj putovao u Rusiju s ciljem da pridobije cara za intervenciju na Balkanu, spreman da mu stavi na raspolaganje sebe i svoje ilirce. Mažuranić na tako nešto nikada ne bi pristao.

Juna 1838. godine osnovana je zagrebačka Čitaonica. O ovom događaju Mažuranić je pismeno obavešten i pozvan da lično pristupi i prisustvuje otvaranju, 14. srpnja (jula).[68] Poziv je adresovan: »Blagorodnom gospodinu Ivanu Mažuraniću, visokoga stola banskog bilježniku, gospodinu osobitoga poštovanja vrijednomu«. Potpisali su: grof Janko Drašković, Stjepan Pogledić i Valentin Vrančić. U prilogu je dostavljen cir-

[68] Dokumenat se nalazi u Arhivu SKZ pod sig. R 5844/b, br. 25.

kular u kome je izložen program Čitaonice, osnovane »po izgledu ugarskih varošah i tergovištah«. Kao glavni zadaci navode se:

1. širenje korisnih znanosti;
2. sakupljanje knjiga i novina.

Svakako je u vezi sa osnivanjem Čitaonice i Mažuranićev rad na nemačko-hrvatskom rečniku, koji pada upravo u ovo vreme.[69]

Mladi pesnik bio je, međutim, i dalje u nezavidnoj materijalnoj situaciji. Na scenu je opet stupio Antun, tada već profesor: on mu je pomogao da dobije službu u zagrebačkoj Višoj gimnaziji, kao docent pri humanističkoj katedri, šk. god. 1839/40.[70] Njegov lični položaj time se znatno popravio.

Od naročitog je značaja uticaj koji je Antun izvršio na svoga mlađeg brata, kao i pomoć koju mu je pružao tokom njegovog školovanja i formiranja. Od trenutka kada je uspeo da nagovori oca da pusti i mlađeg brata na škole, bio je on njegov veliki pokrovitelj. S pravom je rekao neko od savremenika: da nije bilo Antuna, ne bi bilo Ivana. On ga je uveo u krug preporoditelja, on ga je upoznao sa idejama pokreta i njegovim nosiocima, dao mu u ruke prve hrvatske novine, ulio mu ljubav prema knjizi, orijentisao ga prema klasičnoj kulturi, taj strogi katonac. Umnogome je Ivan čak oponašao svoga starijeg brata. Koliko ga je poštovao i u svemu slušao, vidi se već iz toga što je njemu za volju rano napustio ljubavnu liriku (kako spominje Smičiklas), iako se danas iz onoga što je u rukopisu sačuvano vidi da je to bilo najlepše što je u to vreme mladi pesnik napisao. O bratu, koga je s vremenom daleko natkrilio, Ivan je govorio s pijetetom do kraja života.

Antun ga je uveo i u dom njegove buduće zaručnice, u kuću bogatog trgovca Demetra, gde je još kao student davao privatne kondicije.[71]

Porodica Demeter, tek odnedavno naseljena u Hrvatskoj, bila je vrlo ugledna grčka trgovačka kuća. Jedan njen predak, ded Grigorije, pobegao je 1770. pred Turcima, posle neuspelog ruskog iskrcavanja u Lakoniji, i nastanio se u Ugarskoj. Njegov sin Teodor oženio se devojkom iz druge jedne izbegličke porodice, Afratijom, i već na međi stoleća nastanio se u Zagrebu kao punopravni građanin. Iz ovog braka rodilo se šestoro dece: sinovi – Naum, naslednik firme, i Dimitrija (1811–1872), potonji veliki hrvatski dramatičar preporodnog doba, i četiri kćeri: Jelisaveta (udata Nikolić), Marija (udata Dumča), Aleksandra (1815–1885),

[69] Rečnik je izašao iz štampe god. 1842, pod naslovom: *Deutsch-illyrisches wörterbuch von I. Mažuranić und Dr J. Užarević. – Němačko-ilirski slovar, sastavljen po I. Mažuraniću i Dr-u J. Užareviću.* Agram, 1842. Više o tome vidi u drugom delu ove rasprave.

[70] Svedodžbe I. Mažuranića o nastavničkom radu u Višoj gimnaziji zagrebačkoj, dat. 19. I 1840, nalaze se u Arhivu SKZ pod sig. R 5845/5. Pod sig. R 5916 nalazi se i zanimljiv pesnički sastav nekog njegovog učenika, koji nesumnjivo svedoči o pesnikovoj popularnosti: Mašek, Ivan – *Na slavu... Ivana Mažuranića, u kr. gl. učilištu zagr. pěsničtva naměstnoga učitelja, itd., itd.*

[71] Smičiklas, Tade: *Antun Mažuranić, umir. gimnazijalni ravnatelj u Zagrebu.* Spomen-knjiga Matice hrvatske, Zagreb 1892, str. 290.

udata Mažuranić, i Roza (neudata). Svi oni bili su u tesnom prijateljstvu sa našim pesnikom, naročito Dimitrija i Roza, koja je posle sestrine smrti ostala s njim do kraja.[72]

U porodici Demeter negovane su tradicije predaka, slobodarilo se i govorilo maternjim jezikom. Mlađi su uneli i duh hrvatstva. Njihova kuća bila je braći Mažuranićima druga rodna kuća.

Kao profesor, izgleda, Ivan nije bio mnogo zadovoljan. Mogućnosti za napredovanje bile su u toj struci slabe – neprestano je pred očima imao primer starijeg brata. Uz to, već je počeo pomišljati na brak, kome je trebalo obezbediti trajnu egzistenciju. Zato odluči da preduzme neki ozbiljniji korak. S proleća 1840. napušta Zagreb i prelazi u kraljevski slobodni grad Karlovac.

IV

KARLOVAC

(Književna atmosfera u Hrvatskoj u razdoblju 1835–1848 – Mažuranić prelazi u Karlovac – Advokat i pupilski kurator – Ženidba Aleksandrom Demeter – Zagovornik domaćeg teatra – Rad na nauci i lepoj književnosti – U opoziciji protiv Gaja – »Branislav«, »Der Pilger«, »Slavenski jug« – Krug poznanika i prijatelja – Politička borba)

U pitomoj ravnici prostiraše se nekad stari Karlovac. Pred namernikom pružao se čudesan vidik: kao na dlanu leži grad, umiven rekom Kupom, koja vijuga uz njega kao srebrni pojas. U nizini varoško polje, za njim sela, njive, pašnjaci i šume omeđene visovima. Duž Kupe i Korane proteže se Gažanjsko polje, po njemu rasuti seljaci u belim košuljama, povijeni za poslom. Uz Koranu leži širok put, a dalje, preko vode, pruža se vidik na Kamensko, Turanj, Belaj i Sjeničak. Bregovi iskićeni vinovom lozom spuštaju se ka severu, gde leži drevni Zagreb.

Polovinom prošlog veka Karlovac je bio poznat kao naročito značajno nacionalno uporište. U mnogobrojnim akcijama mladih hrvatskih preporoditelja, podrška koju je davalo karlovačko građanstvo bila je često presudna. U ekonomskom pogledu, ovaj grad sa jedva četiri hiljade stanovnika bio je izvanredno značajan, kao veoma razvijen trgovački centar sa lepom tradicijom. Prirodno je da nije izostajao ni na kulturnom polju.[73]

Kad je Mažuranić došao u Karlovac, već je uveliko tu radila ilirska čitaonica. Tu su se sastajali »muževi«, diskutovali o politici i, uzgred, o literaturi. Upravo u ovo vreme sukobljavaju se u hrvatskoj književnosti

[72] O porodici Demeter vidi: Mažuranić, Vladimir, *O životu i književnom radu Dimitrije Demetra.* T e u t a, Matica hrvatska, Zagreb 1891, str. III–LXXXV.

[73] O prošlosti Karlovca vidi: *Grad Karlovac, opisan i orisan.* Napisao R. Strohal, član dopisnik Jugoslavenske akademije, Karlovac, 1906.

dve struje: prva, izrazito romantičarska, zalaže se za narodnost u literaturi, a druga je istorijska, tradicionalistička. Mažuranić se nalazi negde na sredini: on je za narodni govor, ali nastoji da unese u literaturu i govor starine, da leksički obogati književni jezik.

U prvim preporodnim godinama, u periodu 1835–1840, objavljena su sledeća dela:

Odiljenje Sigetsko, koje je izdao profesor Stjepan Mojzes (Moyses); *Pjesme i pripovjetke,* koje je, pored mnogih drugih stihotvorenija, napisao Ljudevit Vukotinović; *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga,* koju je sastavio Vjekoslav Babukić, hvaljeni znalac i potonji profesor hrvatskog jezika; spomenuta Draškovićeva brošura *Ein Wort; Dramatička pokušenja* Dimitrija Demetra; *Djulabije* Stanka Vraza, koji je, pored mnogih drugih pesama, izdao i dragocenu zbirku: *Narodne pjesni ilirske, koje se pjevaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske;* Andrija Stipić napisao je knjigu o Vojničkoj krajini; Antun Rusi preveo je s talijanskog zbirku novela pod naslovom: *Ugodne pripoviesti;* Ivan Kukuljević Sakcinski napisao je čuveni igrokaz *Turci kod Siska* (Juran i Sofija), koji je prikazivan sa velikim uspehom; Aleksa Vancaš preveo je s nemačkog *Občinski Živin vračitelj;* paroh Ivan Švear izdao je *Ogledalo Iliriuma,* a Stjepan Marjanović svoje spise pod naslovom: *Vitije i igrokazi;* izašli su i *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika* od Antuna Mažuranića. Ovde treba dodati i mnogobrojne pesme i različite sastavke u *Danici.* Kao rezime čitave preporodne literature ovoga perioda, pojavila se krajem 1840. godina knjiga Dragutina Seljana *Početak, napredak i vrědnosti literature ilirske.*[74]

Društveni život u Karlovcu bio je veoma razvijen. Išlo se kolektivno na izlete u živopisnu okolicu grada, činile se uzajamne posete, priređivale razne sedeljke. Između mnogih oblika zabave najomiljeniji su bili plesovi, maškare, priredbe, koncerti. Od 1840. je intenzivan i pozorišni život.

Mažuranić je prešao u Karlovac 12. maja 1840. Taj datum spominje kao dan rastanka sam pesnik u svojoj poslanici *Zaručnici.*[75] Već 5. oktobra iste godine položio je u Zagrebu advokatski ispit,[76] tako je u Karlovcu mogao da otvori privatnu advokatsku kancelariju. U pravnim naukama usavršavao se i dalje, naročito ga je zanimalo menično pravo. O tom predmetu počeo je da piše neko obimno delo, ali ga nije izdao. Odgovorio ga je, kako saznajemo, njegov karlovački prijatelj Nikola Vranjican (Vranyczany):

[74] *Početak, napredak i vrědnost literature ilirske. S kratkim geografičko-statističkim opisom ilirskih děržavah.* Od Dragutina Seljana. U Zagrebu, tiskom k. p. nar. ilir. tiskarne Dra Ljudevita Gaja. 1840 [str. 88, 8 × 11].

[75] Isp. *Pjesme,* op. cit., str. 230.

[76] Diploma »In regia civitate Montis Graecensis Zagrabiensi«, dat. 8. X 1840, u Arhivu SKZ pod sig. R 5845, br. 6.

Ja se nikako nemožem sprijateljiti s onom mišlju, da Vi knjigu izdate o měnbenom pravu, jerbo ja iz toga nikakve koristi ne vidim za Vas, i volio bi, da Vi to dragocěno vrčme upotrebite za dobavit si izkustvo u fiškalskom poslu i zvanju, bez kojeg izkustva nemožete Vi nikako do višjeg stupnja ili do višje službe doprěti. To neka bude Vaša poglavita zadaća.[77]

Ipak, već početkom 1841. godine, marta meseca, položio je u Pešti specijalistički ispit iz meničnog prava.[78] Kako je Doctor juris promovisan samo na Peštanskom univerzitetu, bio je to povod da se ovaj naslov pripiše Mažuraniću, o čemu smo ne jednom imali prilike da se osvedočimo u suvremenoj štampi, kao i pesnikovoj intimnoj korespondenciji. Tako to sasvim uvereno navodi još god. 1851. u svome leksikonu Rittersberg.[79]

U ovo doba pada jedan naročito značajan događaj: osnivanje domaćeg teatra.

Desetog juna 1840. gostovali su u Zagrebu novosadski glumci. U Zagrebu je dotle postojalo samo nemačko pozorište, tako da je za ovu priredbu vladalo ogromno interesovanje. Izvedena je Kukuljevićeva drama *Juran i Sofija ili Turci kod Siska*. Ogromna masa sveta, svih staleža, raspaljena patriotskom vatrom, frenetično je pozdravila izvođače; aplaudiralo se na svaku repliku. Uspeh je bio izvanredan. Sa umetničke tačke gledišta, bila je to sasvim prosečna, čak slaba istorijska drama, ali istovremeno i prva hrvatska predstava. Ivan Mažuranić je za tu priliku napisao oduševljeni prolog.[80]

Samo nekoliko dana kasnije, na sastanku zagrebačke ilirske čitaonice od 29. juna, odlučeno je da se osnuje »Ilirski narodni teatar«. Referat o tome napisao je takođe Mažuranić.[81] U alternativi – da li putujući, ili stalni teatar, on je predirao za stalni. Izneo je tom prilikom veoma oštro-

[77] Smičiklas, op. cit., str. 114. U Arhivu SKZ pod sig. R 5848, br. 14–16, nalazi se *Zakonik mienbeni*, autograf Ivana Mažuranića (od god. 1840. i 1844. orig. i nemački prevod).

[78] Arhiv SKZ, R 5845, br. 6. Diploma je datirana: »Pest, 1. III 1841.«

[79] *Kapesni slovníček novinářský a konversační*. Sepsal Rittersberg. V Praze, 1851. Str. 495.

[80] *Prolog k teatralnom predstavljanju ilirskomu po družtvu novosadskom u sriedu 10. lipnja 1840. u Zagrebu otvorenom.* Danica ilirska, VI/1840, br. 24, str. 93–94, 13. lipnja. Tu se veli:

Drobno je zrno, i kad se primi u ruku
jedva se vidi; al iz njeg kad se metne
u plodnu zemlju, velik hrast se digne,
i umoran se pod njim putnik hladi.
— — —
I spomente se, da ako se nigda
hrast ne posadi, nigda ga bit neće,
i da, ako se mlado drvo pusti
na volju sniegu i burnome vjetru,
prie dobe gine i nikad ploda nema!

[81] U članku: *Sabor čitaonice ilirske zagrebske*. Danica ilirska, VI/1840, br. 27, str. 105–108.

umna zapažanja, prilično nepovoljno ocenivši novosadske glumce. Budnim i nepristrasnim kritičkim okom okarakterisao je njihovu umetnost kao običan diletantizam, a nije poštedeo ni publiku:

Domorodnost... veselje i radost ne dolazi toliko sa scene u narod, koliko se dapače s naroda sipa na scenu.

Međutim, kada je reč o potrebi osnivanja domaćeg teatra, on se nimalo ne koleba: jednom se s tim mora početi, »jer bez početka neima dočetka«, veli. Metodično i jasno, tačku po tačku, izneo je tu šta treba preduzeti; kao najvažnije, sugerirao je da bi trebalo zadržati novosadske glumce što duže, kao bazu. Diletantizam je to, istina, ali se umetnost mora negovati i postepeno razvijati:

Ako smo za zbilja uvjereni da je svakomu narodu Teatar potreban, i ako smo nakanili da ga i u nas malo po malo polag slabih silah naših zavedemo, šta čekamo veće?

Trebalo je da teatar uđe u sastav Narodnog doma, i da se podigne troškom narodnih priloga. Već od broja 101. t. g. *Ilirske narodne novine* počinju da objavljuju spisak priložnika. Tim povodom na građanstvo je upućen apel, u kome se kaže:

Da, věrli domorodci!

Vi možebiti lěpa ta vrěmena doživiti nećete,
nu těšite se i recite, štono pěva izvěrstni
naš pěsnik I. Mažuranić:
Ako se nigda hrast ne posadi,
nigda ga bit neće.

Do sprovođenja u delo ove ideje, međutim, proteklo je još dosta vremena. Dom je svečano otvoren tek 8. VI 1847.[82]

Iz Zagreba je novosadska družina prešla u Karlovac, na poziv tamošnje opštine, i onda dala niz predstava. O tome izveštava sam Mažuranić u *Danici*, br. 37. t. g.[83] Prva predstava, održana 5. septembra, bila je dobro posećena i »klikovanjem pohvaljena«. Obznanjuje se ustrojenje kazališta u Karlovcu. U dopisu od 9. septembra, anonimni izveštač, po svoj prilici, kako ćemo videti, takođe Mažuranić, piše:

Priverženost k narodnom ovom institutu samo onaj dovoljno presuditi može, kojemu ovdašnje maleno gledalište poznavajućemu kaže se, da su u ovaj dan u njem 482 osobe bile, i da se je još izvan toga do sto osobah porad pomanjkanja města natrag povratiti moralo.[84]

[82] Istorijat ovoga pitanja nalazi se u Gajevoj ostavštini u Arhivu SKZ, pod sig. R 4018.

[83] Isp: M. Živančević, *Mažuranićeva saradnja u Danici*, op. cit., str. 279.

[84] *Ilirske narodne novine*, VI/1840, br. 73, str. 290. Više o tome vid. u drugom delu ove studije.

Pozorišni repertoar bio je prilično siromašan. Osim pomenute Kukuljevićeve drame, Novosađani su prikazivali, kako se vidi iz suvremene štampe, sledeća dela: *Fernando i Jarika* Joakima Vujića (po komadu Karla Ekartshauzena *Fernado und Yarike*); *Smèrt za svoje* Mihaila Vitkovića (po Kotzebuovom *Opfertod*); *Zla žena, Svetislav i Mileva, Pokondirena tikva, Laža i paralaža* J. St. Popovića; *Strělci* Baboa *(Die Strelitzen,* prev. Mirko Šandor); *Horvatska věrnost* (čini se, Demetrov prevod s nemačkog); *Priatelji* i *Uladimir i Kosara* Lazara Lazarevića; *Uroš U* Stefanovića; *Šubić Stěpko, ili Bela IU. u Horvatskoj* Kukuljevića (po Kocebuovu komadu *Bela's IU Flucht*); *Bretislav i Juta* Karla Egona Eberta *(Bretislav und Jutta,* prev. Ljudevit Vukotinović); *Poslědice zločinstva* Kocebua (*Folgen des Verbrechens,* prev. Konstantin Popović); *Fridolin* Franca Holbajna (po Šilerovoj baladi *Der Gang nach den Eisenhammer,* prev. Ignjat A. Brlić); *Obalarova kći* Šeridana Noulza (Knowles), prema preradi nemačkog dramatičara Fridriha Trajčkea (Treitschke), prev. Dimitrija Demeter; *Grizelda* od Fridriha Halma *(Griseldis,* prev. Jakob Užarević); *Angelo, okrutnik padovanski* V. Igoa (*Angelo, tyran de Padove,* prev. Jakob Užarević).[85]

Osim toga, bio je izveden »Veliki narodni Tableau« *Povratak Cèrno-Gjorgjinoga sina u svoju domovinu,* »s izjasnjujućimi rěčmi od g. Ivana Mažuranića, govorenimi u kostimu od gospoje Stein-Maretić«. Kako nas obaveštava u svome prikazu neki *Sincerus* (po svoj prilici niko drugi do sam Dimitrija Demeter, koji tada putuje sa pozorištem), to je »od strane domorodacah s velikim uzhitjenjem primljeno bilo«.[86]

Ove predstave, razume se, bile su daleko od toga da čak i za ondašnje pojmove budu na visini. Ponajmanje su mogle u umetničkom pogledu da zadovolje ljude koji su imali prilike da se upoznaju sa dostignućima savremenog evropskog teatra, pre svega na prestoničnim scenama. Te su domaće predstave bile dobro posećene u najvećoj meri iz patriotskih pobuda, a delom, kako se izrazio jedan savremenik (Jarnevićeva), »da se vrijeme ubije«.

Boravak Mažuranićev u Karlovcu naročito je značajan po njegov književni rad, ali ne samo književni.

Ivan i Aleksandra sklopili su 28. juna 1841. brak.[87] Venčanje je obavljeno u 8[h] ujutro u crkvi sv. Ksavera u Zagrebu. Kumovali su prisni prijatelji pesnikovi, dr Jakob Užarević i zet Dumča.

Sva je prilika da do ove veze nije došlo tako lako, uprkos nesumnjivim simpatijama Demetrovim za tihog i ozbiljnog, kršnog tamnoputog mla-

[85] *Zbornik priloga istoriji jugoslovenskih pozorišta 1861–1961.* Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu, Novi Sad 1961.

[86] *Danica ilirska,* VI/1840, br. 41, str. 164. O ovome Tableauu, na žalost, ne znamo ništa bliže; ni »izjasnjujuće riječi« nisu sačuvane.

[87] M. Živančević, *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu,* op. cit., str. 225. Još o tome: *Milivoj Šrepel, Iz ostavine Antuna Vakanovića.* Građa, Zagreb 1899, knj. 2, str. 219.

dića. Pesnik je imao već dvadeset i sedam godina, bio je još uvek početnik i puki siromah; Demetrovi pak bili su veoma bogati i držali glavu visoko. Tri godine se otezala ta stvar, dok se nije najzad srećno okončala, zahvaljujući u prvom redu činjenici što su mladi bili izuzetno čvrsti i istrajni, ali i još ponečem: lepa Aleksandra počela je u ono vreme da poboljeva od sušice, i od čežnje, sigurno, naglo da vene; uz to, po ondašnjim shvatanjima ona – pesnikov vršnjak – nije više bila u dobi kada se sedi u roditeljskom domu. Najzad, spomenuli smo, pesnik je čitavoi porodici nesumnjivo bio omilio, a tih dana upravo je obezbedio sebi kakvu-takvu egzistenciju.

Svoje nedaće oko ženidbe opevao je Mažuranić u pesmi *Javor i tamjanika*, koja je ostala u rukopisu sve do njegove smrti: Sve se loze uz drvlje popele, samo neće crna tamjanika koja hrli u dolinu, odakle se, usred drača i tvrda kamena, pomalja javor. Nije to bilo pravo ponosnim jablanovima i brestovima na brdu, gledajući s visina na one »kojino se s niska uzvisuju« (zanimljivo je da je ovaj stih precrtan u rukopisu). Oni su hteli da ometu njihovu vezu, a pesnik se ovako tešio i nadao:

Dan ka dnevu, tuga za nevoljom,
što ne danas – to će sutra biti,
što ni sutra – to će prekosutra,
Vene loza težeć za javorom,
vene javor težeć za lozicom:
svako gine jer mu drugo čezne,
nit će jedno da preživi drugo.

Hrabrio se tako i istrajao.

Mladi supružnici preselili su se u Karlovac za stalno. U zajedničkom životu izrodili su šestoro dece: najstariji, Božidar (1842–1881), bio je konjički oficir; on je zadao dosta briga svojim roditeljima. Vladimir (1845–1928), pravnik i pesnik, dostojan sin svoga oca, bio je krupno ime u našem kulturnom i društvenom životu, izdao je očeve pesme i niz zapaženih naučnih radova; umro je kao predsednik Jugoslavenske akademije. Spominje se u porodičnim listovima i rano preminuli Stanko. Nadživele su roditelje kćeri: Marija, mezimica (udata Špun-Strižić), Slava (udata Birač) i Olga (udata Čučković).

Obično se kaže da je Mažuranić prešao u Karlovac pošto se oženio. Videli smo da se to dogodilo mnogo ranije: otišao je tamo u maju 1840, a već u januaru 1841, kako se vidi iz jednog njegovog pisma, rešen je da se tamo nastani za duže vreme.[88] »Kvartir« je našao »u Lađevićevoj kući naprema Musulinu«, očevidno više nego skroman, »nizak tako da čoviek jedva i gologlav more biti u sobi, a od klobuka ni govora«. Taj kvartir pogodio je za šest forinti srebra na mesec. Osim običnog svakodnevnog kaputa pesnik nije imao odela (obaveznog fraka i crnih hlača) u kome bi

[88] M. Živančević, *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu*, ibid.

se mogao zvanično pojaviti. Provodio je vreme čitajući knjige, »kao ćorav bez svakoga diela«.

Privatnom praksom pesnik se nije dugo bavio. Još iste godine podneo je karlovačkom magistratu molbu za službu, i 22. XI nastupio dužnost pupilskog kuratora, na kojoj će ostati sve do 13. III 1849. godine.[89]

Sada Mažuranić stupa u otvorenu političku borbu. Iz pisma ženi od 1. novembra 1841. jasno se vidi da je oktobra meseca putovao u Varaždin, gde je prisustvovao kongregaciji, na kojoj se manifestovala snaga Narodne stranke. Bili su tamo još i Gaj, stari Drašković, Vranjican, Herman Bužan i drugi.

Kao neplemić, Mažuranić ne uživa politička prava. Međutim, on ni za tren nije dozvolio da se njegov duh uspava, da podlegne monotoniji i sivilu provincijskog života. U Karlovcu, u krugu Čitaonice, on je aktivan kao i u Zagrebu: učestvuje u svim manifestacijama, pomaže pokret rečju i delom. U jednom dopisu oduševljeno kliče: »Narodnost ilirska i jezik svaki dan niekoliko pobedjuje neprijateljah, svaki dan novih nalazi prijateljah!«[91] Ni sa Zagrebom ne prekida vezu. Tamo je na svim značajnijim skupovima, održava sastanke sa vodećim ličnostima javnog i kulturnog života, domaćim i stranim. Uz to neprekidno sarađuje u listovima i mnogo čita.

U razdoblju 1841–1848. kniiževna aktivnost Mažuranićeva kvantitativno opada u odnosu na prethodne godine, ali u ovom razdoblju on je napisao svoja naibolja dela: *XIV i XV pevanje »Osmana«* (1842, izašlo 1844) i *Smrt Smail-age Čengića* (1845, izašlo 1846). I da je napisao samo stihove *Osmana* i ništa više, Mažuranić bi danas bio slavljen kao veliki pesnik ilirske epohe. U kvalitativnom pogledu, karlovački period predstavlja krunu njegovog stvaranja.

Sudeći po vrtoglavom usponu u književnosti, od nepoznatog malog provincijskog saradnika novina do prvog pesnika u zemlji, morao bi Mažuranić biti veoma zadovoljan sobom. Međutim, po prirodi do krajnosti skroman i kritičan, on to, izgleda, nikada nije bio. Jasno je kakva su ga osećanja raspinjala kad je zapisao:

Ljudi napreduju u *tjelesnom* (materialnom) i *umnom* (intelektualnom) pretezanju uviek dalje, zašto ne takodjer i u *ćudorednom* (moralnom)? Mi smo se učili kako se mogu življi (elementi) svladati, pa smo robovi naših najmanjih ćudih; mi dokučujemo zakone naravi, a zaboravljamo da se učimo nas same dokučiti; mi bivamo razumniji, ali nesretniji.[92]

Melanholična ispovest.

[89] Arhiv SKZ, R 5845, dok. br. 8 i 30. Spisi koji se tiču kuratorijuma u Karlovcu nalaze se pod sig. R 5850/a, br. 2, i R 5850/c, br. 9.

[90] M. Živančević, *Iz korespondencije Ivana Mažuranića*, op. cit., str. 162.

[91] *Sabor harlovačke ilirske čitaonice*, Danica ilirska, VII/1841, br. 8, str. 29–31.

[92] *Danica ilirska*, VII/1841, br. 36, str. 148.

Njegova interesovanja ostala su u ovo doba uglavnom u onim okvirima, koji su već bili određeni za vreme njegova đakovanja i boravka u Zagrebu. Pre svega, još uvek se živo zanima idejom slovenske uzajamnosti:

Ovdie smo čitali Thuna, – veli u jednom pismu iz tih dana, – koji nam se neizmierno dopó: ne bi li bilo dobro i u Danici o njem rieč zametnuti i štogod iz njega priobćiti?[93]

Očevidno, radi se o delu Lava Tuna (Thun, Leo): *Ueber den gegenwärtigen Stand der boehmischen Literatur* (Prag 1842), koje je upravo izašlo tih dana (Mažuranićevo pismo datirano je 19. travnja 1842). Autor, inače poznati režimski sluga i reakcionar, zastupa u ovom spisu tezu o nemogućnosti političkog, ali o izvesnosti književnog ujedinjenja Slovena, pledirajući za međusobno upoznavanje Slovena, za negovanje maternjeg jezika, za domaću kulturu i jedno opšte slovensko osećanje. Prirodno je da su to bile misli koje su morale goditi srcu svakog ilirca.

Od lepe književnosti pesnik uglavnom čita romantičare, koji su u modi. Da je morao poznavati Bajrona, vidi se već iz fakture nekih njegovih dela, a verovatno ga je čitao i u originalu, budući da je dobro znao engleski jezik; odrazilo se to svakako i na kompoziciji *Smrti Smail-age Čengića*, kako je već i ranije u nauci primećeno. Da je čitao i poznavao Puškina i Mickjeviča, već smo spomenuli.

Nije izvesno da li mu je Šekspir došao do ruku u izvorniku, ali je sigurno da je upravo tog pesnika imao na umu kad je napisao stihove:

Kieh živijeh prostor luči,
da ih ne luči mrtvijeh sada,
neka u smrti bar se sluči
što u životu bješe nada.

(*Osman* XIV, 945–948)

Naime, u Zagrebu je novembra meseca 1841. izvedena prva domaća predstava *Romea i Julije*, u slobodnom prevodu šuraka Mažuranićevog Dimitrije Demetra (sa nemačkog izvornika). O toj predstavi donela je vest nemačka *Croatia* u br. 24 od 23. XI t. g.[94] Moralo je ovo pesniku biti sveže koji mesec kasnije, kad je stvarao ovo pevanje *Osmana* god. 1842.

Godine provedene u Karlovcu ujedno su godine kada je mladi spisatelj, osim literature, mogao potpuno da se posveti svojoj porodici. Nije on bio srećan pater familias. Žena mu se u Karlovcu sasvim razbolela od tuberkuloze, koju je vukla čitavog života. I deca, kad su došla na svet, stalno su pobolievala. Intimna pisma pesnikova i njegovih najbližih

[93] M. Živančević, *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu*, op. cit., str. 227.

[94] Isp: Filipović, Rudolf: *Shakespeare in Hrvati v 19. stoletju*. Slavistična revija, Ljubljana, II/1949, str. 307. U Arhivu Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu nalazi se rukopis ovog komada (svojina Demetrova!): *Romeo i Julia*. Po Šekspiru Christian Felix Weisse. Preveo Vasilije Jovanović-Zemunac, preradio Dimitrija Demeter. Inv br. 97.

najbolje pokazuju koliko se mučio, siromaški živeo, jedva sastavljao kraj s krajem, obremenjen porodicom, jurio poverioce i dužnike, i sam prezadužen, obavljao javnu službu, i uza sve to čitao, pisao, otimao se, stvarao.

U međuvremenu desio se jedan krupan događaj, važan po dalji tok pokreta i raspoloženje njegovih pristalica: u januaru 1843. obznanjena je »previšnja« odluka kojom se zabranjuje ilirsko ime.[95]

Politički karakter pokreta, koji je u početku nastupio kao književni i kulturni, bio je više nego očigledan. Izveštaj bečkom dvoru o stanju u zemlji podneo je lično novopostavljeni ban Haler (Haller), koji je bez okolišenja ukazao na opasnost što se nadvila nad Monarhijom.[96] Reakcija je bila brza: smesta je ukinuto ilirsko ime, a omladini je zabranjeno svako učešće u politici.

U redovima rodoljuba odjeknulo ie to kao težak poraz, za koji su u prvom redu počeli da okrivljuju Gaja, čiji stav prema Beču za mnoge nije bio dovoljno jasan. Gaj, kome su prebacivali da je mlak i dvoličan, izgubio je tada mnogo priiatelja. Nije ostao ravnodušan ni Mažuranić; on je oštro reagovao perom, jednim sonetom kome je dao naziv *Izgubitak imena ilirskoga:*

O nado naša liepa, al skoro pala,
koja nas tieme većma pità, neka
veću nam pako budeš žalost dala
i panutja nam veća bude zveka.

Ti nam obeća da će ka se kala
imenom noviem j e d n a postat rieka,
i zamniet zemljom viečna posvud hvala
maternjem glasu od ilirskieh sekah:

[95] *Ilirske narodne novine* t. g., br. 6 od 21. januara. Urednik Gaj je za tu priliku na čelu lista objavio sledeće

O č i t o v a n j e

Budući da je nj. veličanstvo u premilostivoj naměri, za ukloniti povod svim međusobnim razpram, dostojalo upotrěbljenje imena *ilirskoga* u ovih novinah ukinuti: zato će one i Danica u napréd izlaziti pod ovako proměnjenim imenom. – Svi dobromisleći domorodci sklanjaju se s tim većjom podanostju i topliom zahvalnostju na ovu previšnju naredbu: čim s pouzdanostju previditi mogu da će se s ukinutjem ovoga imena napokon sva razdražena serca umiriti i da će svi sinovi domovine bez iznimke sve svoje sile obratiti na obrazovanje naše narodnosti i na sačuvanje konštitucije i municipalnih naših pravah; po čem moći će previšnja ova naredba pri slogi i bratinskoj ljubavi, koja se s time postići kani, ne inako, nego što najblagotvornie dělovati na razvitje naše narodne srěće, za kojom svi pravi domorodci teže.

[96] Isp: Šišić, *Hrvatska povijest.* Treći dio: od godine 1790. do godine 1847. Zagreb 1913.

Nu što za izliečit sliepce liečnik tvori,
nevidi sliepac, a oni koi se hvasta
vodjenjem njega, još je od njega gori.

Čiem od poklie se nebo s zemljom rasta,
za vlaštitom se svako hasnom mori,
i pošten vodja – to 'e što u zimi lasta.[97]

Iz ovakvog uverenja proistekao je definitivan raskid mnogih vodećih iliraca s Gajem.

Posle zabrane ilirskog imena cenzura je bila strašna, surova. Sve važnije političke stvari štampane su u inostranstvu. Tako je Bogoslav Šulek 1844. objavio u Beogradu svoju poznatu brošuru *Što namjeravaju Iliri*, anonimno. Zavladala je sumornost, apatija.

Književna produkcija, čija se krivulja do tada konstantno pela, naglo je opala. God. 1841. izašli su *Glasi iz dubrave žerovinske* Stanka Vraza, *Anka i Stanko* Ane Vidović, Kukuljevićev *Stěpko Šubić* i Bogovićeve *Ljubice;* 1842. objavio je Matija Mažuranić svoj *Pogled u Bosnu* (pod pseudonimom), Vukotinović *Ruže i tàrnje*, Trnski *Pjesme*, Kukuljević *Različita djela* (I), Zorac *Čudnovate diple*, Topalović *Odziv rodoljubivoga serca*, Rakovac *Mali katekizam za velike ljude*. Dragutin Rakovac i Ljudevit Vukotinović izdali su zajedno *Pěsme domorodne*, prvu hrvatsku pesmaricu (Mažuranić je u njoj pod br. 42 zastupljen pesmom *Ilir*). Od godine 1843/44, pa nadalje, izlaze dela nekako upadljivo smirenijeg sadržaja: 1843. *Domorodne pověsti* Dragojle Jarnević, Demetrova *Teuta*, Kukuljevićeva *Različita djela* (II) i Seljanov *Zemljopis pokrajina ilirskih;* 1844. izašao je *Zvekan opet na světu* Trnskog, *Iskrice* Nikole Tomasea, *Pěsme* Ane Vidović, Kukuljevićeva *Različita djela* (III) i Vukotinovićeva *Prošastnost ugarsko-horvatska* (I–II); 1845. Preradovićevi *Prvenci*, Nemčićeve *Putositnice*, Utješenovićeva *Vila ostrožinska*, Vrazove *Gusle i tambura*, itd., itd.

Za književnu atmosferu u ovo vreme karakteristično je svedočanstvo koje nam je ostavila u svome dnevniku Dragojla Jarnević:

Hladno čitateljstvo našeg ilirskog književstva ne skrbi mnogo za spisatelje i svaki izdavatelj jednog djelca mora biti zadovoljan da mu se plate troškovi. Ono ne pita, kako će pomni spisatelj živjeti, već hladno hvata za knjigu i u njoj traži, ako je što takova upisano, po čemu bi se moglo podučiti kako bi se došlo na veliki imetak i dostojanstvo.

(Datirano upravo u Karlovcu, 19. V 1843.)[98]

[97] Pesma je ostala u rukopisu, pa nije čak ušla ni u posthumnu zbirku iz 1895. godine: obelodanio ju je Vladimir u II izdanju *Pjesama* (Sušak, 1924), posle pada Monarhije. Zašto ju Ivan nije objavio, jasno je: bio bi to atak ne na Gaja, već na previšnju odluku (više o tome u drugom delu ove rasprave). Cit. prema rukopisu SKZ, R 6431/a.

[98] *Dragojla Jarnević: Život jedne žene*. Odabrane stranice dnevnika. Priredio Stanko Dvoržak. Znanje, Zagreb 1958, str. 130–131.

Većina je bila za to, da se posle poraza miruje, dok ne dođu bolja vremena za akciju.

Mažuranić sa drugovima nije čekao bolja vremena.

Karlovački »domorodci«, poimence Ambroz Vranjican, Dragojlo Kušlan, Ivan Mažuranić, Nikola i Antun Vakanović (uz njih se spominje i stari Janko Drašković), dolaze na ideju da pokrenu jedan ilegalni list, pod naslovom *Branislav*. Ovaj list izlazio je u Beogradu od novembra 1844. do februara 1845, bez naznake mesta i datuma, kao letak. Štampani egzemplari bili su tajno dopremani u Hrvatsku brodom Dioničarskog društva, čiji je predsednik bio Vranjican.[99] Oko izdavanja i transportovanja brinuo se sa srpske strane Matija Ban.[100]

Branislav je bio projugoslovenski nastrojen list, pamfletskog karaktera. Meta su mu najčešće bili Mađari i mađaroni. Značajno je za nas da se već njegov uvodnik poziva na naravno, a ne državno pravo; iza toga, rekli bismo, stoji sam Mažuranić, za koga je karakteristično da je sve svoje kasnije političke sastave stvarao na toj osnovi.

U to vreme izdavao je u Karlovcu Ivan Nepomuk Pretner (Prettner), poznati suvremeni knjižar, zanimljiv list na nemačkom jeziku, kome nisu bile tuđe preporodne ideje. List je izlazio neprekidno od 1841. do 1848. pod naslovom: *Der Pilger. Commercielle belletristische Zeitschrift* (od 1845. kao *Organ für vaterländische Interessen, Kunst und Industrie).*[101] List je bio na priličnoj visini, bolji nego zagrebačka *Luna:* imao je hroniku, aktuelne trgovačke i industrijske vesti, kulturni pregled. U njemu su (najvećim delom anonimno), sarađivali Kušlan, Tkalac, Jarnevićeva, Mažuranić i drugi. Čini se, trebalo je da to bude njihov list! U jednom poverljivom pismu, dat. 14. XII 1845, urednik *Danice* Bogoslav Šulek piše Gaju:

Ja sam saznao da je Ivan Mažuranić naumio izdavati Pilgera u našem jeziku: ako on namjeru ovu izvede, onda će bit kasno prekasno Danicom mu se oprieti. Mi moramo obćinstvo praeoccupirati.[102]

Još 1842. godine u jednom pismu Mažuranić je uzgred spomenuo: »Prettner mi je bio jedanput ponudio redakciu.«[103] Danas se na osnovu arhivskih istraživanja zna da je Mažuranić išao i dalje: postoje autentični tekstovi ugovora za štampanje jednog hrvatskog časopisa, dat. Karlstadt, 6. II 1846. i 4. III 1847, adresovani na: Johann Mažuranic, etc, etc, in loco (nem. autograf), sa potpisom: Prettner.[104]

[99] Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske.* Op. cit., str. 127.

[100] Isp: Popović, Miodrag: *Načertanije i srpski pisci oko četrdesetosme.* Savremenik, Beograd 1958, br. 6, str. 16 (separat).

[101] *Anali Leksikografskog zavoda FNRJ* (Građa za bibliografiju jugoslavenske periodike), Zagreb 1955, sv. II, str. 220, pogrešno beleže ovu drugu godinu kao početnu godinu izlaska lista.

[102] Milivoj Šrepel, *Šulekovi listovi Gaju.* Građa, Zagreb 1899, knj. 2, str. 284.

[103] M. Živančević: *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu.* Op. cit., str. 227.

[104] *Erklärung 1–2,* 3 lista. Arhiv SKZ, R 5850/I, 6.

Grupa karlovačkih rodoljuba koja je pokrenula *Branislav* i uređivala *Der Pilger*, u stvari je ista ona grupa – znamenita demokratska levica – koja je 1848. pokrenula *Slavenski jug*. To je u nauci ostalo nezapaženo.

Slavenski jug, izvanredno napredan za ono vreme, bio je blizak idejama francuske revolucije. Prema ocenama savremene istoriografije, značio je sintezu najboljeg i najpozitivnijeg u eposi naše četrdesetosme.[105] Izlazio je u Zagrebu tri puta nedeljno, od 6. avgusta 1848. do 1. jula 1849, a od tada svakog dana sem praznika. Urednici su bili Dragojlo Kušlan i Nikola Krestić, izdavači braća Župan. U zaglavlju lista bio je štampan spisak članova redakcije, koju su sačinjavali: Julio Bišćan, Mirko Bogović, Gustav Dollhopf, Josip Drenovac, Mojsije Georgijević, Ivan Kukuljević, Bogdan Kuretić, Ivan Mažuranić, Antun Nemčić, Gustav Pfeifinger, Maksim Prica, Dane Stanisavljević, Ljudevit Šplait, Ognjeslav Utješinović, Vladislav Vežić, Stanko Vraz, Ljudevit Vukotinović, Ferko Žerjavić i Franjo Žigrović. List je u bečkim krugovima važio za rebelski, u više navrata je ograničavan i onemogućivan, dok najzad nije definitivno zabranjen 12. februara 1850.

U spominjanoj, najranijoj Mažuranićevoj biografiji iz 1861. godine lakonski stoji: »Napisa više živih članaka u Slavenskom Jugu.«[106] Danas je veoma teško utvrditi koji su to članci, jer su mnogi od njih, ako nisu potpisani nekim znakom, potpuno anonimni. U *Slavenskom jugu* Mažuranić je prevodio neke prigodne stihove, što nije bilo poznato ni Vladimiru Mažuraniću.[107] Što se tiče proze, sigurno je da god. 1848. ta saradnja nije bila obimna, budući da je Mažuranić u to vreme saborski perovođa (concipista), koji od jutra do mraka sastavlja razne tekstove, uz to, on u to vreme još uvek piše u *Narodnim novinama*, koje još nisu postale službeni organ bečke vlade. Nije isključen, međutim, njegov urednički udeo u *Slavenskom jugu* u to vreme.[108]

Za vlastodršce Mažuranićeva saradnja u *Slavenskom jugu* nije bila nikakva tajna. Na sastanku Ministarskog saveta u Beču 2. januara 1851, sam car je ukazao na njega kao na glavnog saradnika ovog »zloglasnog« lista (»ein Hauptmitarbeiter des berüchtigten Slovenski Jug«).[109] Ministarska konferencija od 3. februara 1854. ovako rezimira njegovu delatnost iz tih dana:

Was seine politische Haltung anbelangt, so wurde er im Jahre 1851. von dem agramer Obergespann Bunjevatz auf das heftigste angegriffen als gefährlicher Demokrat und als Haupt der Umsturzpartei in Kroatien bezeichnet, der in öfentlichen Blättern (»Slovenski Jug«, später »Slovenske novine«) revoluzionäre Tendenzen verfolge.[110]

[105] Isp: Bogdanov, Vaso: *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848/49*, Matica hrvatska, Zagreb 1949. Takođe: *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49*. Jugoslavenska akademija, Zagreb 1949. – Najkompletnija, iako ne potpuna godišta ovoga lista nalaze se u trezoru Sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

[106] Nav. delo, str. 15.

[107] Isp. *Pjesme* 1895. i 1924.

[108] Više o tome u drugom odeljku ove rasprave.

[109] Arhivska građa III, op. cit., str. 143.

[110] Ibid, str. 144.

Za vreme boravka u Karlovcu Mažuranić nije prekidao vezu sa Zagrebom, gde je i dalje radio u odboru Matice. Nalazio je svuda prijatelje, ali je oko sebe uvek imao jedan strogo određeni uži krug, koji je njemu odgovarao. U prvom redu, bila je tu njegova žena, lepa i obrazovana Aleksandra Demeter, zapažena među karlovačkim domorotkinjama kao vrlo markantna figura. Dragojla Jarnevićeva okarakterisala ju je u svojim zapisima kao veoma komunikativan i nemiran duh, ostavivši o njoj značajno svedočanstvo, prema kome je Aleksandra bila inicijator za osnivanje jednog literarnog kružoka u Karlovcu:

Da bi rado sastavila u svojoj kući jedno družtvo za čitanje, da bi se tako mnozi, koji za sada još nisu toliko zauzeti za naše književstvo, više sa ovim zanimali i postali krepkiji domorodci.[111]

Ona je bila svome mužu desna ruka.

Naročito je značajan krug Mažuranićevih karlovačkih poznanika. Pored Tkalca, Kušlana, braće Vranjican i drugih, o kojima je već bilo reči i koji su i inače poznati kao bliski prijatelji i saradnici pesnikovi, kontaktirao je on u Karlovcu i sa istaknutim suvremenim inostranim ličnostima. Tako se zna da je tamo u martu 1841. boravio čuveni ruski slavista Izmail Sreznjevski, koji je kasnije oduševljeno opisivao jednu zabavu, što ju je uz prolog Ivana Mažuranića priredilo zagorsko plemstvo;[112] pesnik se upoznao s njim, a videli smo da je kasnije preveo i objavio njegovu raspravu *O pismenosti glagoljskoj.*

Zatim je u Karlovac navraćao profesor Fjodor Vasiljevič Čižov (1811–1877), profesor moskovskog univerziteta, pisac i književni istoričar, matematičar, veliki ljubitelj i poznavalac umetnosti, inače ubeđeni slavenofil. On je u svome tek nedavno obelodanjenom putnom dnevniku ostavio o tome sledeće svedočanstvo:[113]

24 (мая) Карлштадт. - Мы здесь встретили двух: одного барона Кусланда и другого - Мажуранича. Первый сильный патриот и заклятый враг маджаров. Последний более имеет оддаленные виды, более делен, не столько увлекается. Он написал иллирийский лексикон. Язык очень понятен. Все только и дышит славянством. Россию понимают довольно хорошо.

25, Загреб. Мажуранич дельнее Кушланда, он хорошо говорит по- немецки и по- итальянски, но он самолюбив донельзя и в самолюбии его нет простоты. Он немного рисуется, его еще бы ничего, но как-то в словах его порывы чувства подчиняются уму и более рассуждения о чувстве, нежели сколько видно его порывов.

Ta ocena, bez sumnje, stoji i danas.

Ujesen 1843. boravio je među preporoditeljima u Hrvatskoj Ciprijan Rober (Cyprien Robert, 1807–?), profesor slavistike na Collège de Fran-

[111] Dnevnik, dat. 29. I 1846. Op. cit., str. 150.

[112] *Danica ilirska*, VIII/1842, br. 37. O poznanstvu Mažuranića sa Sreznjevskim isp. Vrazova Děla, sv. V.

[113] Ф. В, Чижов: *Путешествие по славянским землям 1845 г.* Славянский Архив, Москва 1958, стр. 141–144. Исп. о томе: М. Живанчевић, *Један непознати путопис из прошлог столећа.* Зборник за друштвене науке МС, књ. 27.

ce, ugledni suvremeni pisac.[114] O tome piše Dragutin Rakovac u svome dnevniku:

Danas sam čuo, da je ovih dana bio u Zagrebu Krišpin (!) Rober glasoviti spisatelj francuski. On je ponajviše bio kod Gaja i u čitaonici. S njime je razgovarao Mažuranić jedan i drugi, Babukić, Gaj, Užarević, Demeter. Ne znam, zašto nisu i drugih nas zvali, da se s njim upoznaju. To je valjda opet bila politika Gajeva.[115]

U Karlovcu je u to vreme živeo i Zigfrid Kaper (Siegfried Kapper, 1821–1879), lekar, češko-nemački pisac.[116] U nekrologu u *Viencu* Šenoa je zabeležio da je Kaper u Karlovcu drugovao sa Ivanom Mažuranićem, Tkalcem i Kušlanom, radeći na narodnoj stvari.[117]

U svome delu *Iliryzm i słowiańszczyzna* (Lwów 1924), objavio je dr Ježi Pogonovski (Jerzy Pogonowski) jedan zanimljiv dokumenat poljskog panslavenskog udruženja Lipa Słowiańska, upućen god. 1848. Kušlanu i drugovima. U njemu Karol Maljiš (Malisz), poznati ondašnji poljski pesnik i političar, obaveštava hrvatsku braću kao predsednik udruženja da je ono osnovano »ku utrzymaniu i wzmocnieniu wzajemności braterskiej między pojedyńczemi szczepami słowiańskiemi«. Za nas je značajno da se ovaj dokumenat nalazio u posedu sina pesnikovog Vladimira. Na njemu je vlasnik napisao ovaj komentar o pošiljaocu:

To će bit »Pan Karol« kojega je pok. otac često spominjao? Njegova je maksima bila Blut bringt gutes Obst (sic!) fürs Vaterland. Kušao je 1849. godine da odvuče Hrvate i Srblje od potpore austrianske države.

Koliko god je ova veza izuzetno važna i nesumnjiva, Karol Maljiš ipak neće biti onaj »Pan Karol« koga je Mažuranić često spominjao; biće to Karol Gregorovič (Gregorowicz, 1819–1869), »Poljak i Hrvat«, koji četrdesetih godina prošlog veka boravi u Karlovcu kao učitelj francuskog jezika. Diplomirao je medicinu u Francuskoj, god. 1848/1849. sarađivao anonimno u *Danici* i radio za knjižaru Župan, zatim neko vreme učestvuje kao dobrovoljac u vojsci Stevana Šupljikca; po povratku u Zagreb dospeo je u zatvor. Umro je u Varšavi.[118] Sa ovom zanimljivom ličnošću družio se, očevidno, Ivan Mažuranić.

U ovom periodu upoznao se i sa Preradovićem, kad je ovaj prolazio kroz Hrvatsku na putu iz Pešte u Zadar.[119] Kasnije su bili dobri prijatelji.

Živeo je u Karlovcu i mladi Simeon Bogdanović, jedan od zapaženih članova hrvatske demokratske levice. U pismu od 8/20. januara 1848. on

[114] O njegovoj delatnosti i delima izveštavaju *Danica za* 1845. i 1846. i *Kolo za* 1847. *godinu*. Opširnije o njemu vidi: Maixner, dr Rudolf: *Cyprien Robert i grupa oko Slavenskog Juga* (Građa 1950, knj. 19, str. 145–162).

[115] *Dnevnik Dragutina Rakovca*, priopćili Emil Laszowski i dr Velimir Deželić, Narodna starina, Zagreb 1922, br. 2, str. 176.

[116] Vid. o njemu: Ravlić, Jakša: *Iz korespondencije Augusta Šenoe*, Građa 19, str. 122–123, i Maixner-Jakić-Esih: *Korespondencija Dragojla Kušlana*, ibid., str. 171–173.

[117] *Vienac*, Zagreb 1879, br. 25, str. 404.

[118] Životopisne podatke o njemu daje Maixner, op. cit., str. 147–158.

[119] Isp: Milivoj Šrepel, *Preradovićeva pisma*. Građa, Zagreb 1897, knj. 1, str. 196.

šalje Gaju svoju pesmu *Pozdrav Danici,* koju mu je odbio Teodor Pavlović, a pohvalio i preporučio Mažuranić.[120]

Za neke, čini se, Mažuranić nije bio tako pristupačan. Zanimljivo je šta o njemu misli njegova karlovačka poznanica Dragojla Jarnevićeva, prema kojoj je, inače, kako i sama priznaje, bio veoma susretljiv i korektan:

Moje povijesti... ja neimam ovdje nikog kome bih mogla dati pročitati; a Mažuraniću se baš neću ponizivati.[121]

Pesnik je naizgled tavorio dane u Karlovcu: njegovo vreme bilo je neprestano ispunjeno radom, aktivnošću, borbom. Uz to, napredovao je polako i sigurno, ugled mu je bivao sve veći. Ipak, svojim položajem i sobom lično nikako nije bio zadovoljan: kad god mu se pružila neka prilika, pokušavao je da se iz Karlovca iščupa.

Na predlog Sabora od 1845. odobrio je kralj da se imenuje prvi profesor hrvatskog jezika na Akademiji u Zagrebu. Za ovo mesto konkurisali su: braća Mažuranići, Stjepan Mlinarić, Jozo Španić, Mato Topalović, Stanko Vraz i Vjekoslav Babukić. Koliko je pesniku bilo stalo do ovoga, najbolje pokazuje njegovo pismo bratu, dat. u Karlovcu 12/6. 1845, u kome, pun nade, usplahireno kaže:

Klobučarić mi je obećó da će nas priporučit Kulmeru nek radi svakako da od nas dvojice izidje jedan, za kojega bude lašnje opraviti. Još mi reče, da niti će biti za Bab. Drašković, niti Oršić, niti Kulmer, jer da su ovi svi uputjeni u to da prof. more biti s uspiehom samo jedan od nas bratje. – Jesi li već predó naše prošnje Šrotu? Molim te, pazi da ne bude kasno! A zar ti ništa ne čuješ, kako i gdie ta stvar sada stoji u Zagrebu, da mi ništa ne javljaš? Valja da to tamo nikad neće biti gotovo! Kako što čuješ piši mi odmah, molim te, nek ja što znadem.[122]

Godinu dana kasnije, 16. juna 1846, za profesora je ipak imenovan Babukić.[123]

Drugi veliki pokušaj takođe je urodio neuspehom.

U Karlovcu 5. oktobra 1847. održana je svečana sednica na kojoj su birani poklisari za predstojeći Sabor Kraljevstva dalmatinsko-hrvatsko-slavonskog i zajednički sabor Ugarske i združenih kraljevina. Kandidovani su: gradski starešina Ivan Obradović, pupilski kurator Ivan Mažuranić i podbeležnik Dragojlo Kušlan. Mesni izveštač (verovatno Eugenio Barac, Mažuranićev kolega po struci i redovni karlovački dopisnik) ovako je opisao tok izbora:

[120] Josip Horvat i Jakša Ravlić, *Pisma Ljudevitu Gaju.* Građa, Zagreb 1956, knj. 26, str. 54.

[121] Dnevnik, dne 20. II 1843, op. cit., str. 126.

[122] M. Živančević, *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu,* op. cit., str. 230.

[123] Cf. *Narodne novine* t. g. Isp: Smičiklas, *Vjekoslav Babukić,* Spomen-knjiga Matice hrvatske, op. cit., str. 251.

U kandidacii vidismo da sjaje ime našega ljubimca I. M. Po dovèršenoj dan prie dèržanoj sědnici izabrane obćine, biahu se složile želje sviuh vèrlih gradjanah u I. M. i posvuda je onu večer razglašen bio za poklisara. – Sutradan započe se i dovèrši izabiranje. – Tko je? g. Ivan Obradović.[124]

Iz ovoga se jasno vidi da je u Karlovcu, tom čistom vrelu domorodnosti, postojala znatna podvojenost. Mažuranić je očito bio kandidat levice; stari narodnjaci omeli su njegov izbor. Ovo se još izrazitije manifestovalo prilikom izbora zastupnika za sabor, godinu dana kasnije: opet je Mažuranić bio kandidat levice i opet onemogućen od konzervativnih građana. Karlovački dopisnik *Narodnih novina* koji nas o tome obaveštava – V. P. – nije nitko drugi do Vinko Pacel, jedan od istaknutih mladih pripadnika levice, saradnik i »uredni pomoćnik« *Slavenskog juga:*

Imade ovdě několiko naših gradjanah iz koih bi danas sutra vrědni zastupnici opozicie biti mogli, al badava, kada něka gospoda svu věštinu gradjanah na to upotrěbljavaju, da se svoje svèrhe dočepaju...

Něki vrědni domorodac učini ovu opazku, da je čudno, što su kod biranja g. Mažuranića preskočili, nu to mu je vèrlo zlo prijalo, naskočilo je sve nanj i něka gospoda bila su tako dobra, pokazat nam, da prevratjali oni i tumačili oni jednu rěč kako ih je volja, njihova popularnost neuzkolebana ostaje; i to je lěpo i krasno ali: jedan oblak skriva sunce.[125]

Ima indicija da su »levičari« bili odredili Mažuranića za svog predstavnika na znamenitom Slovenskom kongresu u Pragu 1848. godine. Naime, *Narodne novine* od 18. maja t. g. objavile su da će u kongresu uzeti učešće Medunić, I. Mažuranić, bar. D. Kušlan i Josip Praus.[126] Međutim, kasnije, u radu Kongresa i izveštajima Mažuranićevo ime ne figurira. O hrvatskim stvarima referišu Vraz i Kušlan.[127]

Poslednji krupniji politički poduhvat koji je Mažuranić pripremao u Karlovcu, bilo je osnivanje nove stranke. O tome sve do danas u vezi s pesnikom nije bilo poznato ništa. U svojoj radnji o hrvatskoj levici u godinama revolucije 1848/49, doduše, spomenuo je Vaso Bogdanov pokušaj da se od levog naprednog krila ilirskog osnuje jedna posebna stranka, kao opozicija narodnoj, ali je zaslugu za to pripisao isključivo Dragojlu Kušlanu, vođi hrvatske levice u revoluciji i poborniku južno-slavensko-talijansko-mađarsko-poljskog revolucionarnog saveza protiv Austrije.[128] Međutim, koncept za osnivački program ove stranke nalazi se u ostavštini Mažuranićevoj, pisan, istina, tuđom rukom (Kušlanovom?), ali datiran Mažuranićevom rukom: »G. 1847, mjeseca listopada«, pa je sigurno da je kod njegovog sastavljanja imao posla i naš pesnik.

[124] *Novine dalm.-hèrv.-slavonske*, XIII/1847, br. 84, str. 337.
[125] Ibid. XIV/1848, br. 51, str. 206.
[126] Isp. takođe: Pogonowski, *Iliryzm i Stowiańszczyzna*, op. cit., str. 125.
[127] Dr Zdeniek V. Tobolka, *Slovansky sjezd v Praze r. 1848*. Praha 1901.
[128] Op. cit., str. 530.

Ovaj značajan dokumenat glasi:

Budući da mladež hèrvatsko-slavonska u svojem dosadašnjem razvitku sa žalostju opazila je, da oni ljudi, koji ju dosada vodjahu kojekakve sebične i slobodnog ustavnog čoeka nedostojne svèrhe pred očima imajući, ne samo da ništa učinili nisu, što bi k promicanju narodne i municipalne samostalnosti ovih kraljevinah doprineslo, već i sve više i više pokazuju da jim do prave narodne srčće i ustavne slobode nimalo stalo nije; zato je ista mladež odrekavši se takovih vodjah odlučila s a m a svojim putem k opredèljenom cilju poći, te *zakonitu ustavnu stranku* pod imenom

NAPREDOVACAH
Hèrvatsko-Slavonskih

sklopiti, koje glavna načela, polag kojih se program izradit ima, evo slède:

I. Narodnosti slavjanske u obće a herv. slavonske napose slobodan i ustavni razvitak.

II. Narodna i municipalno-upravna samostalnost Kraljevinah Herv. Slav. i Dalmat. sprema Kraljevini Ugarskoj i podpuna garancia ovog odnošenja, na temeljih naravnog prava.

III. Razvitak ustava iliti Konstitucie osnovane na historičkom temelju putem zakonitim polag načalih ustavne Monarkie, i protegnutje blagodatih konstitucie na sve žitelje ovih Kraljevinah.

IV. Savez sa Ugarskom Kraljevinom pod žezlom sada vladajuće Kuće Austrianske koliko moguće tesnii, ali sa štednjom načalah pod I, II i III spomenutih.

V. Koja goder od političkih stranakah u Ugarskoj Progresiste Hervatsko-Slavonske u postignutju ovih pravednih svèrhah ne samo ne prečila, već i sa svom mogućom Energiom podupirala bude, onoj će se Napredovci Herv. Slav. pridružiti obećajući vzaimnu ljubav. Za sada pako, budući stranke političke u Ugarskoj proti izraženimi u I, II i III punktu načali koje direkte koje indirekte rade i vojuju, ostat će Herv. Slav. Napredovci samostalni, niti će se jednoj niti drugoj stranki pridružiti, dok godj koja od njih činmi ne posvědoči da načala pod I, II i III štuje i takova unapredovati žudi. –

G. 1847, mjeseca listopada[129]

Pada u oči da se ovde apostrofira omladina. Generacija koja se formirala u preporodnim godinama već se znatno razlikuje od inspiratora i pokretača akcije. To je revolucionarna mlada generacija, koja se vezuje uz levo krilo preporoditelja, čiji su predstavnici Kušlan i Mažuranić. Nova stranka trebalo je u suštini da bude udružena opozicija protiv Gaja. U krilu nekada napredne Narodne stranke, koja sada postaje izrazito konzervativna, odnjihani su novi ljudi. Gajeva korespondencija iz tog doba, koju su objavili nedavno Josip Horvat i Jakša Ravlić, veran je odraz takvog stanja.[130] Nije tu u pitanju samo večna borba između starih

[129] Arhiv SKZ, R 5850/I, br. 10. Ova studija bila je već dovršena kad je objavljen rad Jaroslava Šidaka *Prilozi historiji stranačkih odnosa u Hrvatskoj uoči 1848* (Historijski zbornik, Zagreb 1960, knj. XIII, str. 167–207), u kome se navedeni dokumenat citira i opširno komentariše.

[130] Građa 26, op. cit., str. 352–373.

i mladih: mladi su ovde često saradnici starih. U pitanju je sasvim nova orijentacija. Dok je stara orijentacija podunavska, nova je izrazito balkanska; hrvatski nacionalizam u svojim najboljim tokovima postepeno prerasta u jugoslovenstvo. Dok su jedni legitimisti, drugi su beskompromisni revolucionari.

Tako će biti netačna tvrdnja da Mažuranić nikada nije bio politički vođa.[131]

Pregovori koje je pesnik vodio sa Pretnerom o pokretanju jednog novog lista, bez sumnje takođe predstavljaju akt uperen protiv Gaja. U ovo vreme sasvim i zauvek prestaje njegova saradnja u *Danici*.

U političkom pogledu, Mažuranićev boravak u Karlovcu znači pripremu za velike događaje koji su bili na pomolu, za burne dane 1848.

U književnom, to je vrhunac njegovog stvaranja. Razvojni put Mažuranićev karakteriše pre svega borba za izraz: karlovački period sinteza je tekovina te borbe. Posle nasleđovanja klasika, narodne poezije i dubrovačkih pesnika, posle traženja, lutanja, kolebanja i ukrštanja ovih uticaja, Mažuranić je najzad našao svoj sopstveni izraz, ostvario pesnički ideal.

Zatim je prestao da piše.

V

REVOLUCIJA

(Gibanja četrdesetosme – Mažuranić i demokratska levica na sceni – »Hrvati Madjarom« – Poklisar u saboru – Na frontu – Politička aktivnost – Tajna misija na slovenskom jugu)

Četrdesetosme uskomešala se čitava Evropa. U februaru buknula je revolucija u Francuskoj. Revolucija u Italiji uzela je maha. Usledili su nemiri u Poljskoj, ustanci u Berlinu i Pragu. Već u martu došlo je do pobune u Beču. Mađarska revolucija, koja je osvanula sa početkom 1848, i trajala sve do pod kraj 1849, kada je krvavo ugušena na intervenciju ruskog cara, snažno je potresla temelje Monarhije.

Hrvatska, opsednuta strahom od mađarizacije koja je neprestano lebdela nad njom kao Damoklov mač, pritešnjena između dve vatre, opredelila se za borbu na strani Monarhije i bila upotrebljena kao oruđe u ratu protiv Mađara. Hrvati su se nadali da će izvojevati svoja prava i najzad definitivno urediti odnos prema Ugarskoj; istorija će pokazati da su bili izigrani. Na čuvenoj skupštini u Narodnom domu u Zagrebu oni su 25. marta 1848. izglasali narodne zahteve u trideset tačaka, između

[131] Nehajev, Milutin: *O Ivanu Mažuraniću, kancelaru i banu. Hrvatska revija*, Zagreb 1930, knj. III, str. 630.

kojih su najvažnije: ukidanje kmetstva, uvođenje narodnog jezika u škole, stalni sabor, domaća vlada, domaća vojska, ukidanje Vojne granice i celokupnost Hrvatske.[132] Najznačajniju tekovinu četrdesetosme, bez sumnje, predstavlja pad feudalnog sistema.

Kao za čitav hrvatski narod, 1848. znači prekretnicu i za porodicu Mažuranić.

Već u početku 1848. Mažuranić sasvim prenosi svoju aktivnost u Zagreb. Učestvuje na skupštini u Narodnom domu, a zatim odlazi u Beč sa deputacijom od 400 Hrvata, koja je imala da traži odobrenje odluka skupštine.[133] Na pozornicu ponovo stupa grupa iz Kapucinske ulice – Gaj, Mažuranić, Vranjican, Vukotinović i drugi: sada su to sve zreli ljudi, još uvek verni svojim mladalačkim idejama, ali istovremeno ne više onako čvrsto povezani, a neki upravo međusobno tuđi. Demokratska levica (Kušlan, Mažuranić, Kukuljević, Šulek) već je jasno izdvojena i predstavlja u ove dane važan činilac.

Mlado građanstvo nastupilo je u revoluciji veoma borbeno. Ipak, kada je došlo do sloma feudalnog sistema, to građanstvo još uvek nije bilo doraslo svome zadatku, nije bilo potpuno spremno da se prihvati nove funkcije koja ga je očekivala – političkog rukovođenja zemljom.

Mažuranić je dočekao četrdesetosmu širom otvorenih očiju. Još 1845. pisao je on u jednom dopisu:

U našoj domovini – ljubljenoj i mèrženoj, slavljenoj i gèrdjenoj; – u ovoj zemlji od golih protuslovljah gdè se, kako drugdè, ne protuslovi samo mnènjem, već i bitju, ne samo pravom vrèmenitim, pripadnim, čovèkodanim, – već i vèčnim, bitnim, bogodanim; u ovoj zemlji, našoj domovini ... od mèrzkoga onoga i truloga kastovskoga duha, kojim dišu neizobraženi i poluizobraženi oni korteši i drugovi im, koji se kao utopnik obima rukama hvataju tako zvanih boljarsko-ustavnih stupovah, a u slèpilu svom ne vide, da su stupovi ovi od leda, i kad ih prolètno devetnaestoga stolètja sunašce malo po malo otopi, da će buknut izpod njih ugodno premaletje, mila zelen, nov život u domovini, nova obća i stanovita sreća.[134]

Po povratku iz Beča u Karlovac Mažuranić je napisao svoje prvo političko delo, znameniti spis *Hrvati Madjarom.*[135] Ovaj spis, koji nosi kao moto geslo francuske revolucije – Liberté, égalité, fraternité – predstavlja ilustraciju raspoloženja naroda u Hrvatskoj onoga vremena i ujedno sadrži sve njegove zvanične zahteve. To je prava diplomatska nota, pisa-

[132] Josip Horvat, *Politička povijest*, op. cit., str. 159–160.

[133] Rudolf Horvat, *Ban Ivan Mažuranić*, Hrvatsko kolo, Zagreb 1930, knj. XI, str. 49.

[134] *Novine hèrv.-slav.-dalmatinske*, XI/1845, br. 57, str. 306. Ovaj dopis niko do sada i ne spominje.

[135] *Hèrvati Madjarom. Odgovor na proglase njihove od ožujka mieseca i travnja 1848.* Pisao Ivan Mažuranić. Karlovac, tiskom Ivana Nap. Prettnera. 1848. (str. 20).

na sa mnogo takta i obzira, ali istovremeno energično i beskompromisno. Značajno je što je u njoj snažno osećanje jedinstva Srba i Hrvata, kao i osećanje slovenske uzajamnosti. U književnom pogledu, to je ozbiljno literarno ostvarenje, koje se odlikuje lepim narodnim jezikom. Osnovica je i ovde aforizam, Mažuranićev omiljeni oblik izražavanja:

Koji se poziva na pravo ostojenja, na pravo se jačega poziva; a koji se poziva na pravo jačega, na mač se poziva; a onome koji se poziva na mač, mačem će se vierujte, kada uztreba odgovarati.

I jaoh slabijemu u uri onoj.

I jaoh onome koji mogaše u iskèrnjem svojem steći brata, a ne htiede, pa steče neprijatelja.

— — —

Nije štetno ni čoviekU ni dèržavi ono što je po naravi i pravdi, već ono što je po nenaravi i nepravdi.

A što hasni suprot naravi i pravdi griješiti? kad grijehe prošastnosti kara vazda nemiloma budućnost.

Prava bo naravi i pravde nadvladat će svakako u pèrkos svakom nasilju prije il poslije.

Rukopis je datiran »10. travnja 1848«, dakle, vreme koje je proteklo od pojave ugarskih proglasa do tog trenutka, u stvari je vreme nastanka dela.[136] Kao što se vidi, ono je stvoreno u svega nekoliko dana, kao neposredna reakcija, transponovana u umetnički oblik.

Istovremeno, delo je izašlo na svet i na mađarskom jeziku.[137] Pisac ga je štampao o svom trošku, u tiraži od dve hiljade primeraka, a rasturali su ga njegovi prijatelji.[138] Kad je završio, uzbuđeno je napisao bratu (u Karlovcu 19. travnja 1848):

Dodji, molimo te svi lijepo, za ove blagdane amo k nam, da se o golemom ovom novom svijetu, štono nam se evo pred očima otvorio, porazgovorimo, i o bližnjoj budućnosti domovine naše naprorokujemo.

Bilo je to ujedno poslednje veće delo koje je Mažuranić napisao. U *Danici* 1848. godine nalazi se samo jedna njegova pesma, *Davorija*, pa i ona nije bila namenjena štampi: sastavljena je za jedan prigodan koncert, a u novine je dospela uzgred, zajedno sa dopisom karlovačkog izve-

[136] Autograf ovoga dela nalazi se u Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu, pod sig. I. d. 132.

[137] *A Horvátok á Magyaroknak felelet az 1848 – ik martzi us magyar hirtemenyekre.* Irta Mažuranić Iván. Zágrábban Szuppán Ferencz nomdájából. 1848 (str. 23). Kasnije, kada je ponovo postalo aktuelno, prevedeno je i na nemački: *Die Kroaten an die Magyaren*, Agramer Presse, I/1877, № 46.

[138] Isp: M. Živančević: *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu*, op. cit., str. 231.

štača, Eugena Barca.[139] Pesma je ispevana u duhu raspoloženja koje je vladalo tih dana, u panslavenskom i ratničkom duhu:

Tko je rodjen Slavjan, rodjen junak,
slavjanski neka danas diže barjak u zrak,
Svak britku sablju paši,
svak dobra konja jaši!

Zatim je pesnik zaćutao, a progovorio državnik.

Mažuranić je 27. aprila 1848. dobio lični poziv bana Jelačića u tek osnovano Bansko vijeće u Zagrebu, i taj datum može se smatrati kao prvi stepenik u njegovoj političkoj karijeri.[140]

Znameniti hrvatski sabor iz god. 1848. sastao se početkom juna meseca. U sabor su izabrani svi prvaci narodnog pokreta, kao Ljudevit Gaj, Ivan Kukuljević, Ljudevit Vukotinović, Antun i Ivan Mažuranić, Metel Ožegović, Antun Nemčić, Mato Topalović, Ognjeslav Utješenović, Ivan Trnski i drugi, kao što se vidi, sve prokušani borci za ideju narodnog jedinstva i ljudi od pera. Prisustvovali su i srpski predstavnici, sa patrijarhom Rajačićem na čelu, koji je lično izvršio svečani čin instalacije bana. Tim povodom je došlo do snažne manifestacije jedinstva Srba i Hrvata.[141]

Instalacija novog bana izvedena je 5. juna. Tom prilikom održao je Jelačić svoj programski govor, u kome je istakao da se zdravi odnosi među državama mogu zasnivati jedino na principima slobode, jednakosti i bratstva. Baron Nojšteter (Neustädter) beleži u svojim memoarima da je ovaj govor stvarno sastavio Mažuranić,[142] što je vrlo verovatno, jer se u njemu nalazi mnoštvo misli koje su zajedničke ostalim njegovim političkim spisima.

Mažuranić je odmah izbio u prve redove, kao već slavni pesnik i popularni autor brošure *Hrvati Madjarom.* Zapisnici sa saborskih sednica iz tog vremena pokazuju da su njemu bile poveravane formulacije svih važnijih akata i saborskih zaključaka (on je izradio nacrt za sastav Banske vlade,[143] on je sastavljač čuvenih reprezentacija na kralja – o celokupnosti Monarhije i odnosu tzv. Združenih kraljevina prema Ugarskoj – i na nadvojvodu Ivana, kao posrednika u sporu između Hrvatske i Ugar-

[139] *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska,* XIV/1848, br. 18, str. 76.

[140] Original u Arhivu SKZ, R 5845, br. 11.

[141] Isp: *Novine dalm. herv. slavonske* t. g., počev od juna meseca. Mažuranić je bio izabran u sabor kao zastupnik opština Cvetković i Draganić (vid. o tome izveštaj sa 5-te sednice u br. 60, str. 241).

[142] Horvat, *Politička povijest.* Op. cit. 183. Doista, malo pre toga, 20. maja 1848. Jelačić je pozvao službeno Mažuranića da dođe u tajništvo kod njega i da mu bude pri ruci (Spisi iz zbirke Jelačića u Arhivu grada Zagreba, pod br. 4).

[143] Arhiv SKZ, R 5850/II, br. 10.

ske, itd.[144] Značajno je da ovi spisi, iako u najvećoj meri zvanični, nisu suvoparni, već nose sva obeležja njegovog karakterističnog stila, sve osobine njegovog duha. U reprezentaciji na kralja zaboravlja se u jednom trenutku do te mere, da napušta službeni ton i piše kao da ispreda priču:

Ako se Austria prispodobit može jakoj stěni, nadkučenoj nad kraj morski, tako se Ugarska i sdružena š njom trojedna kraljevina naša smatrati mogu kao dva različita nejednake veličine, ali zato samostalno upravljana broda, koja su jakim konopom svezana ne samo među se, nego i jedan i drugi užem debelim uhvatjeni za stěnu koja im svojom jakostju obećuje jednaku zaštitu, jednaku sigurnost. Dajmo da pri uzkolebanom i uzburkanom moru veći od ona dva broda pokuša od kraja se odvezati i u uzbunjenu zajedriti pučinu, spoznat će tako svaki, da bi u tom slučaju manji od ona dva broda, premda je on od većega posve različit, ako je konop saveza njihova jači nego onaj koji je s kraja, došao u očevidnu pogibel, da ga veći drug njegov ne povuče sobom u uzpěnjenu pučinu, ili pak, ako su oba konopa jednako jaka pa da jednomu od njih ne priteče u pomoć sěkira, da se ne razcěpi po sred srěde. U položaju tako pogibeljnju, vidět će svaki, dužnost je broda manjega ozbiljno zaviknuti većem nek stane, dapače ako to ništa ne uzprudi, zahtěva od njega vlastiti njegov samouzdèržanja nagon da u tako golemoj i očevidnoj pogibeli dohvati šakom sěkiru i medjusobni onaj vez jednim mahom presečě, za da tako pogibeljni onaj susěd, kad je na silu tako navalio, od njega se udaljiti, on pako ožidanu sigurnost svoju od stupa onoga, što ga s kraja derži, i nadalje uživati može.

Mažuranić je sastavio i znameniti proglas na Evropu, pod naslovom *Manifest naroda hrvatsko-slavonskog*.[145] U njemu je prikazan položaj Hrvatske sa gledišta prirodnog i istorijskog prava i rastumačena ideja francuske revolucije onako kako je naš narod shvata, upravo onako kako je to već bilo izloženo u spisu *Hrvati Madjarom*. Još tada je Mažuranić, u napred citiranom pismu od 19. aprila 1848. izrazio želju da se o tome pogovori glasnije:

Ja scijenim da ne bi zlo bilo, da saznadu i Niemci, ugarski i neugarski, kako mi pojmujemo jednakost, slobodu i bratinstvo, ne samo osobah, nego i narodah.

Sigurno je Mažuranićev proglas i onaj *Svemu narodu po Hrvatskoj i Slavoniji*, izvanredno tečan i jednostavan, pesnički kristalan i na njemu

[144] Prvu reprezentaciju donele su *Novine d. h. s.* t. g. u br. 62–63 (autor iz prethodnih sednica, naročito 6-te, u br. 61). Izašao je i poseban otisak, orig. i nem. prevod (cf. *Novine d. h. s.* br. 66, str. 267). Ova reprezentacija objavljena je u naše dane u *Gradi* 16. kao anonimna, a citira je kao takvu i Vaso Bogdanov u nav. delu *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj*, na str. 175. Drugu reprezentaciju donele su *Novine d. h. s.* u br. 70, str. 282–283 (autor iz br. 69, str. 277). Ovu drugu rep. zapazio je kao Mažuranićevo delo i Barac (op. cit., str. 313).

[145] *Novine d. h. s.* t. g., br. 74, str. 297–298. Manifest je zatim preštampao Kukuljević u *Jura regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae, II* (1862), str. 350–356, a odatle Ježić u *Ilirskoj antologiji* 1934, str. 152–156, ne znajući ko je autor. Kao Mažuranićevo delo spominje ga još i Smičiklas, op. cit, str. 136, a po njemu Barac i dr.

svojstven način jezgrovit, a ne s manje verovatnoće i plameni poziv na odbranu domovine, pod naslovom *Bratjo, domorodci.*[146]

Veliki Jelačićev proglas kojim se ukida kmetstvo pojavio se na Blagovesti posle narodne skupštine, a odmah iza toga izašao je proglas o prekom sudu, koji je izvanredno važan, jer sankcioniše odluke narodne skupštine i priznaje njenu valjanost, te pravno motiviše prethodni dokumenat. On je, ističe se, temelj moderne Hrvatske, a njegov autor je Ivan Mažuranić, perovođa saborski.[147] Izborni zakon iz tog vremena takođe je njegovo delo.[148]

Upravo je znamenit Mažuranićev stav prema mađarskoj revoluciji. Još u traktatu *Hrvati Madjarom* bio je nedvosmisleno za pomirenje, a sledeće reči pokazuju i nešto više – da se uzdao u zajedničke koristi od tekovina te revolucije:

Sad hvala bogu, kako vidimo iz hvaljenijeh proglasah vašijeh, vi već ne vojujete za narodnost, ne vojujete za jezik, nego za jednakost svijeh, za slobodu svijeh.

Moguće se je dakle danas s vami bratinski razgovoriti.

Ostao je pri tom i u *Manifestu*, mada s izvesnom modulacijom, kakvu je diktirala krajnje zaoštrena situacija:

Mi nećemo boja, al pozovemo l se na to, onda ćemo primiti poziv kao što se junačkom narodu pristoji.

I kad je situacija bila takva, da je sukob postao neizbežan, nastojao je on da ne raspaljuje strasti, nego da trezveno odmeri reč:

Ja ne mislim, da će se ikad pomirenje mirnim putem izvesti moći; ali da dosledni budemo, jer smo posredovatelja već priznali, treba da i pogodbe ustanovimo. Ja je dělim u dva reda: na one od kojih ne možemo odstupiti, i na one od kojih možemo. Zato ne pristajem k operatu, buduć bi tim načinom 3 vlade i 3 sabora imali. Glavna pako načela jesu: 1. Da se ne pogadjamo kao narod hèrvatski, nego kao kraljevine, ili kao narod hèrv.-slavon.-sèrbski. 2. Da se ne pogadjamo kao pod njihovim robstvom stojeći, dakle ni kao rebelli, već kao slobodan narod. Ova su predběžna, slědeća pako spadaju na isti posao pacifikacije: 1. Pitajmo ih jesu li oni za slobodu, jednakost i bratinstvo sviuh narodnostih pod krunom ugarskom? Ako jesu, onda: jesu li za to, da se ta slob. jedn. i brat. i političkim institutom utvèrdi? Jer što god je dosad samo na papiru učinjeno, to Magjar nikad dèržao nije. 3. Magjari vele, da žele cělokupnost monarkie austrianske, treba i za to garantie, a ta bi bila centralna vlada. Odsad slědi samo applicatia načelah. Medje narodah sačinjavao bi jezik, dakle bi nam Medjimurje pripalo,

[146] Prvi su donele *Novine d. h. s.* u br. 71 t. g., a drugi u br. 83. Prvi je proklamovan u ime saborskih zastupnika, a drugi u ime upravljajućeg odbora, koji je upravo osnovan u cilju upravljanja zemljom, posle proklamovanja nezavisnosti od Austrije i Ugarske, i čiji je član upravo postao Mažuranić (*Novine d. h. s.*, br. 64, str. 258). Isp takođe Smičiklas, op. cit., str. 136 (da je Mažuranić sastavljao s v e proglase na narod).

[147] Horvat, *Politička povijest*, op. cit., str. 173.

[148] Ibid., str. 174.

slovačke bi se županie imale izbrojit, tako isto vlaške i magjarske; a svakom od ovih narodah morala bi se narodnost političkim institutom potvèrditi, t. j. imat bi morao posebnu domaću vladu itd.[149]

Pa je u poslu pomirenja s Mađarima putovao po specijalnom zadatku u Beč.[150]

Štaviše, on je autor načela za pomirenje![151]

Rat je uveliko trajao, kad je on, u spomenutoj reprezentaciji na nadvojvodu Ivana, posrednika u sporu, apelovao:

Svakako je potrebito, da se od militarskog zapovjedničtva ukinu sva neprijateljstva izmedju Madjara s jedne strane i s druge strane sèrbske i slovačke naše bratje, te tako da se prokèrči put pomirenju . . .

Fran Mažuranić, Matijin sin, svedoči u jednom svom neobelodanjenom rukopisu »da je Matija, kano i brat mu Ivan, bio proti tome da se 1848. godine ide na Mađare«.[152]

To je zapravo stav levice u godinama revolucije, koja ističe da je glavni i zajednički neprijatelj Austrija, i deli revolucionarni mađarski narod od nacionalističke vlade.

Kad je oružani sukob bio na vrhuncu, a ruska intervencija postala jedini izlaz za Monarhiju, napisao je bezmalo sa simpatijama za protivnike:

Dat će Poljaci u Ugarskoj posla dosta istoj gospodi sievernoj.

A predviđajući ishod događaja, smogao je da nađe reči saučešća za poražene:

Mi ćemo, ako bog da, iz ovoga rata izaći s čitavom od prilike kožom; ali koliko će još biti jada i žalosti po Ugarskoj i Erdelju?! Ali istorija isto tako s gorkimi mukami radja kao i žena.[153]

Oktobra meseca imenovani su »Odbori za obću sigurnost«, u cilju očuvanja unutrašnje bezbednosti zemlje, dok traje ratno stanje. Za celu teritoriju Hrvatske postavljeno je deset »nadziratelja«, od kojih je jedan, za grad Karlovac »sa vlastju takodjer nad Banjiom«, bio Ivan Mažuranić.[154] Iz izveštaja koji je uputio obrstlajtnant Klajdinst Generalnoj komandi (dat. »Fiume, 22. juni 1848«), vidi se da je Mažuranić pre toga vrlo energično delovao kao banski komesar u primorju, zahtevajući u jednom trenutku na svom području i vojnu intervenciju.[155]

[149] *Novine d. h. s.* t. g., br. 76, str. 306.

[150] Hitan Jelačićev poziv Mažuraniću u ovoj stvari, dat. u Zagrebu 25. VIII 1848, nalazi se u Arhivu SKZ, R 5850/II, br. 7.

[151] Dopisom od 13. XI t. g. namesnik banske časti Mirko Lentulaj traži od njega da mu »priopći« ta načela (Arhiv SKZ R 5850/II, br. 13).

[152] Brlić, op. cit., str. 117.

[153] M. Živančević: *Iz korespondencije Ivana Mažuranića. Pisma ženi.* Op. cit., list br. 3, dat. u Beču, 29/4. 1849.

[154] *Novine dalm. herv. slavonske* t. g., br. 115, str. 461.

[155] Ivić, Arhivska građa III, op. cit., str. 143.

U jesen 1848. pesnik je na frontu, gde i dalje sastavlja političke operate, pod vrlo teškim uslovima, u vojničkom logoru. Njegovo prebivalište je pohodno, ratno, nestalno, adresa nepoznata, pa mu u to vreme pišu: »Tamo, gde je banov glavni stan«.[156]

Krvavi rat sa Mađarima potrajao je čitavu godinu. U međuvremenu dogodila se promena na prestolu: odstupio je Ferdinand, a nasledio ga mladi Franjo Josip. Novi vladar proglasio je 4. marta 1849. zloglasni oktroisani ustav, koji određuje celokupnu i nerazdeljivu monarhiju austrijsku. Kako je hrvatska javnost primila ovaj ustav, najbolje se vidi iz sledećeg Kukuljevićevog pisma Jelačiću:

Ako primimo načela oktroiranog ustava, onda se odričemo političke sile našega sabora; odričemo se one starinske vlasti, koju smo uvijek sa svim pravom zahtijevali za naše banove kao podkraljeve; odričemo se krepkoga saveza s našom Krajinom, koja je naša krv; odričemo se napokon težnje za sjedinjenjem slavenskih naših susjedah, u Dalmaciji, Istri, Kranjskoj itd., koji su za našim savezom hlepili jedino zato, što su u nama vidjeli neku jakost i silu.[157]

Oktroisani ustav podelio je hrvatske političare u dva tabora: jedni su u njemu videli ideju federacije, drugi su slutili apsolutizam. Neće biti ispravno mišljenje, prema kome je Mažuranić, zajedno sa Gajem, pripadao prvoj grupi.[158] Premda je tačno da je on, i po svojim kasnijim gestovima, bio sklon federativnom uređenju Monarhije, morao je – o čemu najrečitije svedoči čitav njegov život – gledati i na to samo kao na privremeno rešenje, iza koga je staiao kranji cilj: potpuno otcepljenje i sjedinjenje s ostalom braćom. A da nije sagledao crne perspektive koje je za Hrvate otvarao oktroisani ustav, ne može biti govora – ta on je lično išao sa drugovima u Beč da uloži protest protiv ovog dokumenta![159] I taj protest, ako se ne varamo, njegovo je delo: iako je to kolektivni dokumenat (potpisnici su Kukuljević, Žigrović, Mažuranić i Vranjican), njegov sastavljač je očigledno jedan čovek, jer je mestimično pisan u prvo mlicu, što je u brzini kod redigovanja izmaklo.[160] Videli smo već da je Mažuranić kao perovođa (concipista) sastavljao sve ovakve predstavke.

U pismu ženi, dat. 14. travnja 1849. u Beču, napisao je:

[156] Isp. korespondenciju Antuna Mažuranića u Arhivu SKZ, R 5840/a: pismo Ivanu Mažuraniću, dat. u Zagrebu 14. rujna 1848.

[157] Mirković, Stjepan: *Ivan Kukuljeviš-Sakcinski*, Zagreb 1861, str. 51–52.

[158] Začetnik je ove teze dr R. Horvat, u delu: *Najnovije doba hrvatske povijesti*, Zagreb 1905, str. 153.

[159] *Navine dalm. herv. slavonske*, XV/1849, br. 37, str. 145. *Iz banskog vieća.* Ovu informaciju svakako je dao u novine sam Mažuranić, pošto se originalni zapisnik sa istim podacima i istim datumom nalazi u njegovoj ostavštini, pisan njegovom rukom i potpisan: »Ivan Mažuranić, odbora saborskoga perovodja« (Arhiv SKZ, R 5849/15).

[160] *Molbenica deržavnoga odbora za potverdjenje naših saborskih zaključakah.* Novine dalm. herv. slavonske, br. 53, str. 29, t. g.

Ja već vidim da kukavnom *našem narodu* ima već pomoći jako malo, ako ne posve nikakove.[161]

U Beču je hrvatska deputacija bila upućena na ministra Kulmera, u koga su polagane velike nade. Međutim, intimno, Kulmer se nije slagao sa svrhom boravka ove delegacije, što se vidi iz njegovih privatnih pisama banu Jelačiću, dat. u Beču 8. IV i 1. V 1849.[162] Tom prilikom on je ovako okarakterisao Mažuranića:

Einer der gefährlichsten und verkaztesten D e m a g o g e n.

Značajno je, međutim, da je uprkos ovakvom mišljenju Kulmer bio prinuđen da u isto vreme poveri baš Mažuraniću sastav carske rezolucije na zahteve hrvatskog naroda.[163]

Ni Mažuranić nije u lepšem svetlu ocrtao Kulmera u spomenutom pismu ženi:

Nije tako laka stvar bila, onakoga stekliša ublažiti, kakov je Frano.

Svoj boravak u Beču ovako je rezimirao:

Ja jedva čekam da dojdem kući, premda moram priznati da mi je jako drago što sam bio ovdie i vidio ove ljude koji vladaju tolikimi zemljami. Izkustvo je muškoj glavi jako potrebito.

I vratio se u domovinu razočaran.

U dane revolucije 1848/1849. pada jedna još uvek nerasvetljena misija hrvatskih preporoditelja na slovenskom jugu, čiji su glavni akteri braća Mažuranići.

Odavno je već primećeno da su naši ilirci pokazivali izuzetno interesovanje za Bosnu i Crnu Goru, nastojeći da se o njima što svestranije obaveste. O borbi Crnogoraca protiv Turaka preštampavani su s naročitim ponosom članci iz srbijanske štampe i raznih suvremenih putopisa, a bilo je i izvornih književnih i publicističkih sastava. O Bosni i o teškom stanju tamošnje raje znalo se s druge strane neuporedivo manje, sve do pojave odličnog putopisa Matije Mažuranića, koji je pod naslovom *Pogled u Bosnu ili kratak put u onu krajinu učinjen po jednom domorodcu* izašao anonimno u Zagrebu 1842, kao politički spis, i koji je najverovatnije nastao na podsticaj određenog kruga ljudi, kao neposredna potreba za obaveštenjem suvremene hrvatske i evropske javnosti o pravom stanju stvari u ovom delu sveta.

[161] M. Živančević: *Iz korespondencije Ivana Mažuranića*, op. cit., str. 163.

[162] Nemeth, Krešimir: *Nekoliko neobjavljenih pisama iz korespondencije Kulmer–Jelačić (19. III–5. V 1849).* Arhivski vjesnik, Zagreb 1958, br. 1, str. 349 i 360–362 (separat). Isp. moj prikaz u *Prilozima za književnost* 1961, sv. 3–4, str. 269–270.

[163] Koncept ove rezolucije, pisan rukom Mažuranićevom (dat. travnja 1849), nalazi se u Arhivu grada Zagreba, još nezaveden, nedavno otkupljen iz jedne privatne zbirke.

Na konkretne ličnosti iza kulisa drame prvi je ukazao Smičiklas. On je 1892. godine objavio sledeći fragmenat iz pisma Matijinog Antunu, dat. u Novom 22. jula 1839:[164]

Ja sam sad svakojako nakanil pojt u Crnu-Goru, da kod vladike oružje primim. Ja sam našim doma još sega prolitja povidal da ste mi rekli u Riki, kad vam budem što od potribe, da ćete pisat po me i da neka gori dojdem. Ako ću ja sad pojt od kuće, moram pojt pod imenom Zagreba. Prosim vas, da pišete po me, vi ćete me svetovat i odpravit.

Ovome je Smičiklas dodao sledeći komentar:

Evo i braća Mažuranići tješe se Crnomgorom, što je veoma zanimivo, a za pesnika našeg upravo znamenito.

Umesto u Crnu Goru, kao što je poznato, krenuo je Matija u Bosnu. Da li su ga na to braća nagovorila, ili je izabrao Bosnu kao obilaznu etapu ka Crnoj Gori, može se samo naslućivati.

Dr Milutin Mažuranić ustvrdio je kasnije da su braća Antun, Ivan i Matija Mažuranić radila na političkom ujedinjenju našeg juga:

Kako nije bilo veze s onim krajevima, valjalo je sve to lično izviditi. U to ime poslaše braća Mažuranići godine 1839. svojega Matiju u one strane, da dodje u doticaj sa muhamedancima, te da izvidi, bi li se za oživotvorenje njihovih ideala moglo štogod učiniti... Vrativši se iza godine dana u Zagreb, podnio je braći svojoj putem napisano izvješće.[165]

U novije vreme zainteresovao se ovim pitanjem dr Ljubomir Durković. Njegovi su zaključci, iako vrlo oprezni, da je u pitanju važna jugoslovenska nacionalna politička misija, koja je bila unapred pripremljena.[166]

Iz dokumenata koje je u najnovije vreme objavio dr Ivan Brlić, vidi se da je boravak Matijin u Bosni trajao nešto više od mesec dana. On je putovao tamo i drugi put, i tada se zadržao više od dve godine.[167]

O Matijinoj akciji u Bosni ima još jedna vest (koja se odnosi očevidno na ovaj drugi boravak); beleži je njegov sin Fran u biografiji očevoj, koja je ostala u rukopisu:

Ni vama, ni drugim neće biti poznato da je Matija Mažuranić Bosnu na ustanak pripravljao. Za vrijeme Jelačića bilo je sve pripravno, pa su i naši muhamedovci bili s time sporazumni, da se Bosna – bez nutarnjega krvoprolića – priklopi Hrvatskoj. Čitava Bosna ponadala se u Jelačića. I pjevalo se – kako znate – »Eto bana, do godine dana.«[168]

Dokumenti koie je objavio Brlić pokazuju da se Matija mnogo duže zadržao u Beogradu (gotovo celu godinu!), čemu se, držimo, poklanja

[164] Op. cit., str. 125.

[165] Dr M. M.: *Matija Mažuranić*, op. cit., str. 7.

[166] Durković, Ljubomir: *Braća Mažuranići i Njegoš*. Istoriski zapisi, Cetinje, IV/1951, knj. 7, str. 353–359.

[167] *Arhivska građa o Matiji Mažuraniću*, op. cit., str. 123 i dalje.

[168] U delu: *Poslanica popu Kerubinu*. Isp. Brlić, op. cit., str. 117.

premalo pažnje. Odande piše Antunu »na 29. junija srbskog«, saopštavajući da je primio izvesno njegovo pismo – ne preko pošte, nego preko prijatelja – te moli lakonski i kao uzgred:

Pišite mi, jesam li dobro plan učinio.[169]

Matija voli pseudonime, krije pravac kretanja itd. Iz čitave njegove korespondencije tog doba provejava tajanstvenost.

Preostala arhivska građa iz tog vremena otkriva još neke zanimljive momente. Iz pisama koja je pisao stari Mažuranić, Ivan Petrov, sinovima u Zagrebu, od kojih je prvo datirano u Novom, 20/1. 1840, a poslednje 28/11. 1840,[170] vidi se da se inače pažljivi Matija za čitavo vreme svoga stranstvovanja ni jedan jedini put nije javio ni roditeljima ni ženi, iako se u pismima braći raspitivao željno o njima! A da stvar bude još zanimljivija, na sva očeva preklinjanja i suze, za sve to vreme ni Antun ni Ivan nisu napisali ni reči o Matiji, mada su redovno bili informisani o njemu. U Novom se počelo pričati da je Matija odbegao od mlade, njegovu ženu su nazivali živom udovicom. Na patrijarhalnu kuću oborila se velika sramota.

»Dakle, valda vi svi četiri znate jednako od negova puta i što je nakanio« – pita u nemoćnom besu otac, osećajući da se nešto krupno od njega krije, naviknut na slepu odanost svojih ukućana. Ojađen, pisao je pisma koja bi i kamen ražalila:

O, koliko pasa jur vremena i dana da mi roditeli vaši i snahom našom čekamo serčeno dačemo dobiti kakov dobar glas od našega poroda, ali eto muke, glasa ne ima, osoba neima, a što bi sad raditi počeo, ochuli kukati alču plakati, kao da me videli nijeste na koncu ožuka i napočetku travna, plačnimi očima gdi sam vas molijo, da mi onako dugo glasih nikako ne otežete, i eto moja molba ništa napredka nije učinila.

Međutim, Antun i Ivan, ti dobri poslušni sinovi bili su tvrdi ovoga puta. Razume se, nije moguće da njima nije bilo najednom stalo do starih roditelja, kao što je nemoguće da je Matiji bilo svejedno šta se godinu dana zbiva sa njegovom mladom, još neljubljenom, nezbrinutom ženom.

Karakterističan je ovaj pasus iz prvog pisma, iz koga se može zaključiti da se Josip, najstariji brat, koji je izgleda bio donekle upućen u stvar, umalo nije izrekao:

Pak je i mlada... Ossipa je pitala da ako on ča zna od otoga, da što je Matij zač prveč otišal, da što več neče prit, aonjoje odgovoril da on nezna, a materi je jedan put rekal, što mislite da če van Matij prit, on je šal svoje sriče izkat, a meni: a što mislite, da vi znate što ja znam, – aja sam njemu od govorijo danebi ni rad da znam ono što on zna.

Kod tih reči starac se očevidno i sam uplašio.

[169] Op. cit., str. 137.

[170] U Arhivu SKZ, pod sig. R 5838.

Po povratku s puta Matija je veoma plastično opisao svoje doživljaje u *Pogledu u Bosnu*, pošto, kako ne bez osnova ističe dr Milutin Mažuranić, braća »izbrisaše sve što je bilo politična i što bi kome moglo škoditi«.[171]

Pri svem tom treba na svaki način imati u vidu činjenicu da, ako su išta poduzimala u smislu dosadašnjih teza, braća nisu delala samostalno (u prilog ovome govori i pismo Matijino Babukiću, o kome će niže biti reči). Godine 1841. putovali su u Crnu Goru Antun Mažuranić i Gaj. O ovom putu nema mnogo podataka, ali se iz jednog pisma Ivanovog Antunu, dat. 2. VII 1841. vidi da u osnovi inspiracije za taj poduhvat leži »ljubav prema narodu«.[172] Da su oni boravili na Cetinju kod Vladike, nema nikakve sumnje, jer se u predgovoru Gundulićevog *Osmana* iz 1844. izričito kaže da je jedan rukopis ovoga dela dobio profesor Antun Mažuranić u Crnoj Gori od Vladike.[173]

Po drugi put obreo se Matija u Bosni avgusta meseca 1847. Iz dokumenata koje je objavio Brlić vidi se da je tamo boravio dve godine. Putovao je opet preko Beograda i nastanio se u Sarajevu, kao »naimar Fazli-pašin«, odakle je prelazio u Travnik god. 1848, na poziv samog vezira, da gradi mlinove na Lašvi. Iz ovog razdoblja Brlić navodi pet pisama i jedan sastavak za novine, koji je redigovan rukom Ivana Mažuranića, o stanju raje pod Turcima. Mogao bi to biti i politički izveštaj.

Karakteristična su iz ovog perioda dva momenta. Najpre, Matija piše sa puno entuzijazma (u Sarajevu, »na post Velike Gospe«): »I kada sve prošastnosti moje u misli sastavim i sjedinim, vidim gdie se još nešto veliko zame spravlja.« Sanja da mu dolazi nekakav čovek i govori: »Strpi se, rođen si za viša djela.« – Drugi je momenat kada, već na kraju, rezignirano piše Vjekoslavu Babukiću (iz Sarajeva, 30. XI 1849): »Ja jesam već ovdie više od 2 godine danah u Bosni *brez ikoje nadežde za našu stvar* (podvukao M. Ž.). U tu stvar, očevidno, upućen je i Babukić, jedan od najbližih Gajevih saradnika i vrlo cenjeni preporodni aktivista.

Iz ovoga jasno proizilazi da Matija nije u Bosnu putovao »za svoj groš«, iz ličnih, pre svega avanturističkih pobuda, kako se to često prikazuje. Iz citiranog pisma vidi se još i to, da je posle svega »namislio otići u Carigrad i onamo izčekivati ožudjeni (sic!) čas«. U Carigradu i na istoku proveo je Matija oko dve godine.[174] Tada se vratio zauvek.

Vredi spomenuti, kako nam otkriva arhivska građa, još neproučena, da su se avgusta meseca god. 1847, dakle, kada je Matija krenuo po drugi put u Bosnu, i braća Ivan i Antun spremali na put, pripremali brižljivo novac i pasoše, čuvajući se pri tom da ne spomenu u svojoj koresponden-

[171] Op. cit., str. 7.

[172] M. Živančević, *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu*, op. cit., str. 225–226.

[173] Op. cit., VII; autor predgovora je Vjekoslav Babukić.

[174] Isp. Brlić, op. cit., str. 114. Brlić navodi da je sledeće Matijino pismo, datirano u Zagrebu 9. I 1852, upravljeno Dragutinu Mažuraniću. Pronašavši to pismo u Arhivu SKZ pod sig. R 5838, utvrdio sam da to uopšte nije Matijino pismo, već nekog Dragutinovog prijatelja kod banske vlade. I u Arhivu SKZ pismo je bilo pogrešno zavedeno.

ciji maršrutu. Može se ipak skoro sa sigurnošću pretpostaviti da se radi o putu u naše južne krajeve, jer Ivan uverava brata da se ranije njegove nedaće više neće ponoviti, aludirajući pri tom na njegov put u Crnu Goru 1841.[175] Do ovoga, međutim, nije došlo: na put je krenuo samo Matija.

Nije li s ovim u vezi jedno zagonetno pismo iz Karlovca, dat. 19/V 1848, upućeno Ivanu Mažuraniću u Zagreb, u kome pošiljalac, Antun Vranić, javlja da je saznao kako Srbi imaju više miliona (sic!) gotovog novca na koji se može računati u slučaju nužde.[176]

Naknadno nam je došao u ruke jedan nepoznati, veoma zanimljiv Matijin dopis iz Bosne, koji je dr Brliću promakao. Uvid u ovaj dokumenat čini da mnoge stvari u vezi sa Matijinim boravkom u Bosni postanu bistrije. Sada je očigledno da je u burnim danima 1848. Matija slao poverljive izveštaje u Hrvatsku i čekao »hoćeli se slaveno-mađarski rat moći svaršiti do prolietja i hoćeli se obratiti proti istoku?«[177] U ovom svetlu postaje jasniji njegov komentar s jeseni 1849, da je situacija u Bosni »brez ikoje nadežde za našu stvar«. Kada je postalo sasvim sigurno da od čitave akcije nema ništa, on se vratio u domovinu.

VI

APSOLUTIZAM

(Gospodin visoki carski činovnik – Između intimnih sklonosti i dužnosti – Pod paskom – Književna nirvana pedesetih i šezdesetih godina)

Godine 1849. Mažuranić definitivno prelazi sa porodicom u Zagreb. Potpuno se angažuje u radu oko sastavljanja raznih političkih spisa, proglasa, peticija i zakonskih nacrta, učestvuje u radu deputacija i zemaljskih odbora. U to vreme sudeluje u Beču u reorganizaciji Monarhije, a već naredne godine, 1850, na intervenciju bana Jelačića postaje generalni prokurator za Hrvatsku i Slavoniju (Generalprokuratorsstellvertretter).[178] Tim povodom pisala je štampa:

[175] Ovo pismo (na kome nema pošt. žiga) objavljeno je u navedenom mom radu na str. 226 pogrešno pod god. 1841, kako je zavedeno u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod sig. R 5844/a. Iz odgovora Antunovog, dat. 29. VII 1847, koji se nalazi pod sig. R 5840/a, vidi se jasno da se to događa 1847.

[176] Arhiv SKZ, R 5844/b, 207.

[177] Isp. M. Živančević, *Jedna nerasvetljena misija hrvatskih preporoditelja u Bosni i Crnoj Gori*, Prilozi za književnost, Beograd 1961, sv. 3–4, str. 252–257.

[178] Imenovanje, dat. Wien 31. V 1850, nalazi se u Arhivu SKZ, R 5845, br. 14. Da je Mažuranića doveo Jelačić, vidi se iz protokola sednice Ministarskog saveta u Beču, dat. 2. januara 1851, gde stoji: »Über Empfehlung von Seite des Banus« (Ivić, Arhivska građa III, 143).

Gosp. Mažuranić na glasu je kod nas kao karakter i muž. Tko poznaje važnost ovoga zvanja, njegovu vlast u krojenju pravde, njegovo učešće kod poslovanja sudišćah, pozdravit će s radošću ovo naimenovanje.[179]

U 1848. Mažuranić je ušao kao revolucionar, a izašao kao visoki carski činovnik. Kako se to moglo dogoditi? Ako se malo pažljivije zagleda ličnost ovog čoveka, postaje jasno da o nekakvom karijerizmu ili bilo čemu sličnom ovde ne može biti reči. Njegova intimna korespondencija nedvosmisleno pokazuje koliko je njemu lično teško padala javna služba, ali pokazuje i to, da ju je on svesno pretpostavljao preokupacijama koje je nosio negde duboko u sebi. Mažuranić je bio čvrsto uveren da je svome narodu potrebniji kao državnik nego kao književnik.

U ovome je umnogome odgovor na pitanje koje je decenijama zanimalo književne istoričare: zašto je Mažuranić prestao da piše. Od 1848. nadalje on je bio toliko apsorbovan političkim radom, da nije dospevao da se bavi ni svojom ne malobrojnom porodicom. Njegova pisma iz tog vremena nisu više onako topla i iskrena kao nekad, čak ni ona upućena ženi, koju je obožavao. Sada su to pisma prezauzetog poslovnog čoveka, štura, pisana na brzu ruku, najčešće samo informativna. Tek ovde-onde izbije prava pesnikova priroda, otme se vapaj za drugim životom, pomoli se pero literate, ne opreznog diplomate. Duboko u sebi morao je biti istinski nesrećan.

Ti se, draga moja, – piše ženi na Božić 1850, – tužiš na moje zabave, a ja baš skoro i ne znam da sam u Beču...

Danas je Božić; ja sam obiedovó ovdie kod »Zviezde« s Užarevićem sasvim siromaški...

Kako žalostno živim ovdie u Beču![180]

Za atmosferu u porodici i pesnikovo raspoloženje u to doba veoma su karakteristična pisma njegove žene, koja ga je povremeno obilazila.[181] Ona se jada deveru:

(Iz Beča, 1. januara 1850:)

Vi se čudite što vam mi tako redko pišemo. Zaisto, Antune dragi!... Dani tako jednoliko prolaze... Što da Vam pišem, kad u malom kvartiru stojim, djeca neprestano viču, Ivan uvěk muči, i tako ja ništa ne znam, nego jedno samo, a to jest: da mi je veoma neugodno.

(Iz Zagreba, 1. aprila:)

Ivan ima jako mnogo posla, on prevaća [sic!] uvěk... Sada tako neprestano radi da u večer je trudan od naglog pisanja. A onda mora iti u svoje sjednice.

(Iz Zagreba, 26. aprila:)

[179] *Jugoslavenske novine*, Zagreb, I/1850, br. 47.

[180] M. Živančević, *Iz korespondencije Ivana Mažuranića. Pisma ženi*. Op. cit., str. 165–166.

[181] Pisma se čuvaju u Arhivu SKZ, R 5840.

Ivan je u Beču, ufam se da će se skoro vratit... Ali što mi sve to hasne ako iz Beča dodje; on će opet zato na put, a ja sa djecom ću se neprestano mučit. To je sreća koju (je) čovjek snivo!

Kakav je to posao, koji pesnika toliko okupira, nije teško odgonetnuti. U ovo vreme on je na čelu komisije za organizaciju sudstva u Hrvatskoj.[182] On je izradio osnovu za uređenje sudova.[183] Preveo je i prokomentarisao čitav austrijski kazneni zakonik.[184] Preveo *Državni ustav* Kastelija (Castelli).[185] Izradio je opširan elaborat o uvođenju narodnog jezika kao službenog na sudovima u Rijeci, zanimljiv kao istorijski, ali i kao literarni spis: to je duhovit pravni akt, u kome je autor pokazao »svoje veliko poznavanje jezičkog problema i historijata sudstva, zatim etničkih i društvenih prilika«, unevši u njega i »svoje osjećaje prema potlačenom narodu«.[186] Član je jugoslovenskog odseka odbora koji u Beču radi na rečniku pravne i političke terminologije.[187] U upravi kazališta radi u artističkom odseku, a u upravi Matice ilirske u književnom.[188] Aktivni je član Društva za povjesnicu i starine jugoslavenske.[189] Uza sve to, nastoji da ne izostane o kulturnim manifestacijama. Zajedno sa Vukom, Kukuljevićem, Demetrom, Miklošićem i Daničićem učestvuje na savetovanju srpskih, hrvatskih i slovenačkih javnih i kulturnih radnika, kome je cilj ostvarenje jugoslovenskog jedinstva u pogledu jezika i književnosti.[190]

Ja znam, da naš Ivan dosta posla imade, – piše Matija Antunu 12. IX 1855, – te da ne more na svake sitnarije odpisivati, i da mu je pero veće dodijalo kao i bunjevačkoj snahi žrvanj.[191]

Nada sve, navalili su prijatelji i poznanici sa preporukama i molbama za protežiranje. Javili su se zavidljivci, a sa njima i brojni neprijatelji. Piše mu žena:

[182] Arhiv SKZ, R 5845, dok. 14. Detaljnije o tome govori pismo Nikole Vranjicana Antunu, dat. u Karlovcu 3. juna 1850, u Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu, I, 3.

[183] Autograf u Arhivu SKZ, R 5848, br. 20.

[184] Autograf u Arhivu SKZ, R 5848, br. 17.

[185] Autograf u Arhivu SKZ, R 5855.

[186] *Gutachten über die definitive Regelung der Amtssprache bei den k. k. Gerichten in Rijeka* (dat. Agram, 26. IV 1852, litograf.). Autor iz članka: Čutić, dr Marko: *Izvještaj Banskog stola u Zagrebu od 26. aprila 1852. godine o službenom jeziku na sudovima u Rijeci.* Jadranski zbornik, Rijeka–Pula 1957, str. 465–516.

[187] Bulić, dr Ivan: *Jugoslavenski (hrvatsko-srpsko-slovenački) rječnik juridičke terminologije.* Obzor 1933, br. 221, str. 2–3.

[188] Arhiv SKZ, R 5850/c, dok. 7, dat. 15. I 1852 (za Kazališni odsek); U Književni odsek Matice izabran je 27. II 1851 (*Narodne novine* t. g., br. 49, str. 149). Predsednik Matice postao je 4. III 1858 (*Narodne novine* t. g., br. 56, str. 140–141).

[189] Diploma o izboru za poslujućeg člana, dat. u Zagrebu 25. XI 1850, nalazi se u Arhivu SKZ, R 5845, br. 18.

[190] Njihov zajednički manifest, pod naslovom *Književni dogovor*, objavljen je u *Narodnim novinama* t. g., br. 76, str. 215, 3. travnja.

[191] Brlić, op. cit., str. 157.

Ja ti Ivane ne mogu kazat kako je meni kod duše čudno kad moram uvijek slušat što sad ov a sad on želi imat, a mi sve sami, i zaista nitko ni ne misli kako nama ide i kako će nam još ići...

Od kad si otišo, svaki dan je drugo zlo u kuću donio.[192]

Poslednjeg dana decembra 1851. ukinut je ustav, i Franjo Josif uz pomoć famoznog ministra Baha vlada apsolutno. Čitavu jednu deceniju caruje strahovit politički teror. Nema sabora, nema županijskih skupština, nema slobode. Zavedena je stroga cenzura, narodni prvaci bili su proganjani, dok su Hrvatsku preplavili strani činovnici. Kao nekad mađarizacija, nad zemlju se sada preteći nadvila germanizacija.

U to vreme mnogi su sasvim ostavili politiku i potražili mirnije zanimanje.

Književna produkcija u periodu 1850–1860. naglo opada. Hrvatska bibliografija toga vremena osim školskih udžbenika, molitvenika i nekoliko naučnih dela nema šta da zabeleži. Centralni književni časopis je *Neven* (1852–1857), iz koga se vidi da je urednik morao da ulaže mnogo truda oko poziva na saradnju. Karakteristično je ono što je Kukuljević tada izneo o tom listu:

Prvi naši književnici ne mare sad za narodnu knjigu, naše puno nade po selima sveštenstvo umuknu baš u to doba, kad bi ga ista viera na to nukat imala, da obrađuje i oplodi polje, koje zapušteno duhu naroda smert nosi.

Samo kadikad čuje se gdjekoji pojedini glas nekih *rietkih*, koji obljubiše narodnu književnost varhu svega na svietu, ali i ovi gube sve više i više svoje sile u neprestanoj radnji koja ostaje i bez nagrade i bez uspieha, te tako priliče i ovi onim nesretnicima, koji su osuđeni da žive na samotnim golim grebenima, okruženim od mutne vode.[193]

Apsolutizam je doneo potpuno nove uslove: dok je u vreme preporodnog zanosa bila naročita čast zvati se literatom, dotle je u vreme Bahove vladavine ovo zvanje moglo da donese samo neprijatnosti. Tada se malo pisalo uopšte, malo radilo. Potrajaće to i kasnije, šezdesetih godina, kad je vraćen ustav.

Za Mažuranićev stav u ovo vreme karakteristični su saveti koje daje svome šuraku Dimitriji Demetru:

Nek bude odsada u napredak pozoran; neka se nesastaje s ljudi kojekavim; neka negovori i neradi ništa, nego ono što mu bude dužnost; u dvorani i drugdie neka duboko muči, a osobito valja *mučat o poslovih službenih*.[194]

Uistinu, to su norme kojih se pridržavao sam.

[192] Arhiv SKZ, R 5844/b, 92.

[193] *Neven* 1853, str. 812.

[194] U pismu ženi, dat. u Beču 11/XII 1850. Isp. M. Živančević, *Iz korespondencije Ivana Mažuranića*, op. cit., str. 164.

Posle ostavke ministra Šmerlinga bio je ozbiljno (ispostavilo se – neosnovano) uplašen. Sugerirao je bratu, koji je služio u istom resoru kao i on:

Ja mislim da će dobro biti, ako ti odmah sada tu svoju sudačku službu ostaviš, pak dođeš na profesuru. Uzroci su ovi: a) bolje je u definitivnoj službi čekat sreću bolju, nego li, ostavivši ono što je sigurno, bit prisiljen primit, bog zna kad, službu kakovu god ili morda i ne dobit nikakove; b) stvari su se naše iza ostavke Schmerlingove tako promijenile, da se nipošto za stalno neda proračunat: tko će bit namješten? i kako?[195]

U bečkim krugovima, naime, važio je Mažuranić i dalje kao demokrata, revolucionar i slavenofil. Sam car je u Ministarskom savetu 2. januara 1851. izrazio sumnju u pogledu mogućnosti da se ovakav čovek upotrebi u državnoj službi bez opasnosti po režim, sećajući se njegove prošlosti. On ga je ovako okarakterisao:

Ein Vorkämpfer der ultraillirischen Parthei.[196]

Mažuranićeva karijera bila je ne jednom ozbiljno ugrožena, a njemu lično nikada nije ni bilo mnogo stalo do nje. Među njegovim hartijama nalaze se i danas razne neuslišene molbe da bude smenjen i poslat na neku manje upadljivu dužnost. Održavao se ipak uvek, zahvaljujući u prvom redu svojoj ogromnoj radnoj energiji, poštenom delovanju, pravičnosti i popularnosti. Značajna je njegova službena karakteristika:

Amts Ort: Agram. Würde: Provisorischer Generalprocuratorsstellvertretter. Name: Johann Mažuranić. Politisches Verhalten: Gehörte ihm Jahre 1848. der illyrischen Parthei an, ohne jedoch gegen die allerhöchste Regierung sich zu vergehen. – Im Sommer 1849. als Vertrauensmann nach Wie berufen, wurde er ganz für das Centralisationssistem eingenommen und soll dieser Tendenz bis nun zu stets treu geblieben seyn. Amtsbefähigung und Thätigkeit: Von eminenten Fähigkeiten und besonderer Gesetzeskenntniss, ist auch ein ausgezeichneter Stylist. Seine Wirksamkeit dürfte als eine sehr gute zu bezeichnen seyn. Ist ganz unzugänglich. Charakter und sonstige Verhältnisse: Ehrenhafter, fester Charakter. Lebt zurückgezogen und widmet seine freie Zeit den studien. Befindet sich in geordneten Verhältnissen.[197]

Prilikom izbora za vrhovnog državnog tužioca 1854. godine ponovo su pokrenuti Mažuranićevi stari gresi. Njegova prošlost tretirana je tu kao krajnje revolucionarna. Što je ipak izabran, mogao je i ovog puta da zahvali svome patronu Šmerlingu, koji ga je okarakterisao kao veoma sposobnog i čestitog čoveka, žrtvu spletaka i zavisti.[198]

[195] M. Živančević, *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu*, op. cit., str. 232. Čini se, saradnja Mažuranića i Šmerlinga bila je vrlo uspešna. U pesnikovoj ostavštini nalazi se lična Šmerlingova zahvala i priznanje izrečeno tim povodom, dat. Wien, 25. I 1851. (Arhiv SKZ, R 5845, br. 19).

[196] Ivić, *Arhivska građa III*, op. cit., str. 143.

[197] *Arhivska građa IU*, str. 309.

[198] *Arhivska građa III*, str. 144; 7. marta 1854. car je doneo rešenje: »Den provisorischen Generalprokuratorsstellvertretter Johann Mažuranić als Oberstaatsanwalt« (orig. u Arhivu SKZ, R 5845, dok. 27).

U rođenoj zemlji, opet, nekada jednodušno slavljeni pesnik počeo je naglo da gubi popularnost. Tome je u prvom redu bio kriv sam položaj koji je zauzimao. Niko se međuti mnije upitao: šta bi bilo da na takvom mestu za vreme apsolutizma nije bio Mažuranić, već neki tuđin? Mažuranić je patio, ali je odolevao, jer je bio svestan da je spasavao što se spasti moglo.

Veliku prašinu, na primer, podigao je u to vreme tzv. »Slučaj Filipović«. Godine 1852. u *Nevenu* je objavljena pesma Ivana Filipovića *Domorodna utjeha*, u kojoj se poziva na buđenje iz mrtvila i iskazuje vera u narodne snage. Zagrebačka policija okvalifikovala je pesmu kao poziv na bunu, a Mažuranić je dobio službeni nalog da podigne optužnicu, pa su Filipović i urednik *Nevena* Bogović uprkos žestokom opiranju javnog mnjenja osuđeni na šest meseci teške tamnice.[199] Sa druge strane, videćemo, Mažuranić je saradivao u tom istom *Nevenu!* Od sada će to uvek biti tako: podozrenje vlastodržaca s jedne strane i nerazumevanje sopstvenog naroda s druge. Do kraja života pesnik nije mogao da se pomiri sa takvom svojom ulogom. Svega jednu deceniju kasnije, moralno skrhan i razočaran, iako na najvišem položaju u zemlji, pisao je svome prijatelju Ambrozu Vranjicanu:

Po svojoj navadi i zadaći ovdešnji moji civilni i vojnički neprijatelji nagadjaju pred drugima svašta o meni, a ljudi što iz Beča dolaze pripoviedaju mi čudnovate stvari koje se za mene pletu i kuju itd. Možeš si misliti kakvo je to neugodno stanje za me koj sam moralno već odavna i tako bolestan i poražen na toliko da nema za mene nikakove prave radosti ni životne utiehe.

S druge strane drže i smatraju me naši narodni ljudi za njekakova mučenika, dižu me u zviezde, klanjaju mi se, i željeli bi na svoj način praviti demonstracije, čemu se ja s petnih žilah opirem i bježim po nukanju duše i razuma družtva i sastanke.

Njeki dobri prijatelji savietuju me da idem u Beč, jer se tu tajno i oštro proti meni radi. Piši mi molim te bez oklevanja odmah šta da radim i čemu se nadati ili ne nadati ili bolje čega se strašiti imam. Meni je istinabog već od davna dosadila i čast moja i većnja borba sa svakojakimi ljudmi i strankami, ali ne bi želio radi svoje česti i familije da mi se nanese sramota koja, s kojom su inače kod nas na brzu ruku pripravni nagraditi i najzaslužnije muževe, kamo ne mene koj sam u Beču – homo ignarus ili novus.[200]

Posle austrijskih poraza u Italiji i neuspelog državnog zajma, 20. oktobra 1860. vraćen je ustav (tzv. »Listopadska diploma«). Ministar Bah je pao, posle desetogodišnjeg ćutanja odjeknuli su glasovi koji su počeli tražiti stara prava. U Zagrebu je od 25. novembra 1860. do 17. januara 1861. održana banska konferencija, na kojoj su postavljeni sledeći zahtevi: da se hrvatski jezik uvede u sve javne poslove; da se Hrvatskoj

[199] Vid. o tome: Lončar, Ljuba: *Iz korespondencije Ivana Filipovića.* Starine, Zagreb 1955, knj. 45, str. 439–440.

[200] Pismo je datirano u Zagrebu 7. ožujka 1862. (Arhiv SKZ, R 5844/a).

pripoji sva Dalmacija i deo Istre (Kvarnerski otoci i tri kotara); da se osnuje hrvatsko-slavonska kancelarija pri državnom ministarstvu u Beču; da se imenuje hrvatski kancelar, koji mora biti domorodac. Ovi zahtevi formulisani su u predstavci na kralja, koju je sastavio Mažuranić.[201]

Odgovor Beča bio je povoljan. Još iste godine osnovan je privremeni »Hrvatsko-slavonski dvorski dikasterij«, a za njegovog prvog predsednika imenovan je 27. decembra Mažuranić.[202]

Tim povodom pisale su *Narodne novine:*

Ova viest proizvela je kod nas obćenito veselje, a bez sumnje proizvest će ga i po svim mjestima naše domovine, jer ako tko zaslužuje ime ljubimca naroda hrvatskoga, to je za cielo g. Ivan Mažuranić, čovjek velika duha, visoka uzleta, obilata znanja, neporočna značaja, iskrena rodoljubja i prijazna, skromna ponašanja, koji svakom omiljet mora.[203]

Pesnik se obratio svojoj porodici jednostavnim rečima:

Vas sad mnogo ljudih polazi. To mi je žao, jer je to velika neprilika za svih vas, a osobito za te, draga moja Leksa. Ali, što ćemo; to je već tako, kad se čovjek makar samo za jedan stupanj dalje pomakne.

Ja se nadam da se vi niste pogospodili, nego da živite smierno i krotko, kako se pristoji onim, kojih niti može smesti nesreća, niti kratka sreća.[204]

VII

KANCELAR

(Prvi sin domovine – Demokratska levica opet na okupu – Slučaj Međumurja – Siva eminencija – Sabor od 1861. i Zakonski članak 42. – Dualizam – Prema Srbima i Vojvodini – Neshvaćen – U miru)

Svoj izuzetan položaj Mažuranić je shvatio kao ličnu obavezu prema narodu. Novu dužnost primio je ozbiljno i svesrdno. Odmah je pregnuo na posao. Prvo što je uradio, bilo je ponovno uspostavljanje starih hr-

[201] Dokumenat je objavljen u *Pozoru* t. g., br. 54, str. 113. Autor iz br. 60, str. 125. Orig. u Arhivu SKZ, R 5849/21. Zahvalnicu Konferencije, objavljenu u br. 293, str. 813, takođe je sastavio Mažuranić (orig. u Arhivu SKZ, R 5849/20).

[202] Zapisnik ministarske konferencije u Beču o izboru Mažuranića za predsednika (Ivić, *Arhivska građa III*, str. 145–146) pokazuje da ni ovom prilikom njegovo imenovanje nije došlo glatko. Protivkandidat bio mu je grof Pejačević, a glavni oponent mađarski kancelar. Izabran je tek pošto su prisutni izrazili nadu »da su godine i iskustvo u izvesnom smislu ublažili i staložili njegova politička načela, pa se prema tome od njega ne treba pribojavati«.

[203] U br. 299, str. 833. Autor ovog (anonimnog) dopisa je Dimitrija Demeter, kako saznajemo iz njegovog pisma Mažuraniću, dat. u Zagrebu 21. I 1861 (u Arhivu SKZ, R 5844/b).

[204] M. Živančević, *Iz korespondencije Ivana Mažuranića, Pisma ženi.* Op. cit., str. 167.

vatskih županija, koje su smatrane važnim nacionalnim tekovinama, a koje je ukinuo ministar Bah. Njegova je zasluga što je osnovana nova Zemaljska vlada, Kraljevsko namjesničko vijeće, Stol sedmorice (vrhovni sud), i, najzad, dvorska kancelarija. Međutim, njegovo oduševljenje bilo je kratkog veka. Pobornik federacije u okviru Monarhije, zabrinut za opstanak Hrvatske između Austrije i Ugarske, on je, birajući između dva zla manje, u svojoj politici bio uglavnom orijentisan prema Beču. Zato je u očima mnogih svremenom počeo da gubi simpatije. Da je ipak u toj svojoj politici bio rukovođen najdubljim patriotskim pobudama, nema nikakve sumnje.

Već prvih dana svoje vlade pisao je u domovinu:

Treba Vam znati, da ja nisam sám i jedini, nego dapače da sam malne posliednji gospodar! Žalibože, ali tako jest!

Ja sam do sad još zdrav i sve gledam, nebi li se kakogod ovoga bremena riešio, koje niti je za me, niti sam ja za njega. Meni je ovo već sve dosadilo i, osim zdravlja, jedino mi je dobro još niekako to što mi vrieme prolazi sve u niekakvoj buni i magli, tako da malo kad znam ni kako se koji dan zove.

Ali ja se nadam, ako bog da, da će i to proći, morda skoro; i onda ću ja opet bit medju Vami i s Vami, ter će nam dani proluziti ako ne u buki, a ono barem u većoj sreći i u većem zadovoljstvu.[205]

Pesnik je mnogo iščekivao od svoga novog zvanja; mislio je da će moći mnogo učiniti za svoj narod, a uverio se već prvih dana da će morati da bude poslušna marioneta ako želi da se održi. Zato je, kad je carevom odlukom od 24. januara 1861. Međumurje pripojeno Ugarskoj, suprotno tendencioznom prikazivanju nekih savremenika (u prvom redu Starčevića i njegovih pristaša), još istog dana podneo ostavku.[206] To je značajan i vrlo zanimljiv dokumenat, u kome je Mažuranić, ne držeći se uvek oficijelnog tona, jezikom literate progovorio o sebi. Naglasivši da je nemoguće zamisliti jedan geografski kompletan narod bez jasno određene i državopravno priznate teritorije, zaključio je da je u mađarsko-hrvatskim susedskim razmiricama pored nacionalnog pitanja oduvek bilo najviše sporno teritorijalno. Nije se pri tom ustručavao da prilično otvoreno kaže kako se hrvatski narod sada smatra izigranim. Izjavljujući da ne želi, nedužan, u očima svojih zemljaka da ispadne krivac za sve to, da ne želi sada da stvori utisak kako je zaboravio na interese svoje zemlje, ili da ih je zanemario i zapostavio – zatražio je od svoga suverena da ga razreši dužnosti:

Würde ich nun durch mein ferneres Verbleiben in dem mir Allergnädigst anvertrauten Amte eines Präsidenten des kroatisch-slavonischen Hofdikasteriums meine Stammesgenossen in ihrer nun ganz gewiss auftauchenden Meinung, wenn auch nur scheinbar,

[205] M. Živančević, *Iz korespondencije Ivana Mažuranića*, op. cit., str. 169.

[206] *Allerunterthänigster Vortrag des treugehorsamsten Präsidenten des kroatisch-slavonischen Hof Dicasteriums Johann Mažuranić, womit derselbe um die allergnädigste Enthebung von seinem bisherigen Amte allerunterthänigst bittet* (Ivić, *Arhivska građa III*, str. 147–150).

bestärken, dass ich die Interessen des Landes, wo nicht geradezu vergessen so doch lässig oder wenigstens nicht mit dem gehörigen Eifer wahrgenommen habe, so wäre mein Wirken, weil von keiner Parthei im Lande getragen und jedes Vertrauens entblösst, ohnehin von gar keinem Nutzen für den Allerhöchsten Dienst Euerer Majestät.

Tvrdnja da iza njega u zemlji ne stoji nikakva stranka i da je lišen svakog povjerenja, bila je, razume se, preterana, a iz taktičkih razloga sasvim opravdana. Čim se pročula vest o ostavci, Mažuranić je dobio brojne pouzdanice od svojih zemljaka, i javno je zamoljen da ostane na svome mestu.[207] Tako mu je ugled porastao, a poverenje u njega bilo veće nego ikad.

Potpora Mažuraniću stiže sa svih strana. Piše mu političar Eugen Kvaternik i upozorava ga da ima posla s lukavim ljudima, uz koje će, kraj sveg svog poštenja, izdati rod a da i ne primeti.[208] Tih dana često mu piše i Kukuljević, njegov stari prijatelj i suborac iz dana revolucije. Sećajući se vremena kad su do u gluho doba sedeli i šalili se, prtresa surovu prozu svakidašnjice:

Otkada tebe neima, fali nam duša, i ona moralna potpora koju smo u tebi uviek osjećali.

Javlja da je sjedinio sve partije, moli ga da ni u čemu ne prenagli bez dogovora.[209]

Stara grupa, očevidno, još uvek se čvrsto drži na okupu. Mažuranić u jednom pismu porodici tačno precizira koji su to ljudi:

Što pišem, pišem za vas i samo za naše najbolje znance i prijatelje, kao Ambroza, Danu, Kuk., Pricu itd.[210]

(Tj. za Ambroza Vranjicana, Danu Stanisavljevića, Ivana Kukuljevića, Maksima Pricu itd., a to su sve sami nekadašnji saradnici i urednici *Slavenskog juga.*)

Osim toga, pesnik u ovo vreme još uvek živo kontaktira sa svojim starim znancima sa književnog dogovora u Beču 1850. U jednom dopisu iz carske prestonice, poznati karlovački knjižar i izdavač Abel Lukšić izveštava da su na »slavenskom plesu« zapaženi u intimnom prijateljskom razgovoru Mažuranić, Vuk, Miklošić, koje nisu mogli zaseniti ni grbovi plemića, ni sjajna svita.[211]

Kad je zamoljen da povuče ostavku, Mažuranić se bez reči povinovao:

Ja sam odustó od one moje ostavke na želju mnogih naših prijateljah, – pisao je ženi, – ali neznam hoće li to tako dugo trajati! Jer sam ja svaki čas gotov otići i, štono rieč niemačka, kurz gebunden! ...

[207] *Narodne novine*, XXVII/1861, br. 45, str. 185. Ove pouzdanice mogu se još naći u pesnikovoj ostavštini.

[208] Arhiv SKZ, R 5844/b, 81.

[209] Arhiv SKZ, R 5844/b, 78.

[210] M. Živančević, *Iz korespondencije Ivana Mažuranića*, op. cit., str. 169.

[211] *Pozor*, II/1861, br. 39, str. 87. Iz Beča, 12. veljače.

Biaše sercu mojemu ugodno vidieti, da ste vi, mili moji, uznešeni nad idee prostoga ljudinstva. Po tom vas poznam, da ste upravo moji. Gdie valja da govori samo poštenje, gdie se radi o većoj i višoj koristi domovine, to se ne smie čuti glas prostoga kruhoborstva. Kruh se da služit na sto različitih načinah; ali poštenu čovieku samo je onaj sladak koji se služi *pošteno*.[212]

Aprila meseca 1861. sazvan je hrvatski sabor. Sabor je sazvan prema demokratskoj osnovi iz 1848. godine.[213] Izabrani su najbolji narodni predstavnici političkog, društvenog i kulturnog života, između ostalih i svi poznatiji književnici onoga vremena. Centralna figura bio je Mažuranić, koji je kao narodni zastupnik aktivno učestvovao u svim odlukama sabora, kojima je zatim davao konačan oblik, i istovremeno, kao hrvatski premijer, tumačio u saboru odluke dvora. Bio je to veoma nezahvalan položaj, u kome se Mažuranić izvanredno snalazio, ispoljavajući sposobnost veštog diplomate i odličnog državnika.

Sabor od 1861. godine pretresao je niz značajnih pitanja, koja su imala da budu rešena u budućnosti. Pored ostalog, govorilo se tu o otvaranju Sveučilišta, Jugoslavenske akademije i Narodnog kazališta, hrvatski jezik proglašen je jedinim službenim jezikom u Hrvatskoj. Naročito značajna istorijska tekovina ovog sabora bio je takozvani Zakonski članak 42. *O odnošaju Trojedne kraljevine naprama kruni i kraljevini Ugarskoj,* čiji je autor Mažuranić.[214] U članku se traži priznanje nezavisnosti i samostalnosti Hrvatske i izlaže mogućnost stupanja u jedan drugačiji državnopravni savez sa Ugarskom. Stavovi ovog dokumenta biće kasnije osnova prilikom stvaranja poznate ugarsko-hrvatske nagodbe 1868. godine.

Prilikom stvaranja zakonskog članka 42. došlo je do prve podele sabora na stranke.[215] Članak je donet na predlog većine, koju su predstavljali Mažuranić, Štrosmajer, Kukuljević, Rački, Vukotinović i drugi, dakle nekadašnja ilirska, a sada narodna stranka. Drugu grupu sačinjavali su unionisti – nekadašnji madžaroni – a treću direktaši, ili potonji pravaši, na čelu sa Antom Starčevićem. Ove su se tri struje razmimoilazile u pitanju načina pregovora sa Austrijom, odnosno Ugarskom, ali su svi bili složni u jednom: da Hrvatska ne uđe u Carevinsko vijeće (Reichsrat).

[212] M. Živančević, *Iz korespondencije Ivana Mažuranića,* op. cit., str. 170.

[213] Osnovu Sabora za 1861. izradio je Mažuranić (isp. M. Živančević, *Iz korespondencije Ivana Mažuranića,* op. cit., 170). Orig. pod naslovom *Provisorische Landtagsordnung für das Königsreich Dalmatien, Kroatien und Slavonien,* nalazi se u Arhivu SKZ, R 5848.

[214] Osnovu ovog članka prvi put je objavio *Pozor* od 18. juna t. g. u br. 138, str. 301, a sutradan i *Narodne novine* u br. 139, str. 405–406. Samo tokom te godine štampano je više verzija ove varijante, dok nije prihvaćena konačna. Original, Mažuranićev autograf, nalazi se u Arhivu SKZ, R 5849/11.

[215] Isp: Polić, Martin: *Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1860–1880).* Zagreb 1899.

Posle burne i dugotrajne debate uzeo je reč Mažuranić, koji je inače veoma retko ustajao u saboru, i održao svoj čuveni govor o odnosu Hrvatske prema Ugarskoj, jedan od najboljih koji su uopšte tamo izrečeni.[216] Taj govor je sav zbijen, celovit, jasan i u isto vreme jednostavan, tako savršeno komponovan i stilizovan, da je Barac pomislio kako je morao biti unapred pripremljen.[217] Međutim, u pesnikovoj zaostavštini nalazi se koncept ovog govora, skiciran kao podsetnik, na brzinu, na listu hartije, sa koga je govornik zatim improvizovao. Kako je ovaj koncept izvanredno zanimljiv za praćenje toka misli Mažuranićeve, a sadrži i obrazloženje smernica one politike koja je utvrđena člankom 42, donosimo ovde njegov puni tekst:

Nije još predmet izcèrpljen.

Govorit ću dakle još i ja sine ira et studio bud prema onim preko Drave bud prema onim preko Sutle.

Ako što rečem studio, tj. komu za ljubav, bit će rečeno sve domovini za ljubav; rara temporum felicitate itd.

Postanak predloga o odnošenju našem prema Ugarskoj.

Nije dakle taj predlog zapovied.

Taj se priedlog dieli na dvoje: a) odnošaj sadašnji, b) odnošaj budući.

a) odnošaj sadašnji.

Taj se ne da pojmit bez istorie, a osobito ne bez g. 1848.

Sveza s Ugarskom stoji jo sada što se tiče krune i krunjenja.

Saveza s Ugarskom stoji još sada što se tiče krune i krunjenja.

U ostalom pravno odciepljenje.

U tom se svem Ugarska s nami neslaže.

b) Odnošaj budući.

S jedne strane diploma listopadska, s druge zak. 1848.

I. ako Ugarska prizna centralnih posalah u Austrii, tad se odnošaj naš sadašnji nemienja.

II. ako Austria uvede dualizam onda će se moć promienit odnošaj sadašnji ali nipošto glede pravah koja imamo već sada.

Mislit će tko da bi se dualizam lašnje uveo da se mi unapred pod svaki način izjavimo za Ugarsku.

To nije u našem interesu; a u ostalom moglo bi se sbit samo ili putem koncesiah ili putem revolucie; što ni jedno ni drugo neima chancah.

Improvizujući zatim, u sabornici, pesnik je svoje izlaganje daleko proširio, oslanjajući se na ključna mesta iz citiranog koncepta. Završio je uzbuđeno, patetično, izrekavši nešto što je za celokupnu njegovu ličnost i stav u životu veoma karakteristično:

Držimo se, dakle, gospodo, čvrsto onoga što već imamo; jer se inače bojim, da u ovoj zemlji, ako ju prodamo, neće kosti naše mirno počivati. Sudit će nam u svoje doba historija.[218]

[216] Potpun tekst donele su *Narodne novine* t. g. u br. 155, str. 453–454.

[217] *Mažuranić*, op. cit., str. 78.

Sabor je na kraju, 24. septembra, sastavio adresu na kralja, u kojoj je sumirano sve ono što je tu pretresano, a što se nikako nije moglo dopasti ni Pešti ni Beču. Duša ovoga dokumenta, kako se vidi iz samog njegovog sadržaja (tu je i zak. članak 42), bio je Mažuranić.[219] Kako se i moglo očekivati, 8. novembra 1861. kralj je odgovorio raspuštanjem sabora, reskriptom koji je također sastavio Mažuranić.[220]

Mažuranić je 20. novembra 1861. postao hrvatski kancelar.

Car je, naime, obećao da će se privremeni dvorski dikasterij svremenom pretvoriti u dvorsku kancelariju. O tome veća sednica ministarskog saveta u Beču, 17. novembra 1861. Posle kraćeg ekspozea, nadvojvoda Reiner podneo je predlog da se za prvog kancelara hrvatsko-slavonskog izabere dosadašnji predsednik dikasterija Ivan Mažuranić, koji je na ovom položaju umeo da uskladi težnje svoje domovine sa potrebama carstva (»welcher in dieser schwierigen Stellung es verstanden hat, nach Möglichkeit den Ansprüchen der Gesammtheit des Reiches und den begründeten Wünschen seines engeren Vaterlandes gerecht zu werden«).[221]

Kao kancelar, Mažuranić je nastojao da što bolje posluži svome narodu, ali je ipak iz godine u godinu njegov ugled bivao sve manji. U to vreme u Hrvatskoj uveliko se razvija stranačka borba: pored stare narodne stranke, stranke unionista i mlade stranke prava, stvara se i tzv. samostalna narodna stranka, koja se okuplja oko Mažuranića. Uprkos nastojanjima da se afirmiše, ova stranka, kao vladina i kompromitovana, ostala je u masama nepopularna. Na izborima 1865. nije dobila potrebnu većinu, pa je Mažuranić odmah posle toga podneo ostavku.[222]

Mažuranić više nije mogao opstati. Na predlog predsednika Ministarskog saveta grofa Belcredija, 31. oktobra 1865. on je smenjen sa dužnosti hrvatsko-slavonskog, dvorskog kancelara i penzionisan, a na njegovo me-

[218] Orig. u Arhivu SKZ, R 6993. Tamo je pogrešno zaveden pod god. 1848!

[219] Najpre je brižljivo izražena osnova adrese »ad hoc«, koja je objavljena u *Narodnim novinama* t. g., br. 204–211, a zatim i njen definitivan tekst u br. 229–235. Ona sadrži i Mažuranićev članak o odnosu prema Carstvenom vijeću – zaključak da se ne ide u isto! – čiji se autograf nalazi u Arhivu SKZ, R 5849/10. Tekstovi su, razume se, modificirani, kako uvek biva kod ovako glomaznih dokumenata, u čijem sastavljanju učestvuje više lica, obično za to određen odbor.

[220] *Narodne novine* t. g., br. 261, str. 771. To je »izvanredno djelo hrvatske diplomatike i po svom obliku spis književni« (Nehajev, op. cit., str. 532). Mažuranić je osim ovoga god. 1861. verovatno sastavio *Predstavku Sabora na kralja*, objavljenu u *Narodnim novinama* t. g., br. 101, str. 209, koja ima sva obeležja njegovog stila. Izvesno je da je sastavio kraljevski reskript kojim se odobrava zastupanje Vojne krajine na Saboru (ibid., br. 114, str. 333), pošto se njegov autograf nalazi u Arhivu SKZ, R 5849, br. 17. Verovatno je sastavio i više dokumenata radnog karaktera, npr. kraljevska ručna pisma koja donosi *Pozor* u br. 87, 96, 112 i 115.

[221] Ivić, *Arhivska građa III*, str. 152–153. Dok. o imenovaniu, dat. Wien, 20. XI 1861, nalazi se u Arhivu SKZ, R 5845/40.

[222] Spisi u vezi sa odstupom kancelara Mažuranića nalaze se u Arhivu SKZ, R 5845/43.

sto došao je unionista Emil Kušević. Zanimljiv je rezime njegovog službovanja, koji je tom prilikom dao grof Belcredi: Mažuranić nije uspeo i pored svih svojih odličnih svojstava da se suprotstavi ličnim neprijateljstvima. U svim partijama zavladalo je prema njemu snažno neraspoloženje, iščezlo je svako poverenje u njegov energičan rad. Iznoseći svoje mišljenje caru o tome, baron Kušević je okarakterisao Mažuranića kao čoveka kvalitetnih sposobnosti, koji je u stanju da dâ od sebe mnogo korisnog, ali koji je apatičan i koji ni na jednom položaju ne bi potpuno odgovarao opravdanim očekivanjima.[223] Razume se, ova ocena vredi samo za dati period Mažuranićevog rada, i najbolje prikazuje stanje njegove ličnosti u to vreme.

Mažuranić je penzionisan 6. oktobra 1866. sa minimalnom penzijom od 4200 f. godišnje, uz motivaciju da njegova službena karijera nije bila duga, a ni naročito uspešna (»die Dienstleistung des geh. Rathes Mažuranić weder lang, noch besonders hervorragend war«).[224]

Za vreme kancelarstva Mažuranićevog Hrvatska je značajno napredovala na kulturnom polju, uređen je upravni aparat, organizovano sudstvo, odstranjeni strani elementi i konačno uveden narodni jezik u sve ustanove. Kao čovek, Mažuranić je postao trom, apatičan, razočaran. U svoje doba on nije bio shvaćen. Plašeći se dualizma, želeo je da se Hrvatska nagodi sa Austrijom nezavisno od Ugarske; naišao je na žestok otpor, a koju godinu kasnije, sa Austrijom pregovara Ugarska u hrvatsko ime, a Hrvatska se pogađa sa Ugarskom! Ponekad su Mažuranićeve reči delovale upravo proročki, pa ipak, ljudi su često obraćali na njih pažnju tek kad bi se obistinile. Kad je pao, napisao je bratu Antunu:

Dakle, dualizam koji se je dosad stidljivo krio, sad bezobzirno diže rogove i sprema se progutat Hèrvatsku! Tu l' as voulu, George Dandin. Tako biva magaretu vazda kad god se uputi u lov, ako i ne s lavom, tako barem s vukom. –

Ja sam tielesno zdrav, ali me boli duša nad ovim što se sprema na našu kukavnu zemlju![225]

Napisao je to sa uverenjem čoveka koji je znao šta će se dogoditi i koji opet zna šta će se dalje dogoditi. Zato se on u takvoj situaciji ipak orijentisao na Carevinsko vijeće, nazrevajući u njemu spasonosnu ideju federacije. U ovoj politici jednodušno ga je potpomagala Samostalna stranka.

Samostalna stranka i Mažuranić – to je posebno, malo istraženo a vrlo interesantno poglavlje političke borbe šezdesetih godina. Teze ove stranke iznesene su u brošuri *Uvjetno ili bezuvjetno*, koja je 1864. izdana u Zagrebu kao manuskript. Josip Horvat izneo je opravdane razloge, na osnovu kojih se može smatrati da je njen autor Mažuranić;[226] doista,

[223] Ivić, *Arhivska građa III*, op. cit., str. 153–155.

[224] Ibid, 156.

[225] M. Živančević, *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu*, op. cit., str. 234.

[226] *Politička povijest*, op. cit., str. 251.

teze ove stranke objavile su godinu dana kasnije i *Narodne novine* u br. 267. od 21. studenog, pod naslovom: *Program Samostalne narodne stranke.* Glavne su tačke:

1. ohranjenje jedinstvenog opstanka ukupne Monarhije;
2. načelno priznanje skupnih poslova;
3. zastupstvo ukupne Monarhije na temelju članka 42. od 1861.

U primedbi uredništvo izražava žaljenje što je ovaj dokumenat anoniman, međutim, prema autografu, koji se nalazi u Arhivu Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, dat. 19. stud. 1865, vidi se da je njegov autor Mažuranić.[227]

U razjedinjenosti narodnih predstavnika, bilo je, razume se, jakih korena.

Posle burne 1861. koja je mnogo obećavala, nastupili su u Hrvatskoj opet politički progoni. Starčević i Kvaternik i urednik *Pozora* Ivan Perkovac koji su se zamerili vladi, dospevaju u zatvor; Dragojlo Kušlan, nekadašnji Mažuranićev prisni prijatelj, sada biva otpušten iz državne službe kao protivnik njegove politike. S vremenom je sasvim zavladala politička netolerancija.[228]

Veoma je zanimljiv, s tim u vezi, Mažuranićev odnos prema Srbima. Još i danas može se čuti mišljenje da taj stav nije bio mnogo korektan. Međutim, pravo je stanje stvari takvo, da je Mažuranić na svom položaju morao često da odgovara za nešto iza čega uopšte nije stajao on. Njemu su pripisivani, često bez razloga, svi mogući neuspesi, a mnogo toga mu je podmetano (spomenuti slučaj Filipović, na primer). Tako je, kada su u Hrvatskoj raspaljivane sitne šovinističke strasti, zavladalo uverenje da je vinovnik tome nitko drugi do sam kancelar. Među Mažuranićevim hartijama iz tih dana nalazi se jedan veoma zanimljiv anonimni dopis uredništvu *Србског дневника,* pisan ćirilicom, u kome se tačku po tačku brani njegova politika od kritika ovog lista. Tu se veli:

Од стране Срба као да э найвеће сумньченъ спрам г. Мажуранића ради Войводине. Држи се да э он велики противник нѣног ускрснуња и ово наравно да Србе яко боле и то баш због тога што э то г. Мажуранић кои е, као што се вели, позван да интересе србске заступа, будуњ да Срби у овай мах осим нѣга другог народног заступника немаю.

... Канцелар хрватски дакле ниэ никако против устроэня Войводине, но само жели да Срем свакояко од туђег уплива спасе[229]

Sa druge strane, »Odbor hrvatskih rodoljuba« uputio je Mažuraniću opširno preteće pismo, u kome se pesniku prebacuje veoma oštro da na račun jugoslovenstva zapostavlja hrvatstvo! Teške su i sasvim suprotne optužbe tu iznesene. Navodno, Mažuranić je okružen samim »srbomani-

[227] R 5849, dok. 13.

[228] *Politička povijest,* op. cit., str. 252–253.

[229] Orig. u Arhivu SKZ, R 5844/c.

ma« – Utješenovićem, Stanisavljevićem, Krestićem, Špunom, etc; on favorizira Vojvodinu, a oživljenje Vojvodine potkrepljuje srpstvo, što je najopasnije za opstanak Hrvatske. Zamera mu se što je naredio da se ćirilica uči u školama. Uz tvrdnju da je svuda srpska agitacija, opominje se da će stranka koja ga je dovela na vlast raditi protiv njega kao ne izmeni svoje stavove, jer je izneverio njene nade.[230]

Tako su Mažuranića kritikovali Srbi, a kritikovali su ga i Hrvati. Kome se carstvu on privoleo?

Odgovor dobijamo iz jednog neobjavljenog pisma Dimitrije Demetra, dat. u Zagrebu 1. rujna 1865, u kome se pesnikov šurak nadugačko pravda zbog afere u koju je nehotice uvukao svoga zeta (denunciran je kao srbofil). Izjavio je tom prilikom, kako je »pred tri mieseca, jednom pod večer«, rekao (»kao što bi to svaki pošten čoviek, ma bio kakova god mu plemena, za cielo učinio bio«):

Da su Sèrbi, koliko mi je iz poviestnice poznato, ne pojedince već na hiljade najedanput naselili se u trojednu kraljevinu, i da im se zato zamieriti nemože, ako se u *genetičkom* smislu za takove jošte i sada smatraju i u svojih književnih dielih nazivlju imenom svojih praotacah, no dodao sam ujedno, da ih u *političkom* smislu i ja za Hèrvate dèržim i da mislim, da i naš g. dvorski kancelar drugo ništa neželi, ali da nikako one mèržnje odobravati nemogu, koja se u novije vrieme u Hèrvatskoj od nieke strane (tu sam mislio Strossmajera i njegove privèržienike, kojim bijaše Pozor organom . . .) goji proti sèrbskom imenu i ćirilici, koju neprestano barbarskom nazivati čujem, što veoma za nebratinski dèržim i mislim, da nemože nikako dobrim plodom uroditi.[231]

Jasno je da je tu ocrtan isti onaj Mažuranić koji je u već citiranoj reprezentaciji na nadvojvodu Ivana pisao još god. 1848:

Sa Sèrbima smo mi jedan narod, te tako čvèrstvo stopljeni, da nas ništa više na světu razdružiti neće moći.

Mažuraniću je podmetano svašta. Tako je 1865. u praškom listu *Politik* objavljen izvestan *Program o združenju Hrvatske i Slavonije s Ugarskom*, za čijeg je autora bio proglašen hrvatski kancelar, što je bila čista mistifikacija. Mažuranić je morao da napiše demanti.[232]

Pesnik je, već prema potrebi, proglašavan čas za najvećeg sina domovine, čas za najbednijeg slugu režima. Niko nije ni slutio da je on, čak i na najvišim položajima, neprestano bio pod budnom paskom policije. Sačuvan je, na primer, dopis zagrebačkog direktora policije Šadeka Ministarstvu u Beču, dat. 14. januara 1864, kojim se detaljno informiše o njegovom boravku i kretanju po Hrvatskoj.[233] U Arhivu grada Zagreba nalazi se, osim toga, dopis ministra policije Mečenjija (Mecseny) Mažu-

[230] Orig. u Arhivu SKZ, R 5844/b, 128.

[231] Pismo je upućeno ženi pesnikovoj, a sestri Demetrovoj Aleksandri Mažuranić (orig. u Arhivu SKZ, R 5844/c).

[232] Isp. *Glasonoša*, Beč, V/1865, br. 4, str. 30.

[233] Ivić, *Arhivska građa III*, op. cit., str. 276.

raniću, dat. 6. juna 1864, u kome se traži da dotični izjavi, je li uistinu posetio dve mlade Engleskinje u hotelu »Kaiserin Elisabeth« i od njih primio neki paket.[234]

Kako u tom svetlu, i u svetlu onih tajnih zapisnika sa ministarskih konferencija, zvuči jedno i danas prisutno uverenje, prema kome je Mažuranić uživao tradicionalne simpatije Beča, i čak izuzetne simpatije![235]

Koliko god da je u svojoj dalekovidosti bio kadar da se uzdigne iznad savremenika, Mažuranić je ponekad znao da bude konzervativan i čak reakcionaran. God. 1864, na primer, nastojao je uporno zajedno sa bratom Antunom da u škole uvede stari pravopis, koji se već tada snažno protivio duhu jezika, pa je u tom smislu izdao i naredbu.[236]

Za razumevanje njegovog karaktera i duha potrebno je poznavati sve komponente njegovog javnog i privatnog života. Iz svakog retka njegove intimne korespondencije izbija duboka sistematičnost, krajnja pedanterija, koja se katkad graniči sa sitničavošću. Mažuranić kancelar stiže da misli na najbeznačajnije domaće poslove. Bavi se kupovinom vinograda, prodajom vina, nabavkom sitnica za kuću, zauzima se za rođake i poznanike, deli savete, kritikuje, stiže svuda, sve želi sam da uradi i proveri, čini se, ni u koga nema dovoljno poverenja. U jednoj rukopisnoj belešci zapisao je o njemu sin mu Vladimir:

On je bio naučen na to da su ga ljudi slušali, često puta priznavali koliko je oštrouman, ali ipak u odlučnih momentih upravo protivno od onoga činili što je on savjetovao: on je možda i sam kriv – on nije bio dovoljno polemičke naravi, da se upušta u stvari koje su se njemu jasne i istinite činile, u prepirku.[237]

Da Mažuranić nije bio dovoljno »polemičke naravi«, svedoče još mnogi njegovi savremenici – i protivnici, i prijatelji. Primer kome nema premca u našoj književnoj istoriji, kada ni jednom jedinom rečju nije reagovao na teško i besmislenu uvredu ondašnje srpske kritike – da je *Čengić-agom* plagirao, ili čak sasvim preuzeo neko nepoznatno Njegoševo delo – najbolje to ilustruje. Takav je bio u literaturi, takav u domu, takav u saborskoj dvorani.

Bio je mislilac, malorek ali izvanredno lucidan i pronicljiv.

Imade stotina svjedoka, – priča Smičiklas, – koji svi jednodušno svjedoče iz onih konferencija, kojima bi on kroz više dana svaki dan po njekoliko sati predsjedao, da su već svi umoreni uzdisali, neka bude kraj vijećanju, da se govore već suvišne stvari. On

[234] Spisi iz zbirke Jelačića (1848–1864), br. 5 i 6 (nem.). Uz to je sačuvan koncept Mažuranićevog odgovora, u kome pesnik dostojanstveno, lapidarnim stilom i pomalo zajedljivo opisuje kako je došao u dodir sa ovim damama.

[235] Horvat, *Politička povijest*, op. cit., str. 279.

[236] *Domobran*, I/1864, br. 169.

[237] Arhiv SKZ, R 5852.

bi mirno odvraćao: »Neka se misli krešu.« Napokon sabrao bi misli, koje su se u govorima i primjetbama vijale svoja dva tri sata, da stvori jasnu misao, kojoj se svi jednodušno dive.[238]

Na sastanku kod Štrosmajera povodom introdukcije bana Šokčevića rasprava je trajala do ponoći. Iznošena su razna mišljenja, samo je Mažuranić ćutao. Na kraju, razočaran, Gaj je ovako rezimirao savetovanje:

Valja mi primjetiti da Ivan Mažuranić od onoga časa kad sam ja u sobu unišo i sjeo, nije ni jednu riečcu progovorio, već da je prekrštenih nogu na naslonjaču sjedio nepomično kao štatua i da nije za ciele dugotrajne debate ni jednim pokretom dao znaka života.[239]

Značajno je za Mažuranića kao čoveka da je bio duboko patrijarhalan. Iza krupnog carskog činovnika krije se nežan, osećajan otac porodice i brižan suprug, koji čezne za mirnim životom. Večito u trzavicama, intimno nesrećan, on je čitavu svoju poznu javnu delatnost prineo na žrtvu domovini i narodu. Nikada nije živeo na velikoj nozi, naprotiv, živeo je gotovo siromaški, večito dužan. O svome položaju, na kome mu svi zavide, govori kao o bremenu koga bi se rado rešio. Po prirodi ćutljiv, skroman i povučen, s godinama postaje sve opreziniji, sve zatvoreniji. Kako se vidi iz njegove zaostavštine, bavi se astronomijom i matematikom, čita filozofe i izbegava društva. Povremeno, ipak, na poziv naroda ponovo uzima učešće u javnom životu.

Kad je osnovana Akademija u Zagrebu god. 1866, među prvima je izabran Antun Mažuranić, ali je Ivan, koji je tada bio nepopularan, izostavljen. Tom prilikom je napisao bratu:

Ja mislim da će tako bit najbolje. Tko ima vremena i sposobnosti radit štogod u literaturi, taj more radit ako i nije član toga veleučena tiela. A tako, tko će slušat ludu politiku, taj to more današnji dan, hvala bogu, svagdie i nije mu u tu svèrhu nimalo potrebito da bude član akademie.[240]

Verovao je tada da se povukao u miran život zauvek, da se najzad vratio porodici, svojoj deci, vinogradu i polju. Verovao je da se može prepustiti sanjarenju. Ovako je kasnije opisao te dane sin mu Vladimir:

Javlja se eto u mojem srcu uspomena na sladke časove mladosti kad je meni mladiću dano bilo pratiti roditelja na obljubljenih »šetnjah njegovih pod oružjem«, kako u šali govoraše, po gorskom zaleđu zagrebačkom. Nad romantičnom jarugom kod Vrabča, vraćajući se u očev tuskulum s izleta bilom gore, sa Ponikava, zađosmo prodolicom u predivnu šumu krošnjatih bukava. Zanesen vazda budnom maštom ... poče mi govoriti o prošlosti. Kolike borbe, kolike žrtve, kolike promjene i tla i kulture i ljudi! Grobište je to naroda; bez spomenika, bez traga izgibošе mnogi, poraženi umjećem, više negoli oružjem rimskim, potišteni zatim do roblja, da budu napokon izbrisani. Nestade ih s ro-

[238] Op. cit., str. 135.

[239] [Deželić, Đuro:] *Ustoljenje bana Šokčevića.* Dragoljub, kalendar za prostu godinu 1893, str. 56 *(Gaj o sebi).*

[240] M. Živančević, *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu,* op. cit., str. 234.

đene grude. A tad s istoka na zapad, sa zapada na istok, sa sjevera na jug valjaju se i vojske i čete i narodi. Goni ih ili nevolja ili pohlepa. Svi se gube u tami. Mi dolazimo posljednji. Živimo u tmurnoj noći, nadamo se zori i danu. – Ali čuvaj se, sine, jedne obmane: lakomišljena je utjeha, koju slušamo često: narod ostaje! Narodi pogibaju i od krvavih rana, ali oni mogu kao opčinjeni i obamrieti, ter u bolnu snu trzajući se napokon i umrieti. – Budit ih valja, prikričat im, prodrmati ih iz driemeža, dušu im osvježiti, okriepiti snagu.[241]

VIII

BAN

(Temelji moderne hrvatske države – Nagodba – Neumorni radnik i domoljub – Životno vjeruju – Zakulisne spletke – Razočaranje – Pad)

Mažuranić je ponovo izbio u prvi plan 1867. godine kao sastavljač saborske adrese na kralja, kojom se traže stara hrvatska prava.[242] U to vreme, posle poraza Austrije u ratu sa Italijom i Pruskom i njenog isključenja iz nemačkog saveza, o centralizmu u Monarhiji više nije moglo biti govora. Prepuštena sebi samoj, Austrija se u potpunosti oslonila na Ugarsku, tretirajući Hrvatsku kao njen sastavni deo. Zato je na hrvatsku saborsku adresu kralj odgovorio raspuštanjem sabora. Dualizam je bio svršena stvar.

God. 1868. sklopljena je Nagodba između Ugarske i Hrvatske, kojom dve zemlje stupaju u užu državnu zajednicu. Pozitivne odredbe ove nagodbe zasnivale su se na temelju zakonskog članka 42, koji je sastavio Mažuranić još 1861. Hrvati su priznati kao politički narod, zemlja je dobila autonomiju i slobodu unutrašnjeg upravljanja, hrvatski jezik je prihvaćen kao službeni, o zajedničkim poslovima raspravljaće zajednički sabor. Ipak, s obzirom na mnoge propuste i nametnute stavke, nezadovoljstvo nagodbom bilo je takvo da je ubrzo moralo doći do njene revizije.

Mažuranić je opet poveo glavnu reč. God. 1872. sastao se sabor koji ga je izabrao za svoga predsednika.[243]

Ako me sve ne vara, – rekao je tom prilikom, – vi se sastajete pod zastavom reforme. Reforme treba svagdje: u upravi, u školstvu, u pravosudju... Govori se, da će visoki sabor poći putem koji ne vodi sversi. Nu ja protivno mislim, da ćete gledati ljubav spojiti s koristju, a ljubav i rad udesiti prema okolnostim.

Sabor je odmah raspušten i odgađan zatim tri puta uzastopce. Mažuranić je na to rekao:

[241] Mažuranić, Vladimir: *Hrvatski pravno-povijesni izvori i naša liepa književnost.* Ljetopis Jugoslavenske akademije, Zagreb 1911/12, sv. 26, str. 81, 146.

[242] Šulek, Bogoslav: *Naše pravice.* Zagreb 1868, str. LX–LXX.

[243] *Narodne novine,* XXXVIII/1872, br. 16, str. 2.

To znači čovieka iza ledja iz kubure ubit.[244]

Izabran je zatim u kraljevinski odbor, koji je u Pešti radio na reviziji Nagodbe. Zanimljivo je njegovo intimno mišljenje o tome:

Nagodba će tako izpasti, da ako ne bog zna kako dobro, da ipak se primiti može.[245]

Pregovori su brzo napredovali. Revizija je prihvaćena u saboru 5. septembra 1873, a odmah iza toga Narodna stranka kandidovala ga je za bana. Uprkos otporu Mađara imenovan je 20. septembra 1873.[246]

Prvi hrvatski ban iz naroda, »ban pučanin«, nastupio je jednostavno i skromno. Kada mu je u Zagrebu priređen oduševljen doček, izjavio je da se taj doček ima smatrati svečanom instalacijom i da posebne ceremonije neće biti. Sutradan je došao u zbornicu u običnom građanskom odelu.[247]

Tom prilikom rekao je ovo:

U težkih okolnostih pošlo je za rukom ljubavi domovine i slogi narodnoj izabrati moju malenkost za predsjednika. Gospodo! Vi ne možete ni pojmiti kolikom radošću i kolikim veseljem je to napunilo srce moje, ne radi moje malenkosti, nego što sam u tom vidio dobar znak bolje budućnosti naše; i da ne bude one sloge, da ne bude onoga razbora i umjerenosti, ne znam, bismo li bili kadri učiniti samo korak za dobro domovine . . .

Nije možebiti suvišno, da se malo sa dvie rieči obazrem na moje nekadanje djelovanje. Nekadanje moje djelovanje izkusilo je svakojakih razsudah, razsudah takovih, koje u istinu u djelatnosti mojoj ne imaju nikakova temelja. Ja sam, gospodo moja, uvijek bio ljubitelj i vjeran sin našega naroda; taj sin i ljubitelj našega naroda ostat ću i odsada; budite uvjereni, da onaj, koji je proživio toliko godinah, pod starost mnienja svoga mienjati neće. Djelatnost moja nekadanja mislim nije bila bez ploda. Ja držim da ova autonomija što smo je dobili, koliko ju moramo zahvaliti Njegovu Veličanstvu i misli naroda, toliko ipak moram prisvojiti sebi tu zaslugu, da joj je temelj barem udaren mojom osnovom. Što se tiče septemvirata, što se tiče autonomije ove zemlje, što se tiče temelja prvoga, na kojem su osnovane institucije našega naroda, čini mi se, da se nevaram, i priznati će historija, to sve imade korjen upravo u mojoj djelatnosti.

Ja ne poznam nikakove mržnje. Na svietu nećete naći čovjeka koji bi mi kazati mogao: ovo je moj neprijatelj, ovaj me mrzi. Nije to zasluga moja, takova mi je narav. Buduć nepoznam privatne, još manje poznam političku mržnju. Ja štujem svako mnjenje koje se vrti na temelju danas obstojećega zakona, a ono mnjenje, koje ide preko zakona, i ono zaslužuje katkada da se uvaži, ukoliko ide za reformom zakona. Ja neću nigdje učiniti koraka, koji bi pokazao strast, ali pokazati ću svagdje onu revnost, koja za tim ide, da se službe vrše onako, kako donosi dužnost, da se strogo vrši zakon, da se dobrom upravom povjerenje naroda prama poglavarstvu pobudjuje, da se materijalno

[244] Šenoa, August: *Moji zapisi*. Objavio dr Milan Šenoa. Građa, Zagreb 1950, knj. 19, str. 94.

[245] Vidi se to iz pisma njegove žene, dat. u Zagrebu 19/6. 1873. (Arhiv SKZ, R 5844/b, br. 92).

[246] *Narodne novine*, XXXIX/1873, br. 219, str. 1.

[247] Ibid., br. 223, str. 1–2. U ponedjeljak, 29. rujna.

dobro naroda promiče, da se moralni razvitak naroda podigne u svakom obziru, da se narod podupre u napredku, kako bi mogao stajati dostojan i vriedan u kolu ostalih narodah.[248]

Kao ban, Mažuranić je imao izvanredno složen i težak zadatak. Trebalo je sprovoditi nagodbu i istovremeno unutar zemlje voditi borbu sa političkim strankama. Uprkos povremenim neuspesima na političkom planu, istorija priznaje Mažuraniću ime velikog i zaslužnog državnika, koji je od Hrvatske stvorio modernu državu u pravom smislu reči. Za vreme njegovog banovanja izvedene su mnogobrojne reforme u školstvu, upravi i pravosuđu. Uveo je opštu obavezu školovanja, otvorio Sveučilište, osnovao Zemaljsko kulturno i zdravstveno vijeće, stvorio zakon o slobodi štampe, zakon o slobodi zbora, odelio političku upravu od sudstva, ukinuo kuluk, osnovao mnoge institucije – Zemaljski statistički ured, Zavod za umobolne, Kazneni zavod, Gospodarsko učilište, Narodni muzej, itd., itd. Lično je sastavio mnoge zakone i zakonske odredbe. Društveni i kulturni život u Hrvatskoj za vreme njegovog banovanja dostigao je zavidnu visinu.[249]

Banovao je pesnik sedam godina. Za to vreme on nije bio uvek podjednako popularan. U očima neobaveštenih ljudi on je bio uzročnik svih neuspeha hrvatske politike.

Posle poraza u ratu sa Italijom i Pruskom Austrija je usmerila svoje težnje na Balkan. U aprilu 1875. Franjo Josip putovao je po Dalmaciji, gde je primio jednu hercegovačku deputaciju, koju je predvodio mostarski biskup Buconjić. Oni su tom prilikom govorili o turskom nasilju, a car ih odlikovao, što je shvaćeno kao podstrek na ustanak.[250] Već u junu izbio je ustanak u Nevesinju i proširio se na čitavu Hercegovinu. Turci su bili prinuđeni da preduzmu najenergičnije mere i, kako priželjkivana pomoć nije stizala, ustanak je ugušen a begunci se sklonili u Dalmaciju i Hrvatsku.

U saboru je odmah pokrenuto pitanje pomoći izbeglicama. Ban Mažuranić držao se tom prilikom rezervisano, jer je znao da od svega neće biti ništa. Pozadina njegovog stava jasno se vidi iz izjave, da bi sabor mogao biti raspušten ako se meša u te stvari. Tako će kasnije i biti. Ali Mažuranić nije bio shvaćen.

Akcioni komitet iz Srbije uputio je u međuvremenu svoje delegate na tajni dogovor sa austrougarskom vladom. Oni su najpre došli u Đakovo kod Štrosmajera, koji je o tome izvestio bana, i vojnog zapovednika ge-

[248] Ibid., br. 224, str. 2.

[249] U Arhivu SKZ, pod sig. R 5848, nalaze se nacrti raznih zakona, autografi Ivana Mažuranića. Tokom narednih godina objavljeni su u štampi i mnogobrojni zakonski članci sa njegovim potpisom.

[250] Belas, Ante: *Jedna ponuda austrougarskoj vladi god. 1875.* Jadranski dnevnik, Split, III/1936, br. 42, str. 346.

nerala Molinarija (Mollinary).[251] Kad je Srbija u junu 1876. ušla u rat, Austrija je jasno pokazala da su njeni interesi u toj oblasti nedeljivi.

Mažuranić nije mogao biti ravnodušan prema događajima u Bosni, kao što intimno nije mogao u tom trenutku nikako biti uz oficijelnu politiku Austrije. Naravno, javnost o tome nije mogla znati ništa. O ovome je ostalo zanimljivo svedočanstvo pesnikovog brata Matije (zabeležio ga je njegov sin Fran):

Kad je (za vrijeme hercegovačkog ustanka i crnogorskog rata) Omer-paša krenuo prema Cetinju, zamoli Ivan Franju Josipa neka bi se u Carigradu za naše zauzeo. A car će njemu: »Diese Montenegriner! Diese Bosniaken! Man müsste die ganze Bande mit Schwefel aus raüchern!« (valjalo bi ih sumporom iskaditi). To je Ivana za srce ujelo.[252]

Kad je na dnevnom redu bilo sjedinjenje Krajine sa Hrvatskom, rekao je:

Ja sam iskao više, davano mi je manje.[253]

Za adresu sabora o tom pitanju, koja je već bila gotova, smatrao je da dolazi u nevreme – uistinu je tako i bilo – ali joj se nije protivio, međutim, taj njegov stav, naoko neodlučan, mnogima nije bio po volji. On se ovako branio:

Ja sam kazao – ako se ja išto razumijevam u političko vrieme – da mi se čini, da nije hora baš sada da se ova adresa piše. Kad sam ja to kazao, radio sam onako po prilici, kako radi čovjek kad izađe iz kuće na polje pa kaže: sutra će biti kiša – to onda dotični čovjek nije kriv ako je zbilja tako. Ja, gospodo, ne činim političko vrieme, nego sam samo svoje mnienje kazao.[254]

Vreme, to isto političko vreme, dalo mu je za pravo.

Kad su 1878. okupirane Bosna i Hercegovina, Hrvati su očekivali njihovo prisajedinjenje, ali Mažuranić se i ovom prilikom držao rezervisano. U stvari, on je znao da će ovakva akcija naići na jednodušno neodobravanje i Austrije i Ugarske, što se i obistinilo kad je sabor uputio adresu kralju o tom pitanju. U odgovoru je rečeno da je sabor prekoračio svoju delatnost.[255]

Naročito mu je teško padalo kršenje hrvatskih prava i izigravanje Nagodbe, ali to niko nije video. Kad je na dnevnom redu opet bilo sjedinjenje Krajine sa Hrvatskom, on nije oklevao da podnese ostavku

[251] Ivić, *Arhivska građa IU*, op. cit., str. 328. Saradnja Mažuranića i Štrosmajera bila je uspešna i prijateljska, mada neki ne misle tako. Biskupova pisma banu (1851–1890) čuvaju se u Arhivu SKZ, R 5844/b.

[252] Dr M. M.: *Matija Mažuranić*, op. cit., str. 16.

[253] *Narodne novine*, XLIII/1877, br. 217, str. 2.

[254] *Dnevnik saborski* 1875–1877, str. 842. Sednica 83. od 23. sept. t. g.

[255] Horvat, dr Rudolf: *Ban Ivan Mažuranić*. Op. cit., str. 80.

zbog negativnog stava mađarske vlade, kao nekada u pitanju Međumurja.[256] Ipak, kad je ostavka uvažena, niko nije zažalio za njim.

Poslednje reči koje je Mažuranić izgovorio u javnosti, bile su:

Da mi je tko rekao: kaži tvoj simbol političke vjere, koji je? Ja bih rekao: suvišno baš pitati, ali kad me nepoznaš, reći ću ti, – i ja bih rekao: ja sam Hrvat; ja bih rekao: vjerujem u kraljevinu Hrvatsku, u njezinu prošlost, u njezinu sadašnjost i, ako bog da, i u njenu budućnost.[257]

Njegova su načela u osnovi ostala nepromenjena otkako ih je još kao mladi poletarac pesničke formulisao u odi *Danici ilirsko* god. 1836, ulazeći u život:

Višnjih je duša mrziti predsude,
mrzit potmastog puka ogovore,
i k cilju stalnom smjerajuće
pute tihom sljedovati sviješću.

August Šenoa, Mažuranićev politički protivnik, pisao je sa puno pijeteta o njemu u svome dnevniku 1880. godine:

Vriedno je o njem govorit, jer se o tom čovjeku kojekako piše i govori. Al izim prekomjerne hvale njegovih pristaša i najpodlijih psovaka njegovih protivnika nećeš ništa naći, najmanje se je pako kušalo njegovo banovanje protumačit po njegovoj ćudi, a samo se može tim putem istini ući u trag...

Mažuranić mislio je bistro, progledao je jasno stvar, riešio je priepor osobitom logikom, i bacio bi kadšto klasičke primjedbe na opazke ovoga ili onoga vladinoga savjetnika. Ja sam ga više puti motrio bivši prisutan kod banskih konferencija, i svaki put utvrdih se većma o genialnosti – hladnoj dakako – bana Mažuranića.

Mažuranić je k tomu čovjek osobito naobražen, i svakako temeljit poznavalac jezika i naroda. Duhovi koji su [ga] okruživali kao savjetnici stajahu duboko pod njim, poštenje mu je neokaljano, a one kreature koje su se na njega nabacivale blatom — — — svi ti nisu vriedni bili da ljube prah njegove stope, jer mu je srdce skroz i skroz patriotično bilo.[258]

U svojoi autobiografiji napisao je Jovan Subotić:

Krivili su ga, sumnjičili, osuđivali žestoko... Taj je čovek sedeo na svom mestu u centrumu, u drugoj klupi, kao da je od kamena. Nije se maknuo na svom mestu, nije se mrštio, nije pokazao znaka da ga to dira, ljuti ili jedi, nije glavom drmnuo, ni okom ni na desno ili levo pogledao, nije usta otvorio niti glasa od sebe dao... Tako je to trajalo iz dana u dan... A da je mogao u mnogo prilika protivnike svoje poraziti, da je mogao njihovim pripovestima sasvim drugo lice dati, da je mogao svojoj osobi i svojem činu jasnu svetlost dati, o tome niko nije sumnjao; jer je Mažuranić bio dobar patriot hrvatski i jedan od najpametnijih njihovih državnika.[259]

[256] Koncept ove ostavke, dat. Agram, 17. II 1880, nalazi se u Arhivu SKZ, R 5845, br. 48 (nem.). Odmah je usledio carski dekret o umirovljenju, dat. Becsben, 21. II t. g. (ibid., br. 49).

[257] Govor u Saboru god. 1866, *Dnevnik saborski 1884–1887*, I, 1678.

[258] *Moji zapisi*, op. cit., str. 90–91.

IX

KRAJ

(Umorni starac – Povratak knjigama i nauci – Zaboravljen – Smrt, i posle svega slava)

Posle silaska sa banske stolice Mažuranić praktično više nije učestvovao u političkom životu. Bio je to već starac, bolestan, umoran i rezigniran. Ali duh mu je ostao snažan. Izvanredne su refleksije koje je napisao 1885. godine, u spomenici povodom pedesetogodišnjice hrvatskog preporoda:

Fanatizam, bio on naravi koje mu drago – političke, cerkvene, narodne, socialne – ne samo nepromiče niti diže svetinje stvari, kojoj se tobože klanja, nego ju dapače ponizuje i mrazi, ter tim obara i ruši.

On je pogubanan i pun prokletstva već svojim poreklom, jer ne potiče iz bistra izvora savjesti, serdca, uma i razloga, nego iz cerna kala dugačke povorke strastih i nečovječtva: sujete, gluposti, bezobraznosti, laži, zavisti, mržnje i inih furiah bez broja; spreman vazda, ako mu kad, okuženjem množine, ponarastu rogovi i krila, bolvanu svomu za ljubav, ne štedeć ni rodjene domovine, harat i palit zemlje i gradove, njegda ognjem i mačem, a od nedavna povrh toga prahom, uljem kamenim i dinamitom.

Istorija svih velikih inštituciah čovječanstva; ljetopisi svih naroda, svih vremenah, neiznimiv ni današnjega, pružaju o tom plačno, ali žalibože nepobitno i nedvojbeno svjedočanstvo.

Nakazna je svaka despotia, ali nakaznije nakaze od despotie fanatizma ovo naše sunce ne vidje nikada.[260]

Godine 1887, tri godine pred smrt, kandidovala ga je tzv. Nezavisna narodna stranka na izborima u njegovom rodnom mestu, kao protivkandidata mađaronu Pintariću, iza koga je stajao čitav upravni aparat. Iako politički već mrtav, Mažuranić je ipak pobedio.[261] Onda se povukao

Dočekao je starost sumoran, usamljen i nezadovoljan. Doživeo je veliku državničku i pesničku slavu, pa ipak, na kraju puta držao da mu je rad bio jalov – naročito u književnom pogledu. Izrekao se jednom:

Što to sve pomaže, kad dijelim sudbinu Gundulićevu, da ne umijemo valjana stiha napisati.[262]

Ovim je jasno pokazao čime se rukovodio u životu: želeo je da bude začetnik i pokretač, ugled, a shvatio je da odlazi bez naslednika.

[259] *Život Jovana Subotića,* Novi Sad 1905, knj. III, str. 195.

[260] *Slava Preporoditeljem.* Pozdrav 50-godišnjici hrvatskog književnog preporoda (Zagreb, 1885). Str. 15.

[261] Spisi o tome u Arhivu SKZ, R 5850/g, br. 6.

zauvek.

[262] Mažuranić, Vladimir: *O životu i pjesničkom radu Ivana Mažuranića,* op. cit., str. XVII.

Mažuranić nije bio mlitav, trom mislilac, apatičan i flegmatik, što mu je nepravedno pripisala naša književna kritika. On je samo bio staložen, razborit, trezven, odmeren i pronicljiv, pravi intelektualac, pesnik po sklonostima i diplomata po pozivu. On nije voleo buku, raspaljene strasti, krupne reči, senzacionalnost. Voleo je mušku otvorenu borbu, i, kad god je to bilo potrebno, nastupao je u prvom redu. Zahvaljujući urođenoj skromnosti, kakva je svojstvena istinski velikim ljudima, čitavog života stvarao je u dubokoj anonimnosti – njegove brojne zasluge za Hrvatsku počele su da se otkrivaju tek posle njegove smrti; zato je najveći deo života, uprkos častima kojima su ga povremeno obasipali, proveo u senci.

Ostao je do kraja tih i nenametljiv, obuzet nesebičnom brigom za svoj narod. Po svome položaju imao je pravo na baronat, koji nikada nije zatražio. Živeo je povučeno sa porodicom, baveći se u dokolici naukom i književnošću.

Poslednje dane pesnikove evocira njegova unuka, Aleksandra Mažuranić-Nestorov, koja i sada, u lepoj starosti, boravi u dedovoj kući u Jurjevskoj ulici u Zagrebu.

Bio je to krepak sedamdesetogodišnjak, visoka stasa, otmena držanja i energičnih crta lica. U oku mu je blistao topao sjaj.

Svako jutro ustajao je uvek u isto vreme. Služinčad je od rana osluškivala kad će odjeknuti zvonce. Onda je sve letelo po kući, uz stube, niz stube.

Za stolom je vladala tišina.

Uopšte, u kući je uvek bila tišina. Stari Mažuranić voleo je da razmišlja, ako ne čita, a mogao je satima da ćuti. Pred njegovim vratima govorilo se šapatom, a hodalo se sa strahopoštovanjem.

U kući se odvijao život po vrlo strogom ceremonijalu, koji je budno održavala svastika pesnikova Roza Demeter, posle Aleksandrine smrti god. 1885.

Neobično je voleo da se šali i činio je to u svakoj prilici, ali uvek ozbiljan, ne menjajući strogi izraz lica. Pričao je često o Novom, o moru, o polju, o svojoj mladosti i detinjstvu.

Bio je duboko pobožan.

Uveče je obavezno dolazio u dečju sobu da pogleda unuku, da je prekrsti i poželi joj laku noć.

Često je išao na duge samotne šetnje, odeven u zeleni lovački kaput. Odmah pod kućom pruža se veliki vrt, iza njega šuma. Ispod granatih kestenovih krošnja hodao je osluškujući govor ptica. Ili bi stao uz neko stablo, uspravan, podignute glave, u muku, i zaboravljao na vreme.

Voleo je da posmatra zalazak sunca u proletnje veče.

Poslednje dane proveo je u samoći, gotovo zaboravljen. Voljena žena umrla, deca osnovala svoj dom. Potražio je utehe u svetu knjiga. Čitao je Flamariona, Žil Verna i našeg Boškovića. U dokolici bavio se astronomijom i rešavanjem matematičkih problema.

Pred kraj je oboleo od influence. Dugo bi stajao pokraj prozora i posmatrao nebo.

Otišao je jednog dana, iznenada, tiho, bez sjaja i suvišnih reči, kao što je i živeo.

Građani Zagreba zastajali su 4. avgusta 1890. pred afišama u crnom i čitali da ih je zanavek napustio Ivan Mažuranić, pesnik domorodni, bivši kancelar i ban, c. k. pravi tajni savetnik, vitez reda želiezne krune I razreda, začasni građanin grada Zagreba, Karlovca, Varaždina, itd., itd.

Posle smrti sve drugo je zaboravljeno, ostala je slava.

BAŠTINA

Više od jednog stoleća traje rad na proučavanju Mažuranićevog književnog dela. Naporedo sa pisanjem, kontinuirano je prikupljanje materijala, svakovrsne građe, svega što se odnosi na sadržaj dela, njegovu poruku i okolnosti pod kojima je nastalo. Bilo je pokušaja i sistematizacije te građe (Prohaska, Grubor, Leskovac, Barac, Ježić), ali u tome se samo delimično uspelo. Prikupljanje je i danas u toku.

Literatura o delu Ivana Mažuranića u stvari je pretežno literatura samo o jednom njegovom delu, njegovom životnom delu, poemi, spevu, pjesni *Smrt Smail-age Čengića.* Ovaj veliki naš pesnik poznat je dakle čitalačkoj publici gotovo isključivo kao tvorac *Čengića,* ređe kao autor još nekih pesničkih ostvarenja. Ipak, dok su mu stihovi u više navrata na različitim mestima objavljivani, čak i posebno izdavani (Vladimir Mažuranić 1895. i 1924), njegova proza imala je zlu sudbinu da je ostala gotovo nepoznata javnosti. Ni sa kritikom stvar ne stoji mnogo bolje. U najvećem broju napisa problematika Mažuranićevog književnog opusa svedena je uglavnom na odnos njegovog glavnog dela prema uzorima, što je i razumljivo, s obzirom na činjenicu da je dugogodišnji rad svih mogućih Mažuranićevih kritičara bio usmeren upravo u tom pravcu. Na silu boga pronađeno je više uzora no što ima stihova u samom spevu, dok je suština često zanemarivana. Neka pitanja opet od početka do kraja ostala su sporna (pitanje odnosa dela prema narodnoj tradiciji, na primer), ili sasvim ostavljena i do danas nerešena (pitanje porekla činjeničnog materijala). Tu zatim dolazi i niz sitnijih pitanja, priloga uz diskusiju (pitanja jezika, stila, umetničkog oblika). Bilo je i drugih problema, koji su povremeno iskrsavali, bili zaboravljani i oživljavani.

Krajem prošlog veka, na primer, iskonstruisana je čitava afera oko autorstva speva (Njegoš ili Mažuranić), u nauci poznata kao famozni spor oko autorstva. Itd., itd. Objedinjeni, ovi i drugi problemi danas predstavljaju iscrpan materijal o piscu i njegovom delu. Jer, literatura o delu ujedno je i literatura o piscu, njegovom životu i radu. Biograf Mažuranićev Smičiklas ne može a da ne govori više o delu nego o piscu, mada je neposredno pre njega o tome izrečen veoma iscrpni estetski sud Franje Markovića, sud koji i danas stoji kao najbolji te vrste. I obratno: u delo je na izvestan način utkan životopis samog pisca.

Mažuranić nema svojih sabranih spisa. Njegov rad u celini nije dovoljno proučen, a nije ni prikupljen. Prvi i jedini pokušaj da se nešto učini u tom pravcu potiče još iz 1895. godine, kada je sin mu Vladimir izdao i prokomentarisao sve one pesme koje su mu došle do ruku. Međutim, ovo izdanje, i pored svih dobrih strana, ima i krupnih nedostataka: neke pesme su izostale, neke prevedene proglašene za originalne, neke štampane za rukopisne, a tekst je mestimično nedopustivo doterivan. Da zlo bude veće, ovo izdanje redovno se smatra za apsolutno autentično, pa po njemu s pijetetom i punim poverenjem rade svi priređivači! Uz to, ono nije ni potpuno, iako je pravljeno sa takvim pretenzijama: na osnovu nekih arhivskih indicija reklo bi se da je bio planiran i nastavak koji bi sadržavao i prozu, ali to nije ostvareno. Tako se pesnikov rad morao naknadno rekonstruisati razmatranjem svih istraživanja koja su vršena decenijama i unošenjem svih dopuna koje su nastale, ili iskrsle u međuvremenu. Svi tekstovi upoređeni su sa rukopisima, ukoliko ih je bilo, a zatim i sa izdanjima, i to uglavnom primercima iz pesnikove lične biblioteke, na kojima su ne retko autografske zabeleške i ispravke. Tom prilikom uočene su brojne pogreške i namerne intervencije, kojih je bilo naročito mnogo u kasnijim, posthumnim redakcijama. Ovo se pre svega odnosi na pesme. Intervencija je bilo i u prvim izdanjima, gde je gotovo redovno menjan izraz, a jezik mu prilagođavan, da čitaocima bude razumljiviji (takav je slučaj, na primer, sa svim pesmama iz god. 1835, koje je mladi pesnik slao poštom iz Ugarske). Prilikom priređivanja celokupnih dela Mažuranićevih sve će se to morati uzeti u obzir.

Dugo se mislilo da se nikada neće moći sa sigurnošću odgonetnuti šta je sve Mažuranić pisao, čime se sve bavio, čime interesovao, šta publikovao osim onoga što su spomenuli Smičiklas i Vladimir Mažuranić. Mnogo je iscrpniji pregled njegovog književnog rada koji donosi Barac u svojoj monografiji, ali je zato pun netačnosti, lutanja, proizvoljnosti i, pored osnovanih, i sasvim naopakih pretpostavki. Spomenuli smo već da je Barac radije puštao da ga u poslu vodi intuicija, nego arhivski podatak; koliko je to klizav i zavodljiv put, ne treba ni isticati.

Koristeći se radovima svojih prethodnika, iznećemo ovde rezultate sopstvenih istraživanja.

MAŽURANIĆEV KNJIŽEVNI RAD

(Literatura i publicistika – Prevodi – Znanstveni rad – Saradnja u savremenim listovima i časopisima – Pesnik i kritičar – Prvoborac za kazalište – Odnos prema književnom nasleđu: prema klasičnoj starini, dubrovačkoj poeziji i narodnoj pesmi – Prema romantici: Mickjeviču i Puškinu – Prema savremenicima i vlastitom delu – Kako je stvarao – Anonimni i pseudonimni sastavi – Hronologija i komentari)

U noviju hrvatsku književnost ušao je Mažuranić vrlo rano. Kad je 1835. godine pokrenuta *Danica*, bio je on jedan od glavnih njenih saradnika i jedan od najzapaženijih mladih pesnika. Međutim, bio je tada još đak.

Danica, centralni književni list hrvatskog preporoda, počinje da izlazi kao literarni prilog Gajevih *Narodnih novina*, najpre kao *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* (1835), zatim kao *Danica ilirska* (1836. i dalje), i najzad posle zabrane ilirskog imena, ponovo kao *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* (1843. i dalje). Mažuranić je aktivno sarađivao u tom časopisu u vreme njegovog najprogresivnijeg delovanja, od izlaženja pa sve do trenutka kada počinje da vegetira (1835–1841), a pisao je tamo više no što se obično misli. Istina, nisu to velika dela koja bitno menjaju ocenu celokupnog njegovog rada, kome je vrhunski domet spev *Smrt Smail-age Čengića*, ali menjaju donekle opštu sliku, i neosporno su značajna za sagledavanje njegovih kvaliteta u celini.

U *Danici*, i inače, rodoljubivi ilirci često su pisali pod pseudonimom, iz patriotske skromnosti pre svega. Neobaveštena publika, međutim, verovala je da čitav list popunjava Gaj. Književni istoričari, koji su želeli da rekonstruišu Mažuranićev rad, dovođeni su često u zabludu oko ocene autorstva ovih napisa; naime, dok se ponegde pesnik ponosno potpisivao punim imenom, deklarišući se kao »Ilir iz Primorja horvatskoga«, u većini slučajeva, naročito onda kada mu se iz političkih razloga činilo da će tako biti bolje, ili pak kada je smatrao da su mu prilozi manje vredni, nedostojni slave, a potrebni u određenom trenutku, pisao je pod šifrom. Kako smo uspeli da utvrdimo, upotrebljavao je on samo u *Danici* više raznih znakova; to su: Pravoljub, Slavomir, Budimir M**, M.....ć, M*, ----ć, Mr, I*** M***, I* M***, I. M., B. M.[263] Ponekad se jednostavno nije ni potpisivao.

Hronološki sređena, Mažuranićeva književna aktivnost daje sledeću sliku.

Godine 1835. otpočeo je paralelno sa poezijom i prozom. U *Danici* je objavio pesme ovim redom: *Primorac Danici* (u br. 2), *Predjem salvjanskim* (u br. 9), *Protivnost* (15), *Slavomir Stojanu* (17), *Otkud ime Slavjan* (17), *Mojemu prstenu* (18), *Lašcu ne vjeruj* (18), *Milutinu* (19),

[263] U poznatom popisu pseudonima, šifara i znakova u hrvatskoj književnosti, koji je sastavio dr Marcel Vidačić, nalazi se samo jedna Mažuranićeva šifra: Slavomir (*Građa za povijest književnosti hrvatske*, Zagreb 1951, knj. 21, str. 105).

Večer (42) i *Ilir* (47). Osim ovoga, preveo je iz latinskog jednu minijaturu pod naslovom *Mati i sin* (8).

U intervalima objavio je prozu: jednu alegoričnu basnu pod naslovom *Slavulj i kukavica* (16), koja ilustruje suvremene odnose između Hrvatske i Ugarske: kukavica se uvukla u slavujevo gnezdo, progoni njegove ptiće i primorava ih da se odreknu maternjeg jezika; očevidno je ovu basnu inspirisao boravak u Sombatelju; zatim, niz kraćih refleksija pod zajedničkim naslovom *Misli* (u br. 17, 18, 20, 25, 32).

Punim imenom potpisao je Mažuranić samo pesme u br. 2, 8, 17, 18, 19, 42 i 47, dok je sve ostalo pseudonimno. Tako su pesme *Predjem slavjanskim*, *Protivnost* i *Slavomir Stojanu* potpisane šifrom Slavomir, ali se iz godišnjeg sadržaja lista vidi da ih je sastavio Mažuranić (Vladimir Mažuranić je na osnovu jednog privatnog pesnikovog pisma iz tog vremena utvrdio da je poslednja od njih u stvari poslanica na brata Antuna). Basna *Slavulj i kukavica* potpisana je šifrom Budimir M**, a takođe i sve *Misli* u br. 17, 18, 20 i 25. Za sve ove napise u godišnjem sadržaju lista stoji: »Od I. M.« Kao Mažuranićeve prvi ih spominje Smičiklas, mada ne sve, a nabraja ih potanko Vladimir Mažuranić u jednom rukopisnom popisu.[264]

Ovome treba priključiti i *Njetilo* iz br. 32. Tu su, zapravo, *Njetila*, potpisana sa G. (Gaj), ali u godišnjem sadržaju stoji: »Pervo od B. M., ostala od Dra L. G.« U biblioteci Ivana Mažuranića u Zagrebu, na vlastitom primerku *Danice*, dešifrovano je ono B. M. rukom pesnikovom: »Budimir – Ivan Maž.« Lepa je to misao:

Prosvetjenje jest spodobno potoku, koj većkrat preko brega zleva se, i bližnje okolice pognoji. Da bi ljudi hoteći takove povodnje ili poplave preprečiti, cele gore i pećine pred isti potok nagrinjali, njegov tečaj bi ravno za čas ustanovili, ali najpotlam bi s tim večjim jakostjum sve nasipe i jaze predarl, i ne samo okolice bližnje poplavil, nego dapače veliki prostor sasvim potopil.

Neće biti da od Mažuranića potiče prevod, objavljen u br. 28 i 29, pod naslovom: *Černogorci. Slavjanski ratni obraz. Iz ruskih Bulgarinovih pismotvorov.* Ovo je mišljenje prvi izrekao Vladimir Mažuranić, a za njim se poveli i drugi. Članak je bez sumnje odigrao izvesnu ulogu u komponovanju *Smrti Smail-age Čengića* (istovetan je razgovor pridošlice i cetinjskih stražara), ali njegov prevodilac bio je izraziti kajkavac, kako je to opazio prof. Đuro Grubor.[265] Uz to, nije to prevod s ruskog, kako se obično misli, nego s češkog: *Černohorci, slowanský válečný obraz. Od W. H. Ze spisů Bulharinowých* (Časopis Českeho Museum VII/ 1833, str. 402–411). U ovo vreme, videli smo, Mažuranić nije znao ni jedan slovenski jezik.

Iz ovog doba potiče i poznata pesnikova oda *Doktoru Gaju*, štampana 1835. na posebnom listiću, kao letak, »pri Franji Suppanu u Zagrebu«.

[264] Isp: M. Živančević, *Mažuranićeva saradnja u Danici* (op. cit., str. 227).

[265] Grubor, Đuro: *Komentar Smrti Smail-age Čengića*, Zagreb 1923, str. 144.

Tu je vođa ilirskog pokreta ovekovečen kao Prometej koji se bori sa zvezdama. Štampana je skraćena varijanta od dvadeset stihova; u ovom obliku objavljena je ponovo u *Viencu* 1892. godine,[266] a iste godine Smičiklas je prema rukopisu prvi put objavio potpun tekst (trideset i osam stihova), u *Spomen-knjizi Matice hrvatske*. Iz poređenja ove dve verzije lepo se vidi šta je sve god. 1835. moralo biti izostavljeno zbog cenzure.

Godine 1835. nastali su još neki Mažuranićevi sastavi, koji nisu objavljeni za njegova života. Vladimir Mažuranić štampao je god. 1895. iz rukopisa tri: pesmu *Veneri*, jednu minijaturu u stihu pod naslovom *Filosofija i pjesničtvo* i pesmu *Melpomeni* (po Horaciju, knjiga IV, oda 3). Iz pesnikovih autografa saznajemo da originalni naslov spomenute minijature nije *Filosofija i pjesničtvo*, nego *Philosophia i Poësis*, kao i to da su neki stihovi iz pesme *Veneri* izostavljeni (o tome će još biti reči kasnije). Naknadno smo utvrdili da pesma *Veneri*, toliko hvaljena i nedavno ponovo štampana u Ježićevom izboru (1958) i nije originalan rad, već prevod iz dela Savioli Ludovika (Ludovico): *Amori* (Bassano, 1789).

U novije vreme objavio je iz nekog prepisa Emil Lašovski (Laszowski) dve Mažuranićeve minijature, *Ljubić* i *Utopljeni pijanac*, za koje nije bio siguran jesu li autentične.[267] Ove minijature, sa još tri potpuno nepoznate, pronašli smo u drugom izvorniku, jednoj intimnoj beležnici pesnikovoj.[268] Njihovi naslovi glase: *Umstvovanje od vekšega na manje*, *Ispunjena želja* i *Strah božji*. Sve potiču iz 1835. godine, i zabeležene su, zajedno sa ostalima, ovim redom:

1. *Protivnost*,
2. *Večer*,
3. *Veneri*,
4. *Mojemu prstenu*,
5. *Slavomir Stojanu*,
6. *Melpomeni*,
7. *Philosophia i Poësis*,
8. *Utopljeni pijanac*,
9. *Otkuda ime Slavjan*,
10. *Umstvovanje od vekšega na manje*,
11. *Ispunjena želja*,
12. *Strah božji*,
13. *Lažcu ne vjeruj*,
14. *Dru Gayu*.

[266] U br. 14, na str. 209. Pesmu je propratio beleškom I. B., verovatno Ivan Broz. Imao sam u rukama privatni egzemplar iz biblioteke Vladimira Mažuranića, na kome je vlasnik zapisao: »Dao mi Vladimir Halper Sigetski iz ostavine pok. si matere rođene Šandor-Đalski«.

[267] U članku: *Književna sitnica o Ivanu Mažuraniću. Nepoznati stihotvori njegovi* (Časopis za hrvatsku povijest, Zagreb 1943. Br. 4, str. 366).

[268] Isp: M. Živančević, *Nepoznati književni radovi Ivana Mažuranića*. Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd 1960, sv. 3–4, str. 298–299.

Ova beležnica, pedantno ispisana sitnim kosim Mažuranićevim rukopisom, ljubičastim mastilom, sa retkim ispravkama i napomenama, zanimljiva je kao celina. Pre svega, to je njegova vlastoručna, rukopisna beležnica, po kojoj se donekle može pratiti stvaralački postupak. Zatim, njen sadržaj komponovao je sam pesnik, tako da po svojoj fizionomiji predstavlja jednu intimnu zbirku, verovatno prvu, i jedinu te vrste. Vidi se lepo šta je od toga objavljeno za života: samo pesme pod br. 1, 2, 4, 5, 9, 13 i 14. Na kraju, beležnica je zanimljiva i po tome što se njezin tekst mestimično bitno razlikuje od svih štampanih verzija koje su do nas doprle (o tome će takođe biti reči kasnije), pa nam omogućava da ustanovimo varijante i pravi izvornik.

Godine 1836. pisao je Mažuranić uglavnom prozu. U *Danici* je objavio samo dve pesme: *Danici ilirskoj* (u br. 1) i *Nenadović Rade* (u br. 17), obe potpisane punim imenom. Videli smo već da je pesma *Nenadović Rade* rezultat njegovih interesovanja za narodnu poeziju, koja u ovo vreme postaju sve intenzivnija; pesma *Danici ilirskoj* prvi je štampani dokumenat o njegovoj ljubavi za rusku romantičarsku literaturu, o čemu svedoči i pesnikova privatna biblioteka.

Kada je, ne tako davno, profesor Barac pisao svoj prigodni članak *Mažuranić prema Puškinu*,[269] nije imao ni jedno ozbiljnije uporište na kome bi mogao izgraditi svoju tezu, pa se morao zadovoljiti uopštenim zaključkom da je i Mažuranić, kao i mnogi njegovi savremenici, bio poštovalac velikog ruskog pesnika. Na drugom mestu ove rasprave govorimo o asocijacijama na *Evgenija Onjegina*, na njegov oblik u prvom redu, ali i misli, u vezi sa Mažuranićevim spevom. Ovde pak radi se o konkretnoj podudarnosti: čitava ekspozicija pesme *Danici ilirskoj* preuzeta je iz poznate, nekada vrlo popularne Puškinove pesme *Узник* (Sužanj):

Ko sokol sivi, koga sužanjstvujuć
krutim spletenog gvoždja rukotvorom
kroz vieke ciele od prirodne
letnje, nemil sustezuje zatvor,

Kad u uzi skučen krila navadjenom
revnošću u tanke zrake razastire,
al oh, željezna gradja jača
od plamenah slobode ga veže ...

Ove dve strofe kao da čine celinu, umetnutu pesmu. Nije u pitanju samo koincidencija motiva (orao–soko u okovima iza rešetaka sputanih krila čezne za slobodom), nego i metar (doduše, narušen tu i tamo), i zajednička leksika. Reminiscencije su te sužanjske dakako iz Sombatelja;

[269] *Slavistična revija*, Ljubljana 1950, sv. 1–2, str. 35–38.

Уэник Puškinov objavljen je prvi put u trećem delu njegovih sabranih pesama god. 1832, i upravo tih godina došao u originalu do Mažuranića.

Videćemo kasnije da u Mažuranićevom književnom radu ima više mesta koja podsećaju na Puškina, neposredno ili izdaleka. Nema nikakve sumnje da je on ovoga pesnika čitao, budući da je posedovao njegove knjige, a sasvim sigurno i debatovao sa prijateljima o njegovom delu. Poznato je da je Stanko Vraz bio jedan od najaktivnijih prevodilaca Puškina kod nas, a bio je i Mažuranićev intimus; šurak njegov, Demeter, autor je prvog napisa o ruskom pesniku u hrvatskoj književnosti.

Spomenuli smo da je 1836. Mažuranić pisao uglavnom prozu. Njegova je *Misal* u br. 25 *Danice ilirske*, potpisana inicijalima I. M., a zatim *Njetila* u br. 39, i napis *Velikodušje u značaju svoje oštroumnosti* u br. 45 i 46, potpisan istim inicijalima.[270] Njegova su i *Njetila* u br. 24, potpisana sa M*, što se vidi iz jednog rukopisnog podsetnika sina pesnikovog Vladimira, koji se čuva u porodici. Iz istog popisa vidi se da su njegova i *Mudra izrečenja* u br. 49, bez potpisa – njegova, ili, možda, prevedena, u njegovoj redakciji. Bez potpisa je i napis *Mladost velikih muževa* u br. 47, ali o njemu je Vladimir Mažuranić ostavio zapis: »Bez podpisa, ali rukopis nađen.«[271]

Napis *Velikodušje u značaju svoje oštroumnosti* sadrži sličice iz života Julija Cezara (po Lukijanu), Hanibala (po Liviju), o Scipiu Nasici, o sirakuskom vladaru Gelonu, o tiranskom vojvodi Epancinondasu, o Atinjaninu Periklesu, o Dariju i Aleksandru (po Plutarhu), o Atili. Termin »velikodušje« ovde označava veliki, snažan duh. Komentar kojim je Mažuranić propratio ove sličice naročito je zanimljiv za njegov odnos prema životu, jer pokazuje da je taj odnos bio veoma aktivan:

Mnogi najveći dogodjaji na světu zaviseli su više krat od jako malih okolnostih, tako da se bez njih možebiti nebi bilo slučilo ono što se, budi na sreću oli na nesreću čověčanstva, po njih zaisto dogodi. Ovo je nesamo neoprovèrgljiva istina, nego takodjer i čudnovato. Ali je sa svim tim još veće pozornosti i udivljenja dostojna moć ona, koja tako malovažne okolnosti k proizvodjenju potlašnjih dogadjajah sretno okrenuti znade. Mniem, veće udivljenje uzbudjuje onaj muž, koj je umeo djelujući takove male okolnosti za svoju i cieloga čověčanstva korist tako u horu obèrnuti, da se je ono, što je naměrio, stanovito dogoditi moralo.

Napis *Mladost velikih muževa* predstavlja zbir anegdota, vezanih za jedan krug vodećih ličnosti svetske istorije, popularno pisan. Sa nekoliko informativnih reči tu su zastupljeni: Mozes, Cyrus, Muhamed, Alexandar Veliki, Pompejus, Julius Cezar, Konstantin Veliki, Teodosije Veliki, Karlo Veliki, Petar Veliki i Fridrich. Napis je zanimljiv kao podatak o Mažuranićevom krugu interesovanja, a ukazuje i na činjenicu, kojoj nalazimo potvrdu u njegovoj biografiji, da su mu imponovali ljudi pre-

[270] Smičiklas, op. cit., str. 110. Smičiklas pogrešno beleži: *Misli* u br. 45 i 46. Isp. takođe: M. Živančević, *Mažuranićeva saradnja u Danici*, op. cit., str. 278.

[271] Isp. spomenuti moj rad, str. 278.

kaljeni kroz borbe i tegobe. Mladi student, koji se i sam izrana pošteno namučio, morao je uzviknuti iz srca:

Ne ima boljeg uzgojitelja za knezove od zbiljnosti sudbine!

Osim ovoga, u *Danici* za 1836. objavio je Mažuranić i svoje pesničke prerade Ferićevih latinskih stihova: *Ljesica i gavran* (u br. 18) i *Sloga i nesloga* (u br. 20), anonimno, ali je prof. Đuro Grubor suptilnom analizom neoborivo dokazao njegovo autorstvo.[272] U predgovoru uz drugo izdanje *Pjesama* (Sušak 1924) veli o tome Vladimir Mažuranić: »Valjda je uredništvo 'Danice' mladoga pjesnika ponukalo neka pomogne u toj pobožnoj varki, kojom se je nastojalo da se svietu prikaže kako surađuje u 'Danici' i 'Ilir' iz Dubrovnika (pod slavnim prezimenom monsignore Giorgio Ferrich; učen bijaše to svećenik, koji je već g. 1820. ležao u grobu).«

Neće biti da su Mažuranićeva *Njetila* iz br. 16 t. g., potpisana sa D. Po mislima, bar, to nisu, a nisu ni po stilu. Mogla bi to biti neka prerada iz Dositeja? ali opet teško da je Mažuranić autor.[273]

Iz rukopisa od god. 1836. objavio je Vladimir Mažuranić i jedan odlomak iz Ovidijevih *Heroida*, pod naslovom *Leandro Heroni*.

Godine 1837. objavio je Mažuranić u *Danici* samo dve pesme: *Danica Ilirom, Danku i Vladatelju* (u br. 1) i *Napredovanje* (u br. 7), obe potpisane punim imenom.

Te godine pojavila se u *Danici* serija crtica potpisana znakom M.....ć, što ie za mnoge bio dovoljan razlog da poveruju kako se iza toga krije Mažuranić. Prevarilo je to u prvom redu profesora Barca, ali sasvim nedavno i dr Slavka Ježića, koji čak smatra da su crtice »dosta jasno označene« (?!) kao Mažuranićeve. Avaj – prevodi su to iz dela *Ksiegi narodu polskiego i pielgrzymstva polskiego* (Paris 1832), velikog poljskog pesnika Adama Mickjeviča, a slučaj je hteo da je Mažuranićevo ime doista s njim u vezi: kako se ispostavlja, bio je on jedan od prvih prevodilaca Mickjeviča kod nas.[274]

Pored Gaja, popularisanjem poljske literature kod Hrvata bavili su se još Vraz i Preradović, dakle pesnička elita preporoda. Nije nikakvo iznenađenje, da se ovom spisku sada pridružuje i Ivan Mažuranić, koji u to vreme, videli smo, živo uči slovenske jezike i koji je poklonik svega velikog, naročito slovenskog.

Crtice su objavljene ovim redom: *Pobjeda* (u br. 33), *Zvijezda i iglica magnetna* (34), *Oganj* (35), *Malarija* (36), *Glupi i mudri gospodar* (39), i *Pravi kršćanin* (41).

[272] U članku: *Ferić, Ilir iz Dubrovnika, u Gajevoj »Danici ilirskoj«* g. 1836 *i Ivan Mažuranić*. Nastavni vjesnik, Zagreb 1909, knj. XVII, sv. 10, str. 721–749.

[273] Suprotno tvrdi Vladimir Mažuranić u jednoj rukopisnoj belešci. Isp: Živančević, *Mažuranićeva saradnja u Danici*, op. cit., str. 278.

[274] Opširnije o tome vidi moju raspravicu: *W sprawie pierwszych tłumaczeń z Mickiewicza w literaturze chorwackiej*. Pamiętnik Słowiański, Warszawa 1961, t. XI, s. 224–231.

Nije nezanimljivo reći nekoliko reči o tome, kako su prevođeni ovi pabirci iz Mickjeviča, prvi ne samo kod Hrvata, već i na čitavom jugoslovenskom području. Nije slučajno da je izbor pao upravo na ovo njegovo delo. Tekst je odabran tako da je savršeno odgovarao savremenicima Hrvatima, stanju duhova i prilikama u zemlji. Uglavnom, to su alegorijske priče i naravoučenija, adaptirana za ilirce i onda kada se odnose isključivo na Poljake; tek ponegde je od ruke prevodiočeve dodata originalna misao. U celini, transponovani tekst je vrlo veran, prevod lep i književan, katkad zapravo pesnički. Sačuvan je ritmus originala, biblijski retorski stil i ton, pa ipak, retko, u sasvim izuzetnim slučajevima, nalazi se pod uticajem poljske izvorne fraze. Ceo ciklus je vrlo zanimljiv, jer je zaobljen i potpuno odgovara atmosferi preporodne epohe u Hrvatskoj.

Naslovi Mickievičevih crtica, svi od reda, potiču od ruke prevodioca, pa je i to moralo zavesti istraživače. U originalu poglavlja su obeležena rimskim brojevima.

Crtica *Pobjeda* (u orig. br. XIII) prevedena je u celosti. U njoj se nalazi ova karakteristična misao, koja je morala goditi Mažuranićevoj naravi:

Ne prepirajte se niti za zasluge vaše, niti za pèrvenstvo, niti za znake.

Može se reći da je to bilo jedno od glavnih njegovih životnih načela.

Zvijezda i iglica magnetna (u orig. br. I) prevedena je takođe u celosti, s tim što je poslednji pasus nešto sažet, izmenjen tako da se odnosi na Hrvate, a ne na Poljake. On glasi:

S vèrom dakle u boga, vèrnostjom i ljubavjom prema domovini tvojoj, izplivat ćeš i ti mili Iliru k tvojemu željenomu brègu, a inačie utonuo si u ponor!

Fabula ove crtice (zvezda vodilja kao simbolični putokaz izgubljenom brodu na burnom moru) ogleda se u celosti koju godinu kasnije u dopuni *Osmana:*

A jak oni, komu u buci
uspjenjena vrla mora
zasja zvijezda, kažuć k luci
mirnoj, kud mu put se otvora.

(XIV, 845–848)

a slična parabola, videli smo, nalazi se i u reprezentaciji na kralja iz 1848, koju je takođe sastavio Mažuranić.

Crtica *Oganj* predstavlja drugi deo poglavlja koje u izvorniku nosi br. VII. Izostavljen je fragmenat o Hristu, koji je i kod Mickjeviča formalno odeljen. Izostavljen je i poslednji pasus, u kome se daje komentar, rezime anegdote.

Crtica *Malarija* (IX) prevedena je u celini.

Poglavlje XV sastoji se iz dva dela, koja su u prevodu dobila odgovarajuće naslove: *Glupi i mudri gospodar* i *Zravi kršćanin.* Objavljeni su

u istom poretku, jedan iza drugog. U prvom je izostavljena uvodna rečenica: »Jesteście między cudzoziemcami jako gospodarze szukający gości i spraszający ich na ucztę Swobody do domu swego«, a dotada na kraju prevodioča:

Ne prepirajte se s tudjinci, jerbo znate, da su govorljivi i bèrbljavi, kano dětčaci u školi; i najmudrii naučitelj neće nadgovoriti prokšenoga i ježičljivoga dětčaka.

U istom duhu pisane su i Mažuranićeve *Misli.*

Drugi deo glave XV preveden je u celosti, s tim što je na kraju, pod zvezdicom, dodao prevodilac:

Pravi kèrštjanin znači ovdě domorodca, razbojnik neprijatelja domovine, a Židovi odmetnike, koji niti za isto spasenje svoje što mare.

Koliko su ove crtice bile po ćudi ondašnjoj čitalačkoj publici u Hrvatskoj, vidi se i po tome što su neke od njih (VII, XV) preštampane koju godinu kasnije i u *Zori dalmatinskoj* (1845, br. 2). Prevod je isto vetan, samo je jezik mestimično doterivan, i neki naslovi izmenjeni: *Oganj* u *Požar; Glupi i mudri gospodar* u *Gospodar razumni; Pravi kršćanin* u *Kršćani i Židovi.*

U popisu prevoda iz *Danice ilirske,* koji je sačinio Barac u svojoj *Književnosti ilirizma* (str. 124–125), Mickjevič se i ne spominje! A brojni istraživači, koji su ispitivali Mickjevičeva dela u našoj književnosti, uopšte ne spominju Mažuranića. O autorstvu ovih prevoda oni ne govore, ili govore neinformisano,[275] mnogi su se domišljali, bez osnova, da je i tu kumovao Gaj.

I Mažuraniću i Mickjeviču zajednički je romantičarski patos, poletnost, uznesenost – pa ipak, dok je poljski pesnik u svojoj *Odi mladosti* sav u maglovitim sferama, opsednut vizijom strašnog, groteskog boja, naš je pesnik čvrsto na svome tlu, te u pesmi *Napredovanje,* napisanoj upravo one godine kada prevodi Mickjeviča, stremi suncu. Zanimljivo je da Marijan Ždjehovski (Zdziechowski) u spomenutom delu *Odrodzenie Chorwacyi w wieku XIX* (str. 58) kaže za Mažuranićev spis *Hrvati Madjarom* da podseća svojim štimungom na *Księgi narodu polskiego,* iako se tada nije znalo da je Mažuranić prevodio Mickjeviča, i to baš ovo delo! Upravo taj naš podatak bio je ishodište prof. Frangešu za ana-

[275] Npr: Fran Ilešić *(Ilirski prevklad z wyjatkach z »Ksiag narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego« Adama Mickiewicza.* Pamiętnik Literacki, t. XVIII, s. 294, t. XXIX, s. 475, i t. XXX, s. 464); Vilim Frančić *(Adam Mickiewicz w chrowackich i serbskich przekladach.* Pamiętnik Słowiański, t. I, s. 129–130); Julije Benešić *(Przekłady z literatury polskiej u Chorwatów i Serbów od 1835 do 1947 r.* Pamiętnik Słowiański, t. II, s. 89–106); Josip Hamm *(Mickiewicz w literaturze serbochorwackiej.* Pamiętnik Słowiański, t. VI, s. 47–48); Đorđe Živanović *(Bibliografija prevoda dela Adama Mickjeviča u srpskohrvatskoj književnosti.* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd 1957, sv. 1–2, str. 176–178, i *Adam Mickiewicz w literaturze serbochorwackiej,* Międzynarodowa sesja naukowa Polskiej Akademii Nauk 1956, Warszawa–Wrocław 1958).

lizu teksta u nedavno objavljenom članku *Mažuranićev spis »Hrvati Madjarom«*.[276]

Da je Mažuranić odlično poznavao poljski jezik, nema nikakve sumnje. Iz ovog vremena potiče Jordanova poljska gramatika u njegovoj biblioteci, koju je, kako se vidi iz vlastoručnih konsignacija koje su sačuvane, 1848. posuđivao prijateljima. U njegovoj ostavštini sačuvani su i ispisi na poljskom jeziku;[277] takav je sledeći fragmenat »z rękopisma dotąd drukiem nie ogłoszonego«, pod naslovom: *Pojedynek Adama Tarły wojewody lubelskiego z Kazimierzem Poniatowskim podkomorzem koronnym, odbety roku 1744 pod Marymontem.* Pesnik je s ljubavlju i vidnim pijetetom prema starom dokumentu prepisao reči koje su mu duboko morale biti po ćudi:

Ojcowie nasi mieli chwalebny zwyczaj zapisywać ważniejsze zdarzenia publiczne i potoczne w wieku w którym żyli; a tak każdy niemal obywatel był hystoriografem swojego czasu i swojej okolicy. Jeżeli już nie miał co zapisywać, notował o spustoszeniach morowego powietrza, o pomorze bydła, o powodziach, suszach, burzach, nieurodzajach. Tym sposobem tworzyty sie szącowne materyjali do hystoryji krajowey . .

Malo posle spomenutih crtica objavljene su u *Danici* još dve, »polag českoga«, u br. 45 i 52: *Pravični čovjek* i *Baklja i svijeća.* One su nepotpisane, ali se čini da Ježić ima pravo kad kaže: »Sigurno su Mažuranićeve, jer imaju sve osobine kao i one predašnje.« Ovo dobija tim više na snazi sada, kada se zna da su i »predašnje«, kao i ove, samo adaptacija. Dakako, pod odrednicom »sve osobine« imaju se ovde podrazumevati stilske, prevodilačke i redaktorske, nikako autorske, kako to misli Ježić.

Izvesno će biti Mažuranićev i članak *Rod i starost glasovitih Europeacah,* objavljen bez potpisa u br. 10 t. g., jer je to pandan članku *Mladost velikih muževa* iz br. 47 od 1836. godine.

Iz rukopisa ovoga razdoblja objavljena je posle pesnikove smrti samo jedna pesma: to je oda na latinskom *U slavu Antunu Kukuljeviću,* ispevana prilikom njegovog naimenovanja za vrhovnog ravnatelja hrvatskih škola god. 1837. Originalan naslov, prema rukopisu, glasi: *Honoribus Magnifici Domini Antonii Kukuljević de Bassoni a Sacci ... Dum Regii superioris provincialis per Districtum literarium Zagrabiensem in Regnis Croatiae et Slavoniae studiorum et sholarum Directoris munus capesseret, dieat Regia scientiarum Academia Zagrabiensis vate Joanne Mažuranić Academico Juri II in annum Auditore.*[278]

Godine 1838. objavio je Mažuranić u *Danici* samo dve pesme pod punim imenom: *Ujekovi Ilirije* u br. 1, i *Predislovlje k velikomu narodnomu ilirskomu koncertu* u br. 16. Prva predstavlja poetsku inkarnaciju ideja hrvatskog preporoda, ratničku burnu istoriju naroda na Balkanu

[276] *Forum,* časopis Odjela za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb 1963, sv. 1, str. 72–91.

[277] Arhiv Jugoslavenske akademije u Zagrebu, sig. XV–43 (II, 20).

[278] Arhiv SKZ, R 4223. Pisan je rukom Antuna Mažuranića.

od najstarijih vremena do XIX veka, zbijenu u stihovanu povest, onakvu kakvu su želeli i u kakvu su verovali ilirci. Spominju se tu Bat i Penat, vođe ustanka u Iliriji i Panoniji protiv rimskih osvajača u I v. naše ere, zatim Ljudevit Posavski, vođa ustanka protiv Franaka u IX veku, knez Lazar i Obilić, Marko Kraljević, Zrinović ban i drugi, pozvani u pomoć da glorifikuju i suprotstave savremenosti doba kada »jošte nebje bratinska nesloga«. U stvari to je pesnikov apel, koji će se javljati i u drugim njegovim delima, da se ponajbolje izrazi, kako ćemo videti, u dopuni *Osmana* god. 1842/43. Inače je ova pesma neobično čitka, sočna izraza, borbeno programatska i lirska u isti mah, puna nežnih reminiscencija, bez sumnje, na daleko, bezbrižno detinjstvo:

U hladjanom skutu naših gora,
vrhu travnih zelenih prostora,
gdje se u prodol malen hum obara.
gdje se sliša od potoka mili
romon. kud mu bistar talas cvili,
krotka stada u vremena stara
u raskošnoj slobodi skakahu
i radostne danke provadjahu.

Druga pesma, *Predislovlje*, predstavlja prolog i prilog njegov za veliki koncert, održan 18. aprila t. g. »na korist naše poplavom Dunava u nesreću vržene braće ugarske«. Za ovu pesmu s pravom kaže Šurmin da je »jedna od ponajljepših«. Sa velikom snagom pesnik slika stihiju: Dunav

... kano zao razbojnik
kad davnjih svojih slobodjen verïga
prot nebu i paklu u bijesu svom se pjeni.

Ostale stvari objavio je Mažuranić god. 1838. pseudonimno; neke od njih bile su poznate našoj književnoj istoriji, neke ne. Za sonete *Mojoj**** (t. g. u *Danici* br. 5), potpisane inicijalima I*** M***, znao je Smičiklas, a navodi ih Vladimir Mažuranić zajedno sa pesmom *Napast* (»Što se u grudi javljaš, u samotnoj grudi ...«), potpisanom inicijalima I* M*** (u br. 9), i jednim nepotpisanim prevodom dueta iz Donicetijeve opere *Belizar* (u br. 14), pod naslovom *Belizar i Alamiro*. Niko, međutim, ne navodi sledeće nepotpisane radove: pesmu *Riječ zahvalnosti* (u br. 27), prevod dnevnika J. V. Sartorija *Putovanje kralja saksonskoga iz Trsta u Dalmaciju* (u br. 35 i 36), kritičku prozu: *Šio se traži od pisaoca dogodovštine* i *Za čim se u dogodovštini najprije pita* (u br. 36), jednu anegdotu iz života Julija Cezara (u br. 45) i *Misli* (u br. 46).[279]

Pesma *Riječ zahvalnosti* sastavljena je po obrascu starih dubrovačkih pesnika; tematski, ona se nadovezuje na jedan prozni napis iz *Danice*,

[279] O autorstvu ovih napisa pisao sam ranije u spomenutim svojim radovima: *Mažuranićeva saradnja u Danici* i *Nepoznati književni radovi Ivana Mažuranića.*

iza koga takođe stoji Mažuranić. To je *Dopis iz Karlovca* u br. 26, potpisan sa Franjo Kos od Kosena, čiji tekst, prema jednom rukopisnom svedočanstvu Vladimira Mažuranića, sadrži priču pesnikovu o siromašnom karlovačkom dečaku Vjekoslavu Karasu, talentovanom slikaru. Pesmu je, zajedno sa Kosenovim dopisom i drugim materijalima, poslao iz Karlovca u Zagreb predsednik tamošnje čitaonice Vakanović, kako saznajemo iz njegovog pisma Gaju, dat. 15. svibnja t. g.;[280] saznajemo i to, da je pesma bila obećana od trećeg lica Demetru, tadašnjem uredniku *Danice,* »na podbočenje« mladom čoveku. Zanimljivo je napomenuti da je Karas povodom ove intervencije dobio stipendiju za školovanje u Italiji, i kasnije postao veoma cenjen slikar i vajar;[281] Mažuranić ga se kasnije seća u onom izvanrednom dopisu u *Narodnim novinama,* god. 1845.

Dnevnik *Putovanje kralja saksonskoga* navodi se u najnovijoj *Bibliografiji o Njegošu i Njegoševoj Crnoj Gori 1833–1854,*[282] ali se nigde ne spominje da je to slobodni, prokomentarisani prevod, a još manje da mu je autor Mažuranić. Upozorava na to Vladimir Mažuranić u jednoj svojoj rukopisnoj belešci; doista, u biblioteci pesnikovoj bilo je nekoliko desetina autorskih primeraka otiska ovog prevoda sa marginalnim napomenama Ivanovim. Ovaj separat nosi sledeće generalije: *Putovanje Kralja Saksonskoga iz Tarsta u Dalmaciju i Cernugoru. Tiskom k. p. narodne ilirske tiskarne Dra Ljudevita Gaja* (U osmici, šest krajcara srebra. Zagreb 1838, str. 22).

Anegdota *Jedna čertica iz govorah Julia Cezara* adaptirani je prevod iz Dion Kasiea. *Misli* pak tipični su, već poznati nam aforizmi, sa reminiscencijama u klasičnom duhu. Napisi *Što se traži od pisaoca dogodovštine* i *Za čim se u dogodovštini najprije pita,* u stvari su kritički zapisi o stvaralačkom postupku, u formi prolegomene. Od nesumnjivog je značaja da ti tekstovi predstavljaju pionirski zahvat u ovoj oblasti i raritet u istoriji novije hrvatske književnosti. Oni deluju kao saveti piscu:

1. Dosta je ako pisalac od dogodovštine svedj na pameti ima da je on *sudac vremena i dogadjajah,* i ne puštajući se nadkričat od radostnoga i veseloga klikovanja naroda, niti umolit ječanjem od umirajućih i u krvi svojoj plivajućih žertvah, svagdar i svagdi pamet svoju slobodnu i prostu postojano zadèrži. K tomu pako treba duh ne priprost, buduć da je dužan ne samo znati dogadjaje, nego takojer proderati ih okom svojim posvema, za moći pako složit ih u kip nepristrasan i bistar.

[280] Velimir Deželić: *Pisma pisana Dru Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci.* Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. VI, Zagreb 1909.

[281] Kuhač u delu *Ilirski glazbenici* (Matica hrvatska, Zagreb 1893) spominje da je Karas bio i darovit muzičar! U opsežnoj monografiji *Vjekoslav Karas* (Zagreb 1948) Anka Bulat-Simić daje i tekstove Kosenovog dopisa i navedene pesme zahvalnice, pripisujući ih jednom autoru. Međutim, nije utvrđeno da je Kosen, Čeh, inženjerski oficir, pisao pesme. Najverovatnije je da je ova hvala ispevana u ime »obćinstva« dobrotvoru, na šta upućuje i sama stilizacija naslova (»riječ zahvalnosti Franji Kosu od Kosena«), kao i činjenica da je pesma nepotpisana, što nije slučaj i sa proznim dopisom, ispod koga je autor stavio svoje puno ime i prezime i generalije.

[282] Prilozi za književnost, XXV/1959, sv. 1–2, str. 171.

U ovom pasažu sadržana je, možda sasvim slučajno, osnovna misao Puškinove poslanice *Pesniku*. U njemu, sem toga, odležu oni stihovi koje je Mažuranić nešto ranije objavio u *Danici:* »Višnjih je duša mrziti predsude, mrzit potmastog puka ogovore, i k cilju stalnom smjerajuće pute tihom sljedovati sviješću.«

I dalje:

2. Što se u istoriji različito najprie traži, jerst *čověk*. Stanje čověka jest najpervo, za čim se pri svakoj zemlji najprie pita; to jest: je li ono sretno ili nesretno, i je li podvèrženo neodoljivomu uzroku naravskomu, il pako, što se čestje dogadja, načinu mišljenja puka istoga, koji način kroz ustave (institute) izobražavati, a kroz konstituciu oplemenjivati, il pako, što nije vele redko, kroz oboje kvariti se može.

Nastavak i rezime ovih misli nalaze se u br. 41, pod naslovom *Cilj dogodovštine*. Sva tri zapisa, bez sumnje, čine jednu celinu.

Moguće je da su Mažuranićeve i *Misli* u br. 35 (o jeziku), koje se potpuno slažu sa ostalima iz ove vrste; videli smo da su već u br. 36 izvesno njegove. To važi i za *Misli* u br. 44, koje su, izgleda, prevod i adaptacija (iz Ksenofona?), istog tipa kao misli u br. 45 i 46. Nemamo za to potvrde, ali mogao bi njegov biti i nepotpisani prevod iz Petrarke pod naslovom *Neglasovita domovina* u br. 47, vrlo lep i tečan, dijalog između tužbenika i razuma, o veličini male zemlje; možda, takođe, *O dužnosti čovječanskoj* (iz Cicerona, knj. I, gl. 4). U ovo vreme s latinskog i talijanskog prevode u *Danici* još i Babukić i Antun Mažuranić, ali oni se redovno potpisuju; s druge strane, u ovo vreme padaju i oni pesnički prevodi Mažuranićevi, koje je iz rukopisa objavio njegov sin 1895. godine. To su: početak Tassova *Jerusolima oslobodjena, Figaro* (prevod s talijanskog iz opere *Seviljski berberin*) i *Antonina i Eutropio* (iz Donicetijevog *Belizara*).

Naredne godine objavio je Mažuranić samo jednu pesmu: prigodnicu povodom smrti Gajeve majke, vrlo omiljene stare domorodkinje među mladim preporoditeljima. »Majka Gajeva Julijana bijaše krasna i duhovita žena. Svi koji su je poznavali kažu da je čitavom svojom pojavom znala očarati okolinu. Ono što je 'gospođa savjetnica', majka Goetheova, bila svomu sinu, može se nunim pravom reći i za Juliju, da je svojemu sinu bila«.[283] Nikakvo čudo, dakle, da je Mažuranić svoju jedinu štampanu pesmu god. 1839. posvetio ovakvoj osobi. Njena fabula je filozofska i poetska slika večne, progresivne dijalektike, osnovni ton neka uzvišena seta, motiv nimalo konvencionalan:

Dub, kojino put nebesa
težeć, bližnja polja obstire
i nanj plode svoje istresa,
nikad vijeku ne umire;

[283] Velimir Deželić: *Pisma pisana Dru Ljudevitu Gaju*. Op. cit., str. XI.

Čim u plodu živi svomu,
koji ako kad i izgine,
živi u polju širokomu,
s kog tjeraše zle godine.

Čezneš dakle a ne umireš,
mijenjaš sliku a ne gineš,
jer kroz plod se svoj prostireš
za svedj živjet. premda stineš.

Ni Smičiklas, ni Vladimir Mažuranić ne spominju ovu prigodnicu. Barac je registruje na sledeći način: »Naknadno objavljena u Građi za povijest književnosti hrvatske, knjiga VI, str. 306«, što je dvostruko netačno: pesma nije objavljena naknadno, nego još za života pesnikova, iste godine kad je nastala, kao posebno izdanje, sa još dve pesme od drugih autora; bilo je to sasvim lako utvrditi, jer je ovo izdanje još 1861. registrovala Kukuljevićeva *Bibliografija hrvatska*, na str. 209, pod br. 2363. Pesma je zatim doista objavljena u *Građi*, tačnije – preštampana, ali ne u šestoj, nego u trećoj knjizi.[284] Još čudniji je nehat dr Slavka Ježića, koji takođe nije uneo ovu pesmu u spomenutu bibliografiju Mažuranićevih radova, pravdajući to sledećim rečima: »Nisam je zabilježio ni ja, jer je naprosto nema na onom mjestu gde je Barac navodi, a nisam je našao ni drugdje«. Originalni naslov glasi: *Blagoj sjeni gospoje Julijane Gaj, rodj. Kovač, preminuvše dne 18. prosinca 1839. u 73. godini dobe svoje, tugujući štovatelji.*

Godine 1840. pesnik je pod punim imenom objavio samo sonet *Kada su naši u vijeku prošastome . . .*, zajedno sa po jednom Štosovom i Demetrovom pesmom, u posebnom izdanju pod opštim naslovom: *Na sedamdeseti dan rođenja presvijetloga gospodina groja Janka Draškovića Trakošćanskoga*, itd. itd. Ovu pesmu objavio je Vladimir Mažuranić 1895. pod naslovom *Grofu Janku Draškoviću*, koji je opšte prihvaćen, ali nije autentičan. Pod svojim imenom objavio je Ivan i *Prolog k teatralnomu predstavljanju ilirskomu* (prilikom gostovanja novosadskih glumaca u Zagrebu, 10. juna 1840), u stihu, koji je štampan u *Danici* t. g. u br. 24, a zatim i kao separat, potpisan inicijalima I. M.[285] Istim inicijalima potpisane su i pesme u *Danici: Na dan 19. travnja 1840 kao dan čestitoga narodjenja Nj. c. kr. veličanstva cara i kralja Ferdinanda* (u br. 16), *Peru* (u br. 38), a takođe i sonet *U smrt Ivana Kozulića*, štampan na posebnoj kartici t. g. Vladimir Mažuranić preštampao je ove pesme 1895, ali im je izmenio naslove.

Naročito je lep sonet *U smrt Ivana Kozulića*, »druge godine prava slušaoca, mladića prevelika ufanja, u Zagrebu dana 3. lipnja 1840. u

[284] U članku: M. Šrepel, *Tri pjesme o smrti Gajeve matere 1839. godine* (Građa III/1901, str. 306).

[285] Cf. prema primerku Sveučilišne knjižnice u Zagrebu, sig. 218/12. P-22. 149.

22 dobe svoje godištu na žalost svih dobrih preminuvšega«. Bio je to očevidno neki Mažuranićev prijatelj iz mladosti, obrazovan i talentovan, u koga su polagane velike nade. Pesnik ga je toplo ožalio, biranim, mekim i turobnim, ali istovremeno i zvonkim rečima kristalne misli, sazdavši pesmu koja se mirne duše može ubrojati u nabolja ostvarenja preporodne lirike:

Sa sred nebesa sjajni mjesec gleda
po gluhoj noći i mrkle goni tmine,
pak nas svakako sva radost ne mine
kad svijet ostavlja i za brda sjeda.

Al kada preko naravskoga reda
sa svoga mjesta jasna zvijezda gine,
uplašen putnik blijedi vàs i stine
i pred božanstvom svemogućim prèda.

Tako je i nama, o Ivane mili,
kad jasna zvijezda trčiš preko neba
ilirskog, kud te teški udes sili.

Prèdamo, Ivane, videć gdje nam reže
smrt tebe mlada, kad nam najveć treba
dobrih, a dobri nemilo nas bježe!

Videli smo već da je pesnikova aktivnost oko prvih hrvatskih pozorišnih predstava god. 1840. bila vrlo velika. On je, ne mogavši da lično prisustvuje saboru zagrebačke čitaonice 24. juna t. g., poslao svoj dopis u kome se zalaže za osnivanje stalnog domaćeg teatra; dopis je pročitao na saboru tajnik čitaonice Vjekoslav Babukić, a zatim je objavljen u *Danici* (u br. 27 t. g.). Članak je to izvanredno zanimljiv, jer nam otkriva intimne Mažuranićeve misli o pozorištu uopšte, njegov kritički stav prema glumcima diletantima i stroge zahteve prema scenskoj umetnosti, a što je najvažnije i činjenicu da se on, uz Demetra koji se obično s tim u vezi spominje, ima smatrati stvarnim inicijatorom i utemeljiteljem ove institucije u Hrvatskoj. Što je dopis ostao nekako zameten i nezapažen, može se pripisati okolnosti da je u *Danici* štampan kao integralni deo Babukićeva teksta, i potpisan sa »B«; međutim, u kontekstu se izričito kaže da je njegov sastavljač Ivan Mažuranić. To je nesumnjivo proza, koja pored svog kulturno istorijskog ima i određeni književni značaj:

Vrědni domorodci, čestita gospodo!

Sl. ravniteljstvo čitaonice ilirske u Zagrebu, uputjeno od kolike je važnosti, od kolike je koristi i potrěbe teatar za izobraženje svakoga naroda i podignutje jezika narodnoga, pozva podporom plemenitih domorodacah podpomoženo iz Novog Sada ovamo družtvo jedno, kojeno je, kako je svim uobće poznato, u ovdašnjem varoškom teatru několiko predstavljenjah jurve proizvelo. Istina je, to ne bi ni za što drugo, nego da se

vidi kakov će ovo odziv u sèrdcu sugradjanah naših naći. Biaše prokušanje, al hvala Bogu i domorodnomu duhu domovine naše, biaše prokušanje takovo, da se bolje u sadašnjem stanju našem želit ni ne može. Jer premda su članovi rečenoga teatralnoga družtva tekar početnici, kojim, da se na fino kritike sito uzmu, jedva jedvice i ime od umětnikah bi ostalo: zato je svakako narod naš svagda s najvećim zadovoljstvom iz teatra se kući povratio. Postarii ljudi sude i o mogućnosti i valjanosti takova zavoda, mnoga razgovaraju; starci se raduju i sele u misli u ona stara, bolja, od njih hvaljena vrěmena, kad su oni kao Slavjani, u slavjanskoj zemlji i jeziku, čisti slavjanski, od tudjinah bolje uščuvani svět ugledali; priatelji naši i domovine naše se vesele i u sèrdcu s pèrvim ovim početkom srětan takodjer naprědak skapčaju; nepriatelji napokon dubokim zamukoše mukom; jednom rěčju: dobri se svi raduju, svi se vesele, svi ufaju, a zli kradom tuguju, stide se i boje.

A jesu li sve ovo prevèrnutje dušah igraoci naši uzročili? Jesu li oni tolika sèrdca napunili radostju, tolikim bezbožnim ljudjem zabušili usta, tolike pèrsi svetim domovine ognjem nadahnuli? – Ne mislim, jer su još za to preslabi, premda někojim od njih talenta ne fali, da to nègda i po sebi učiniti uzmognu. Preslabi su još, velim, za sada, da studene gledaoce griju i pèrsi ledom zamèrznute raztapaju: al nisu preslabi da budu kao konduktor jedan domorodnoj onoj električnosti, koja već sada, hvala da je nebesom, sèrdca naroda našega oživljava.

Domorodnost dakle, veselje i radost, koja se u občini našoj vidi, ne dolazi toliko sa scene u narod, koliko se dapače s naroda sipa na scenu, i tim i nju k novomu naporu, k novomu nauku, k novoj pomnji nuka.

Odtuda se vidi da se u občini našoj ne samo ništa protivna ne nalazi, da se prokušanje ovo i za zbilja neuzistini, već da se svuda i najveća želja ukazuje da se što bèrže stanovnoj jednoj sceni u domovini našoj temelj postavi. Prigoda je dobra, vrěme je priatno, a o koristi i potrěbi poduzetja ovoga ni govora neima. K tomu dolazi još i to, da je i ovo prokušanje bilo sasvim zaludu i bez svake svèrhe, ako se šta dalje o stvari ovoj ne uredi: jer je i pèrvi korak zaludu, ako se i drugi učint ne kani. A da ovako stvar zadugo ostati niti hoće, niti može, bělodano je sasvim kad se razmisli, da će se poslie ovo několiko predstavljenjah družtvo ovo bez sumnje razsuti, budući da bez svake pomoći od varoša do varoša skitajući se nit bi moglo ljudski živěti, nit u umětnosti svojoj, po kojekakovih varošicah igrajući, išta naprědovati.

Ako smo za zbilja uvěreni da je svakomu narodu teatar potrěban, i ako smo nakanili da ga i u nas malo po malo polag slabih silah naših zavedemo, šta čekamo veće? evo nam družtva, koje premda u obziru višje umětnosti nije dobro; al je zato od svih ilirskih, koje za pèrvi početak imati možemo, bez sumnje najbolje. Ako li pako teatar narodom za izlišan dèržimo, i ako ne biasmo naumili da se i u nas podigne, zašto je i sad ovo družtvo pozvano ovamo, da ovdě, několiko putah igrajući, štogodir u umětnosti svojoj napredovavši, ništa neg veća samo šteta bude kad se raspe, i tim samo više materiala za zaboravit pribavi. Al daleko budi ta misó od mene; jer niti sl. ravniteljstvo, koje je družtvo ovo ovamo pozvalo, niti ova, ni druga gospoda, koja su novci svojimi posao ovaj s početka pomogli, poslie pako zadovoljstvom svojim i veseljem igraoce naše podužgali, toga děli svojimi ninajmanje ne ukazaše; dapače usuprot plemenitu misó svoju o potrěbi i koristi instituta ovoga jasno i dovoljno odkriše.

Mažuranić zatim predlaže da se osnuje stalni teatar, te da se stvori glavnica putem subskripcije, opširno izlažući da treba najpre osposobiti

glumačik kadar, organizovati školū na određenom nivou, u kojoj će se uvežbavati dikcija, pevanje, fehtovanje itd, pa zaključuje:

Tim će načinom koliko družtvo ovo, toliko i publika naša medjutim bez svake sumnje odjačati tako, da će se posle moći il družtvo samo po sebi po primĕru drugih narodah izdĕržavati; il pako, kad se duh narodni u nas još bolje probudi, i ljubav umĕtnosti i do nižih stališah dopre, stanovan fond za vĕkovito utvĕrdjenje narodnoga teatra u domovini našoj sakupiti. Hĕrdjav je i slab početak, al naprĕdak može dobar i od koristi biti; a tuda su prošli svi narodi, tuda valja da prodjemo i mi, ako smo zbilja nakanili da što od nas i naroda našega bude; jer bez početka neima dočetka. »Omne initium arduum« istina je; al »dimidium facti, qui bene coepit, habet«.

Videli smo da je Mažuranićev i *Dopis iz Karlovca* u br. 37 t. g., o tamošnjim pozorišnim predstavama istog društva. Njegovi su bez sumnje i dopisi o istom u *Ilirskim narodnim novinama* (br. 73 i 76), jer su to očevidno nastavci koji su najavljeni u prethodnom dopisu u *Danici.* Na žalost, *Izjasnjujuće riječi*, koje se često spominju u suvremenoj štampi, a koje je Mažuranić napisao za veliki narodni tableau *Povratak Karagjorgjina sina u svoju domovinu,* nisu objavljene, a nisu ni do danas pronađene.

Iz ovog su vremena i najlepše Mažuranićeve lirske pesme *Javor, Javor i tamjanika* i *Njoj,* koje je Vladimir Mažuranić objavio 1895. iz rukopisa; o njima će biti reči kasnije.

Okušao se Mažuranić i u književnoj kritici, pa je i po tome pionir u novijoj hrvatskoj književnosti. Već njegovi najraniji radovi u prozi kritički su intonirani, njegovi prevodi snabdeveni su redovno kritičkim opaskama, videli smo oštroumne njegove misli o glumcima i domaćem teatru. God. 1841, dakle pre pojave Vrazovog *Kola,* počinje on da piše i recenzije. Na žalost, sklonost ka ovom poslu nesrazmerna je angažovanosti i vremenu koje mu je pesnik posvetio; ipak, videćemo, on mu se i kasnije vraćao, čak i onda kada je sasvim prestao da piše, napustivši liriku.

Neposredan povod za prvu Mažuranićevu recenziju bila je pojava knjige stihova mlade ilirske pesnikinje, primorkinje Ane Vidović, pod naslovom: *Anka i Stanko, ili dubrava Mojanka blizu Splita* (Zadar 1841). Mažuranić je pod inicijalima I. M. u *Danici* (u br. 25 t. g.) objavio veoma pohvalnu kritiku, u članku *Literatura ilirska,* posle čega je delo doživelo uspeh, mlada spisateljica postigla afirmaciju i revno nastavila sa književnim radom. Izgleda, međutim, da su na mišljenje i sud našeg recenzenta mnogo manje uticali stvarni kvaliteti ovog dela, a da ga je mnogo više privukla mogućnost da ovom zgodom progovori koju o književnom jedinstvu:

Ima u Dalmacii našoj sĕrdacah, koja plamte na čast staroj slavi dĕdovah svojih i budućoj srĕći poroda svoga; ima dušah plemenitih, koje silah svojih ne štede da se bratinskom slogom i ukupnom krĕpostju svali težki teret s plećah ilirskom narodu, ko-

jim ga pritisnu gvozdena ruka sudbine, i provale ili preskoče veće jedared izmedju njega kinezki oni zidovi od tešnih vele medjaša, pogèrdnih nazivah, azbukah nesamo i pravopisah ... Da se skinu junačkom plemenu ilirskomu već jedared s rukuh i noguh okovi od gluposti, da se osvešti, od slèpote da progleda, od mračnoga praznovèrstva da se razvedri, od budalaštine napokon i mèržnje medjusobne da se opameti i medju se bratinskom ljubavlju zagèrli.

I inače pesniku *Čengić-age* književnost nije bila sama sebi cilj, nije je tretirao ni kao razonodu, ni kao izdvojenu pojavu. Primetno je u njegovom životu da se pera laćao uvek onda kada je smatrao da će njime u javnosti potpomoći napredak neke domorodne stvari, a sasvim retko da hartiji poveri skrivene svoje misli. I u ovom slučaju, vidi se, on je književnu kritiku upotrebio kao pogodno sredstvo za propagandu.

Pod inicijalima I. M. objavio je Mažuranić ove godine u *Danici* i dopis *Sabor karlovačke ilirske čitaonice* (u br. 8),[286] u kome javlja o napretku domorodne svesti svojih sugrađana i preporodnoj aktivnosti čitaonice. Objavio je zatim u br. 14 pesmu *Poslanica*, potpisanu znakom ----ć. Pod punim imenom objavio je te godine samo jednu pesmu, *Na dan 19. travnja 1841* (u br. 16), prigodnicu na dan rođenja cara Ferdinanda, u kojoj je na pomalo racionalistički način hvalio vladarske prosvetiteljske težnje. Bez potpisa štampao je *Misli* (u br. 36),[287] i *Prolog* u stihu (u br. 40), »govoren u Krapini prigodom prvoga kazališnoga predstavljenja, dana 29. kolovoza t. g.«; autorstvo ovih tvorevina dokazao je Vladimir Mažuranić.

U *Danici* za 1841. (u br. 45) objavio je pesnik pod pseudonimom Pravoljub članak *O ilirskoj građjanskoj azbuki*. Barac je ovo negirao:

U svome »Hrvatskome preporodu« tvrdio je Šurmin (u bilješci II. 039), pozivajući se pri tome na neki list Antuna Mažuranića, da je Mažuranić pod pseudonimom Pravoljub štampao u Danici g. 1841 članak o ilirskoj građanskoj azbuci. Članak o istom predmetu izašao je u istom listu i g. 1842, ali s izričitom napomenom uredništva da njegov pisac nije ni Ivan ni Antun Mažuranić. Kako su oba članka u međusobnoj vezi, vrijedi ta izjava uredništva i za prvi članak.[288]

Šurminovo svedočanstvo, međutim, sasvim je određeno:

Iz lista Ivana Mažuranića Antunu od 27. listopada 1841. doznajemo, da je on pisao ovaj članak.[289]

Barac je u očiglednoj zabludi. Najpre, ne radi se o Antunovom, već o Ivanovom pismu i njegovoj izjavi u vezi sa spomenutim člankom, što se nije smelo prevideti. Zatim, ona napomena uredništva kod drugog članka i usledila je zato što se z n a l o da je autor prvog Mažuranić. Što se

[286] Ove jedinice naveo je Barac u svojoj knjizi na str. 74–75, ali bez dokumentacije. Isp: M. Živančević, *Mažuranićeva saradnja u Danici*, op. cit., str. 279.

[287] Ibid.

[288] *Mažuranić*, op. cit., str. 75.

[289] *Hrvatski preporod*, Zagreb 1904, knj. II, str. 039.

tiče verodostojnosti Šurminovog svedočanstva, imali smo prilike da se uverimo kako je on zaista imao u rukama Ivanova pisma bratu.[290] *Barac* ih nije imao.

Mažuranićevi su bez sumnje i anonimni informativni dopisi iz Karlovca u *Ilirskim narodnim novinama* t. g., jer svi stoje u očitoj vezi sa njegovim delovanjem i službovanjem u tom gradu. To su: dopis u br. 13 od 9. veljače, o svečanom uvođenju novog mjenbenog suda (institucija koja je još iz studentske klupe magično privlačila Mažuranića!) i dolasku Gajevom u Karlovac, te dopis od 9. kolovoza u br. 65, u kome se opisuje svečanost deljenja klasifikacija, kojom prilikom prvi put jedan učenik humanist drži ceremonijalni govor na narodnom jeziku. Ostali povremeni dopisnici karlovački, kao Kušlan, Eugen Barac i drugi, potpisuju se redovno inicijalima.

Iz rukopisa, dat. 12. maja 1841, objavio je Vladimir Mažuranić pesmu *Zaručnici*. Jedna je to od onih retkih lirskih ispovesti koje je pesnik smatrao neprilično za javnost, a odnosi se na njegov majski rastanak sa Aleksandrom Demeter; kao umetnička tvorevina nema veće vrednosti: bila je, sva je prilika, na brzinu sročena u nekom pismu zaručnici.

Godine 1842. nalazi se u *Danici* samo jedna Mažuranićeva pesma, *Blagotvornost* (u br. 20), koja je tamo dospela, očevidno, bez njegovog učešća, u dopisu karlovačkog izveštača i mlađeg kolege pesnikovog po službi u magistratu, Eugena Barca. Naime, 5. maja t. g. održalo je karlovačko »Društvo plemenitih čovječanstva i muzike prijateljah« muzičku akademiju. Pred prepunom dvoranom izvedena je ova Mažuranićeva pesma, koju je »uglazbio« kapelnik Oton Hauska:[291]

Osobito uzhiti razblažene slušaoce pěsma pod imenom »Blagotvornost«, slavno poznatim našim M* (sic!) – žalibog mu već odavna imena u Danici ne vidismo – sastavljena, koja kad bi izpěvana, pleskanju, radosnoj viki i molbi da se ponovi, ni kraja ni konca ne bijaše.

U posebnom izdanju »Kr. pov. ilirske narodne tiskarne dra Ljudevita Gaja« izašla je te godine pod inicijalima I. M. jedina njegova pesma *U slavu preuzvišenoga i presvijetloga gospodina grofa Franje Hallera od Hallerkeöa, dne 17. i 18. listopada 1842, prigodom njegova prvoga uzašastja na stolicu bansku od zemlje Dalmatinske, Hrvatske i Slavonske.*[292] Vladimir Mažuranić dao je svoj naslov: *Banu hrvatskomu prigodom instalacije.*

Sigurno su Mažuranićeva i dva dopisa iz iste godine u *Ilirskim narodnim novinama*, potpisana znakom – – ., koji veoma podseća na jedan od navedenih njegovih znakova iz *Danice*. To su: *Sabor čitaonice ilirske karlovačke* (u br. 16), koji sadrži govor tadašnjeg njegovog prijatelja

[290] M. Živančević, *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu*. Op. cit., str. 220.

[291] U knjizi Fr. Kuhača *Ilirski glazbenici* (Matica hrvatska, Zagreb 1893), i pored vrlo iscrpnog nabrajanja, nema ni pomena o ovoj Mažuranićevoj pesmi, niti o njenom kompozitoru. U Hauskinoj ostavštini u Zagrebu uzalud smo je tražili.

[292] Cf. prema primerku Sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Antuna Vakanovića, propraćen beleškom o saboru (videli smo nešto ranije da je Mažuranić o istom predmetu i pod istim naslovom pisao u *Danici*), i dopis od 26. svibnja u br. 43, o utemeljenju hranilišta za nejaku decu (Mažuranić je pupilski kurator!), i nekritičnom pisanju zagrebačkih nemačkih novina. Videćemo da je on i kasnije sa indignacijom javno odgovarao na nekritično pisanje štampe o poslovima sa kojima je na neki način bio u vezi, a da se pri tom nije uvek potpisivao pravim imenom.

Iz rukopisa od ove godine objavio je Vladimir Mažuranić pesmu *Nedužnost* (sonet):

Jest, kog nijedna ne raspinje muka
i u koga njedrih blagi 'e pokoj tada,
dok drugieh muči djavo od strastih, i buka
svjetska, ko vulkan kad u njima vlada.

Na samoj ivici tog kratera živeo je pesnik svoje dane.

Prvo Mažuranićevo veće delo ugledalo je sveta god. 1842: bio je to *Njemačko-ilirski slovar.*[293]

Jedna od prekih potreba ondašnjeg kulturnog života Hrvatske bila je izdavanje rečnikâ. Naročito je bila hitna izrada nemačko-hrvatskog rečnika; nema sumnje da se o tome diskutovalo u ono vreme i u čitaonici. Ovoga zadatka prihvatili su se Mažuranić i njegov kum i prijatelj iz studentskih dana Jakov Užarević (1810–1881), doktor medicine i publicista. Do sada se mislilo da je Ivan ovo delo zamislio kao suplent zagrebačke gimnazije god. 1839/40, a da ga je ostvario nešto kasnije; izvor ove informacije je Smičiklas. Tako se verovalo da je veći deo rečnika nastao u Karlovcu, gde se Mažuranić preselio 1840. Rečnik je trebalo da bude p r v i u svojoj vrsti, pa se kao takav deklariše i u predgovoru. Međutim, čitave dve godine pre njega izašao je kod Lehnera (Lechner) u Beču *Njemačko-ilirski rukoslovnik* (Handwörterbuch), koji su priredili A. F. Richter i A. J. Bollmann 1840. Ovi termini, kao i spomenuta izjava u predgovoru, postaju sasvim jasni u svetlu arhivske građe. Kako se vidi iz ugovora koji su Mažuranić i Užarević sklopili sa Gajem kao izdavačem, i koji je datiran »u Zagrebu 10. rujna 1838«, rad na rečniku otpočeo je svakako mnogo ranije no što se misli, a inicijativa je na svaki način starija.[294] To je upravo vreme kada je u Zagrebu osnovana čitaonica. Sem toga, na primer, poznato je da je Šafaržik upravo god. 1838. savetovao Gaju da izda jedan potpuni ilirski rečnik. Nije li to bio impuls i za slovar?

[293] *Deutsch-illyrisches Wörterbuch von I. Mažuranić und Dr J. Užarević. – Némačko-ilirski slovar, sastavljen po I. Mažuraniću i Dru J. Užareviću.* Agram 1842. Verlag und Druck der k. priv. illyrischen Nationalbuchdruckerei von Dr Ljudevit Gay. [8°, str. 8 nepag. + I–XVIII + 2 nepag. + 466.]

[294] Orig. *Contract* u Arhivu SKZ, R 5846/II.

Mažuranić i Užarević su vrlo savesno i pedantno obavili svoj posao. U predgovoru je istaknuto da su nastojali prevoditi ne samo gole reči, nego i duh jezika. Kako su oni zajednički radili? Među pesnikovom ostavštinom nalaze se neki papiri koji određenije govore o njegovom udelu. U većini to su ispisi izraza i reči – pre svega naših reči – i njihova obrada, ali i drugi, veoma zanimljiv autografski materijal.

Da bi se imala makar približna predstava o veličini obavljenog posla, potrebno je imati uvid u vrela kojima se pesnik služio. Donosimo ovde popis tih vrela, prema vlastoručnim njegovim rukopisnim zabeleškama:[295]

1. Dušan [Zakonik],
2. Pavlovića Lučića Tridentinskoga sabora Naredbe,
3. Zakonik gradjanski kn. Srbske,
4. Šafarik, Serbische Lesekörner,
5. Sarbski spomenici,
6. Statut Poljički, prepisan 1695,
7. Urbarium,
8. Zakonski chlani od leta 1840,
9. Dèržavni člani 1840,
10. Zakon Tèrsački i svega Vinodola učinjen u Novom Gradu lèta 1288 i ponovljen u Tribalju, lèta 1640; pisan po Nikoli Antoniću, tersačkomu župniku 1653,
11. Vinodolski zakonik,
12. Zbornik zakona i uredbâ,
13. Zakon Carkovni, složen i upravljen za naučenje i prosvitljenje Redovnikov hàrvatskoga naroda od Angela Dalla Costa, naučitelja càrkovnoga zakona, popa Càrkve pàrvostolne Spliske u Mlecih 1778,
14. Boggoslovje Dilloredno, olliti Rukovod Slovinski na poznagnje svetoga Reda, upravljen od Antuna Kadcicha, biskupa trogirskoga, 1729,
15. Stulli (J: Lexikon),
16. Iz Grigoria Lazića »Proste naravne istorie« izrazi nèkoji i imena stvarih naravnih:
    I. Životinje,
    II. Rastienia,
    III. Izkopaema tielesa.

Sve reči i izrazi iz tih dela, sa naznakom porekla, protumačeni su nemački i latinski, a katkad i opširnije hrvatski, očigledno po ugledu na Vukov *Rječnik*. Razume se, spisak vrela Mažuranićevih ovim se ne iscrpljuje.

Koncept za *Slovar*, koji se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod sig. R 5846/II, broji 74 arka i složen je abecedom od A do Ž. Sve je to pisano rukom Ivana Mažuranića. Vladoje Dukat, koji je između dva

[295] Arhiv SKZ, R 5846/I. Svezak presavijenog tabaka.

rata opširno prikazao rečnik, smatra da je on uglavnom Mažuranićevo delo, a došao je do tog zaključka sasma drugim putem.[296] Mažuranićeve su očevidno i uvodne reči, što se da zaključiti po karakterističnom aforističkom tonu i stilu:

In den Fabriken bearbeitet man die Materie. hier hat man es mit dem Geiste zu tun. Geistige Arbeiten werden nicht so sehr durch das Mitwirken mehrerer auf einmal viebnehr durch das nachin anderwirken mehrerer vervollkommnet und verfeinert. Nicht nebeneinander müssen die handelnden Personen dabei stehen, sondern vielmehr sich gegenseitig auf die Schultern steigen, wenn sie die goldenen Früchte vom hohen Baume des Geistes pflücken wollen.

Da su ove reči doista Mažuranićeve, vidi se i iz njegovog pisma bratu Antunu, dat. u Karlovcu 19. travnja 1842, gde kaže: »Pošiljem ti takodjer i ostalo od slovara, što ćeš dat u štampariu, a imena vlastita i zemljopisni riečnik i predgovor sliedit će do mala.«[297] Iz istog pisma jasno se vidi da Užarević u to vreme ne živi u Karlovcu.

Mažuranić je radio na rečniku u slobodnim časovima, veoma dugo i brižljivo. Bio je to prvi veći posao koga se prihvatio (i ugovorom obavezao!), a koji je uspešno obavljen, mada je bio izvanredno težak, kao i svaki pionirski posao. Trebalo je, pre svega, u tančine poznavati maternji jezik, koji tada nije bio u zvaničnoj upotrebi, suprotstaviti se tuđinskom duhu i naći uvek dostojnu zamenu odomaćenoj stranoj terminologiji. Naravno, nije to bilo uvek moguće, pa su vršene pozajmice i iz ostalih slovenskih jezika; tako ovaj rečnik obeležava prvi nalet bohemizama i rusizama u hrvatski književni jezik (lučba, časopis, obzor itd.).[298] Ipak, rečnik je odlično poslužio čitavom mladom naraštaju iza preporoda. O tome kako je u javnosti bio primljen, najbolje svedoči ovaj suvremeni zapis u *Kolu:*

Mi ovaj naš slovar nazivamo pàrvim i najvažnijim proizvodom nove literature ilirske. Zaista bila bi grěhota, da sad stanemo u njem tražiti pogrešakah, bez kojih nijedno ovoliko dělo pod ovim suncem nije, niti biti može. A ima li domorodca, koj ga nije s težkimi željami izčekivao? Tako i mi nemožemo ino nego gàrliti ga i čělovati kao čověk pàrvorodjeno svoje děte što gàrli i ljubi kakvo bilo da bilo. Hvala gg. pisaocima na težkom njihovom trudu, na carskom njihovom daru. Oni dvojica proizveli su u kratko vrěme ono, oko čega kod drugih narodah malo kada rade pojedini ljudi, nego čitava družtva i kroz čitave duge godine.[299]

Izgleda da je Mažuranić nameravao da izradi još jedan, etimološki rečnik. Sačuvana je njegova beležnica, veličine 30 strana, u koju je pedantno unosio građu. Na primer:

[296] Vladoje Dukat: *Rječnik Mažuranića i Užarevića.* Rad Jugoslavenske akademije, Zagreb 1937, knj. 257, str. 127.

[297] M. Živančević, *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu.* Op. cit., str. 227.
se vidi da Užarević u to vreme ne živi u Karlovcu.

[298] Ljudevit Jonke, *Osnovni problemi jezika hrvatske književnosti u 19. stoljeću.* Radovi Slavenskog instituta, Zagreb 1958, str. 86 (poseban otisak).

[299] J. R. iz Cerovca [Stanko Vraz]: *Ilirska literatura.* Kolo 1842, knj. II, str. 103–104.

Hort-us,	Ort-o,	V-àrt,	G-art-en,	G-ard-en,
(rimski)	(talian.)	(ilir.)	(nem.)	(engl.)
Gi-ard-ino,	J-ard-in,	K-ert		
(talian.)	(franc.)	(madj.)	itd.	

No do toga nije došlo.

U jednom kolektivnom spomenaru pod naslovom *Slava ljepote* (Uspomenica za god. 1843. U Zagrebu, tiskom kr. p. nar. tiskarne Dra Ljudevita Gaja) objavio je Mažuranić svoju jedinu pesmu god. 1843: *Kad hrvatska bude djeva.* Knjižica je posvećena »Domorotkinjam, od gradjanskoga strjelačkoga društva na svom balu 23. veljače 1843. obdržanom«. Ovaj podatak nije bio poznat Vladimiru Mažuraniću, koji je, preštampavši pesmu 1895. pod naslovom *Hrvatskim djevam,* napisao: »Izašlo u knjižici sa zbirčicom pjesama od inih pjesnika, Zagreb 1858.« O nastanku ove pesme, međutim, nalazimo svedočanstvo u jednom neobjavljenom pismu Dragojla Kušlana Vrazu, dat. »u Karlovcu, 6. veljače 843«:

Po tvojoj želji, evo od Mažuranića, Utješinovića, Barca i moje sakrite i nepoznate malenkosti piesmice, koje valjda, da ste nakali – sliedujući primer Čehovah – u jednom malom spomenaru tiskom izdati i gospojam i dievojkam na balu pokloniti. Mažuranićeva piesmica je polag datih mu rimah improvizirana.[300]

Mažuranić je stvarao neobično lako. O tome postoji više svedočanstava. Rukopisi njegovih dela imaju relativno malo prepravaka. U završnoj fazi svoga rada ovladao je pesničkom tehnikom do te mere da je mogao komponovati na bilo kakvu zadanu temu. Bio je pravi majstor improvizacije. O tome je sačuvano još jedno svedočanstvo, upravo iz ovog vremena: anegdota, koju je krajem prošlog stoleća zabeležio poznati hrvatski književni istoričar Milivoj Šrepel:

God. 1843 (23. travnja) uoči Gjurgjeva dne sastanu se kao obično u gostionici, ujedno kavani Čeha Černoga na staroj Harmici (sad Jelačićevu trgu)[301] u Hatzovoj kući neki mladi ilirski književnici, poimence: Ivan Mažuranić, Demeter, Vraz, Užarević, Babukić, Nemčić i Bogović, a bio je medju njima i mladi grof Gjuro Erdedi. Prijatelji počnu odmah u slobodnom razgovoru raspravljati o raznim književnim radnjama naših i tudjih pisaca, a Stanko Vraz svrne govor na sonet i stane dokazivati da se i u hrvatskom jeziku mogu graditi dobri soneti, pa da vješta pjesnika u hrvatskom jeziku ne mogu ništa smetati metarske spone soneta; a ujedno dodade, da bi se vrijednim sonetima mogao mladoj ilirskoj književnosti podati vrijedan ures. Svi to potvrde, a neko u društvu zapita, bi li se tkogod od nazočnih usudio, tako rekavši svezanih ruku, uz zadane sonetne rime sastaviti sonet, i preporuči da tkogod zadade rime. Predlog bi zanosno prihvaćen, Bogović odmah skoči, te na papiriću napiše ove rime: v o d a, m e n i, r o d a, s j e n i – p o d a, i z m i j e n i, z g o d a, s t i j e n i – g l a s i, s t o-

[300] Orig. u Arhivu SKZ, R 3981.

[301] Danas Trg Republike u Zagrebu.

ji, časi – moji, da si, tvoji. Na to družina pozove Ivana Mažuranića kao prvoga našega pjesnika, neka s mjesta spjeva sonet i tako dokaže, da se u milozvučnom hrvatskom jeziku mogu lako graditi soneti. Mažuranić se nasmije, uzme papirić s rimama, preleti ih okom, i u tili čas nadopuni sonet ovako:

Kud teče Drava, Sava, Kupa voda,
lijep narod živi, blag i srodan meni,
lijep i blag narod hrvatskoga roda,
a živi još u strašnih predsuda sjeni.

Što mu s početka bog i narav poda,
sad tudjin teži svojim da izmijeni;
i da nanese huda i kleta zgoda,
na goloj bi nam bilo umrijet stijeni.

No domorodni još zanose glasi
i domoviie bolji dio stoji,
a ufat valja, doć će i bolji časi.

Dan Gjurgjev slave nad sve versi moji,
i stoga Gjuro vazda zdravo da si,
[a s tobom brate] prijatelji tvoji!

Kad Mažuranić doreče ovu pjesmu, nazočnici udare u živo klicanje.[302]

Nije isključeno da je improvizacija i sonet *Izgubitak imena ilirskoga,* koji smo već citirali u prvom delu ove rasprave. To je tipična Mažuranićeva pesma: sva u jednom dahu, lako napisana, reljefno, tehnički savršeno. U čitavom tekstu precrtano je samo jedno mesto; zabeležena je na slučajno istrgnutom plavom komadu papira, bledom olovkom, nervoznim kosim rukopisom i veoma nečitko. Pesma je izvanredno zanimljiva i kao ozbilino literarno ostvarenje i kao politički dokumenat (zato je i ostala u rukopisu). Kao i prethodna, nastala je 1843. godine, kada je zvanično sa najvišeg mesta zabranjeno ilirsko ime. Na poleđini autografa nalaze se sledeće reči, ispisane rukom Vladimira Mažuranića: »Staroga tate – proti Gaju? jamačno.« Razume se, pesma nije ugledala svetlo dana, jer je Mažuranić, kod koga je uvek svesno preovlađivao razum nad emocijom, znao da bi objavljivanje takvog sastava bilo shvaćeno ne kao atak na Gaja, već na »previšnju odluku«. Zašto ta pesma, lepa i dostojna jednog izbora iz onog vremena, ipak nije ušla u divot-izdanje, u koje su, videli smo, ušle i daleko beznačajnije i mnogo slabije pesme? Možda u trenutku priređivanja Vladimir Mažuranić nije ni znao za nju, već mu je došla do ruku kasnije. Objavio ju je tek u dru-

[302] Vienac, XXIV/1892, br. 2, str. 26–27. Pesma je datirana 23. srpnja 1843.

gom izdanju *Pjesama* (1924. godine), nakon čitave tri decenije, ali i posle toga ona je ostala nezapažena.[303]

Ne može se pouzdano utvrditi, da li je pesnik išta objavio ove godine u *Danici*. Kod nas je već prihvaćeno, pa se tako unosi i u bibliografije, da je on autor prikaza u br. 16–18, potpisanog sa Mr (sic!), pod naslovom *Nova zanimiva knjiga o Crnoj Gori*. To je prevedeni i nešto prerađeni prikaz knjige Heinricha Stiegiltza (Štiglić) *Ein Besuch auf Montenegro* (Stuttgart und Tübingen 1841), štampan u praškom nemačkom časopisu *Ost und West*. Začetnik ove ideje je Barac, koji smatra da se »s više opravdanosti može držati« da je Mažuranić sastavio ovaj članak.[304] Inak, moramo to primiti s rezervom.

Znameniti *Ivana Gundulića Osman u dvadeset pjevanja*, sa Mažuranićevom dopunom (pevanja XIV i XV), izašao je god. 1844.[305] Kako se vidi iz predgovora Vjekoslava Babukića, Mažuranić je sastavio i obiman *Osmana Gundulićeva Rječnik* (str. 1–137), a verovatno je od njegove ruke i nepotpisana uvodna beleška *O životu Ivana sina Frana Gundulića, vlastelina dubrovačkoga*. O ovom delu biće posebno reči kasnije, spominjemo ga ovde samo u hronološkom poretku pesnikove aktivnosti.

Godine 1844. pojavila se u javnosti samo jedna Mažuranićeva pesma, sonet *Suza zahvalnosti* (»nad grobom Nikole Šebetića, izabranoga građanina karlovačkoga, koji ostavivši sve svoje građanskoj bolnici preminu na 14. siječnja 1844, proplakana od ubožišta karlovačkoga«). Ova pesma štampana je u karlovačkom nemačkom listu *Der Pilger* (u br. 5 od 17. januara), na hrvatskom jeziku. Prvi je na nju ukazao Barac, rečima: »Nije potpisana, ali se po stilu, mislima i brojnim sinicezama može zaključiti tko ju je napisao.«[306] Kako Barac svoje mišljenje nije ničim dokumentovao, zadovoljivši se golom pretpostavkom, ukazaćemo na momente koji apsolutno govore u prilog ovoj tezi.

Nikola Šebetić bio je ugledan karlovački građanin, poznat i u suvremenoj štampi hvaljen kao veliki dobrotvor, utemeljitelj uboškog doma i bolnice, koji je oporukom ostavio sirotinji sav svoj imetak.[307] Mažuranić je u to vreme pupilski kurator grada Karlovca, ili, kako se to popularno još zvalo, *sirotinjski otac*, tako da je u neku ruku i službeno bio

[303] Na str. 134 navedene Barčeve monografije nalazi se lakonska beleška: »U ostavštini pjesnikovoj nađena je i pjesma Izgubitak imena ilirskoga, koja ie morala nastati g. 1843 ili 1844«, što je očevidno parafraza beleške Vladimira Mažuranića iz drugog izdanja *Pjesama* (Sušak 1924, str. 162). U delu *Književnost ilirizma* takođe nema reči o njoj, mada se opširno govori o Mažuraniću kao pesniku epohe ilirizma. Nema je ni u Ježićevoj bibliografiji. – Original se nalazi u Arhivu SKZ, R 6431/a.

[304] *Mažuranić*, op. cit., str. 76–77.

[305] Delo je izašlo pod naslovom: *Ivana Gundulića Osman u dvadeset pievanjah*. – Sa slikom piesnika i riečnikom. – U Zagrebu, tiskom kr. povl. h. s. d. tiskarne Dra Ljudevita Gaja, 1844 [str. I–IX + 4 nepag. + 1–358 + 1–137].

[306] *Mažuranić*, op. cit., str. 77.

[307] *Narodne novine*, X/1844, br. 51, str. 201. Dopis iz Karlovca od 22. lipnja t. g.

pobuđen da pusti »suzu zahvalnosti« nad grobom ovog dobročinitelja, u ime uboštva karlovačkoga.

Mažuranić i inače peva prigodnice -- videli smo već njegove pesme Gaju, Ferdinandu, Banu, Janku Draškoviću, Julijani Kovač, Ivanu Kozuliću i dr., zatim razne prologe, nastale opet na određene podsticaje, uglavnom prigodne, ne retko i dobrotvorne namene (naročito onaj »na korist naše poplavom Dunava u nesreću vržene državne braće ugarske«); takva je i pesma *Blagotvornost*, a naročito – ako je doista autentična – pesma *Riječ zahvalnosti*, koja je takođe anonimna, a ima čak i sličan naslov.

Pesma *Suza zahvalnosti* nastala je, poput većine ovih tekstova, kao prigodna improvizacija; ispevana je tako reći u tren oka: kako saznajemo iz dedikacije, Nikola Šebetić preminuo je 14. januara; pesma je morala biti pročitana na sahrani, a već 17. t. m. objavljena je u *Pilgeru*. Uz to, nije to loša pesma. Za tako šta bio je u Karlovcu kadar samo Mažuranić, a da je on imao veze sa redakcijom ovoga lista, videli smo već ranije.

Najpouzdaniji dokaz svakako je sama sadržina pesme. Zajednička je leksika sa ostalim njegovim tvorevinama, a struktura ovog soneta odgovara u potpunosti ostalim Mažuranićevim sonetima iz tog vremena. Čak i tematika! U hitnji pesnik nije tražio nov sadržaj, pa je i ova prigodnica sagrađena na istoj osnovnoj misli na kojoj počiva jedna ranija njegova poslanica:

(FERDINANDU:)

Lijepo je pjevat čine bojne
i junačku smrt u ratu,
lijepo vijence vit dostojne
za neumrlih djelah platu. (Itd.)

(SUZA ZAHVALNOSTI:)

Gvoždjem su u ruci na glas došli něki,
i grobe puneć groznu stekli slavu;
a manje j' boljih uvěnčalo glavu
mirovnim věncem, za da cvate u věki.

Još manje je onih, koji blažeć prěki
uboštva udar, kao Ti, Niko, pravu
tèrpećem ljudstvu daše lěčnu travu,
da manje města bude uzdahah jeki.

Al, kletvami se ruše bojni stupi, –
a věnac mira ipak věk proguta:
Ti sám tvoim dělom pravu věčnost kupi.

Jer tko nevoljnom bolest diže s puta,
sličan je bogu, i u raj dičan stupi,
što je uboge oteo bědi iz skuta.

U poznu jesen 1845. godine Mažuranić je u Karlovcu napisao svoje životno delo, *Smrt Smail-age Čengića*. Delo je prvobitno izašlo pod naslovom: *Smèrt Čengić age* (Iskra, Zabavni sastavci od više domorodnih spisateljah. Izdao Ivan Havliček. U Zagrebu 1846, str. 181–228). Tekst je datiran: »U Karlovcu, 29. Studenoga 1845«. Od tada, pa do danas, doživeo je preko sedamdeset izdanja i preveden je na sve važnije svetske jezike.[308] O postanku speva, njegovoj istorijskoj osnovi, odnosu prema narodnoj pesmi, ličnostima, značenju, umetničkoj vrednosti, rukopisu itd. govori se opširnije u posebnom odeljku ove rasprave.

Godine 1845. izašao je samo onaj Mažuranićev dopis u *Narodnim novinama* (br. 57), o kome smo već govorili u prvom delu. Prigodan je to napis, koji niko dosad ne spominje, povodom jedne svečanosti u Karlovcu, ali koji je sročen kao izvrsna reportaža, te se zato može smatrati književnim sastavom pesnikovim. Tu se već oseća duh četrdesetosme, a način na koji inače uzdržljivi poeta govori o sebi, upravo je znamenit:

Ja sam najveći napriatelj domorodnih ćutjenjah, koja se samo uz čašu vina miču; najljutji protivnik hinjenih ili robskih onih zdravicah, koje se promuklim gèrlom uz punu tèrpezu razležu samo zato, da se hrapavo i usahlo gèrlo opet i opet vinom zalije; glavni mèrzitelj nedobitnih onih nebojšah, neustrašenih lomigorah, neodoljivih deliah, strašnih junakah, koji, kad im se zakèrvave oči – od vina – mnieš, sve će nepriatelje svoga naroda potući vitežkim svojim i nepobèdjenim palošem – jezikom, a na prazan su želudac za svoju »predragu, kakono vele, narodnost i jezik« puni praznine, praznih rukuh, prazna sèrca i – prazne glave; ja sam, rekoh, smèrtni nepriatelj potištenih ovih kukavicah, kojim je bog tèrbuh, i domorodnoga onoga duha, koi se poradja iz čaše nedomorodnoga vina: ali sèrce mi se širi kad vidim gdè se ljudi, koji su sto putah dèlom pokazali ljubav svoju i privèrženost prema svomu, za obilnim stolom iskreno vesele, i domorodni duh uzanj razastiru, krèpe, a ne iz njega dobivaju i cèrpe.

Godine 1847. objavila je *Danica* (br. 17) tri soneta pod naslovom: *Riječ bratinska od Ivana Mažuranića* (»govorena prigodom po ovdašnjem muzikalnom društvu dne 16. travnja u zagrebačkom kazalištu na korist naše gladujuće gorske braće danoga koncerta«). Naslov *Riječ bratinska* nalazimo kod Štosa u *Danici* još 1835. godine.

Te godine, videli smo, naročito jača politička aktivnost Mažuranićeva. Zato ne stiže da se više bavi lepom književnošću. Čini se da je to on u *Narodnim novinama* (u br. 24 t. g.) objavio jedan istorijsko-pravni članak, potpisan inicijalima I. M., pisan sa velikom erudicijom, pod naslovom: *Kraljevstvo slavonsko s horvatskim je užje neg s ugarskim i jedino po Horvatskoj s Ugarskom združeno*. Videli smo već da je pesnik često stavljao inicijale I. M. Budući da uredništvo u napomeni naziva autora »g. dopisnikom«, jasno je da taj saradnik nije iz Zagreba; nije beležnik Ivan Malin, recimo, a još manje je »fiškal čerevićske opštine I. M.«, ili polupismeni »I. M., parok iz Slavonije«, koji su u dva maha uputili svoje dopise listu sa tačnom naznakom porekla. Drugih I. M. dopisnika

[308] Isp: Ivan Brlić, *O izdanjima i prijevodima »Smrti Smail-age Čengijića«*. Građa za povijest književnosti hrvatske, Zagreb 1953, knj. 23, str. 170–214.

nije ni bilo u to vreme. Nema sumnje da su obavešteni savremenici, najbliži saradnici Gajevi, dobro znali ko stoji iza ovog dopisa; ima razloga da se veruje kako je u pitanju baš Mažuranić, sada, kada su obelodanjeni mnogi njegovi napisi, projekti i predlozi na ovu temu (vidi o tome više u prvom delu).

Iz rukopisa pesnikovih objavio je Smičiklas god. 1892. jedan sonet bez naslova, koji počinje stihom: »S velikom pomnjom cvijet iz raja ...« (op. cit. 117–118). Mislio je on da je taj sonet namenjen grofici Janka Draškovića (?!). Isti sonet, nešto ispravljen i pod naslovom *Nepoznatoj pokojnici*, objavio je Vladimir Mažuranić 1895, sa napomenom: »Rukopis u čisto pisan (s potpisom Ivan Mažuranić), kao spreman za otpravak, nađoh poslije smrti pjesnikove ... naknadno pronašao je g. Kostrenčić, da je to prevod talijanske ode Fiorinia na neku knjeginju Borghese« (op. cit. 230). Pesma je u ovom izdanju neodređeno datirana »1843–1848«. Međutim, kako se vidi iz Babukićevog pisma pesniku, dat. 15. XII 1847, sonet je preveden te godine i pripremljen za neko izdanje Mehikarista u Beču.[309]

Četrdesetosme objavio je Mažuranić samo jednu vlastitu pesmu: bila je to budnica *Davorija* (u *Danici* br. 18). Tada se sasvim posvetio politici. Tokom cele ove godine i iduće, videli smo, objavljuje brojne političke članke, sastavlja proglase, peticije, stilizuje zakonska akta, odredbe i sl. U svemu tome, razume se, ima mnogo elemenata njegovog literarnog rada.

U svome dnevniku *Moji zapisi* (isp. napred), Šenoa govori o genijalnosti Mažuranićevoj i nabraja skalu njegovih spisa iz koje se očituje njegova svestranost. »počam od onog odgovora Magjarom na tužne artije, što ih je doniela tužna Rothova vojska (1848)«. Preko ovoga se kod nas ćutke prelazilo, jer se obično mislilo da se radi o poznatoj brošuri *Hrvati Madjarom*. Međutim, u *Kolu* za 1851. godinu (knj. VIII, str. 149), u odeljku *Knjigopis domaći god. 1848* (autor ATB = Andrija Torkvat Brlić), pored dela *Hrvati Madjarom* nalazi se posebna pozicija:

Odgovor na one magjarske hartije, što je tužna Rothova vojska kući poniela. U Zagrebu, 25. Listopada 1848. Štamparija Dra Ljud. Gaja. – To se je dielilo med graničare. A izašlo s latinskimi i ćirilskimi pismeni.

Iz ovoga se da zaključiti da je u pitanju letak; nema ni oznake strana, kako je dosledno sprovedeno obeležavanje uz ostale pozicije. Na žalost, do teksta nismo mogli doći.

Spomenuli smo već Mažuranićevu saradnju i urednički udeo u *Slavenskom jugu*. Danas je, dakako, veoma teško utvrditi šta bi sve tamo moglo biti od njegove ruke, a sudeći prema Deželićevim navodima, mo-

[309] Arhiv SKZ, R 5844/b.

ralo bi biti dosta toga. Rekli bismo, na primer, da je evidentno njegov uvodnik:

Bratjo na noge, hajd pod oružje! Hajd na njih! Svaki koj je kadar pušku nositi, neka se je lati. Domovina je u pogibelji, Vaša dieca, Vaše žene, Vaš imetak i mi svi smo u pogibelji! Dušmanin se sprema već na nas; zato hajd pod oružje, hajd na Dravu, pa odtud dalje tjak do Budima! Tako bratjo spasit ćemo staru slavu našu, i iskupit ćemo zadatu sèrbskoj našoj bratji rieč. Tako ćemo njima i sebi pomoći! Zato još jedanput! Hajd pod oružje, hajd na Budim! Hajd na njih! Hajd na njih! Hajd na njih! Ta Bog i pravda je s nami, tko će proti nam!

Sve su to tipične Mažuranićeve misli i fraze iz njegovih ostalih četrdesetosmaških proglasa. I ovde srećemo njegovu najkarakterističniju stilsku osobinu: sračunato ponavljanje (»Hajd na njih«). Leksički i strukturalno – to je pesnička parafraza njegove *Davorije*, koja je nastala upravo tih dana. Ideja je, pa i konstrukcija, potpuno ista, a zajedničke su i pojedine reči i obrti: pre svega, i tu je ono »hajd, hajd« koje se ponavlja posle svake strofe kao refren, zatim se govori o »dušmanima« koji se oružaju i koje treba dočekati dostojno (u suštini je to odbrambeni, a ne agresivni poziv, a takvi su svi Mažuranićevi proglasi), govori se o slozi i staroj slavi u oba sastava, a promakao je i jedan gotovo istovetan stih: poslednii red iz uvodnika »ta bog i pravda je s nami, tko će proti nam« u pesmi je refren i glasi:

Ajd braćo Bog je s nami,
Urazi su prot nami!

Na kraju, kada kaže »iskupit ćemo zadatu srpskoj našoj braći riječ«, autor ima pred očima ono »očitovanje«, koje Sabor 1848. daje u Reprezentaciji na nadvojvodu Ivana, posrednika u miru s Mađarima (o tome će biti reči niže). A sastavljač toga dokumenta takođe je Mažuranić.

U nedavno objavljenoj knjizi *Povijest novinstva Hrvatske* (Stvarnost, Zagreb 1962), izneo je Josip Horvat prilično osnovano mišljenje, prema kome je niko drugi no Mažuranić pisao znamenite *Političke iskrice* koje su izlazile u *Slavenskom jugu* od 10. XII 1848. do 20. I. 1849. Horvat je to zaključio »po klasičnom stilu, jezgrovitosti, mirnoći« kojom su te iskrice pisane, a zatim i po nekim Mažuraniću bliskim dubrovačkim izrazima i stilu koji je adekvatan stilu pesnikovih ranije objavljenih »Njetila«. »U čitavom novinstvu Hrvatske, – kaže Horvat, – sve do raspada habsburške monarhije nije bilo oštrijeg napadaja ni dublje analize njezinog sistema, njezinog načela legitimizma i utjecaja puzavacasavjetnika . . . Pisac je morao biti upućen u događaje iza kulisa.« Doista, u to vreme Mažuranić je u samoj jezgri političkih zbivanja u Zagrebu i Beču. Sa svoje strane dodaćemo još i to da se iz samog teksta iskrica, u prilog autorstva Mažuranićeva, može saznati i mnogo više. Pre svega, autor je očevidno čovek koji odlično poznaje pravo i zakonodavstvo. Ali, što je još važnije, tu su karakteristične Mažuranićeve misli, koje se već javljaju u drugim njegovim sastavima. Na primer:

Zle posljedice pohlepe za vladanjem iz društva čovječanskoga iztriebit nema načina, do slobodnih ustavnih zakonom opredieljenih zavodah, kojih je nemoguća svaka samovolja.

Ova je misao vademecum Mažuranićeve političke delatnosti, a kristalni svoj oblik našla je potkraj života pesnikova u onom čuvenom traktatu o despotiji i fanatizmu 1885.

Misao: »Jao onom vladaru, koji se više oslanja na silu oružja svojih trabantah, negoli na ljubav i privèrženost iskrenu naroda svoga« – nalazi se pesnički oblikovana u poslanici *U slavu cesara i kralja Ferdinanda* 1841.

Iskrica: »Narod, koji je vriedan slobode ima pravo na nju i naći će vaviek najzgodnii put k njojzi« – plamsala je još u dopuni *Osmana* 1842/43:

Ja, istinu za rijet pravu,
mnijem: slobode vrijedan nije
tko svôm sabljom spasit glavu
od sužanjstva ne umije.

(XV, 93–96)

Parabolu: »Ko viešt mornar na moru pozna znake približavajuće se oluje, tako će i izkusan dèržavljanin odmah prepoznati simptome reakcionarnih teženja, čim se samo pojave« – poneo je autor iz svog rodnog kraja. Slične figure nalaze se i u njegovoj poeziji, i u političkim spisima, počev od pesme *Protivnost* 1835, pa do one znamenite reprezentacije na kralja iz 1848. U istom duhu je i ova njegova iskrica:

Onaj dèržavnik, koji vazda gleda u prošastnost i neće da uvažava okolnosti u kojih se nahodi, nalikuje utonuvšemu u morskim valovima brodaru, nepazećem na stiene morske.

Najzad, ima »iskrica« za koje se po stilu i sadržaju ne bi moglo reći da ih je napisao neko drugi, do autor spisa *Hrvati Madjarom*, nastalog upravo u to vreme. Evo jednog karakterističnog primera:

S pobiedom slobode odèržala je i čovječnost pobiedu. Sloboda bez čoviekoljubja i čoviekopoštovanja postaje nakazom. Slobodan čoviek spoznaje i u svakom drugom svoga brata.

Političke iskrice u *Slavenskom jugu* potpisane su inicijalima A. Z. Dobro Horvat primećuje da to ne znači ništa; videli smo da je Mažuranić voleo da se potpisuje najrazličitijim šiframa, a videćemo kasnije da je znao, kad mu je to iz političkih razloga odgovaralo, da u ponekom dopisu novinama falsifikuje i mesto i datum i ime – samo da zavara trag. To mu je i polazilo za rukom, jer su mu urednici obično bili dobri prijatelji i ujedno najbliži saradnici (Kukuljević, Demeter i drugi).

Šifrom A-Z, odnosno A. Z. potpisana su u *Slavenskom jugu* 1848. još dva dopisa, koji bi takođe mogli biti Mažuranićevi. Jedan, *U Zagrebu,*

24. Kolovoza (u br. 9), ima neke znane nam već pesnikove misli, ali i neke neobičnije reči iz ranih njegovih tvorevina (valuje, npr.) U prilog tome govori i stil: ima čitavih pasusa koji su sročeni kao njegova reprezentacija na nadvojvodu Ivana iz tih dana! Sadržinski, to je prevod Batjanijevog proglasa za odbranu Mađarske, uz opširan, ozlojeđen komentar (u Mažuranićevoj ostavštini ima podosta spisa u vezi sa ovom ličnošću, uglavnom službene prirode). A tu je i onaj refren, koji srećemo već u uvodniku: »Hajd na njih, i opet hajd na njih!« Drugi napis, *U Zagrebu 17. t. m.* (u br. 32), kuriozan je člančić o indolenciji građana, što je opet pesnikova omiljena tema. Napisan je povodom vinske daće, koja je pokrenula duhove iz učmalosti, s lakim humorom i ironijom: »Vinska daća dakle je ona poluga kojom možeš Zagreb varoš iz svoje osovine dići!«

Ali ako o tome možemo samo nagađati, očito je da od Mažuranića potiče anonimni uvodni članak u br. 6, dat. u Karlovcu 15. kolovoza 1848, u kome se veli:

Naći ćete ljudih, koji pod koprenom rodoljubja otrovne striele na vas naperene dèrže, da vas pèrvom sgodom u gvozdeni jaram sturaju; naći ćete ljudih, kojima ništa nije sveto, izim tèrbuha, kome se klanjaju; naći ćete ljudih, koji, ne hajeći za to, je li šta domovini koristili budu, samo za službami, za častima uzdišu, teže i otimlju se...

Sve to nalazi se već u onom njegovom ranijem dopisu iz Karlovca, koji je objavljen u br. 57 *Novina horvatskih* za 1845, potpisan inicijalima I. M. Ovaj članak, izvanredno zanimljiv ali nezapažen i, kao i njegov prethodnik, nezabeležen u bibliografiji Mažuranićevih radova, očito je inspirisan jednom te istom zagušljivom atmosferom, koja je počela osvajati i Karlovac u predvečerje revolucije.

Godine 1849. Mažuranić je preveo i objavio u *Slavenskom jugu* (u br. 5 i 8) dve nemačke pesme bana Jelačića: *Kralj Matijaš i Nikola Zrinjski na drugom svijetu* i *Njegda a sada.* Ovo nije bilo poznato ni Vladimiru Mažuraniću, koji je bio uveren da je drugu pesmu *(Njegda a sada)* prvi objavio 1895. iz rukopisa (prvu pesmu uopšte nije pronašao!), a tako je mislio i Barac (op. cit. 76). Prevodi su to iz knjige: *Eine Stunde der Erinnerung von J. G. Freyherrn v. Jelačić* (Agram, 1825). Uz prevod u br. 5 štampana je ova važna napomena: »To je pèrva piesma našega Bana, pievana u 14. godini života njegova. Mi ćemo i ostale svekolike, sve pojednu ili dve priobćiti blagim čitateljem našim... Za toga bit će g. I. Mažuranić i preveo oglašenu po nami dramu 'Rodrigo i Elviru', koja će onda izključivo zauzimati prostore 'Pozora' našega.« Međutim, sa prevođenjem pesama Mažuranić je prestao već posle broja 8, a najavljena drama, koliko smo mogli utvrditi prema sačuvanim primercima *Slavenskog juga*, nije ugledala sveta.

Nije sigurno, ali vrlo je verovatno da od Mažuranića potiče članak u br. 176 ove godine, pod naslovom: *Kućno pravo, kućna sloboda.* Ovaj članak potpisan je sa M. (videli smo da u redakcionom odboru nema nikog osim Mažuranića čije bi prezime počinjalo ovim slovom), a pandan

je jednom pesnikovom privatnom dopisu banu Jelačiću upravo iz tog vremena (dat. u Zagrebu, 6. III 1849), u kome se govori o političkim prilikama u Hrvatskoj i ličnoj slobodi.[310] Članak u *Slavenskom jugu* je uvodnik, koji takođe raspravlja o slobodi ličnosti, odiše neprijateljskim stavom prema oktroisanom ustavu, a prožet je simpatijama za jugoslovenstvo.

Sa istim potpisom nalazi se u br. 178 t. g. uvodnik: *Francezka o rimskom pitanju.* Stereotipan je to novinski tekst, o kome se ništa pobliže ne može reći.

Spomenuli smo već od kavog je značaja u istorijskoj retrospektivi Mažuranićeva saradnja u ovom našem naprednom četrdesetosmaškom listu. Videli smo kako su vlastodršci gledali na tu njegovu aktivnost i pripadnost demokratskoj levici. Kad je list policijski zabranjen, napisao je Brlić u *Kolu:*

Taj časopis izlažaše svaki dan po jedan broj na folio. Pokopala ga je vlada god. 1850. No vriedno ga je štit, jer je mlogo istine u njem, pa baš jer je istina ono: »Tko istinu gudi, gudalom ga po prstima biju«, biaše zabranjen.[311]

Književnost pedesetih i šezdesetih godina obuhvata jednovremenski zaobljeno razdoblje, pre svega politički definisano: doba apsolutizma i doba povratka ustava. Svako od ovih razdoblja ponaosob predstavlja zaokruženu celinu. Književnost četrdesetih godina nije više bila ona koja se formirala tridesetih, a pedesetih ni izdaleka. Dok su u ilirsko doba spisatelji nastupali s ponosom i žarom, u doba apsolutizma izviruju kadikad iz svojih mišjih rupa sa zebnjom i strahom. Obično se kaže da se u ovo vreme Mažuranić bavi samo politikom; tako njegovog imena nema u najnovijoj istoriji hrvatske književnosti pedesetih i šezdesetih godina, čak ni u poglavlju o publicističkom radu, gde se od »starih« još uvek spominju Kukuljević, Vukotinović i Demeter.[312] Međutim, iako se politikom bavi prevashodno, on i dalje objavljuje s vremena na vreme poneki literarni prilog.

U nemačkim zagrebačkim novinama *Südslawische Zeitung* objavljen je 1851. Mažuranićev sastav koji raspravlja o nemogućnosti jednog sveslovenskog jezika. Na ovaj napis (u br. 111), mada je potpisan punim imenom, dosad uopšte nije obraćana pažnja, pa ga Barac ne spominje ni u svojoj monografiji o pesniku, ni u *Hrvatskoj književnosti* (JAZU, Zagreb 1954. i 1962, I–II). Nije to tako beznačajan prilog, kad ga spominje poznati slavista Lamanski i citira u *Südslawischen Literatur* god. 1864.[313]

[310] Đuro Šurmin: *Lična sloboda, školstvo, političke prilike. Pismo bana Ivana Mažuranića iz 1849. god.* Obzor, LXII/1921, br. 281.

[311] A. T. B. [Andrija Torkvat Brlić]: *Knjigopis domaći.* Kolo 1851, knj. VIII, str. 147.

[312] Antun Barac: *Hrvatska književnost* (knjiga druga: književnost pedesetih i šezdesetih godina). JAZU, Zagreb 1960. Isp. moj prikaz u Letopisu 1961, sv. 1, str. 71–75.

[313] J. E. Schmaler Zeitschost, Banden II. Str. 271 i dalje.

U ovo vreme domaći teatar staje na sopstvene noge. Zato je veoma značajan anonimni natečaj za izvornu dramu iz god. 1851, na kome je glavni referent i oponent bio Mažuranić. Smičiklas beleži da je zapravo on sastavio *Javno izvješće rasudjujućeg odbora vrhu odluke o nagradi djela dramatičnih*, koje su donele *Narodne novine* t. g. (u br. 242), sa potpisima odbornika: Žigrovića, Kukuljevića, Mažuraniča, Demetra i Rakovca.[314] Može se to bez po muke zaključiti i po karakterističnom pesnikovom stilu:

Porin je drama, koja igra u doba gospodstva franačkoga u Hèrvatskoj i predstavlja borbu kèrstjanstva, obrazovanja zapadnoga i oblasti uredjene sa starim poganstvom, s naravnostju običajah i životom patriarkalnim niegdašnjih Hèrvatah. U njem niti je razredjenje dramatično, niti je govor dolazećih u njem osobah dostojan, ni za predstavu javnu sposoban. Prekomierna prostota izraza, razgovor raztegnut i bez zanimivosti obširan, i besieda bez kratkoće, bez snage; k tomu očevidna i suvišna strast porugivanja svemu što je kèrstjansko, što je izobraženo, što je od oblasti: to su poglavite vlastitosti toga komada, koje ga čine mnogo više bezukusnom satirom, nego li dramom.

U ostalom vlada u njem jezik od početka do kraja pravilan i narodan.

Frankopan je drama koja radi o vojevanju hèrvatskih privèrženikah Ivana Zapolje suprot sliedbenikom Ferdinanda od Austrie; dielo, koje se medju ostalimi natjecatelji odlikuje razredbom dramatičnom, viernostju istoričnom, okretnim i dosta pravilnim jezikom i razumljivostju popolarnom; plod, kako se vidi, duha obdarena, vatrena, i naukom dramatičnom dobro izobražena. Nego s druge strane velika je, i kako se odboru čini, bitna pogreška u njem, što mu je razdvojeno jedinstvo čina time, što se u puna dva pèrva čina stvar svakolika predstavila tako, da čitatelj mora pomisliti da se u komadu tom radi o *ugarskom* gradjanskom ratu, krune ugarske radi povedenu, pak poslie u tri sliedeća čina stvar se okrene tako, da se neradi o ratu gradjanskom *ugarskom*, povedenu izmed samoga Zapolje i Ferdinanda, nego o ratu gradjanskom *hèrvatskom*, povedenu samo izmed privèrženikah njihovih s ovu stranu Drave. K tomu ni ovaj piesnik nije prost od duljinah, služeći se štilom cèrpljenim mnogo više iz piesamah narodnih, nego li dramatičnim; a ni prizori mnogi nijesu od tolika efekta, kakov bi se mogó čekat od tako važna predmeta.

Veronika Desinićeva jest dielo, iz kojega se vidi mnogo više dobre i pohvalne volje, nego li sretna uspieha, pisanog jezikom često udarenim na kalup niemački.

Sud je bio nepotkupljiv i oštar: da se ne nagradi ni jedno delo. Na natečaju, međutim, sudelovala su vrlo poznata književna imena: *Porina* je napisao Dimitrija Demeter, šurak Mažuranićev i prokušani dramatičar, *Frankopana* pesnik Mirko Bogović (1816–1893), a *Veroniku Desinićevu* Dragojla Jernevićeva (1812–1875), u ono vreme već afirmisana spisateljica. Imamo neka svedočanstva kako su autori reagovali na kritiku. U svom dnevniku piše Jarnevićeva 6. IV 1852: »Ovo nekoliko dana što će biti Veber ovdje, razgovarat ćemo o hrvatskom jeziku i ispravljat

[314] Op. cit., str. 136. Smičiklas je ovo saopštenje tako stilizovao, kao da je spomenuti prikaz, zajedno sa još nekim radovima, objavljen u *Nevenu* g. 1852, što je mnogo zavelo (isp. npr. R. Horvat, op. cit., str. 55).

će mi u drami ‚Veronika Desinićeva' gdjekoje njemčarenje i posve njemački slog, po čemu ću se moći ubuduće ravnati i istrijebiti švabizam iz moga pisanja.« Neki razmaženi pisci, opet, koji se nikako nisu mogli pomiriti sa onim znamenitim Vrazovim predskazanjem da je došlo vreme kada će biti grubo »odbijeni od sise«, javili su se preko štampe i žučno reagovali. Najgrlatiji je bio Mirko Bogović, međutim, kad je *Frankopan* štampan 1856, napisao je u predgovoru: »Još i to napomenuti moram, da sam slušajući iskren savjet njekih prijatelja, što su Frankopana u rukopisu čitali, gdjekoja u toj drami, prije no se tiskati započe, preinačio i preustrojio, pa sad i ja mislim da će tako bolje biti.«

Mažuranić se u ovo vreme pozabavio i naučnim radom. Za *Statut otoka Krka,* koji je u *Arkivu za povjestnicu jugoslavensku* god. 1852. objavio Kukuljević, izradio je rečnik.[315] Tom prilikom opazio je Kukuljević da je rečnik sastavio »I. M., poznatom vještinom«. Da je to Mažuranić, vidi se i iz jedne rukopisne zabeleške njegovog sina Vladimira, koji je na marginama bibliografije pesnikovih radova, tek da se podseti, lakonski zabeležio: »Arkiv. Statut senjski. Statut krčki.«[316]

Godine 1853. izašao je iz štampe poznati terminološki rečnik: *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs.*[317] Hrvatski tekst dao je Dimitrija Demeter, ali na njemu je jedno vreme sarađivao i Mažuranić. Neposredan povod za njegovo angažovanje u ovom poslu bio je apel u dnevnoj štampi, naročito jedan dopis u *Narodnim novinama,* potpisan inicijalima E. B. – iza kojih se očevidno krije njegov karlovački prijatelj Eugen Barac. Govori se tu o prekoj potrebi stvaranja domaće pravne terminologije, pa se u zaključku kaže:

> Osobitu uslugu učinio bi juridičkom svijetu g. *Ivan Mažuranić,* kojega svi pobolji poznavaoci pismenstva našega kao najvještijega jeziku štuju, da on kadkad iz svoje sbirke priobći riječi kako ih je on preveo.[318]

Ovaj poziv nije ostao bez odziva. U jednom od narednih brojeva *Novina* službeno je objavljeno da je imenovana komisija koja će izraditi političku i pravoslovnu terminologiju, u koju su određeni Babukić, Kukuljević, Mažuranić, Mikulić, Šulek, Užarević, Žerjavić i Galac.[319] Iz arhivskih dokumenata vidi se da je Mažuranić radio na tome u narednoj godini, kad ga je ministar Bah službenim dopisom od 10. VII 1849. pozvao u Beč da sudeluje na izradi rečnika.[320] Tek krajem ove godine

[315] *Několiko manje poznatih rěčih, štono se nalaze u Štatutu krčkom* (str. 297–307). Postoji i poseban otisak, pod naslovom: *Statut otoka Krka. Priopćio I. K. S. Rěčnik manje poznatih rěčih sastavio I. M.* U Zagrebu, Narodna tiskarna Dr Lj. Gaja [8°, str. 33].

[316] M. Živančević, *Mažuranićeva saradnja u Danici.* Op. cit., str. 280.

[317] *Von der Commission für slavische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat Ausgabe* (Wien, Aus der kaiserlichen-königlichen Hof-Staats-Druckerei, 1853).

[318] *Poziv.* Novine dalmatinske, hrvatske i slavonske, XIV/1848, br. 102, str. 410.

[319] Ibid, br. 109, str. 437.

[320] Orig. u Arhivu SKZ, R 5850/23 [nem.].

Mažuranić je stvarno istupio iz komisije, dopisom Ministarstvu pravosuđa od 20. IX 1849 (dat. u Beču), predloživši na svoje mesto Demetra.[321]

U međuvremenu je pesnik priredio i čuveni senjski statut. Njegov tekst objavljen je takođe u *Arkivu za povjestnicu* (1854), pod naslovom: *Statutum Segniae,* propraćen opširnim komentarom pod opštim naslovom: *Statut grada Senja od godine 1388* (str. 141–154 + 155–170). Potpisan je takođe inicijalima I. M., ali se u sadržaju nalazi opaska: »Štatut grada Senja s uvodom od Ivana Mažuranića«. Ovaj rad tako nije ostao u nauci nezapažen i anoniman, dok prvi kao njegovo delo ne spominje niko.

Iste godine izašla je jedna, sada već sasvim retka, prigodnica: *Cesarska prosidba,* u *Oesterreichisches Frühlings-Album* (von H. Truska, Wien 1854). Odatle ju je preštampao Vladimir Mažuranić 1895, sa podnaslovom: »U slavu vjenčanja Njihovih veličanstava«. U rukopisu nema toga, ali zato stoji oznaka, koje nema kod Vladimira: »U Zagrebu, 9. ožujka 1854. Ivan Mažuranić«.[322]

Naredne godine, 1855, doneo je *Neven* u više nastavaka (br. 27–30) prevod novele češkog pisca Vocela *Posljedni Orebita* (Jan Erazim Vocel: *Posledni Orebita.* W Praze, 1843), potpisan poznatim nam inicijalima I. M. Iz pisma urednika Josipa Prausa, upućenog Mažuraniću, saznajemo da se pesnik prihvatio ovoga posla na njegovu molbu. Kako je pismo izvanredno zanimljivo za razumevanje književnih prilika pod apsolutizmom, a tiče se neposredno šire Mažuranićeve literarne delatnosti, o čemu imamo vrlo malo svedočanstava, objavljujemo ovde njegov tekst u celini:[323]

Veleštovani gospodine!

U ime Matice kao nakladnice Nevena, a u ime svoje kao sadanji urednik istoga lista, usuđujem se moliti Vas za mali prilog u korist ovoga poduzetja, koje posvećeno rodoljubivim svrham, od rodoljubja takodjer i podpore izgleda.

Neimajući izvornih vrstnih članakah za ovaj časopis a osobito sada upravo na kraju oskudice, nakanih nastajuće dojdućom nedjeljom drugo poletje započeti prevodom priložene ovdje češke pripoviesti »Posledni Orebita« od E. Vocela; nu svakomu, komu god taj posao ponudih a i meni samome pričini se pritežak radi štila kojim se odlikuje.

Napokon obodriše me prijatelji da neka Vas zamolim nebi li se na to sklonili da nam uza slabe naše pokuse opet jedanput na izgled stavili primjer čiste višje proze, kojom ste odprije narodnu našu književnost znali uznasivati. Čini mi se kao da predmet nije nedostojan Vašega pera, a za Vas će to biti laka zabava, što bi za svakoga izmedj nas podosta težka bila zadaća.

[321] Arhiv SKZ, R 5850/28. Isp. još o tome: Dr Ivan Bulić, *Jugoslavenski (hrvatsko-srpsko-slovenački) rječnik juridičke terminologije.* Obzor 1933, br. 221, str. 2–3.

[322] Orig. u Arhivu SKZ, R 6431/a. Pisma u vezi sa ovim izdanjem, koja je pisao Heliodor Truska, »K. K. Ministerial-Official«, dat. Wien, 26. II i 23. III t. g. (nem.), pokazuju da je pesma sastavljena po narudžbi (takođe u Arhivu SKZ, R 5844/b, 197).

[323] Orig. u Arhivu SKZ, R 5844/b. Pismo je bilo pogrešno zavedeno pod god. 1867.

Izjavljajući Vam ovu moju i prijateljah mojih smiernu želju, nadam se da mi poradi same stvari, u čijem interesu Vas umolih, nećete zamieriti neočekivanu doista ovu molbu, koju kad bi uslišali veoma bi time sve nas obradovali i obvezali.

Ako neželite da se ime Vaše javno napomene, to bi se mogao prievod i bez imena priobćiti.

Što se pako tiče ponešto nepovoljne karakteristike srbskih vojnikah u toj pripoviesti, tomu bi se moglo doskočiti zamučanjem ili promjenom narodnosti, jer to nije nimalo bitna stvar.

Preporučujući sebe i smiernu svoju molbu Vašemu rodoljubju, ostajem

Veleštovani Gospodine

U Zagrebu, 28/6 854

Vaš vazda uslužan sluga

Praus

Ako se smiem nadati uslišanju, to bih se usudio preporučiti prievod, t. j. nekoliko barem stranah, već za dojdući tjedan, jer kao što rekoh nastaše za me prava oskudica u rukopisu, sám nemogu sav list napuniti, a nekoji u kojih obećanje se pouzdah, ostaviše me na cjedilu. Molim još jedanput u ime stvari koju time zastupam, da mi prijazno oprostite što Vas tako iznenada napastujem.

Vaš smierni štovatelj.

Uprkos Prausovoj sugestiji, Mažuranić, koji se gnušao svake mistifikacije, nije menjao ništa. Prevod je lep i tečan, preliven arhaičnom patinom. Uz tekst je dao sledeće beleške:

Poslie boja lipanskoga u Českoj ostatci husitskieh četah Prokopa Velikoga, što sažgani, što u Ugarsku povedeni bjehu, da tamo u bojevih turskieh poginu. O junačkom činu Husitah, kojiemno Hunjad biaše zapovjedio da se brane do posljednje kaplje krvi, da tiem lašnje može bjažat vojska ugarska, českí pisci nepominju ništa; ali pisci nam ugarski spomen slave onieh vojnikah sačuvaše (str. 451).

Ivan Hunjad Korvin, u narodnieh pjesmah hrvatskieh nazvan *Sibinjanin Janko,* dva samo mjeseca ostade u sužanjstvu Gjurgja Brankovića, despota srbskoga; jer nakon toga doba bjè pušten na slobodu na zahtievanje staležah i redovah ugarskieh, skupljenieh u saboru u gradu Segedinu (str. 466).

God. 1857. Mažuranić se opet javio u *Arkivu za povjestnicu.* Ovoga puta objavio je tamo prevod rasprave ruskog slaviste Sreznjevskog *O pismenosti glagoljskoj,* takođe potpisan inicijalima I. M. U sadržaju stoji: »Prev. I. M.....ć«. Da to je Mažuranić jasno je (znamo otprije za ovakvu njegovu šifru), a vidi se i iz sledeće rukopisne beleške njegovog sina Vladimira, na marginama pesnikove bibliografije:

U Arkivu za povjestnicu. O glagoljici – prijevod iz ruskoga, ako se ne varam rasprave Sreznjevskoga ili Grigoroviča (onoga Rusa, koj je prvi priznao da je glagoljica stariji oblik ćirilice).

Prevod je objavljen sa duhovitim polemičkim opaskama prevodioca, u kojima se ogledaju tipične Mažuranićeve misli, lapidaran aforistički stil:

Da je A u nječem = B još nipošto *nesliedi već i to:* da je A mladje od B: jer još ima mogućnosti, da je B mladje od A... Pitanje dakle o starini glagoljice i o odnošenju iste prema kirilici po mojem je mnjenju još i dan današnji sub judice i nerješeno. Opazit ću još i to jedno: da je tvorac glagoljice, sudeć i po slici njegovih slovah i po njihovoj vrijednosti brojevnoj, bio svakako čovjek većma Slavenin i većma neodvisan, nego li tvorac kirilice; jer onaj i piše i broji *na svoj osobiti način*, dočim ovaj i piše i broji malne isključivo *grčki* (str. 116).

... Prigrljivati, što proističe od protivnika, nije običaj ni u pojedinoga čovjeka, ni u ikakovih stranakah, a najmanje vjerozakonskih. To uči izkustvo vjekovah, to i današnja poraba dvije azbuke u Slavenah (str. 117).

... S kakovimi se težkoćami ima borit slavenska, jer ne tudja, glagoljica, dok pokaže svoje slavensko podrietlo, dočim se očevidno neslavenska kirilica od svih i svuda za pravu slavensku drži i slavi. Tko je bogat i mogućan, toga, ako i nije, svak drži za kneza i viteza: a siromahu, da je plemić, nevjeruju još ni onda kad pokaže diplomu (str. 125).

Kako saznajemo iz fusnote na kraju, nameravao je pesnik za naredni *Arkiv* da prevede i Šafaržikov *Pohled na prvověk hlaholskeho písemnictvi*, ali to nije ostvario.

Godine 1858. postao je Mažuranić predsednik Matice hrvatske. Iz ovog doba potiče jedna njegova zbirčica pesničkih prevoda s češkog, koja je ostala u rukopisu; iz nje je Vladimir Mažuranić objavio 1895, primera radi, dve pesme: *Krila duše* i *Zla svijest*. Iste godine izašla je u jednoj zbirci i pesma *Hrvat*, u stvari varijanta pesme *Ilir* iz 1835, veoma zanimljiva za poređenje. Izmene je izvršio sam pesnik:

ILIR

O, gle onoga ptića ljubeznoga,
gdje milovničkom nježne ljubavi
zapaljen iskrom, ljubu svú slavi,
Gdje zvoni dol od pjeva svilenoga;
kom v srcu ljubav, radost u oku sjedi
i kog pretiče blagi raj i slijedi!
O, kolka slasti rijeka tud protiče,
kak trepte prsa, kak se radjaju
ljubezni žari, kud dopiraju
Vilovni glasi, kuda oko miče!
Nijel ti mil? – o dajde kaži, tko je?
»Ilir ljubavlju krijepi srce svoje.«

Al gle onamo zmaja ognjenoga
gdje raziteljnom bitci u žestokoj
razjaren vatrom tare svijet, pokoj,
Gdje huče dol od zvuka silenoga;
kom grom u ruci, munja u oku sjedi,
i kog pretiče grozna smrt i slijedi!

Vaj, kolka krvi rijeka tud protiče,
kak bljeska gvoždje, kak se valjaju
tjelesa bojna, kud ga tjeraju
Davorski gnjevi, kuda sablju miče!
Nijel ti strašan? – dajde, kaži tko je?
»Ilir junački brani pravo svoje!«

HRVAT

Daj slušaj, pobre, u grmu ptića onoga,
gdje nježne ugrijan ognjem ljubavi
vjernu drúgu pojuć boravi
i dole jekom puni grla iz svoga;
kom bog u duši, a duša u oku sjedi,
i kog pretiče blagi raj i slijedi.

O, koja od slastih rijeka onud protiče,
kako se odzivlju stijene i javljaju
očinska brda, kad se slijevaju
vilinski glasi, u koje blažen kliče!
Nijel ti mio? o, dajde, kaži tko je?
»Hrvat u pjesmi krijepi srce svoje!«

Pak gledaj tamo u polju zmaja onoga,
gdje vjeran junak kletvu postavi
»za kralja i narod« svetoj zastavi,
pak dôle zvekom puni mača svoga;
kom grom u ruci, munja u oku sjedi,

Uh, koja od krvi rijeka onud protiče,
kako sja gvoždje, i kako valjaju
bojni se ljudi, kud ga tjeraju
junački gnjevi i kuda sabljom miče!
Nijel ti strašan, dajde, kaži tko je?
»Hrvat djedinsko brani pravo svoje!«

Druga je stvarnost bila god. 1858. u Hrvatskoj, ni nalik na onu iz god. 1835, kad je započinjao narodni preporod! Ipak, značajno je da su Mažuranićeve slobodarske i antituđinske koncepcije ostale u osnovi neizmenjene, i onda kada je već bio duboko ogrezao u činovničkom birokratskom aparatu crno-žute monarhije. Jedino je svojim mislima dao nov okvir, preinačivši unekoliko izraz.

Godine 1860. donele su *Narodne novine* (u br. 226) *Prolog* »prigodom početka kazališnih predstava u Zagrebu, 29. rujna t. g.« potpisan znakom B . . . . . r M . . . . . ć. Nije li pesnik u ove dane ponovo upotrebio svoju staru šifru (Budimir Mažuranić)? Broj tačkica u potpunosti odgovara. Ni pre ni posle ne sreće se u *Narodnim novinama* taj znak, a nema ga ni u spomenutom popisu pseudonima, šifara i znakova u *Građi za po-*

vijest književnosti hrvatske. Zanimljivo je da ovaj sastav kao Mažuranićev (bez ikakvih komentara!) navodi dr Josip Badalić u delu: *Bibliografija hrvatske dramske i kazališne književnosti* (JAZU, Zagreb 1948). To je prolog u stihu, jedan od onakvih kakve je Mažuranić objavljivao u *Danici* upravo o pozorišnim predstavama! Za to ima i puno leksičkih indicija. Moguće je da je pesnik, u to vreme visoki carski beamter, smatrao da je bolje ne potpisati se pod ovakvim sastavom punim imenom; videli smo već da mu je jednu takvu sugestiju, koju godinu ranije, dao Josip Praus.

Koliko je teško katkad prodreti u Mažuranićevu anonimnost, najbolje ilustruje sledeći slučaj. U *Narodnim novinama* izašao je god. 1863 (u br. 16) nepotpisani članak o Karolinskoj cesti, koju je, kako se ispostavlja, gradio pesnikov brat Matija, preduzimač.[324] Članak energično brani Namjesničko vijeće od kritike nekog S. T. iz Fužina (u br. 10 t. g.), povodom stanja ceste. Na osnovu koncepta odbrambenog članka, koji se nalazi u pesnikovoj ostavštini iscepan i, sasvim slučajno, poluuništen, može se utvrditi bez po muke da je njegov autor Mažuranić.[325] Autograf je od ruke pesnikove, mnogo ispravljan i nervozno pisan; nedvosmisleno o autorstvu, najzad, govori i sam sadržaj. Članak dokumentovano govori o ulozi Dvorske kancelarije u ovoj stvari, koioj je upravo Mažuranić na čelu, a sadrži evidentno njegove misli:

Kolikom opreznostju valja u naše političkim strastima uzrujano vrieme postupati kod priobćivanja političkih novostih, ako želimo da budu, što imaju biti, istinite; inače bo bez svake su vriednosti i mogu više putah i *nehotice* na uštèrb obće stvari povod dati izopačenju javnoga mnienja.

Da bi prikrio svoje učešće u toj stvari, Mažuranić je štampao dopis pod naslovom: »Rieka, dne 17. siečnja« (iako je rukopis datiran: »Zagreb, 19. siečnia«!), da bi se tako stvorio utisak kako je dopis poslat već ranije, iz daleka, od nekog neutralnog posmatrača. A da bi sasvim zameo trag, potpisao ga je znakom . Nije mu bilo teško da izvede to bez buke, jer novine je uređivao šurak mu Dimitrija Demeter.

U mladosti je Mažuranić pokazao da ima dara i za književnog kritičara (članak *Literatura ilirska*, recenzije o pozorištu), a to je potvrdio u zrelijim godinama prikazom *O magjarskih djelih Nikole Zrinskoga*, koji je napisao 1869. za Kukuljevićevo delo *Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII vieka.* Delo je izašlo i kao zaseban tisak (štamparija Dragutina Albrechta, U Zagrebu 1869. Str. 292–297), ali je prvi put objavljeno u *Arkivu za povjestnicu*, u dva nastavka: knj. IX/1868. i knj. X/1869 (Mažuranićev tekst u knj. X, str. 101–106). Uz svoju studiju o Zrinskom Kukuljević je uvrstio ovaj rad, sa napomenom da on potiče od »našega prijatelja i umnoga vještaka u madjarskom jeziku i literaturi, Ivana Mažuranića, koj ista djela našega Zrinskoga dublje prouči«. Sam pesnik dao je sledeći komentar:

[324] Isp. Brlić, *O braći Mažuranićima.* Op. cit., str. 157–159.

[325] Arhiv SKZ, R 5849/27. Dokumenat je tamo zaveden pod »nepoznato«.

Sva ova djela pisana su u jeziku magjarskom i slavan su sviedok neobičnoga poetičkoga dara Nikolina, velike njegove učenosti klasičke, temeljita znanja ratnoga, a nada sve žarkoga njegova patriotizma magjarskoga, tako da ga narod magjarski, kako u istinu i čini, punim pravom i s pravim ponosom more brojiti medju najprve, najdarovitije i najbolje svoje pisce, dočim nam Hrvatom neostaje druge utiehe nego žalostna ona, da nam narav nije maćeha nego prava i rodjena majka, i da, ako narod naš nije na onom stupnju visine na kojem bi trebalo, tomu nam nije kriva blaga majka narav *nego mi sami koji drugim gradimo ponosite gospodske dvorove, a sebi ni da bi kolibe.* Fiat applicatio!

Bilo je to poslednje čega se Mažuranić u literaturi aktivno prihvatio. God. 1885. objavio je još one prigodne refleksije o fanatizmu, koje smo ranije citirali, u spomenici *Slava preporoditeljem,* prigodom pedesetogodišnjice hrvatskog književnog preporoda. Zanimljivo je da je Antunov prilog za tu spomenicu također redigovao Ivan: otkriva nam to autograf pesnikov, sačuvan u jednom kovertu, adresovanom na: H. W. Herrn Vladimir Mažuranić, Präsident der Südslavischen Akademie, Zagreb, Zrinjski trg 11 (orig. u Arhivu SKZ, R 5843/II b). Na licu stoji opaska olovkom: »Otčev rukopis (za strica Antuna)«. Unutra su dva priloga: prvi, potpisan »Antun Mažuranić« i redigovan, objavljen je u spomenutoj spomenici; drugi, nepotpisan, očevidno je Ivanov tekst koji nije objavljen; trebalo je da to, po svemu sudeći, bude prvobitni njegov prilog za spomenicu. Zašto nije objavljen, kazuje već i sam njegov sadržaj (reči u uglastoj zagradi precrtane su u rukopisu):

Oganj idealizma, čini se, gasne i u nas, žalibože, sve većma. Hoće li zujeća dan današnji, dosta neskladna, a često i zaglušna, realistična žica [strastnih] sèrdacah naših srećno do cvieta i ploda donjegovat, dohranit, dočuvat [vèršit] malu klicu onu koju biaše niegda toli srećno [počela] u život probudila zanosna jedna [ako i priprosta] pjesanca složne hèrvatske diece?

Dao Bog!

Poslednji stihovi koje je Mažuranić napisao nisu izvorni: to je prevod čuvene Manconijeve ode *Il cinque maggio* (»Peti svibnja«). Zanimljivo je da je i Preradović preveo istu odu! Mažuranić se latio ovoga posla kad se slavila stogodišnjica Manconijeva, ali pesmu nije objavio.

Većina Mažuranićevih poetskih tvorevina, naročito onih ranih, danas je teško čitljiva – u prvom redu zbog mnogobrojnih inverzija i teškog sloga, koji je pesnik podešavao prema klasičnom metru, kušajući razne njegove oblike. Ipak su sve one značajne kao etapa na putu koji će pesnik preći, kao svedočanstvo o visokoj versifikatorskoj tehnici, kojom je suvereno vladao. Ne treba zatim zaboraviti da je to vreme kada je trebalo dokazivati da je hrvatski jezik kadar da izrazi poetske tančine u svim oblicima, i da nimalo ne zaostaje iza privilegisanih svetskih jezika. Takođe ne treba smetnuti s uma ni činjenicu, da su se ovakve pesme dopadale suvremenoj publici, i da su baš one, daleko pre *Čengić-age,* donele Mažuraniću pesničku slavu.

Godine studija (1835–1837) ujedno su njegove najplodnije književne godine. Piše originalne pesme, prevodi sa latinskog, talijanskog, nemačkog, poljskog, češkog, piše crtice, članke i kritičku prozu. Njegove *Misli,* pisane štokavski, intimne su refleksije, prigodno nastale, većinom o narodu i narodnosti, plod potrebe trenutka, ali i sentencije uopšte, o životu i ljudima, koje podsećaju na one klasične, kakve je u starijoj našoj književnosti prikupio u stihovima Pavao Ritter Vitezović. Za ove iskrice rekao je Šurmin s pravom, da su jedino trajno što je ostalo od čitave zabavne proze toga vremena.

Značajno je da se već u ranim Mažuranićevim ostvarenjima ogleda zrelost, ozbiljnost literate i mislioca, čiji će se glas koju deceniju kasnije s pijetetom slušati u Hrvatskoj.

Plativši štedro danak klasicizmu, pesnik se okrenuo narodnoj poeziji. Za njega pitanje izraza nije bilo samo pitanje forme: u jednom trenutku on je sav obuzet melodijom narodne pesme. Našavši u njoj izvorno, domaće ognjište muza, potpuno prestaje sa starim načinom pevanja i sledi nov uzor, čiji će poklonik biti do kraja.

Za Mažuranićev odnos prema narodnoj poeziji karakteristične su zabeleške, dosad nepoznate, koje je o tome ostavio sin mu Vladimir (u porodičnom arhivu u Zagrebu):

On je ljubio narodne pjesme kao more iz kojega se toliko blago crpe – ali on je preziro sabiranja. On je pače znao govoriti, da ne zna, je li šta koristi ili štete literaturi donielo sabiranje i hvala tih narodnih pjesmah. On je vidio u njekih – velika većina bijaše mu bez pjesničke vrednosti – predmet nauka za folkloristа...

Koliko je pjesničkih talenata, zamamljeno lahkoćom narodne poezije zadriemalo na plandištu, još gudjajuć Marka uz čobane, jer jim se nije dalo iz debela hlada narodne poezije koraknuti po strmoj i vrletnoj stazi, koja se tabje do Hipokrene.

Kao i svemu u životu, Mažuranić je pristupio narodnoj poeziji studiozno. Iz rukopisa koji su do danas sačuvani vidi se da je svojeručno zapisivao neke narodne pesme iz usta pričalaca ili pevača. Sa sobom je uvek nosio malu džepnu beležnicu. Iz pojedinih pesama pravio je ispise i komentarisao ih, vadio pojedine reči i fraze, isticao karakteristična mesta. Rezultat svega toga bila je njegova potpuna preorijentacija: već 1836. godine u *Danici* se pojavila njegova pesma *Nenadović Rade,* koja u svemu podseća na narodnu. Smičiklas navodi da je imao u rukama materijal, na osnovu koga je pesnik mislio da obradi Kraljevića Marka. Pesma *Ujekovi Ilirije,* u kojoj se već da naslutiti ritmus *Čengić-age,* jasno pokazuje da je njen tvorac tražio predmet za narodni epos.

Sledeći veliki uzor kome se Mažuranić priklonio posle nasledovanja klasika, bili su dubrovački pesnici. U tom pogledu on nije bio izuzetak. Pioniri hrvatskog kulturnog preporoda naročito us isticali da književnost njihovog vremena nije skorojevićska, već prirodan nastavak jedne plodne i značajne literature, koja ima za sobom vekovnu tradiciju. Mažuranić je do te mere zavoleo dubrovačku klasiku, da je, pored toga što je prihvatio i potpuno usvojio njen manir, videli smo, do smrti smatrao

Gundulića najvećim pesničkim dometom jugoslovenske književnosti. Rezultat ovih shvatanja ogleda se u njegovoj lirici počev od 1837. godine, kada objavljuje poznatu pesmu *Danica Ilirom, danku i vladatelju.* Od tada, trojstvo: klasično nasleđe, narodna pesma i dubrovačka poezija, čini glavnu karakteristiku Mažuranićevog stvaralaštva.

Neprestano obuzet problemima egzistencije, a zatim politikom, pesnik nije mogao nikada da se potpuno posveti javnoj kulturnoj delatnosti. Ne treba smetnuti s uma da je on u najboljim godinama svojim bio pučanin u državi u kojoj samo aristokracija zauzima istaknute društvene položaje; odrazilo se to, naravno, i u njegovoj poeziji. Upravo iz tih dana potiče ona Mažuranićeva nežna i topla ljubavna lirika, puna jada i radosti, beznađa i nadanja *(Mojoj, Javor, Javor i tamjanika, Njoj, Poslanica, Zaručnici).* Većina ovih pesama ostala je u rukopisu, zahvaljujući strogom »katoncu« bratu, koji, kako spominje Smičiklas, nije mario za slične izlive osećanja. Zato je čitava ta etapa na pesnikovom razvojnom putu u znaku borbe za ideal, za izvojevanje uskraćenih prava, za život. Sinteza te borbe je pesma *Javor* (1839–1840), takođe sačuvana u rukopisu, u kojoj je snažno izraženo ogorčenje zbog društvenog položaja zapostavljene ličnosti i, naporedo s tim, svest o sopstvenoj vrednosti:

Nije moje, što stekao nisam,
i što pusta podade mi sreća,
već je moje što sam dohvatio.

Jezik Mažuranićevih tvorevina posebno je zanimljiv, on evoluira od pokrajinskog, regionalnog, koji je mladi pesnik poneo sobom iz rodnog kraja, preko onog koji se nalazi u prvim hrvatskim novinama, sve do izgrađenog onovremenog književnog jezika koji će postati uzor sredinom prošlog stoleća, do jezika *Čengić-age.*

U najranijem periodu svoga stvaranja pesnik upotrebljava često čakavizme, koje, uostalom, do smrti neće sasvim napustiti. Družeći se sa mladim ilircima Zagrepčanima, počev od tridesetih godina, počinje da unosi u svoje sastave neke izraze i obrte ove, tzv. zagrebačke književne škole, a takođe i neke kajkavske lokalizme (isp. na primer *Misli*), kojih se kasnije odriče. Prema dubrovačkoj staroj književnosti kod njega često susrećemo razne metričke pogodne oblike, danas već sasvim napuštene (npr. zamenice *kî, kâ, kê* umesto *koji, koja, koje*); prema dubrovačkom govoru menja *k, g, h* u *c, z, s* ispred *i*, ne samo u imenicama, nego i u pridevima (na primer: *visoci, krilonozi, glusi*). Veoma često, zatim, upotrebljava stare imeničke oblike *(bozi, Ilirom, s ljudi, o djelih, u srcih,* itd.), stare zamenične oblike (*ni* umesto *nam*; *ne* umesto *nas*; *vi* umesto *vam*; *ve* umesto *vas,* itd.), te stare glagolske oblike (*ustražu, iznadju* za 1. lice prezenta, umesto *ustražim, iznadjem*). Voli instrumentalna i genitivna poređenja, danas sasvim retka: *rijekom* (tj. kao reka) krvca poljem teče; *zeca* plašljiviji kleca (tj. plašljiviji od zeca). Veštački,

»umjetni« poredak reči (hiperbaton), po ugledu na klasičnu literaturu, negovaće u svim svojim tvorevinama, i književnim i političkim, kroz čitav život.

Mažuranić je imao sopstvene poglede na književni jezik: energični protivnik prioriteta jednog narečja, nastojao je na svaki način da uvede u upotrebu sve one forme koje su mu izgledale celishodne, čak i one koje se već i u njegovo vreme nisu mogle čuti. U komentaru Senjskog statuta napisao je:

Vidi se i to, da je naš jezik tiem pravilnii, čiem je dublje zakopan u prošastnosti; tiem zdravii i jedrii i čistii, čiem je, bud u koje doba, dublje zakopan u puku.

Budući da je to imao uvek na umu, dok je stvarao, slog mu je često, naročito u mlađim ostvarenjima, tako arhaiziran, da je mestimično teško čitljiv. Ali u celini uzev, kratka jezgrovita fraza, aforizam i sentencija dominiraju kod njega u živom spoju sa iskričavim, snažnm duhom darovitog literate i katkad nedokučivom dubinom mislioca.

Književni opus Mažuranićev nije velik: jedna zbirka stihova i nekoliko kraćih proznih sastavaka, uglavnom minijatura. Ako se tome doda još i njegov znameniti spev, jedva da se može sastaviti kompletan tom. Razume se, vrednost dela nije ni u kakvoj srazmeri sa njegovom fizičkom veličinom. Mažuranić je pre svega živeo službenim životom, duboko ubeđen da je njegov činovnički prosperitet neuporedivo značajniji po hrvatski narod od književnog rada. U neprestanom dvojstvu: pesnik-političar, on je najčešće morao da svesno guši u sebi svoje primarno alter ego. Zato je pisao i napisao malo. Ipak, ono što je imao da kaže svojim delom, posebno svojim životnim delom, i danas uzbuđuje i pleni snagom umetničke reči.

FENOMEN »OSMAN«

Glasoviti Gundulićev ep *Osman*, objavljen tek u XIX veku, sačuvan je danas u preko četrdeset rukopisa (prepisa), od kojih je najstariji nastao između 1648. i 1652. godine. O njegovom postanku, ideji, sadržini, autografima i štampanim izdanjima pisali su obilno domaći i strani naučnici, među kojima su takva imena kao Stojan Novaković, Milan Rešetar, Franjo Marković, Adolfo Veber-Tkalčević, Armin Pavić, Đuro Šurmin, Petar Kolendić, Julije Benešić, Đuro Körbler, Petar Dubrovski, Roman Brandt, Alfred Jensen, Jerzy Pogonowski, V. Zajcev i mnogi drugi. Prirodno je da su se među prvima za ovo delo zainteresovali Poljaci, budući da je ono u osnovi svojoj apologija pobede hrišćanskog poljskog oružja nad Turcima kod Hoćima 1621. godine. Nisu izostali ni Rusi, Italijani, Nemci, i drugi. Nesmanjen živi interes za pesnika i nje-

govo delo traje i danas, kada o ovom pitanju postoji već prilično obimna literatura.[326]

Prvo štampano izdanje *Osmana* pojavilo se 1826. godine; priredio ga je učeni franjevac Ambrozije Marković (1773–1834), koristeći se tekstom sa talijanskim komentarima Dubrovčanina Đanluke Volantića. Uz ovo izdanje pojavila se i prva dopuna, čiji je autor Pijerko Sorkočević, a osim ove postoje još dve, manje uspele: nekog anonima, uz tzv. »budimsko izdanje« 1827, i Marina Zlatarića, koju je naknadno, prema rukopisu, objavio Đuro Šurmin 1890. Sve ove dopune daleko su ispod izvornika, pesnički slabe i tehnički nesavršene, a sadržinski jednake, što upućuje na činjenicu da su rađene prema istoj osnovi, verovatno Volantićevoj. Sve tri polaze od pretpostavke da eposu nedostaju XIII i XIV pevanje.

Četrdesetih godina prošlog veka nastala je još jedna dopuna, iz pera Ivana Mažuranića, i ona se smatra jednim od vrhunskih pesničkih ostvarenja jugoslovenske literature.

S pravom se ističe da ni o jednom delu naše starije književnosti nije toliko pisano kao o Gundulićevom *Osmanu*. O dopuni pak ovoga dela, posebno o dopuni čiji je autor Mažuranić, pisano je još i više. Pored navedenih kritičara i istraživača, i mnogih drugih koji su, pišući o Guduliću, uzgred, ali gotovo bez izuzetka pisali i o Mažuraniću, mogao bi se sastaviti poduži spisak onih koji su svoje radove specijalno posvetili ovom pitanju; bilo ih je naročito mnogo već u XIX veku.[327] Ne treba uz to gubiti iz vida ni činjenicu da gotovo ni jedan književni istoričar koji je pisao o *Smrti Smail-age Čengića* i njenom tvorcu, nije propustio

[326] Glavna literatura o Gundulićevom *Osmanu* nalazi se u poslednjem, detaljno prokomentarisanom izdanju ovoga dela, koje je priredio Milan Ratković (prema: *Stari pisci hrvatski* IX, 1938): *Djela hrvatskih pisaca*. Zora, Zagreb 1955, str. 29–31.

[327] Neposredno na ovo odnose se sledeći zasebni napisi:
– Badalić, Hugo: *Kako je Gundulićevog Osmana popunio Sorkočević, a kako Mažuranić? Literarna studija*. Velebit, Zabavnik hrvatske omladine. I/1874, sv. 1, str. 235–246;
Magarašević Đorđe: *Kako je Gundulićevog Osmana popunio Sorkočević, a kako Mažuranić*. Javor, VII/1880, br. 32–34;
– Anonim: *Osman Ivana Gundulića s pjevanjima XIU i XU Ivana Mažuranića*. Narodne novine LIII/1887, br. 104.
Godine 1890, kad je Mažuranić umro, a pojavilo se ćirilsko izdanje *Osmana* (priredio Jovan Bošković, izdanje knjižarnice Jove Karamata, Zemun), štampana je masa prikaza od raznih autora, većinom anonimnih pod istim ili sličnim naslovom: *Osman Ivana Gundulića s dopunama I. Mažuranića* i *P. Sorkočevića* (Bosanska vila V, br. 9; Glas Crnogorca XIX, br. 16; Nova Zeta II, str. 107–110; Novo vreme II, br. 25, 28, 39; Domaći prijatelj I, br. 28; Kolo II, br. 37; Zastava XXV, br. 59; Narodne novine LVI, br. 73; Otadžbina XXV, sv. 99). U novije vreme, posebno o dopuni:
– Mihovil Kombol: *Gundulić u hrvatskoj književnosti*. Hrvatska revija XI/1938, br. 12, str. 602–604 (takođe: Gundulićev zbornik, Zagreb 1938, str. 10–12).
– Antun Barac: *O Mažuranićevim pjevanjima »Osmana«*. Hrvatska revija XI/1938, br. 12, str. 665–669 (takođe: Gundulićev zbornik, op. cit., str. 73–77, i *Mažuranić*, op. cit., str. 119–129, pod naslovom: *Četrnaesto i petnaesto pjevanje »Osmana«*).
– Milorad Živančević: *Z badań nad uzupełnieniem Osmana Gundulicia*. Pamiętnik Słowiański, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1962, t. XII, s. 157–177.

priliku da govori o dopuni *Osmana*, koja je najavila pesnika *Čengić-age*. U nizu članaka, rasprava i studija pojavljuje se ovaj problem, ali najčešće sasvim površno tretiran. Većinom, to su samo ponavljanja ranije izrečenih sudova, pre svega Smičiklasa, prvog koji je pisao o Mažuraniću na osnovu arhivske građe. Čak ni Barac, koji se dugi niz godina bavio proučavanjem stvaralaštva Mažuranićevog, objavio niz članaka, i monografiju o pesniku, ni pola veka posle Smičiklasa nije odmakao dalje unapred citiranom radu posvećenom dopuni *Osmana*, ostajući u okvirima estetske analize. Može se mirne duše reći da se ovim fenomenom detaljnije nije bavio niko, iako to na prvi pogled izgleda paradoksalno, s obzirom na postojanje obilja radova. O nastanku ovog značajnog Mažuranićevog dela, o stvaralačkom postupku pesnikovom, osim nekih škrtih svedočanstava savremenika, do danas nije poznato ništa.

Još u martu 1839. čitaonica u Zagrebu pokrenula je inicijativu za osnivanje Matice ilirske, po ugledu na Maticu srpsku i Maticu češku, ali trebalo je da prođu pune tri godine dok je u praksi došlo do realizacije ove zamisli. Na istorijskoj skupštini od 10. i 11. februara 1842. bilo je konačno odlučeno da se Matica utemelji, osnovan je odbor i stvorena glavnica za izdavačku delatnost. Kao najhitniji zadatak postavljeno je izdavanje korisnih knjiga na narodnom jeziku, u prvom redu već postojećih značajnih dela, u cilju očuvanja i negovanja kulturnog nasleđa. Tako je još iste godine na skupštini čitaonice od 2. juna bilo definitivno odlučeno da prva knjiga koja će se izdati bude Gundulićev *Osman*, ponos klasične jugoslovenske literature.[328] Trebalo je, prema prvobitnoj zamisli, da *Osman* bude štampan u Beču na nemačkom jeziku, ali je ipak štampan u Zagrebu, u čuvenoj Gajevoj tiskari, u originalu.

Želja izdavača bila je da delo ugleda svet kompletno i, kao prvo u ediciji takve vrste, reprezentativno. U to vreme već su postojale sve tri spomenute dopune (Pijerka Sorkočevića, Nepoznatog pesnika i Marina Zlatarića), ali ni jedna nije u potpunosti zadovoljavala. Novoosnovani odbor Matice, kome je bila poverena briga oko izdavanja, doneo je odluku da ovaj zadatak poveri mladom, ali već slavnom pesniku Ivanu Mažuraniću, koji je do tog trenutka već bio objavio većinu svojih radova. Ovaj odbor sastojao se od najpoznatijih onovremenih hrvatskih kulturnih poslenika, kao što su bili Gaj, Demeter, Babukić i Antun Mažuranić.

U to vreme Ivan je službovao u Karlovcu. Mesec dana kasnije prihvatio je ponudu pismom (dat. u Karlovcu, 10. jula 1842), koje je značajno kao autentičan dokumenat o nastanku ovoga dela. Ono u izvodu glasi:

Dragi Antune,

Primio sam tvoj list od onomadne, na koji razma drugieh, odgovorit ću ti samo na ovo, da ću uzet na se Gundulićeve note s pogodbom da mi bude slobodno, kad budu

[328] Ilirske narodne novine, VIII/1842, str. 186–187.

svèršene, polag tegote i truda računat svaki arak po f. 15 do 20 jer u naprieda nemorem kazat ni znati hoće li posó bit mučan veomi, neće li? Drugo: da mi je prosto pometat svekoliko što se o Gundulíću more rieti u *jedan* azbučni red, i rieči i imena samostavna, vlaštita ljudih i miestah koja mu drago, na način od kratke enciklopedie, neka nebude štilac usiljen stvar koja mu trieba po niekoliko pretinacah tražiti. Tretje: da mi je dopušteno u predgovoru o tom kao *svojem* govoriti ako mi se uzbude htieti. Na ovo ako pristane sl. odbor, odgovorit ćeš mi da se morem odmah prihvatiti posla. Prie neg date dielo na štampu valja prispodobit ga sa sviem rukopisi njegovi koj se tamo nadju, da se neuvuče gdiegod šta Markovićeva pod imenom Gundulića. Ne znam šta bi rekó na to vaše pravilo da se glasnici Gundulićevi pridàrže i piše krepost m. kriepost; vremena m. vriemena; pristanak, pristati m. prestanak, prestati; čim, svim, m. čiem, sviem, pak zato opet mojiem, tvojiem itd. Radj nek bude ie, tiem više što se tako i izgovara, ako ne u Dubrovniku, tako doista drugdie. Nam valja udarit jedared putem obćenitiem i tvàrdiem, a to moremo i tu, tiem bolje što bi se ja obkladio da ono nije Gundulićeva ortografija neg Markovićeva. Kako je Gund. pisó, valjalo bi tražit po starinskieh rukopisih, ako ih ima od njegove ruke.[329]

Mažuranić je odmah prionuo na posao i završio ga relativno brzo. Iz jednog drugog pisma bratu Antunu, dat. u Karlovcu 30. maja 1843, vidi se da je gotov rukopis predao još u prvoj polovini iste godine:

Javi mi molim te, što radi Gundulić u tipografii, i što tvoje rieči dielaju. Ja je izgledam ko ozebó sunca.[330]

Drugačije govoreći, znači da je Mažuranić bio gotov sa poslom uglavnom do kraja 1842, a ne, kako se obično misli, 1843. ili 1844. godine (isp. na primer kod Barca, na str. 116 op. cit.). Smisao daljeg teksta i ujedno uzrok odugovlačenja ovog posla odgoneta nam jedna suvremena novinska beleška: na saboru zagrebačke čitaonice od 23. avgusta 1843, na kome su u starešinstvo kao odbor Matice ušli Pavao Štos, Ljudevit Vukotinović, Jakob Užarević, Antun i Ivan Mažuranić i drugi, zaključeno je da se štampanje *Osmana* opravdano odužilo, jer Ivan Mažuranić uz vomoć starijeg brata priređuje za ovo izdanje mitološki, istorijski, geografski i leksički tumač Gundulićevog jezika.[331]

U aprilu 1844, ne kasnije, kako nas obaveštavaju oglasi u štampi, *Osman* je izašao na svet.[332]

Sve što smo dosad znali o ovome, dakle, svodilo se na oskudne podatke i ne manje obilne pretpostavke, iz kojih je uglavnom proizlazilo: da je Mažuranić dopunu prihvatio i da je majstorski rešio zadatak. Uz to, bilo je očigledno da je do tančina proučio Gundulićevu frazeologiju, budući da je sastavio i rečnik njegovog jezika, protumačen nemačkim i talijanskim rečima, na enciklopedijski način. U njegovoj dopuni, ističe se, nema ni jedne reči koja se ne javlja i kod velikog prethodnika.

[329] M. Živančević: *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu.* Op. cit., str. 228.
[330] Ibid., str. 229.
[331] Narodne novine t. g., br. 69, str. 273.
[332] Narodne novine t. g., br. 35, str. 140 (1. svibnja).

Iz navedenog pisma od 10. jula 1842. vidi se da je Mažuranić pristupio svome poslu naučno. Savladavši pre svega manir, jezik i stih Gundulićev, proučio je dobro tok radnje prema postojećim pevanjima, da bi pronikao u misao autora, osvojio njegovu ideju i otkrio šta je ostalo da se reši.

Prema Gunduliću, radnja u spevu razvija se u nekoliko paralelnih epizoda, koje su trasirane u dve komponente: istorijsku i fabularnu. Shema ove zamisli, u glavnim crtama, daje sledeću sliku:

Sultan Osman donosi odluku da buntovnu vojsku koja je poražena kod Hoćima raspusti (pevanje I), da sklopi mir sa Poljacima i da se pobrine za potomstvo (II). U Poljsku putuje Ali-paša i sklapa mir (III–V, X–XI). Drugi izaslanik, Kizlar-aga, putuje po zemlji i traži nevestu za sultana, te privodi lepu Smederevku Sunčanicu (VII–VIII). Krunoslava, zaručnica sužnja Korevskog, putuje u Carigrad preobučena u ugarskog plemića (VI, XII). Amazonka Sokolica, koja pljačka po Poljskoj, pošto bude zarobljena i puštena od kraljevića Vladislava, takođe putuje u Carigrad na poziv sultanov (IX). U paklu večaju zli duhovi kako da ometu mir na zemlji (XIII). Tu se tok radnje naglo prekida. U preostalim pevanjima (XVI–XX) opeva se buna u Turskoj i Osmanova smrt.

Smatra se da je Gundulić pod snažnom impresijom događaja u otomanskoj carevini ispevao kao okosnicu pevanja I i XVI–XX sa istorijskom sadržinom, proširivši ih kasnije oblikovanim pevanjima II–XV, od kojih dva nisu sačuvana, ili nikada nisu ni bila napisana (Franjo Marković). Možda je i to jedan od razloga što je spev tako dugo ostao u rukopisu.

Preostala pevanja, očevidno, trebalo je da reše sudbinu Korevskog, Krunoslave, Sokolice i Sunčanice. Spomenuli smo da je prethodnim dopunama, koje uzimaju da nedostaju XIII i XIV pevanje, zajednički sadržaj. Po njima, Korevski, Krunoslava i Sunčanica vraćaju se svojim kućama živi i zdravi, dok Osman uzima Sokolicu za ženu. Mažuranić, koji je pošao od logičnije pretpostavke da nedostaju XIV i XV pevanje, rešio je sudbinu ovih junaka nešto drukčije, sa više smisla za klasični zaplet. Po njemu, preobučenu Krunoslavu dovodi u vezu sa Korevskim Ljubica, kći tamničara Rizvan-paše, i sama zaljubljena u sužnja. Kad se prevara otkrije, Turci ih sve pobiju. Sunčanicu oslobađa brat Vlatko, neznani evnuh Kizlar-agin, a Sokolicu uzme Osman za ženu. S obzirom na gornju shemu i slaba uporišta koja mu je ostavio Gundulić, Mažuranić je postupao slobodno, ali u skladu sa opštim dramskim koncepcijama svoga prethodnika.

Rukopis pesnikov mogao bi nam reći i mnogo više. Pored osnovnog teksta, koji je na uobičajen za ono vreme način pripremljen za štampu i takav sačuvan do naših dana, u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu nalazi se izvorni rukopis, onaj koji je propratio trenutak stvaranja dela, prvi primerak, koncept.[333] Ovaj autograf, na žalost, sačuvan je samo u

[333] Opširno o tome: M. Živančević, *Rukopis Mažuranićeve dopune »Osmana«*. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu za 1961. godinu, knj. VI, str. 250–266.

fragmentima: Pevanje XIV od stiha 909 do 976 (do kraja), i pevanje XV od stiha 1 do 584. Ipak, čudno je kako ovaj rukopis do danas nije zainteresovao istraživače, kada je već na prvi pogled jasno da se radi o dokumentu koji omogućava pristup u pesnikovu intimnu radionicu, otkriva njegov stvaralački postupak, a uzgred ukazuje i na neke razlike između prvobitnog teksta i štampanog izdanja, katkad veoma bitne i u svakom pogledu zanimljive. Vidi se da je pesnik pomno radio na rečenici, birao obrte, menjao stihove, precrtavao cele strofe, umetao, dodavao, tražio izraz.

Taj proces može se pratiti golim okom. Pojedina mesta sačuvana su u dve i više varijanata:

(Štampani tekst)	(Rukopis)
Čiem u staro Drinopolje	*Ka gdi u staro Drienopolje*
Càrnac Hadum š njom gdie dospi,	*plačnu u družtvu plačna stiže*
ona ljute sred nevolje	*težke i ljute cieć nevolje*
utieče se višnjoj gospi,	*sàrce i ruke k nebu diže,*
vapeć: Majko, ah, slobodi	*vapeć: Bože, ah, ti spasi*
pod tve krilo tko se stavi.	*pod tve krilo tko se utieče.*
— — —	— — —
	(XV, 381–386)
Zabuni se Sunčanica	*Sme se i snebi Sunčanica*
na dobrotu tač ljubeznu,	*na blagodat tač ljubeznu,*
i čiem suze li niz lica	*i čiem suze li niz lica,*
hadum u mrak jur izčeznu.	*hadum u mrak naglo izčeznu.*
Glas je, a valja da je tako,	*Glas je, a valja da je tako,*
da joj Janko brat to bieše,	*brat joj Uladko to da bieše;*
ki bogdanske da se je smako	*koji od turske da se je smako*
rati, obćeno svi to mnieše.	*guse, obćeno ini mnieše.*
On, izgubiv ljubu bratju,	*On, izgubeć slobos svoju,*
zaboravljen viere sina,	*zaboravljen viere i uma,*
proda ujedno slavu svoju	*proda ujedno diku svoju*
za haduma i Turčina.	*za Turčina i Haduma.*
	(XV, 433–444)

Dublete imaju brojni stihovi:

Tri sam dosle dobra užívó:	*Čistu vieru, kćercu i cara*
čistu vieru, kćercu i cara.	*za najveću imah sreću.*
	(XV, 237–238)
Ki hteć usti sve da drieši,	*Kom hteć posó da dovàrši*
težkiem sàrcem starac u sviesti:	*rieči iz ustih dok se rieše,*
eto nagó glas dospieši.	*eto nagó glas dopàrši.*
	(XV, 333–335)

Mnogi stihovi imaju i po nekoliko verzija:

a) Hoću sade da se ovamo
b) Tiem sad odmah da se ovamo
c) Tiem leški nek se ovamo

do konačne:

Tiem udilje nek se ovamo.

(XV, 177)

Uz stranice rukopisa, ispisane olovkom, nalazi se i jedan stariji umetak ispisan izbledelim mastilom, očevidno naknadno tu ubačen, takođe autograf Ivana Mažuranića. To su »beleške k Osmanu«, pisane u prozi. Na posebnom arku hartije najpre je iz postojećeg Gundulićevog teksta izvučeno sve ono što bi se moglo iskoristiti kao oslonac u daljem uobličavanju, a zatim konstatovano ono što je neophodno da se desi, a što proizilazi iz prethodne radnje. U zaglavlju lista stoji:

Husein od Orida, Arbanasin.
Osman skup, uhodan ob noć, ubi brata Muhameda. Njegova prava zakonita žena, prosta Ruskinja, rodi Osmanu sina. Osman zabrani oštro vino i duhan.
O ženitbi Osmanovoj, gdie uzima kćer Pertevpašinu i Muftiinu (Esaad-efendi).
Za odsiečenu glavu nepriateljsku idjaše do tad cekin.
Sidonski emirin biaše u to doba družki *emir-Fahredin.*
Priprave Osmanove za put.

Refleks ovih adnotacija nalazimo u tumaču (riečniku), koji je Mažuranić priredio uz štampani tekst. Uz poziciju *Osman* napisao je tom prilikom čitavu malu priču, u kojoj između ostalog čitamo i ovo:

Godine 1621. na 12. siečnja bi na zapovied Osmanovu a po svietovanju novoga Kizlar-age Sulejmana pogubljen brat Osmanov Muhamed... Umàrši pak do dva mieseca zatim veliki vezir Ali-paša, bi stavljen na miesto njegovo Arbanasin Husein od grada Orida, barbarin bez izkustva i fanatik ohol i misleć da osim sultana neima na zemlji glavara...

Mieseca svibnja 1621... Diže se s vojskom put Drienopolja... Putem stigoše Osmanu glasovi da mu je najmilija njegova sultanija rodom Ruskinja, veomi liepa, doniela na sviet pàrvorodjenoga sina.

Od povratka svoga u Carigrad zamieraše se Osman nerazumom svojim narodu sve većma i većma, obilazeći obnoć često samodrug ili samotret ulice gradske i kàrčme, kao stražnik noćni. Vino i duhan bi oštro zabranjen, i skupoća hrane u Carigradu, mniahu stanovnici da izvire samo iz lakomosti Osmanove... Do tad biaše obična ciena jedne nepriateljske glave jedan cekin, a on obali i tu cienu...

Budući mu poginuo od puške sin pàrvorodjeni, za nadomiestit štetu, nakani se oženit najedanput za tri žene, ali ne kako pripisuje zakon, od roda potištena i bića ropskoga, nego suproti svakoj politici turskoj i dotadašnjemu običaju, za žene roda svietla i gospodična. Ter tako se sdruži s kćeri Pertevpašinom i muftie Esad-efendie. Nu nada sve pobuni sàrca turska volja sultanova, kojom odredi još toga premalietja otić glavom u Siriu da upokori opet odmetnoga jur od veće godinah Fahredina druzkoga emirina...

Iz poređenja vidi se tačno šta je Mažuranić hteo. Pošto je proučio savremene istorijske izvore i dobio tako realnu osnovu, proučio Gundulićev tekst i dobio fabularni okvir, mogao je da pusti na volju sopstvenoj mašti. Na posebnom arku hartije napravio je orijentacione ispise, istakavši kao putokaz:

1. Mora se vratit Ali-paša
2. Mora se vratit Kizlar-aga (Sulejman, Abisinac) s Sunčanicom
3. Sokolica u Carigradu
4. Krunoslava i Korevski (svàrha).

fe dem Statthalter von Aegypten zur Ueberfuhr der Lebensmittel nach Deschidde Erdebe geliefert werden; den Sultan sollten von den Janitscharen nur fünf hundert Ssamssundschi und tausend Sipahi begleiten, die übrigen regelmässigen vorige Grosswesir, als Kaimakam zu Constantinopel der Wesir Gurdschi Mohammedpascha zu Adrianopel, und Redschebpascha zu Brusa, die drey Hauptstädte des Reiches hüthen.

(XV, 461–464, 489–492)

Konstruisao je zatim gotov plan:

Pievanje 14

Noć. Osman sniva da mu Muhamed iztàrgne Koran iz ruke i prisloni zaušnicu. Hodža tumači da je kob da valja pospiešit put u iztok. Veliki šeik Mamud od Skadra inako: to jest da valja Osmanu činit pokoru, koju on kod Ejubove grobnice i čini, žartvom ovacah i volovah odpregnutieh od tudjega jarma.

Muhamed Čelebi (dvorski zviezdoslovac) čita iz zviezdah da je na nebu u zlamenju poroda Osmanova pomračenje i zato zla kob za putovanje. Muftie i veliki šeik vele Osmanu da carem netrieba hodočastit veće tvorit pravdu, osobito kad se nemir sluti.

U to i sàrda pakljena, imenom ljubomornost, uzbuni Ljubicu, kćer Rizvan-pašinu, kazujući joj kroz Kalinku što se sgodi s mladiem Ugričićem i veleći da je Krunoslava, koja joj hoće da izmakne iz zagàrljaja budućega do skora zaručnika Korevskoga. Ona rasàrčena nagovori otca da ubije obojicu, štono on i učini, lakom i onako njihova blaga.

Pievanje 15

Ali-paša kažuje caru da je jedna od glavnieh pogodbah: sloboda Korevskoga. Što hoteć Osman izpunit nadje da je Korevski poginuo. Nova zaprieka mira. Vieće čini zamienit njegovu glavu Rizvan-pašinom i čini je odniet u Poljake. To je plod strasti ljubomornosti: koja u svom biesnilu sliepa svekoliko razi oko sebe.

Ljubica i Kalinka bezufane poginu. Ali se zato neumali broj liepoticah u Carigradu jer Kizlar-aga dovede ih vele, i izporedi pred cara; u ti krug dovede Osman i Sokolicu, koje viteški stas čudno se bori s rajskom liepotom ostalieh dievojakah. Sunčanicu izbavi jedan bieli hadum (njezin brat *Janko*, koji mišljaše se da bogdanskoga rata pogibe) koji nju pozna za sestru ma joj se neodkri. Čudno kako zakon i običaj u malo razdrieši veze naravske od ljubavi! Sultan izbire od onizieh dievojakah kćer Pertevpašinu i Esad efendiinu (muftiinu) i oženivši se zapovie da se do polovine Travnja ima spremit 100 galiah i preniet u Skadar šatori carski, i poruči kroz jednoga baltadžiu sarajskoga u Siriu i Egipat rad hrane. Naloži Serifu od Meke da pošlje koliko više brodovah namiestniku egipatskom u Džidu za prevoz iestiva. S sultanom da podje samo 500 ja-

njičarah, a 1000 spahiah; s Dilaverom, Tefterdarom i Nišandžipašom gospoda od carskoga stremena, jedeklie, četeres muteferikah i tries pisarah divanskieh; a Husein paša, kao kajmakam carigradski, vezier Muhamed paša jedreniski i Redžeb-paša bruski kod kuće da čuvaju carevinu.

Kao što se vidi, to je zaobljen tekst, izgrađena fabula, priča ispričana u jednom dahu, ne običan plan. To je dopuna *Osmana* ispisana u prozi, njena prva varijanta i sinopsis, otkriće koje radikalno menja sva ustaljena mišljenja o nastanku ovoga dela.

Nema sumnje da osnovicu XIV i XV pevanja takođe sačinjava istorijska građa. Pesnik nam nije olakšao zadatak ostavljajući za sobom neki određeni trag, ali njegova obaveštenost u pogledu izvesnih detalja je nesumnjiva. Bilo je potrebno pregledati savremene istorijske izvore, da bi se došlo do novog podatka o stvaralaštvu Mažuranićevom, i da bi se moglo precizno razgraničiti realno i fabularno u ovoj njegovoj tvorevini.

U prvom štampanom izdanju *Osmana* nalazi se iscrpan životopis ovog turskog sultana, i to će bez sumnje biti prvi izvor koji je pesnik imao u rukama, ali ga izvesno nije upotrebio (njegovo mišljenje o autentičnosti ovog izdanja vidi se iz citiranog pisma od 10/7 1842). Naučnički duh, kakav je bio, Mažuranić je morao potražiti neko ozbiljnije vrelo. I doista: kompletna istorijska, a dobrim delom i fabularna osnova XIV i XV pevanja nalazi se u čuvenoj Hamerovoj *Geschichte des Osmanischen Reiches* (I–IX), koja je počela da izlazi 1827. u Pešti. U svome radu, zbog orijentacije, pesnik je koristio svakako čitav opus, ali je neposredno upotrebio samo IV tom (1574–1623).[334] Ovo nam pre svega otkriva novopronađeni prozni tekst XIV i XV pevanja, čiji se istorijski prototip nalazi u celosti u ovoj knjizi, i predstavlja većim delom gotovo doslovan prevod:

[XIV:]

Osman sass im Traume auf dem Throne und las im Koran, da kam der Prophet, und nahm ihm den Koran und sein Panzerwamms weg, und gab ihm eine Ohrfeige. Osman durch diesen Traum verstört, fragte den Chodscha, was er bedeute. Dieser sagte, es sey Vorwurf des Propheten über den Wankelmuth in der Wallfahrtsreise. Osman mit dieser Auslegung nicht ganz zufrieden, fragte den grossen Scheich Mahmud von Skutari, und erhielt eine nicht dem Sinne des Chodscha, wohl aber dem das Wesire gemässe Deutung. Der Koran sey das Gesetz, der Wamms die Welt, der Sultan möge Busse thun und umkehren. Um Busse zu thun, besuchte er die Gräber seiner Vorfahren.

Beym Besuche der Grabstätte Ejub's, des Jüngers, Standartenträgers des Propheten, sollte, wie gewöhnlich, ein Opfer von Schafen und Ochsen geschlachtet

[334] *Geschichte des Osmanischen Reiches.* Grossentheils aus bisher unbenützten – Handschriften und Archiven – durch Joseph von Hammer. Vierter Band (1574–1623). Pest, in C. A. Hartleben's verlage, 1829. Vier und vierzigstes Buch. – Na ovu knjigu bio je već u to vreme pretplaćen zagrebački knjižar Fr. Supan, što se vidi iz priloženog u njoj štampanog spiska pretplatnika, a spominje je i sam Mažuranić u svome *Riečniku* uz reč *fetva* (str. 17), što je siguran dokaz da ju je morao čitati.

werden... Der Befehl zur Ueberführung der kaiserlichen Zelte nach Skutari war für den siebzehneten May gegeben. Da schickte der Mufti dem Sultan ein Fetwa des Inhaltes: dass Herrschern die Wallfahrt nicht nothwendig, sondern ihre erste Pflicht Gerechtigkeit, besonders wenn Unruhe zu fürchten. Der Sultan soll dieses Fetwa in kleine Stücke zerrissen haben, auch der grosse Scheich Mahmud von Skutari; rieth dem Sultan in selben Sinne, und der Hofastronom Mohammed Tschelebi, durch mehrere astrologische Schriften bekannt, prophezeyte dass alle diese Bemühungen vergebens, weil dieses Jahr, wo die beyden grossen Unglücksgestirne (Saturn und Mars) im Krebsen zusammenständen und überdiess in dem Himmelszeichen der Geburt des Sultans sich eine Sonnenfinsterniss ereignet, vom Haus der Gestirne aus unglücklich, dass zwar einige günstigere Ansichten und Ausseichten vorhanden, aber erst nach zwey Monathen, dass der laufende Monath, schon nach dem arabischen Spruche, wundervoller Ereignisse Zeitpunct sey.

[XV:]

Mit halbem April sollte die Flotte (u tekstu napred precizirano: hundert Galeeren!) zum Auslaufen bereit sein. Bald darauf wurde die wahre Bestimmung dieser Zurüstungen kund gemacht, nähmlich die Wallfahrtsreise des Sultans nach Mekka. Zu diesem Ende ward ein Baltadschi des Serai mit Befehlen nach Syrien und Aegypten zur Herbeyschaffung des nöthigen Mundvorrathes gesendet. Dem Scherif von Mekka wurde aufgetragen, alle aufzubringenden Schiffe dem Statthalter von Aegypten zur Ueberfuhr der Lebensmittel nach Dschidde zuweisen; an Reis, Korn und anderen Cetreidarten mussten hunderttausend Erdebe geliefert werden; den Sultan sollten von den Janitscharen nur fünfhundert Ssamssundschi und tuasend Sipahi begleiten, die übrigen regelmässigen Truppen zu Constantinopel bleiben; mit dem Grosswesir, Defterdar und Nischandschipascha sollen die Herren des kaiserlichen Steighügels, die Gediklü, vierzig Muteferrika, dreysig Schreiber des Diwans ziehen; Huseinpascha, der vorige Grosswesir, als Kaimakam zu Adrianopel, und Redschebpascha zu Brusa, die drey Hauptstädte des Reiches hüthen.

Refleks ovoga teksta, uglavnom njegov nešto opširniji slobodni prevod, ogleda se i u pomenutom *Riečniku Osmana Gundulićeva*. Dok se u konceptiranom planu događaji nižu u obratnom poretku (trebalo bi da stoji: XV, XIV), u originalu i *Riečniku* potpuno se hronološki podudaraju. Izvor nije naveden, a da bi zabuna bila veća, autor na početku kaže: »S česa nam budi dopušteno probesiedit malo obširnie na miestu ovom o životu i dielih istoga nesrećnika« (tj. Osmana), tako da se stiče utisak da je to originalan komentar.

Shvatanje usko istorijskog kao sekundarnog u fabuli karakteristično je za Mažuranića. Vođen umetničkim koncepcijama sa obuhvatnijim zadatkom, pesnik je samo polazio od činjenica, gradeći jednu potpuno novu priču, koja je njegovo čedo, plod njegove mašte. Na dlaku tako postupio je i u svom spevu o Čengiću. Razlika koja se na taj način dâ uočiti poređenjem eventualnih istorijskih izvora, koncepata i definitivnog teksta dela, izvanredno jasno grafički pokazuje pređeni put nastajanja i uobličavanja zamisli, otkriva čitav stvaralački proces.

Kako je Mažuranić komponovao raspoloživi materijal, najbolje može da ilustruje jedna naoko slučajna zabeleška s kraja XIV pevanja. Na margini rukopisa pesnik je lakonski zapisao:

XIX artik.
Kozaci i Tatari da miruju
— — —
Sužnji da se izpuste.

Ovoj zabeleški odgovara nekih dvadesetak stihova u XV pevanju (st. 81–104), a sledeće objašnjenje u izvorniku, odnosno u *Riečniku:*

Malo nakon smàrti Osmanove bi zadavljen u tamnici Korevski po zapovièdi Mere-Huseina, velikoga vezira, koi mniaše, kad njega nestane, da će se lakše mir sklopit s Poljakom. Nu svakako ne bi mir učinjen do 18. veljače 1623, gdie Kristofor knez Soborovski ugovori s vrati turskimi, na temelju mira, s carem Sulejmanom, devetnaest članakah (u nemačkom izvorniku, kao kod Mažuranića u rukopisu: »19 Artikeln«), od koih najglavnii biahu, da se imadu dèržat u miru kako Kozaci tako i Tatari; da se šteta učinjena naknadi; i da se izmiene sužnji s obie strane.

Pesnik je dakle uzeo istorijski podatak, ali ga je slobodno obradio, fabulirao ga, i proizvoljno, shodno sopstvenim koncepcijama, stavio u vreme pre Osmanove smrti. Koliko je podatak razvio, vidi se već i iz broja stihova, a šta je od svega ostalo u konačnoj verziji, najbolje se vidi iz poređenja.

Mažuranić je prišao svome zadatku naučno, a rešio ga emotivno. Po ugledu na Gundulića i on započinje svoja pevanja refleksijama: jedno (XIV) razmišljanjem o svemiru, a drugo (XV) klasičnim traktatom o promeni u životu. U slikanju je takođe sledio Gundulića, nastojeći da se što više približi originalu, pre svega u maniru, u nizanju sentencija i aforizama, čak i u pojedinim rečima i rimama. Ali Mažuranić, i sam snažna pesnička individualnost, uneo je u ovaj rad pre svega sebe. Ne može ni u kom slučaju biti reči samo o formalnom ispunjenju obaveze. Transponujući zadanu temu u sopstveni umetnički doživljaj, pesnik je iznosio vlastite misli, otkrivao svoj unutrašnji svet. Upravo iz takvih a ne nasleđenih raspoloženja potekle su znamenite strofe o slovenstvu, o egzistenciji na zemlji, o ljubavi. Upravo tu nalaze se začeci onih misli koje će se razmahati i doći do punog izražaja u najvećem njegovom delu, *Smrti Smail-age Čengića,* idejno potpuno suprotnom koncepcijama starog Dubrovčanina, odnegovanog u krilu katoličke restauracije. Prema skrušenom fatalizmu Gundulića kao stena stoji borbeni aktivizam Mažuranića, sina romantičarskog XIX stoleća, i jednog od duhovnih vođa preporoda svoga naroda. I jedno i drugo njegovo delo zrači najčistijom verom u pobedu ideala u životu.

Krajnje je vreme, kada je reč o XIV i XV pevanju *Osmana,* da se prestane govoriti o Mažuraniću površno, samo kao o »dopunjivaču«, u najmanju ruku uspelom dopunjivaču Gundulića. Osim ograničenja fabulom i nasledovanja opšteg tipa, koliko Gundulića, toliko i čitave dubro-

vačke poezije onog vremena, Mažuranić tu nije mnogo više vezan za Gundulića nego u *Čengić-agi*, gde je uticaj ovoga klasika takođe neosporan. Jedan pokušaj antologijske interpretacije XIV i XV pevanja pokazao bi najbolje do koje mere treba ozbiljno uzeti ovu zavisnost. Čitava dopuna *Osmana,* pre svega, u stvari je minijaturni roman u stihu sa imaginarnim poglavljima i bogato iznijansiranom sadržinom, koja se doduše oslanja na Gundulićevu fabulu, ali više kao most na obale, samo sa dva svoja kraja. Sredina, srž, može se posmatrati potpuno izdvojeno. Ovome nije poklonjena pažnja, jer je Mažuranićev napor odmeravan uvek u strogom okviru Gundulićeve osnovne ideje.

Nije ostalo nezapaženo, ali je još uvek nedovoljno zapaženo prisustvo izvesnih lirskih fragmenata u dopuni, koji nemaju nikakve neposredne veze sa fabulom, već deluju kao posebne pesme. Tako je dr Slavko Ježić u svojoj *Ilirskoj antologiji* (Zagreb 1934) štampao izdvojeno strofe o slovenstvu, a za njim i Barac u svojoj monografiji, naglasivši da je to najbolja, potpuno zasebna Mažuranićeva lirska pesma. U prilog ovoj tezi navešćemo da su pomenuti stihovi u rukopisu zbilja na neki način izdvojeni kao posebna pesma, iznad koje je, sa strane, sam autor po drugi put ispisao početni stih »O slovinska zemljo liepa«, kao naslov. Već na prvi pogled vidi se da osnovna inspiracija ove tvorevine nije ponikla u Gundulićevo, već u Mažuranićevo vreme: to je aktuelna ideja ilirskog (: jugoslovenskog) jedinstva. Da proniknemo u njenu bit, da pronađemo neposredan impuls, pomaže nam sam pesnik: pišući o Milošu Obiliću u navedenom tumaču *(Riečniku),* napustio je u jednom trenutku neutralni enciklopedijski ton i ovako, kao da otkida od srca, prokomentarisao njegov podvig:

Žrtva nesloge i rodjačke mrzosti medju slovinskimi narodi.

Ta je misao pretočena u stihove:

O slovinska zemljo lijepa,
što sagriješi nebu gori
da te taki udes cijepa
i jadom te vječnijem mori.
— — —
I ropstvo će tvoje iz tmina
na gospodski dan iziti
kad pakljenijeh dno dubina
bratinska se mrzos hiti.

(XV, 461-464, 489-492)

Osim narodne pesme, morala je u pesnikovoj svesti biti još veoma sveža predstava novosadskog teatra *Miloš Obilić, ili Padnuće srpskog carstva,* tragedija u tri čina od J. S. Popovića, prikazana u Zagrebu 25. juna 1840.[335]

[335] Ilirske narodne novine, III/1840, br. 48, str. 192

Videli smo već da je Mažuranić, dok je stvarao onaj tragičan kraj ljubavne istorije, imao na umu Šekspira (XIV, 945–948) i, u jednom trenutku, Mickjeviča (XIV, 845–848). Za sliku sužnja

Na prstijeh, poput rala,
ostrljat se nokat koči

(XIV, 755–756)

sigurno je imao na umu onaj homerovski opis tamnovanja Marka Kraljevića:

Nokti su mu – orati bi mogo.

Moglo bi se tako još mnogo istraživati. Zar Mažuranićeva priča o Korevskom, na primer, ne podseća neodoljivo na staru legendu o Vladimiru i Kosari, koja se nalazi u hronici popa Dukljanina iz XII veka? I ovako je, međutim, izvesno da je u dopunu *Osmana* pesnik uneo sebe, svoje vreme, svoju lektiru i svoje misli. Ako se odstrani opšta fabula, na koju otpada relativno mali broj stihova, ostaje se oči u oči sa jednom čudesnom tvorevinom, strogo mažuranićevski individualisanom (»da mi je dopušteno o tom kao *svojem* govoriti, ako mi se uzbude htjeti«, pisao je pesnik prihvatajući se posla, ne mireći se unapred sa dodeljenom mu ulogom restauratora u Gundulićevoj seni). Tako je dopuna *Osmana* u stvari zasebna zbirka, satkana od samih lirskih pesama, većih partija i minijatura, onakvih kakvih nam je malo ostalo od Mažuranića. Svejedno da li je to, na primer, uvodna pesma XIV pevanja o kosmosu (stihovi 1–36), ili o astrologu (85–160), u kojoj je pesnik, pasionirani proučavalac zvezda, dao samoga sebe, ili uvodna pesma XV pevanja, koja je čisto dijalektička, heraklitovska, nezavisno razvijena misao:

Promjena je lijek na svijeti
jadnoj duši svijeh najbolji;
žudi, spješno da mu leti
vrijeme, tko je u nevolji.

Koga od dnevi brige muče,
tomu noćca pokoj nosi:
a pak noćne koga skuče
skrbi, od dana lijeka prosi.

Što se u dnevi mučno vidi.
lakše u noći duh naš scijeni,
a najvećma čezne i blidi
pečal noćna s noćnom sjeni.

(XV, 1–12)

Svaka od ovih pesama mogla bi se zasebno štampati, bilo koja. Ako im se adaptira odgovarajući naslov (prema tekstu), može se sastaviti čitava mala antologija:

XIV: *Nebesa* (1–36), *Astrolog* (85–160), *Car* (289–300), *Carigradu* (329–344), *Ljubomornost* (441–480), *Srda pakljena* (481–500), *Robinjica* (505–524), *Prva ljubav* (525–537), *Žudnja* (545–560), *Sumnja* (645–660), *Zatravljenoj* (665–675), *Nevjerniku* (685–700), *Patnja* (701–708), *Sužanj* (721–760), *Razgovor ljuveni* (817–836), *Mila, draga dušo moja* (861–892), i uz to minijature u st. 37–40, 57–60, 201–204, 261–264, 305–308, 565–568, 841–844, 913–916, 933–936, 941–944.

XV: *Promjena* (1–12), *Vjera* (65–72), *Sloboda* (93–100), *Život* (253–260), *O slovinska zemljo lijepa* (461–492), *Riječ je stara...* (509–516), i minijature u st. 41–44, 113–116, 137–140, 245–248, 289–292, 305–308, 373–376, 601–604, 613–616, 701–704.

Dovoljno je obratiti pažnju na brojčani poredak stihova, pa opaziti da strofe u stvari izviru jedna iz druge, nanizane u lanac. Fabula u ovom slučaju predstavlja samo sponu.

Sa druge strane, može se govoriti o uspelom i harmoničnom uklapanju dopune u postojeću celinu, ali to je već poseban aspekat, koji je uostalom dosad najčešće i bio eksploatisan. Nas u ovom trenutku sasvim jasno i određeno zanima samo jedno: koliko je u ovom poslu Mažuranić uistinu Mažuranić, a koliko Gundulićev trabant.

Zaključak je nedvosmislen:

Sama po sebi, izolovano i neutralno posmatrana, XIV i XV pevanje doživljuju se kao izuzetan, samostalan i u svakom pogledu originalan umetnički domet.

SMRT SMAIL-AGE ČENGIĆA

(Koncepcija – Nastanak dela – Prema istoriji i narodnoj tradiciji – Izvori – Motivi i likovi – Umetnički oblik, jezik, stih)

U tradiciji jugoslovenskih naroda mala nepokorna Crna Gora predstavljena je kao simbol borbe za slobodu. Sa naročitim simpatijama govorilo se o njoj u XIX veku, kada je, usamljena i prepuštena sebi samoj, junački odolevala nadmoćnoj turskoj sili. O krševitoj Crnoj Gori i mužević Crnogorcima mnogo je znala i suvremena Evropa, preko štampe i mnogobrojnih izveštaja raznih putopisaca, koji su pisali na ruskom, francuskom, engleskom i nemačkom jeziku, pa nije ni čudo da se o njoj govorilo sa ponosom i među našim ilircima, koji su, i sami potlačeni, redovno pratili svaku borbu koja je vodila oslobođenju i ujedinjenju. U ilirskoj štampi pisalo se o Crnoj Gori iz godine u godinu. Novinske vijesti pratila je junačka pesma. Stvarana je legenda.

Mažuranić, pravi sin svoga doba, pratio je zbivanja na bliskom slovenskom jugu budno i sa oduševljenjem. On, koji u svojim pesmama nije uzdisao za dragom, već nad udesom domovine, nije mogao da ostane ravnodušan ni prema jednom činu velike drame, koji bi značio predznak daleke konačne pobede. Sasvim je razumljivo da je na njega, kao i na ostale savremenike, morala učiniti snažan utisak vest koja se s jeseni

1840. pronela po čitavoj otomanskoj imperiji i susednim zemljama: da je poginuo od osvetničke ruke znameniti paša hercegovački, proslavljeni junak turski Ismail-aga Čengić.

Ovaj događaj nosio je pesnik dugo u sebi, pre no što se latio pera. Nije on odmah reagovao, kako bi se očekivalo, pa je i razlika između njegove tvorevine i autentičnih zbivanja više nego očigledna. Delimično, razlog je tome nedovoljno poznavanje lokalnih suvremenih prilika, delimično neobaveštenost, ali, glavni je razlog sasvim druge, nepolitičke i neistorijske prirode: Ivan Mažuranić bio je pesnik. Aktuelnost, večita savremenost Ilijade, Mahabharate, Kalevale, Beovulfa, Nibelunške pesme ili speva o Polku Igorevu ne stoji ni u kakvoj zavisnosti od njihove arhaičnosti. Velika dela traju da pretraju svoje doba. Istiniti događaj, koji je Mažuraniću svojevremeno poslužio kao podloga za odgovarajuću umetničku reprodukciju, u njenom završnom obliku ostao je samo kao impuls koji je poslužio podstrekački za njeno stvaranje. Uzalud bismo u takvoj tvorevini tražili autentičnost u nekom širem značenju, jer mašta umetnika, još pre no što je stvorila mit, poznavala je slobodu uobličavanja. Možda ne bi bilo preterano reći da je ideja za jedno takvo delo, njegova atmosfera, morala postojati mnogo pre neposrednog izbijanja impulsa (događaja), a korene tome treba tražiti u suvremenosti pesnikovih dana: opštim romantičarskim koncepcijama i konkretnoj ideologiji ilirizma. Sa umetničke tačke gledišta, na taj način, stvarno je identično samo ime glavnog junaka.

Po onome što Mažuranićevo delo jeste, ono je uvek sveže i blisko našoj i svakoj ljudskoj savremenosti. Čitavo jedno stoleće zagreva ono srca, govori svojim izuzetnim jezikom o etici i idealnom, priziva i pleni. Nikome danas ne pada na um da u njemu traži istoričnost, da proverava pedantski tačnost podataka, jer ono je dobro i potrebno upravo takvo kakvo je i ne može se primati drugačije. Upravo, ono se ne može primati, njemu se mora predavati. Detaljne analize mogu biti od značaja samo za književnu istoriju.

Boj na Mljetičku 5. oktobra 1840. danas je mnogo poznatiji u pojedinostima no što je bio u Mažuranićevo vreme. Na prvi pogled ovo može izgledati čudno, s obzirom na vremensku daljinu, ali je razumljivo ako se zna da je sva literatura o tom događaju nastala mnogo kasnije, uglavnom poslednjih godina prošlog veka.[336] Mažuranić je dakle raspolagao

[336] Literatura o ovom događaju najvećim delom u stvari je istorijska građa za ličnost Smail-age Čengića. Na ovom mestu donosimo spisak važnijih radova koji čine tu građu.

Anonim: *Bosna i Hercegovina.* Ilirske narodne novine br. 92 od 17. studenoga 1840. To je prvi izveštaj o pogibiji Smail-aginoj. Nadalje o istom u br. 94, 95, 97–98- 100. (Isp. takođe Српски народни листъ t. g., br. 87, i dalje.)

– Karadžić, Vuk: *Smrt Smail-age Čengića. Istiniti događaj.* Srpske narodne pjesme IV, Beč 1862 (ćir.).

– В. М. Г. Медаковић: *П. П. Његош, послѣдњи владајући владика црногорски.* У Новом Саду, 1882.

samo živom usmenom tradicijom i izvesnim brojem novinskih izveštaja, krajnje neobjektivnih. Da bismo shvatili odnos speva prema istorijskoj građi, zadržaćemo se na momentu njegove neposredne inspiracije.

Sredinom XVI veka došao je u Bosnu sultanov namesnik Kara-Osman beg. Poreklom iz Male Azije, starinom iz Armenije, sa izvora Eufrata i Tigra, on je za sobom ostavio brojno potomstvo koje se razgranalo po čitavom Hercegovačkom zagorju. S vremenom, ono se počelo osećati kao domaće plemstvo, označeno imenom Čangri, nazivom nekadašnje postojbine; otuda Čengići (prvobitno verovatno Čangrići). Od njih je ostao junački spomen sve do novijih vremena, kada se pročuo najslavniji između njih, gazi Ismail-aga, carski kapidži-baša, muselim gatački, pivski i drobnjački, beg i potonji paša. Iz grane Čengića sa Gackog polja, rodio se on oko 1780. godine, verovatno u Lipniku, gde je bila kula njegove porodice. Vaspitan je u ratničkom i gospodarskom duhu, ali nije bio tiranin; naprotiv, sa rajom je postupao pravično. Kad je 1830. kupio od begova Selmanovića pobunjene Drobnjake, obdario je glavare i lepim

– Dragović, Marko: *Materijali za istoriju Crne Gore.* Glasnik Srpskog učenog društva 63, Beograd 1885 (ćir.).

– Isti: *Borba Crnogoraca s Turcima oko prevlasti nad Grahovom.* Starine, Zagreb 1888, knj. 20, str. 243–273.

– Dučić, Ničifor: *Književni radovi* (II–III), Beograd 1892 (ćir.).

– Tomanović, Lazar: *Petar II Petrović Njegoš.* Cetinje, 1896 (ćir.).

– Bašagić, Safvet: *Najstariji ferman begova Čengića.* Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo 1897, vol. IX.

– Isti: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463–1850).* Sarajevo 1900.

– Stojanović, Ljubomir: *Srpski zapisi i natpisi.* Knj. II: *Zapisi u Moračkom manastiru.* (Zapisi br. 4094, 4121, 4130). Beograd, 1903 (ćir.).

– Šišić, pl. Ferdo: *Pogibija Smail-age Čengića 6 oktobra 1840.* Hrvatsko kolo, IV/1908, str. 164–181 (dopunjen članak iz Nade, IV/1898).

– Tomić, Milutin: *Biografije glavnijih saučasnika u pogibiji Smail-age Čengića.* Godišnjica Nikole Čupića, XXX/1911, br. 62. str. 103–147 (ćir.).

– Popović Lazo: *Pogibija Smail-age Čengića,* Cetinje, 1912 (ćir.).

– Makanec, Alfred: *Historijska pozadina Mažuranićeva epa.* Obzor, LXV/1924, br. 179, str. 4–6.

– Tomić, Svetozar: *Smail-aga Čengić, muselin gatački, pivski i drobnjački i njegova pogibija 5. oktobra 1840.* Godišnjica Nikole Čupića, XXXVI/1927, br. 68, str. 222–272.

– Vuksan, Dušan: *Prepiska Vladike Rada i Smail-age Čengića.* Književni sever, III/1927, sv. 6, str. 255–258.

– Knezović, dr fra Oton: *Ali-paša Rizvanbegović Stočević, hercegovački vezir 1832–1851.* Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, XL/1928, br. 2, str. 11–53 (separat).

– Šaulić, Novica: *Smrt Smailage Čengića* i *Smailaga udara na Grahovo.* Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, god. 1936, knj. XI, str. 107–117.

– Gujić, Kasim: *Narod, savremenici i narodne pjesme govore o Smail-agi kao o junaku i valjanom čovjeku. Uz stogodišnjicu Mažuranićeva epa Smrt Smail-age Čengića.* Novosti, Zagreb, XXXIV/1940, br. 243, str. 15.

– Durković-Jakšić, Ljubomir: *Srbijanska štampa o Njegošu i Crnoj Gori (1833–1851).* SAN, Beograd 1951.

– Ćurić, Hajrudin: *Crnogorsko-hercegovački odnosi u doba Petra II Petrovića Njegoša.* Istoriski zapisi, Cetinje, IV/1951, knj. VII, str. 334–352.

– Šaulić, Anica: *Novica Cerović.* Nolit, Beograd 1958.

– Kreševljaković, Hamdija: *O Čengićima.* Sarajevo 1959.

umirio narod. Na njegov kadiluk nije se smelo posegnuti. Bio je otvoren, čovekoljubiv i pravedan, uz to veliki junak. Savremenici ga ovako opisuju:

Pogledati Smail-agu dosta ti je bilo, pa si odmah znao da gledaš junačinu i plemenita čovjeka. Bio je srednjeg rasta, krut, smeđ, a velikih i zelenih očiju, koje su ti pogledom svojim odavale svu njegovu dušu. Nada sve resila ga je mirnoća i trijeznost, a rijetko kad bi planuo gnjevom. U svome porodičnom životu bio je baš uzoran. Imao je jednu ženu, s kojom je izrodio tri sina: Rustan-bega, Muhamed-bega i Dedagu... Živio je vazda skromno i umjereno, baveći se svojim sinovima, koji su mu bili veoma čestiti i valjani ljudi, osim siledžije Rustan-bega.[337]

Ismail-aga Čengić istakao se već u prvim bojevima XIX veka. Sudelovao je u srpskom ustanku, u rusko-turskom ratu, u pohodima protiv Crnogoraca 1812, 1834, 1836, 1838. Zajedno sa Ali-pašom Rizvanbegovićem potukao je 1832. ustanike »zmaja od Bosne«, Husein-kapetana Gradaščevića, a za bitku na Grahovu 1836. dobio je pašaluk. Svojim junaštvom pročuo se čitavom Otomanskom carevinom; narodna pesma opevala ga je još za života, što je bila najveća čast koju je junak mogao da poželi.[338] Poslednji okršaj u kome je učestvovao bio je boj na Mljetičku 5. oktobra 1840.

Od svih nabrojanih sukoba bez sumnje je najznačajniji onaj na Grahovu 1836. Tu je Ismail-aga lično pogubio rođenog brata vladike Njegoša i još sedam momaka iz iste kuće. U neku ruku, bila je to istorijska ekspozicija događaja koji su usledili. Pogođen smrću svojih najbližih i teškim porazom, vladika je organizovao odmazdu. U zaveri je bilo čitavo pleme, na čelu sa svojim glavarima. Jedan od njih, obor-knez Đoko Malović, imao je pismom da namami agu, jer pothvat bi imao malo nade na uspeh da je bio uperen na Lipnik, kulu Čengića u Gackom polju. Znajući gde mu je gospodar osetljiv, Malović, inače poverenik turski, napiše da su se Drobnjaci osilili, te da se govorka kako se više ne sme dolaziti među njih po harač. Zaista, aga na to sakupi dosta uglednih Turaka sa vojskom i krene na Drobnjake. Kad dođu na Mljetičak kod Šavnika utabore se, a kao taoce uzmu viđenije domoroce, koji su upravo bili u zaveri: oni neopaženo poputaju konjima noge i ujutro zajedno sa ostalima udare na logor. U međuvremenu stignu i Moračani, đurašno crnogorsko pleme, te i oni napadnu. U pometnji aga se dokopa konja, ali ga jedno zrno pogodi u potiljak, te padne. Odseku mu glavu po običaju i odnesu na Cetinje.

Epilog ovog događaja bio je tragičan. Silna vojska pod Ali-pašom g a đ a j, bez sumnje umnogome je preinačen. Međutim, sve ukazuje ski, sastane se sa trebinjsko-plevaljsko-nevesinjskom vojskom i pregazi Drobnjake. Popale sve, a glavama crnogorskim okite Čengićev grob.

[337] Šišić, op. cit., str. 168.

[338] Narodne pesme o Čengiću i njegovim podvizima brojne su skoro isto koliko i one o njegovoj smrti. Isporedi: Kosta Herman, *Narodne pjesme muhamedovaca*, Sarajevo 1888/1889. Takođe i M. Tomić u Godišnjici Nikole Čupića 1911 (br. 62, str. 118), i K. Gujić u Novostima 1940, br. 243, str. 15.

Šta je od svega ostalo kod Mažuranića?

Pogledajmo tablicu istorijskih odstupanja u spevu. O s n o v n i d o g a đ a j, bez sumnje, u mnogome je preinačen. Međutim, sve ukazuje na to da je ovo učinjeno svesno, nikada izvan okvira zahteva oblikovanja intimnog, onoga što u sebi skriva osnovna zamisao. Otuda slobodno uobličavanje ovde redovno dolazi s razlogom (motivisanje čina višom od lične, pravednom kolektivnom osvetom). Umetnički postupak u svome završnom obliku dobija na taj način dvostruki značaj: literarni i stvarni, praktični.

1. Agovanje. U stvarnosti nema reči o robovanju Brđana u vezi sa ovim događajem, niti o njihovom mučenju. Durak se i ne spominje.

2. Mirko nije bio četovođa, niti je ubio Smail-agu.

3. Novica, vojvoda crnogorski, jedan od glavnih učesnika u istorijskom sukobu, niti je bio poturica, niti Turčin: njegov otac bio je pop Milutin Cerović (u spevu Durak!), koga je ubio Mehmed-paša Selmanović, ne Smail-aga.

4. »Harač« kao takav u datim okolnostima ne postoji.

5. Povod celom događaju.

Možda bi ovde trebalo ubrojati i izvesne topografske omaške. Na postojanje netačnosti u prikazivanju crnogorskog terena ukazano je odavno,[339] ali tom pitanju nije poklonjena potrebna pažnja. Čini nam se da ova odstupanja od stvarnosti, kao i prethodna, potpadaju pod isti imenitelj:

1. Čengići nikad nisu živeli u Stocu (Mažuranić: »U sred Stolca, kule svoje«). Bio je to posed sa impozantnim kulama čiji se ostaci i danas vide (impresija pripovedanja brata Matije?), tvrđava u Hercegovini između Mostara i Trebinja. Pripadao je Ali-paši Rizvanbegoviću, koji je po njemu dobio nadimak Stočević. Dobra porodice Čengić nalazila su se u Gackom, Lipniku, Zagorju. Stolac je daleko od Gackog 12 časova na zapad.

2. Mljetičak, gde se uistinu odigrala drama, prenesen je sa celim događajem u Gacko. Mažuranić zna da je Gacko posed Čengića, ali ne zna da su to i Drobnjaci, koji su od novijeg vremena pripali njima: kupljeni su 1830. od begova Selmanovića. Osim toga Mažuranić ne vidi logičnu vezu između agine pogibije u dalekim Drobnjacima (10 časova na istok od Gackog) i svoje koncepcije Harača, koji se kupi na silnički način od potčinjene raje, na sopstvenom dobru.

3. Tušina, rodno selo Novičino, premešteno je u Moraču; međutim, njih deli planina Javorje. Ali Novica jeste iz Tušine! Ima svoje dvore tamo, kako se vidi iz Dučićeva pisma u *Srpskim ilustrovanim novinama* 1881 (str. 124).

[339] Dučić, Ničifor: *Crtica o Mažuranićevom spjevu »Smrt Smail-age Čengića«*. Srpske ilustrovane novine, I/1881, br. 8, str. 124–125 (ćir.).

Kako ćemo videti, pesnik je bio dobro obavešten o lokalitetima sa terena na kome se radnja odigrava, ali je hotimice menjao, uopštavao, izostavljao. Gdegde, bez sumnje, on je i grešio, naročito onde gde mu je nešto bilo nejasno, ili, jednostavno, nevažno (redosled Cuce–Bjelice–Čeklići, i sl.). Za takva mesta ima opravdanja kao i za ona iz gornje tablice. Pesnik smatra da fotografisanje nije njegov zadatak, te s v e s n o ne poklanja dovoljno pažnje detaljima, uvek vođen jednom višom koncepcijom. Sem toga, on nije ni morao znati sve, nije ni mogao znati sve što mi danas o tome znamo, kao što to nisu u potpunosti znali ni njegovi izvori (dnevna štampa, narodna pesma, ili usmeno pripovedanje). Slučaj sa Gackom to najbolje pokazuje. Po pravilu, epski pesnik peva o znatnijim mestima, a Gacko to jeste.

Franjo Marković, estetičar i književni kritičar postmažuranićevske epohe, pokazao je na primeru ovoga dela koliki je značaj slobode umetničkog uopštavanja:

Da li je umjetnik pjesnik *Smrti Smail-age Čengića* poznao samo istiniti događaj, ili mu kako došla ruku i koja narodna pjesma o njem, svejedno, on je mnogo promijenio značaje a posve motive čina, oplemenio i uzvisio ih, himbu, hvastavost, izdaju izbacio, izveo čin veličajan i pun ethičkoga pathosa, te je tako od događaja, koji u tadanjih jadnih okolnostih postavši, pridrža i u fotografiji narodne pjesme obraz svoj nalijep premda prirodan, izklesao idealan a ipak ujedno naravit lik.[340]

Tipičan primer uopštavanja pruža čitav izmišljeni sadržaj prvog pevanja. Pobeda Ismail-agina na Grahovu, takva kakva je, nesumnjivo se nije mogla uzeti kao ekspozicija radnje. Da bi apoteoza osvete bila jača, morao se dramski sukob motivisati kao završni čin vekovne turske okupacije. Kad bi se ovde pisac oslonio na istorijske činjenice, čitav zaplet izgubio bi svoju vrednost, jer bi se sveo na ličnu, a ne opštenarodnu osvetu. Čengić je potukao Petroviće u muškom, otvorenom boju na Grahovu, a domamljen je i na prevaru ubijen iz zasede, iza sna, bez oružja, u gaćama i košulji, metkom u potiljak. Mažuranić je dobro osetio da osveta treba da bude motivisana turskom nepravdom, nečoveštvom, i nimalo junačnim ubistvom zarobljenika u Agovanju. To je upravo onaj razlog koji ga je naveo da Novicu i njegovog oca popa Milutina pretvori u Turke, prenevši na Smail-agu umorstvo koje je nad starcem doista izvršio Mehmed-paša Selmanović.

Istorijski centralne ličnosti – vladiku Rada, najviše zainteresovanog u ovoj stvari, zatim Đoka Malovića i Šuja Karadžića Mažuranić nije ni spomenuo. Od trenutka kad se desetina Njegoša-Petrovića nije vratila iz boja na Grahovu, a vladika organizovao drobnjačku zaveru, čitav sukob dobija vid krvne osvete, pa se tako i završava: donošenjem Čengićeve glave na Cetinje. Dok narodni pevač strogo reprodukuje sve to, Mažuranićeva je zamisao mnogo šira. Njegov je cilj – umetnički uopštiti

[340] Marković, Franjo: Predgovor VI izdanju speva (u Zagrebu 1876), str. VII. Prerađen i dopunjen članak iz Vienca VII/1875, br. 50–52.

momenat ustanka, prikazati pad tiranije uopšte. Radnja speva vođena je prema tome idejom nacionalnog oslobođenja, što se ne može identifikovati sa ličnom odmazdom.

Isto stoji sa prenebregavanjem uloge kneza Đoka Malovića. Narodna pesma gradi čitav sukob na pismu kojim je Đoko namamio agu u Drobnjake. Doista, u stvarnosti je pojava ovoga čoveka veoma složena i ne bez privlačnosti za umetničku realizaciju, možda više no što je to slučaj sa ijednom od sporednih ličnosti. Nemio došljak, u Drobnjacima je kao glavar važio za tursku udvoricu; u suštini veliki patriota, kod age je uživao puno poverenje. Nije dakle čudo što je upravo on mogao da igra jednu izuzetnu ulogu, onu koju je narodna pesma prihvatila za svoju osnovicu. Ali prihvatiti koncepciju narodne pesme, odnosno stvarnosti, značilo bi usvojiti i koncepciju krvne osvete, što je Mažuranić na svaki način hteo da izbegne, kao i u slučaju vladike, kao i u svakom slučaju koji se kosi sa osnovnom idejom speva.

Momenat agine pogibije obično se vezuje uz kneza Mirka Aleksića-Damjanovića, koji je doneo Čengićevu glavu vladici na Cetinje. U spevu, to je tek predzadnja ličnost po redu, onaj četobaša koji je jedva nagovešten (»šapćuć bi ga Mirkom zvali«). I u odsudnom času njegovo je prisustvo više nagoveštaj nego tvrdnja, više ukazivanje nego izričnost (»noć je mračna; ne znaš tko ga svali, al tu blizu Mirko puške pali«). Ali dok je kod Mažuranića to rezultat smišljenog plana, bez obzira na činjenicu da se taj plan – klasična ideja smrti od nepoznate ruke – najbolje poklopio sa stvarnošću, narodni pevač dosledno angažuje tu jednu određenu ličnost. Kolebanje je primetno samo u jednoj varijanti Vukove zbirke.

Što se tiče Šuja Karadžića, vojvode, čija uloga nije mala ali nije ni izuzetna, ne može se reći da se izdvojio nečim što bi zaslužilo pažnju. Uostalom, i njegove pobude mogu biti lične, i njegovog su oca Turci pogubili, a takav jedan lik već je ostvaren u delu.

Sa umetničke tačke gledišta, intimna prerada određenog činjeničnog materijala dopustiva je i opravdana. U ovom slučaju ona je i nužna. No sve to biće daleko jasnije ako se bliže prouče neposredni izvori za postanak speva; njih nema mnogo, ali za razumevanje stvaralačkog postupka Mažuranićevog prava su dragocenost.

Jedan navodi autor sam:

Godine 1843. ili 1844. dospio je u Karlovac jedan Crnogorac, koji je bio na putu iz Biograda. Tražio siromah zaslužbe. Sustavio se i u Karlovcu. On je kazivao da je bio u boju na Grahovu i pripovijedao veoma plastično sve zgode i smrt Čengić-age.[341]

Iz ove lakonske beleške ne vidi se međutim kakav je utisak učinilo pripovedanje ovog Crnogorca. Iz svedočanstva pesnikovog prijatelja Tkalca saznajemo mnogo više: ovo pripovedanje i kazivanje bilo je važan faktor

[341] Smičiklas, op. cit., str. 125.

u činu nastanka speva, zapravo najraniji i najneposredniji stvaralački impuls:[342]

Pjesni bila su dva povoda sasvim različita. Prvi bio je dolaz jednoga Crnogorca u Karlovac na povratku u Crnu Goru. Ne sjećam mu se imena, no još mi je pred očima, kako je jedne večeri u našoj staroj čitaonici pričao o zulumu i smrti Čengića, i koliko nam je srce ganuo svojim živim govorom i opisom borbe, u kojoj je i on prisustvovao. Sjećam se da smo mi slušaoci: Tvoj otac, Nikola Vranjicani, Mišo Musulin, Andrija i Joso Kunić, ja, Prica i dr Kapper medju sobom sabrali nešto novaca za putni trošak Crnogorcu. Naravno je, da je pričanje ovog čovjeka duboko dirnulo blagu i umjetničku ćud Tvog oca; tako u čitaonici kao i u vašoj kući dugo i često se razgovaralo o ovom Crnogorcu i mukama jadne raje pod Turcima i ludoj politici evropskoj.

Ne znam, kada je Tvome ocu došla misao da piše Čengića... Možebiti da je odmah poslije prolaska onog Crnogorca naumio pjesmu spjevati, no tek kad je Tvoj ujak Demeter Mitra moljakao Ivana da mu za njegov almanah »Iskru« što napiše, a Tvoja majka, Roza, Prica i ja mu dosadjivasmo da zadovolji Mitri, vidjesmo da je zaista počeo pisati, no vrlo sporo. Mitra ga bombarduje pismima, no moj Ivan-paša, kako sam ga ja u šali nazivao, voli na večer razgovarati s majkom, Rozom, Pricom i sa mnom, i pušiti pet-šest cigara jednu za drugom. Mitra muči ga svaki dan svojim pismima, majka Tvoja ljubezno ga nagovara, no Ivan-paša puši i, čini se, ne mari. Kad eto, jedne večeri Tvoj otac dodje u salon s nekoliko tabaka artije u ruci, pa nam kaže: »Evo, što sam napisao«, i poče nam čitati prvu pjesmu »Agovanje«. Pomisli našu radost! Majka, Roza i ja grlimo ga i ljubimo, a on, vidjevši utisak što ga učini pjesma na nas, čini se zadovoljan. Ja, kao diabolus rotae, primjetim da se ne može kazati: »Sluge zove Čengić-aga«, jerbo, kao što se u engleskom ne može konstruirati »Sir Scott« nego »Sir Walter Scott«, tako i u naših Turaka treba konstruirati »aga« s imenom, a ne s prezimenom. Ivan mi odgovori da ne zna drugoga imena Čengiću.

Sjutradan majka pošalje ovu prvu pjesmu Mitri u Zagreb, odakle mu dodje velika hvala i nova molba, da nastavi rad što brže, da se uzmogne pečatati »Iskra«. I zaista, Ivan revno nastavio svoj rad. Za nekoliko dana reče mi u čitaonici da mu dodjem navečer, da mi čita nastavak. I tako bijaše do konca divnog eposa, kome se, osim lorda Bajrona, ništa u evropskoj literaturi ne može prispodobiti. Gdjekada ja ili Prica prigovorismo gdješto, jer kao ja tako i Prica bismo bili volili da se služi gramatikalnim formama narodnih pjesama, negoli dubrovačkim. No nismo mogli nagovoriti ga; jedva da je privolio izmijeniti gdjekoju riječ, ali nikad konstrukciju. Mitra si nije dao mira dok nije svu pjesmu u rukama imao.

Kad izadje »Iskra« (dakle 1846), poslao sam je staromu mome prijatelju Vuku Karadžiću u Beč. Starac ju je pozdravio s oduševljenjem i pisao mi, da nitko na svijetu ne bi bio kadar ljepšega što napisati.

Bio je to, znači, najraniji povod: već 1845 (ovo se događa, prema gornjim navodima, 1843–1844–1845) Mažuranić stvara spev. Najraniji izvor, međutim, pada u doba samog istorijskog događaja (1840), i njega svakako treba tražiti u suvremenoj štampi. Boj na Mljetičku odigrao se 5. oktobra, a već 7. novembra, dakle mesec dana kasnije, nalazimo ga

[342] Imbro Tkalac: *De visu et auditu*. Izvadak iz pisma Vladimiru Mažuraniću, dat. u Rimu 29. aprila 1893. Vienac, XXV/1893, br. 19, str. 304.

registrovanog u vodećim srpskim i hrvatskim, pa i nekim evropskim listovima, u *Augsburger Allgemeine Zeitung*, na primer. Poneki dnevnici, kao Gajeve *Narodne novine*, donose opširne izveštaje u više nastavaka.[343] Karakteristično je za sve ove napise preuveličavanje značaja osnovnog događaja. Evoluciono, bio je to rezultat izopačavanja fakta i njegovog posmatranja u okviru opšte moralne satisfakcije, kolektivne pobede jednog tabora, a tako je upravo i u osnovici Mažuranićeve ideje.

Najraniji izveštaj doneo je *Srbski narodni list* u br. 87 od 7 (19) oktobra 1840, a po njemu *Ilirske narodne novine* u dopisu od 17. studenog iste godine, pod naslovom *Bosna i Hercegovina*. To nije izveštaj u pravom smislu reči, već slobodno oblikovana reportaža, zasnovana na faktima ne uvek verodostojnim. Kao neposredni i jedini sigurni štampani izvor Mažuranićev ona je neobično važna; zato priopštavamo njezin tekst kako sledi:

U Hercegovini sad je velika smutnja. Ismail-aga Čengić, onaj slavni i proglašeni junak turski, zapovědnik okružja Gadskog, poginuo je 30. rujna (12. listopada). On je od njekoliko godinah, za nereći uvěk, veliki ugnjetatelj raje bio, i arač je više putah bez teskera (pismenoga dopuštenja) kupio. Tako i ove godine prošastog měseca podigne se sa 300 pratiocah, koje Turakah, koje i kèrštjanah, da po svom okružju arače pokupi, i dodje u jedan preděl koji se Drobnjaci zove. Tu je više danah sědio i svoje čete po selih razaslao, jedno da arače kupe, a drugo i za svoju sigurnost, da stražu tamo ovamo čuvaju, da nebi otkud iznenada kakova vojska na njegov šator udarila, jerbo su tuda blizu Moračani, ponajviše uskoci, neprijatelji turski, ni od koga nezavisni, i Cèrnogorci. S njim su pod šatorom gospoda samo i poglavice turske, brojem oko 25, osim njihovih momakah i sluguh sědile, i već je sve arače bio pokupio, samo još jedno selo 70 cesarskih talirah nije mu donelo, kad mu jedan pop, isti agin kmet i prijatelj, 29. rujna (11. listopada) u nedělju dodje i kaže: »Běži, aga, eto na te vojske.« Silni Turčin ispréči se na popa i, umèsto da ga obdari, povali ga i odvali mu 25 po tabanih, govoreći mu: »Vi s otim hoćete mene da zastrašite, da ja u vaša sela ne dolazim i da vam arače ne kupimo, ali zaista nećete me prepasti; tako si mi isto lane i preklane govorio, pak si uvěk slagao.« – Sutradan izbijeni pop pošalje svoju ženu agi da mu javi, neka se zaranije ukloni, jer će bàrzo vojska doći, nu i nju ne posluša. Tu istu noć Moračani, Cèrnogorci, uskoci, brojem 300–400 puškarah, još se upravo nezna ko im je vodja bio, najvećim tàrkom cělu noć putujući da Turke iznenada napadnu, pred zoru stignu pred šatore, bez da su se oglasili, i najprč – vidi njihove věštine! – turske konje noževi isprobadaju i žile im po noguh izpresěcaju, da Turci nebi na konjih utekli; potom opale iz pušaka na Turke, koji su se po većoj strani izprobudjivali i kafu počeli piti, potom juriše s goli noževi i sve ih tu pomlate i glave im poodsěcaju. Jedan samo buljuk-baša iz Nikšića imao je tu sreću te je u pomàrčini pobĕgao i ovu novinu razglasio. Tu je poginuo Ismail-aga, kadija, i sva gotovo gospoda gadska. Oni drugi Turci i pratioci agini, koji su po selih razděljeni bili, kad su glas od pušakah čuli, razbĕgnu se kud koji. Glave su im odnesene, kao što se govori, u Cèrnu Goru. Nezna se upravo zašto je ova četa na Turke udarila. Jedni govore zbog velikog jada, jer je isti Ismail-aga sirotinju raju već sa svim u càrno zavio i pepeo im na ognjištu zapretao, gdi je god ko što imao, to je on poplěnio. Tako je i ovoga lěta, kad je žetva bila,

[343] Br. 92, 94–95, 97–98, 100 (od 17. XI do 15. XII 1840).

poslao 80 ženah, svojih kmeticah, i po Drobnjacih sve žito tudje požeo i sebi kući doveo. – Drugi vele, da je osveta càrnogorska, i ovo će najprč biti, jer su Cèrnogorci predje dvě godine sve po izbor na Grahovu od Turakah izginuli, i Ismail-aga sam svojom rukom zaklao rodjenog vladičinog brata i glavu mu odsèkao. Nu ako je u ovoj četi Cèrnogoracah i bilo, zaista s Vladičinim znanjem nisu odišli, jer su iznenada za jednu noć čak iz Morače do Drobnjaka dopljeskali. – A može biti da su i zato na Turke udarili, da im ono arača preotmu. Kako mu drago bilo, ele Ismail-agi nesamo da su glavu odsèkli, nego su mu i sàrce izvadili iz ljubopitstva, jer praznovèrni narod, znajući za njegovo veliko junačtvo, mislio je da on dva sàrca ima.

Uloga ovoga napisa otkriva se u spevu na prvi mah. Tendencija za prikrivanjem uloge vladike Njegoša u potpunosti je očuvana kod Mažuranića, a takođe i motivisanje ubistva nasilnim kupljenjem harača. Čitava prototipska mesta lako se mogu uočiti i izdvojiti:

... Ismail-aga Čengić, onaj slavni i proglašeni junak turski... veliki ugnjetatelj raje...

... Podigne se da po svom okružju arače pokupi, i dodje u jedan predjel...

... Crnogorci... cijelu noć putujući, na Turke iznenada napadnu, pred zoru stignu pred šatore, bez da su se oglasili...

... Opale iz pušaka na Turke, koji su se po većoj strani isprobudjivali i kafu počeli piti...

... Potom juriše s goli noževi...

... Jedan samo buljuk-baša iz Nikšića imao je tu sreću, te je u pomrčini pobjegao...

Ako svemu tome dodamo još i moto ovog dopisa:

Iz Stolca, sa granice hercegovačke, –

celokupna slika biće potpuna.

Postoji, međutim, još jedan važan izvor.

Pogibiju Ismail-age Čengića 5. oktobra 1840. ovekovečila je usmena narodna tradicija.

U to doba predanje je registrovalo sve važnije događaje. Mnoge kuće još uvek imaju gusle. Tradicija igra krupnu ulogu i često znači isto što i vera. U njenom održavanju nije bilo privilegisanih: svaki učesnik koga mu drago krupnijeg događaja mogao je pevati o njemu, i činio je to ako bi nalazio snaga u sebi. Tako je Matija Murko pronašao da je odmah posle pogibije Ismail-agine njegov barjaktar na konju ispevao pesmu o tom događaju, a od Safveta Bašagića doznao da o tom predmetu ima još oko četrdeset nepoznatih narodnih pesama, koje muslimani kriju kao svoju sramotu.[344]

[344] Matija Murko: *Nekoliko zadaća u proučavanju narodne epike.* Prilozi proučavanju narodne poezije, Beograd, I/1934, sv. 1, str. 2–5 (ćir.).

Konkretno, o ovom događaju postoji više štampanih varijanata narodne pesme.[345] Sve one nisu jednake vrednosti, ni sadržine: razvučenost, ponavljanja i slabi umetnički kvaliteti atributi su većine od njih, ali je osnovni događaj uglavnom verno fiksiran.

Da li je Mažuranić poznavao ove pesme?

Dosadašnja kritika to je uglavnom negirala, i to samo zato što su sve danas poznate varijante, izuzev jedne nevažne, prikupljene i štampane tek posle pojave Mažuranićevog speva. Pritom nije uzimano u obzir da su mnoge od njih u vreme nastanka speva ž i v e l e.

Godine 1845. objavljena je u *Srpsko-dalmatinskom magazinu* narodna pesma koja unekoliko ima sadržinu *Čete* i *Harača*. Vladimir Gudel, koji je prvi na ovu pesmu ukazao, nastojanjem da je prikaže kao izvor Mažuranićev pripisao joj je mnogo veći značaj no što ga u stvari ima.[340] Prilikom slikanja Harača, videćemo, pesnik je imao sasvim drugi uzor, dok je sakupljanje čete opšte mesto. Osim toga, pomenuta pesma štura je i kao građa; stvarno, Mažuranićev spev nema sa njom ničeg zajedničkog. Ali dve druge, međusobno veoma slične varijante, odudaraju i neposrednošću i sposobnošću za oživotvorenje hroničarskog detalja. Zamisao u njima najbolje je ostvarena, karakteristike i ljudi i zbivanja jezgrovito su potcrtane, upravo onako kako to voli Mažuranić. To su: *Žalosna smrt*

[345] To su:

– *Смрть Ченгиић Смаил-аге 30. сент. 1840.* Любитель Просвѣштенія сербско-далматинскіи Магазинъ за лѣто 1845. Изд. Георг. Николајевинъ. У Задру 1845, стр. 141–147.

– *Žalostna smart Smajil-age Čengića.* Dubrovnik, cviet narodnog književstva. MDCCCXLIX (1849). U Dubrovniku. Izdao knez Orsat Pucić. Str. 247–260.

– Lj[ubomir] Martić: *Smèrt Čengića.* Bosanski prijatelj, Zagreb, I/1850, str. 102–104.

– *Smrt Smail-age Čengijića.* Srpske narodne pjesme, knj. IV, Beč 1862. Izdao Vuk, Stef. Karadžić. Pesma br. 57 (ćir.).

– *Opet to, ali drukčije.* Ibid, pesma br. 58.

– *Opet to, ali drukčije.* Ibid., pesma br. 59.

– *Smrt Smail-age Čengijića.* Junačke piesme kapetana Sava Matova Martinovića. Sv. I, izd. Svetozara Grčića, u N. Sadu 1880 (ćir.).

– *Smrt Smail-age Čengića. narodna pjevanija u dvije pjesme.* Izdanje Srpske knjižare braće M. Popovića. U Novom Sadu, 1883 (ćir.).

– *Smrt Smail-age Čengića.* Brastvo 1892, knj. V. Objavio Veljko Radojević (ćir.).

– *Kupljenje harača na Dubrovsku.* Bosanska vila 1901, br. 6.

– *Pogibija Djulekova.* Ibid., br. 7.

– *Smrt Smail-age Čengića.* Ibid., XVII/1902, br. 3, str. 56; br. 4. str. 76; br. 5, str. 96 (dve pesme). Objavio St. R. Delić.

– *Smrt Smail-age Čengića* (odlomak). Ibid., god. 1905, str. 121. Objavio St. R. Delić.

– *Smrt Smail-age Čengića.* Dragović-Đuričković, Crnogorske junačke pjesme, 1910, R. b. 26.

– *Smrt Smail-age Čengića.* Godišnjica Nikole Čupića, XXX/1911, str. 118.

– *Istina o pogibiji Smail-age Čengića.* Gajret, 1925/26, sv. IX (odlomak).

– *Smrt Smail-age Čengića.* Iz zbirke narodnih pesama Novice Šaulića. Državna štamparija, Beograd 1937 (ćir.).

O istom događaju postoji još veliki broj pesama u rukopisu (isporedi: Vuk, Prohaska, Murko i dr.).

[340] Vladimir Gudel: *Ima i prije Mažuranićeve pjesni štampana narodna pjesma o Smail-agi Čengijiću.* Vienac, XXVII/1895, br. 22, str. 342–344.

Smail-age Čengijića, koju je objavio Orsat Pucić 1849. u svom *Dubrovniku*, te Vukova *Smrt Smail-age Čengijića* (br. 57), zabeležena, kako saznajemo iz predgovora, iste godine kad je štampan spev. Ove se pesme izdvajaju dinamičnošću, izborom rešenja i, što je najvažnije, takvom konstrukcijom rešenja koja kolidira sa istorijom, ali se umnogome poklapa sa spevom. Da bi se objasnila veza između pojedinih situacija, zatim likova Mažuranićevih i likova koje je stvorio narodni pevač, neophodno je rasvetliti pitanje odnosa speva i narodne pesme uopšte.

Između komentatora speva retko je ko potpuno ignorisao uticaj narodne pesme. Prirodno, moralo se računati sa konkretnom podudarnošću teksta. Tako Bogoslav Šulek, u prvom prikazu speva u *Danici*, govori o njemu kao o »umjetnom i narodnom«.[347] Njegova osnovna misao je da Mažuranić postavlja problem odnosa romantike i narodnosti. Mažuranić međutim pokazuje da je moguća paralelna egzistencija i jednog i drugog u umetničkom delu. Značajno je da se u to vreme u svetskoj literaturi vodi žestoka borba oko toga šta zapravo treba slediti – romantičnost, ili narodnost (Puškin – mladim piscima). Mažuranić za ovo poseduje pouzdan kritički osećaj.

Sličnom idejom, kao Šulek, rukovodio se i Orsat Pucić, objavljujući navedenu varijantu iz 1849. godine; on je prvi ukazao na prisutnost narodne tradicije u Mažuranićevom spevu, ističući neophodnost jedne detaljnije analize.

Profesor Karl Zeberger (Seeberger) poredi spev sa narodnim pesmama i »istinitim događajem« u Vuka, te smatra da su njegovo gradivo – i prava istorija, i narodne pesme zajedno.[348] Franjo Marković, u predgovoru izdanja od 1876. dopušta da je Mažuraniću »došla ruku i koja narodna pjesma«. Poznavanje konkretne prostonarodne tvorevine, na osnovu nekih detalja iz *Čete* i *Harača*, smatraju verovatnim Vulović i Šimić.[349] Za njima dolazi čitav niz komentatora, između kojih zaslužuje pomena veoma mali broj. Ruski naučnik Lavrov prvi pokušava da analitički obrazloži misao o narodnoj pesmi kao vrelu.[350] Josip Pasarić prvi daje argumentaciju problema.[351] Ljudevit Jonke sistematizuje građu i

[347] -k [Bogoslav Šulek]: *Pogled na lětošnje proizvode naše književnosti.* Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, XII/1846, br. 23, str. 89–91.

[348] Karl Seeberger: *Čengić-agas Tod, übersetzt und erklärt* (von C. S.) Programm des K. K. Militärgranz Obrgymnasiums in Zengg 1863/64. Trst 1864.

[349] Svetislav Vulović: *Njeguš i Mažuranić (jedno literarno pitanje).* Otadžbina, V/1880, sv. 17, str. 137–149. Kasnije Vulović negira ovo svoje mišljenje *(I opet Njeguš i Mažuranić.* Preodnica, I/1884, br. 3–6). Zatim: N[ikola] Šimić: *Smrt Smail-age Čengijića. Čiji je sbjev?* Iskra (Zadar), II/1885, br. 12, str. 92–94.

[350] П. А. Лавровъ: *Петръ II. Петровичъ Нѣгошъ, владыка черногорскій и его литературная дѣятельность.* Глава V: *Можно ли поэму Смерть Измаила-аги Ченгича считать произведеніемъ владыки?* Москва, 1887.

[351] Josip Pasarić: *Elementi umjetne i narodne poezije u Mažuranićevoj epskoj pjesni »Smrt Smail-age Čengijića«.* Izvješće Kr. vel. gimn. u Zagrebu koncem šk. god. 1889/90.

nastoji da nađe konačno rešenje.[352] Ostalo (Prohaska, Bogdanović, Barac) samo su uspele ili neuspele parafraze.

Detaljno poređenje narodnih pesama i speva prvi je izvršio Pasarić. To je ujedno i glavno, i jedino dobro izvršeno poređenje. Citiraju ga svi potonji komentatori speva. Danas, međutim, jasno je da ni ono ne može proći bez korekcije. U nastojanju da bude što uverljiviji, Pasarić je vrlo savesno i detaljno nabrajao, na primer, koliko puta u spevu dolazi pridev b i j e l, koliko l j u t, koliko m r k, da bi im našao izvor u nekoj od narodnih pesama. Na taj način, rad je umnogome dobio vid opšteg istraživanja, iznalaženja ne konkretnih tematskih podudarnosti, već elemenata narodne poezije u spevu. Sužen na jasno određen problem – vezu umetničke tvorevine sa odgovarajućom narodnom pesmom, takav rad postaje pomalo neuverljiv, jer su neke važne pojedinosti izgubljene u celini, a neke zanemarene. Osim toga, Pasarić svoj rad zasniva na poređenju speva sa Pucićevom varijantom, dok je Vukova neosporno adekvatnija.

Problematika ovog pitanja naoko je vrlo komplikovana. Najpre, iznećemo uporedo ona mesta iz speva i narodne pesme koja su upadljivo podudarna.

1. Scena uoči boja. Smail-aga.

M a ž u r a n i ć :
Pod čadorom aga sjedi,
ter izm'jenja tutun kafom,
mrku kafu duhom paklenijem.
(*Harač*, 892–894)

N a r o d n a p e s m a :
No bijaše aga uranio
i pod čador kafu prijario.
— — — Mrku kafu prijario.
(Vuk 58, stih 493–495)

2. Scena uoči boja. Smail-aga, Bauk.

M a ž u r a n i ć :
Kaž' Bauče, koliko bi miša
ti jedinac junak posjekao?
– Daj šestinu, dobri gospodaru.

»Rđo, kučko, vojvodo Bauče,
mislio sam da si junak bolji!
Da udari dvadeset Brđana,
vjera turska tako mi pomogla,
jedin bih im poodsjeco glave . . .«
(*Harač*, 925–932)

[352] Ljudevit Jonke: *Mažuranićev ep i narodne pjesme koje pjevaju o smrti Smail-aginoj.* Rad JAZU 1938, knj. 264, str. 97–122.

Narodna pesma:

»Ja s' ne bojim Ulaha ni smokava;
ja imadem pobratima moga
po imenu Ahmeta Bauka,
koj s' ne boji Ulaha pet stotina,
a ja s' – reče – ne bojim toliko.«

(Vuk, 512–516)

Istorijska ličnost, nikšićski glavar Ahmet Bauk ličnost je i narodne pesme i speva. Po svedočanstvu savremenika, koje beleži Vuk u svome komentaru ovog događaja, bio je to »mali čovečuljak ali veliki junak, i imao je mnogo čelenaka što je dobio za glave crnogorske«. Da je bio ne samo hrabar već i umešan, vidi se po tome što je nadživeo i Smail-agu, te bio među retkima što su uspeli da čitavi napuste Mljetičak. Sećanje na njega moralo je u narodu biti veoma živo, pošto je prema kazivanju učesnika boja cela četa skrivena slušala kako pod čadorom uz gusle »pjevi te pjevi« (isp. niže). Gusle u noćnoj tišini pred napad morale su učiniti snažan utisak na ustanike, pa narodni pevač vazda govori o Bauku u toj epizodi, naročito o dijalogu njegovom sa Čengićem.

3. Scena boja. Smrt Čengićeva.

Mažuranić:

Aga dobro ne doreče,
a na dvoru puška grmnu...
Iz oblaka munja kresnu...
— — — — — — — — —
U to jedan čete dio
u čadorje naboj sasu.
— — — — — — — — —
Aga...
usta i viknu bukteć:
— — — — — — — — —
»Konja, konja, Haso, konja!«
— — — — — — — — —
I već Hasan vižla brži
izvede mu dobra konja.
— — — — — — — — —
Posjest aga gdje ga htjede,
iz oblaka munja kresnu
i vruć purak sa zemljom ga svede.
Noć je mračna, ne znaš, tko ga svali.
al tu blizu Mirko puške pali.

(*Harač*, 1037 i dalje)

Narodna pesma:

Taman mrku kafu prijario,
dok grom puče i sinuše munje...

pobiše se ognjem iz pušaka.
— — — — — — — — —
Namah puče trista džeferdana
na agina bijela čadora;
na kuršumam čador razniješe.
— — — — — — — — —
Onda Turčin na noge skočio.
— — — — — — — — —
Pa zavika Martina seiza:
»Daj mi, more, ata brnjastoga!«
— — — — — — — — —
Pa se aga na vrančića baci.
— — — — — — — — —
Ugleda ga jedno momče mlado,
od Malinska Damjanović Mirko,
pa dočeka agu Smail-agu
iz svojega bistra džeferdana,
i agu je dobro pogodio...
od dobra ga vranca oborio.

(Vuk, 493 i dalje)

Prva scena, i izvan ovoga, nalazi se kompletna u glavnom istorijskom izvorniku Mažuranićevom, *Ilirskim narodnim novinama,* te stoga ovo može ali i ne mora biti dokaz. Ali već sledeća scena (Smail-aga, Bauk) zajednička je samo spevu i narodnoj pesmi. Kao istorijski podatak (pričanje očevica) nalazi se ona samo u Vuka, opet kao komentar pesmi. U navedenim stihovima narodnog pevača nije teško prepoznati prototip odgovarajućih stihova speva, samo što je Mažuranić racionalno izveo iz monologa dijalog, sveo hiperbolisanje i napravio umetnički neuporedivo snažniju sliku, sačuvavši pri tom narodni način kazivanja.

Treća scena, scena boja, identična je do u detalje: uporedo posmatrani, kadrovi pogibije protagoniste nižu se apsolutnim redom u istom smeru. Tu je pre svega prepad – u oba slučaja plotunom u šatore; zatim aga grozničavo zove seiza; ovaj mu dovodi konja; aga se baca na konja; nenadno, pogađa ga zrno i zatim dolazi pad. Razlika je jedino u tome što narodni pevač izričito veli da je agu ubio Mirko, dok Mažuranić to neodređeno dopušta, shodno svojim koncepcijama.

Veza speva i narodne pesme ovde je veoma jaka, naročito zbog toga što u oba slučaja pomenute etape ne odgovaraju stvarnosti. Uistinu, Smail-agu su ubili s leđa taoci iz njegova šatora, pucajući preko reda, tako da se nije moglo saznati ko poimence. Doista je aga pogođen zrnom u potiljak, a knez Mirko Damjanović-Aleksić odsekao mu je glavu već mrtvom (Šišić). Kasnije, Mirkova uloga biće zaboravljena, da ustupi me-

sto legendi koja se stvarala oko drugog aktera ove drame, vojvode Novice Cerovića.[353]

Izvor Mažuranićev morao je biti veoma svež i neposredan. Nije to samo pričanje onog namernika Crnogorca: naročito je važno istaći da je rešenje u spevu potpuno izmišljeno i kao takvo postoji samo još u narodnoj pesmi.

Može se govoriti i o podudarnosti još nekih sitnijih pojedinosti. Epizoda sa Durakom, koji strada zato što je Čengiću pretio Brđanima, očito je preuzeta iz narodne pesme, u kojoj pop Elez Đorđević, odnosno hodža Mušović, odnosno mlada popadija (istorijski: pop Mitar Golović), kao nagradu za upozorenje dobija sto degeneka. Epizoda sa Novicom, koji dolazi na Cetinje i potanko nabraja svoje j a d e, istovetna je u oba slučaja (Noćnik, Vuk 58). Istovetna je i karakteristika Novičina, i oznaka njegovog porekla. U spevu, on je

Od Tušine, sela malenoga
(*Noćnik*, 175)

Takođe u narodnoj pesmi:

Od Tušimlje, sela malenoga
(Vuk, 352)

Zatim epilog: u oba opisa dolazi borba na nož, pa saopštenje:

Tu pogibe uzdan agin ćato...
I trideset inijeh Turaka.
(*Harač*, 1085–1087)
Tu pogibe Čengijć Smail-aga...
I drugijeh stotinu Turaka.
(Vuk, 505–509)

Dalje nabrajanje postaje izlišno, ili, kako smo videli na primeru brojnih istraživača speva, samo sebi cilj. Kako naš zadatak nije da Mažuraniću pribavimo uzor više, nego da pokažemo odnos njegovih i prostonarodnih koncepcija, pokušaćemo da razjasnimo ovo pitanje. Mada naša današnja nauka još uvek ne priznaje vezu između speva i narodne pesme o konkretnom događaju, izvesna podudarnost nepobitno postoji. To je činjenica.

Koreni problema sežu daleko u prošlost. Šulek, Zeberger, Marković, Vulović i Šimić podstiču na obradu materijala, ukazujući na vezu između umetničke Mažuranićeve i narodnih pesama. U ovom smislu prvi korak

[353] Isporedi: A[ugust] Šenoa, *Novica Cerović*. Vienac, X/1878, br. 7. Takođe i: Fran Mažuranić, *Izvadak iz dnevnika* (pričanje vojvode Đura, sina Novičina). Vienac, XXIV/1892, br. 44, str. 697. Pisali su i drugi o tome, uzgredno. U najnovije vreme dr Hajrudin Ćurić, na osnovu jednog veoma sumnjivog svedočanstva Vuka Vrčevića čak je ustvrdio da je pogibija Smail-agina delo isključivo Novice Cerovića (*Kako je Novica Cerović posjekao Smail-agu Čengića*, Život, Sarajevo 1956, br. 12).

čini Zeberger, poređenjem konkretnih delova pesme. Lavrov daje smernice, Pasarić argumentaciju teze. Bilo je teško preći preko svega toga zatvorenih očiju; jeste, kazali su kritičari, Mažuranić je poznavao i narodne pesme o smrti Smail-age Čengića. Ali kada je protiv speva poveden pravi krstaški rat (pronađeno je dvaput više izvora no što ima stihova u delu!), branioci su instinktivno počeli da odriču bezmalo svaki uticaj. Kako je čitava stvar bila zlonamerno postavljena, zli jezici nisu bili daleko od toga da ceo spev proglase za plagijat (slučaj Njegoš–Mažuranić). Zato je rečeno: NE, i to NE ponavljalo se u raznim varijacijama do naših dana, neprovereno ili malo provereno, po inerciji. Pored ostalih, pesnikov sin Vladimir uneo je najviše smutnje u ovo pitanje; izjavom da njegov otac nije poznavao »baš nikakove pjesme o tom događaju«, zaveo je on mnoge i mnoge istraživače. Jasno je međutim da je Vladimir, koji je u to vreme, kao što je poznato, i sudski proganjao klevetnike, branio spev od poplave uzora, da i ne govorimo o tome kako nije ni morao znati – je li pesnik poznavao narodnu tradiciju, ili ne. A što je građa prikupljena i objavljena kasnije, u ovom slučaju ne može biti presudan argumenat, naprotiv, samo pomaže da se sa sigurnošću utvrde uzajamni odnosi tvorevina na osnovu njihovih unutrašnjih osobina.

Glavni oponent, profesor Ljudevit Jonke, napisao je u periodu između dva rata obimnu studiju, koja je trebalo jednom za svagda da ovo literarno-istorijsko pitanje skine s dnevnog reda.[354] Odatle i počinje inercija o kojoj je bilo reči: Jonke se pozvao na izjavu Vladimira Mažuranića i ponovio priču o pesmama koje su objavljene posle speva; na osnovu toga zaključio je da umetnik nije mogao znati konkretnu narodnu pesmu. Veoma instruktivan Pasarićev rad odbačen je na taj način kao izlišan. Ali, Jonke se i sam lomio pred očiglednom podudarnošću (»a ipak ... značajna mesta koja govore o dodiru epa s narodnim pjesmama postoje i traže razjašnjenje«). Međutim, on ja naveo svega dva mesta kao karakteristična: govor starca sveštenika i replike Bauka, odnosno Smail-age, od kojih jedno (govor starca sveštenika) sasvim neumesno. I za jedno i za drugo Jonke je nastojao da dokaže kako su slučajno sećanje tvorca *Čengić-age*, nastalo posle pričanja onog Crnogorca, učesnika u boju na Mljetičku, dakle svedoka o kome govori Tkalac u citiranom pismu Vladimiru Mažuraniću. Već iza nešto pažljivijeg promatranja jasno se opaža postojanje većeg broja takvih mesta, koja su, videli smo, samo neznatna modifikacija prostonarodnog vrela. Da bi izbegao protivurečnosti, Jonke je potražio kompromis koji ga ujedno ne bi primorao da napusti prvobitne pozicije:

[354] Napred citirana studija nadovezuje se u neku ruku na rad dr Felicitase Mokrenski, koji, istina, govori isključivo o pogibiji Smail-age u narodnoj tradiciji, ali ukazuje na postojanje te tradicije u osnovi Mažuranićevog postupka (*Pjesme o smrti Smail-age Čengića*. Prilozi proučavanju narodne poezije, Beograd II/1935. sv. 2, str. 184–206). Isp. takođe: Dragutin Prohaska, *Tumač* Mažuranićevog speva (Beograd 1911); David Bogdanović, *Smrt Smail-age Čengića, pjesan Ivana Mažuranića*. Str. XXI–XXII: *Pogibija Smail-agina u narodnoj pjesmi* (Zagreb, 1918).

Mažuranić odista nije poznavao prije nego što je ispjevao ep nikakve narodne pjesme o smrti Čengić-age, ali je prema pričanju crnogorskog putnika, koji je prolazio kroz Karlovac i koji je svoje pričanje bazirao na svježini samog događaja i pjesama o tom događaju (!?) doznao za neka značajna mjesta koja se nalaze u kasnije štampanim narodnim pjesmama.

Tako smo dobili zaista neobičan zaključak, prema kome je našem pesniku nekakav čovek iz naroda, učesnik boja, uz to, kako ćemo videti, veoma obdaren za improvizaciju, p r e p r i č a v a o narodnu pesmu o Čengiću! (Jonke doslovce kaže: »Ja držim ... da onaj prolaznik Crnogorac odista nije pjevao nikakvu narodnu pjesmu o smrti Smail-aginoj, nego da je pripovijedao o tom događaju na osnovu neke njemu poznate narodne pjesme.«) U doba kada narodno stvaralaštvo intenzivno živi, bio bi to jedinstven slučaj. O pomenutom Crnogorcu kritičari su vodili računa, govoreći o njemu uvek kao o čoveku koji je p e v a o ; da bi dokazao suprotno, Jonke navodi ono svedočanstvo po kome je putnik samo »kazivao... i pripovijedao«. Međutim, ovde je potrebno jasnije razgraničenje. Iako nije pevao, lako je moguće da je dotični usmeno predao pesmu slušaocima u njenom izvornom obliku. Da »ima pjesama koje se zbog dužine ne pjevaju ... nego se samo kazuju«, svedoči Vuk u predgovoru lajpciškog izdanja srpskih narodnih pesama, god. 1824. Tešan Podrugović nije umeo da lepo peva uz gusle, ali je vanredno k a z i v a o. Blagodareći tome, Vuk je upravo od njega zabeležio najlepše pesme.

I kada govori u prilog podudarnosti konkretnih delova speva i narodne pesme, Jonke nije ubedljiv. Glavna zajednička crta po njemu je ono što je kod Mažuranića jedva refleks. To je motiv pričešća uoči boja, koji je karakterističan ne samo kao opšte mesto za narodnu poeziju, već je i obavezan obred u svim hrišćanskim vojskama do novijih vremena. Iako je Mažuranić morao poznavati usmenu tradiciju, mogao je to znati i bez nje. Narodni pevač ovu scenu unosi kao neizbežan čin koji prethodi boju, u svega nekoliko stihova:

Tu se skupi druga tri stotine,
dobaviše popa sveštenika,
pa lijepo društvo narediše,
pričestiše i ispovidješe.

(Vuk, 479–482)

Mažuranić pak izveo je iz toga bezmalo celo treće pevanje, proširivši zakletvene reči sveštenikove u besedu. Refleks gornjih stihova vidi se tek u epilogu ove besede:

Tader starac oči podigao,
blage oči i bijele ruke,
ter je četu oprostio grjeha.
Pak je bogom darivati stade:
svakom momku po česticu daje

tajne piće, hljeba nebeskoga;
svakom momku po kapljicu daje
tajna pića, vina nebeskoga.

(*Četa*, 457–464)

Ako se već insistiralo na ovoj sceni, morala se navesti i Pucićeva varijanta:

Dok dođoše k novom manastiru,
tu nađoše mlada sveštenika,
iznesoše časno jevanđelje,
pričesti se Novica i Mirko
i još š njima nekoliko druga;
tu žestoku kletvu učiniše.

(Dubrovnik, str. 258)

Ova varijanta očevidno je najbliža događaju (isp. napred istorijsku građu). Ipak, teško je reći šta je odatle ili iz neke druge identične pesme stvarni odjek kod Mažuranića? Ona žestoka kletva? Zakletvene reči? Scena pokrštavanja? Sveštenikov govor?

Teza po kojoj Mažuranić nije poznavao odgovarajuće narodne pesme zato što pre speva nema ni jedne objavljene, izuzev one daleke varijante iz 1845. godine, videli smo, nije nova. Ona je prisutna još iz Pasarićevog vremena, doduše u nešto izmenjenom obliku: ranije, njeno prisustvo *samo sobom* nije značilo nikakav dokaz – isključivana je mogućnost poznavanja određene pesme, i to je sve. Pitanje porekla narodne tradicije u Mažuranićevu stvaralačkom postupku ostavljeno je otvoreno. Danas, ova teza je preuzeta tako, da predstavlja glavni suprotni dokaz, i kao takva infiltrirana je u našu književnu kritiku. Činjenica je međutim da narodne pesme nastaju neposredno iza opevanog događaja i žive u usmenom predanju, žive čak i posle publikovanja. A narodne pesme o smrti Smail-aginoj, sve od reda, odlikuju se velikom živahnošću detalja, što je najbolji dokaz da su nastale neposredno iza opevanog događaja. Kako se Mažuranić susreo sa njima, konkretno sa onom vukovsko-pucićevskom, posebno je pitanje. Važno je da su u to vreme one intenzivno živele.

Da je u pitanju samo rutiniranost, stečena svestranim proučavanjem narodnog pesništva, ili širokim poznavanjem, ona bi ostala u okvirima ustaljenih koncepcija prostonarodnog pevača. U spevu se sreću sve stilske figure kojima operiše i narodni pesnik, od slovenske antiteze do stalnih epiteta, ali to je ono što najmanje pobuđuje na razmišljanje: pitanje uzora i forme, uostalom, davno je istraženo u spevu. Ima tu i narodne poezije, i Gundulića, i klasika. Istina je da Mažuranić zadeva oblikovanje narodnim ruhom kada prikazuje, ili želi da ispriča događaj; istina je da retorske i misaone replike razvija na dubrovački način, kao što je istina da se celokupan motiv oseća kao jedinstven proizvod pesnikovog bića. Nas u ovom trenutku ne zanima sloboda odabiranja forme, već činjenica da se u spevu nalazi niz momenata koji upućuju na vezu sa narodnom pesmom, ali ne u širem smislu, kako se to obično uzima, već neposredno samo sa jednom.

Ocenu narodnih elemenata u spevu prvi je dao Lavrov. Tom prilikom on je izrekao i jedan precizan sud: na osnovu sistematskog poređenja zaključio je ovaj daroviti analitičar »da se autor Smail-age morao neizostavno koristiti narodnom pesmom, uz to sastavljenom u Crnoj Gori«. Vrlo je moguće da se radi i o nekoj srodnoj varijanti koja uopšte nije poznata. Ni jedna poznata, na primer, ne govori o Baukovom bekstvu, a takođe nijedan suvremeni istorijski izvor. *Ilirske narodne novine* od 17. novembra 1840. neodređeno kažu: »Jedan samo buljuk-baša iz Nikšića imao je tu sreću, te je u pomrčini pobjegao.« Mažuranić, koji očito ima pred sobom usmeni izvor, mnogo je precizniji (isp. *Harač*, stih 1088: »A Bauka spasi noćca mrkla«, što u potpunosti odgovara poznijem Vukovom proznom komentaru događaja, o kome je već bilo reči).

Ono što pesnik zna, dakle, delom je stvarnost, a delom sadržaj narodne pesme. Verodostojnost ponekog detalja u spevu upravo je frapantna. U nauci do danas nije ispravljena Pasarićeva tvrdnja prema kojoj Novica Cerović nije putovao niti je bio na Cetinju pre boja (*Noćnik*, Vuk), što se redovno ubraja Mažuraniću u pogrešku i neobaveštenost. Međutim, istorijski je utvrđeno da su vojvoda Šujo Karadžić, Mirko Aleksić, Muša i Novica Cerović neposredno pre boja otišli kradom na Cetinje i dali svečano obećanje vladici da će ubiti agu (Šišić). *Ilirske narodne novine* to ne znaju, ili, što je još verovatnije, kriju.

Kao eventualni izvor Mažuranićev za jednu nepoznatu pesmu o Čengiću pominje se i neki kaluđer, prebeglica iz Bosne. Autor ovog podatka, pukovnik Sava Davidovac, nije rekao ništa više. Ne vidi se o kakvoj je pesmi reč: o narodnoj ili umetničkoj, o pisanoj ili usmeno prenesenoj. Uz to, pričanje je iz druge ruke – prema kazivanju tada pokojnog Andrije Brlića, pa se ne može smatrati sasvim pouzdanim.[355]

Od kakvog je značaja oživotvorenje pretpostavke o vezi speva i narodne pesme? Uistinu, ni od kakvog, ako bi je sveli na formalno ugledanje, na odnos pesnikov prema narodnoj poeziji uopšte. Jer, moguće je stvoriti dobru pesmu »na narodnu« i na osnovu generalnog poznavanja folklora. Ali ako insistiramo na vezi speva konkretno sa narodnom tradicijom o jednom događaju, više ne može biti reči o nekom celovitom, formalnom ugledanju. Tu je detalj, metaforičan i kompozicioni, tu su odgovarajuće situacije. Zapaža se da pored sitnijih podudarnosti, kojima se može naći zajednički izvor, postoje rešenja za koja znaju samo narodna pesma i Mažuranićev spev. Takav je rasplet sukoba, kome se ne može naći potvrda u stvarnosti, mada o njemu pevaju i Mažuranić i najvažnije varijante narodne pesme: Pucićeva i Vukova. Tu se zapravo radi o faktografiji. Nije valjda prostonarodni pevač iz zabitnih Brda crnogorskih doterivao svoje stihove prema onima što su objavljeni u jednom zagrebačkom almanahu god. 1846?

Poznavanje iznete problematike neophodno je za detaljniju analizu, za razumevanje Mažuranićevog stvaralačkog postupka. U širem smislu

[355] Sava Davidovac: *Kako je postao Mažuranićev spev »Smrt Smail-age Čengića«*. Brankovo kolo, II/1896, br. 13, str. 413–414.

ona nema taj značaj, kao ni onih sijaset uzora koje su pronašli kritičari i komentatori, a po kojima u spevu ne bi ostalo ništa izvorno, pesnikovo. Van svake je sumnje da je Mažuranić građu uzeo i iz narodne pesme, dakle ne isključivo, ali u mnogo čemu. U datim okolnostima najjači argumenat ostaje analogija.

Ivan Mažuranić nije bio nikada u Turskoj carevini, niti u Crnoj Gori. U njegovom delu, međutim, izvan navedenih vrela, pada u oči prisustvo brojnih lokaliteta, detalja, folklornih i drugih rekvizita, koji su radnjom vezani za autentična odredišta. Van svake sumnje, podaci su morali biti iz druge ruke. U ono vreme njih je mogao pružiti malo ko iz pesnikove okoline, i ne samo iz njegove okoline, ali mogućnosti nisu isključene. Pre svega, tu su prebeglice u Hrvatsku sa kojima je Mažuranić kao karlovački pupilski kurator nepobitno dolazio u dodir (1841. i dalje), a zatim i njegov rođeni brat Antun, koji sa Gajem boravi u Crnoj Gori 1841, dakle neposredno posle pogibije Smail-age Čengića, i to – kod vladike na Cetinju! Prosto je neverovatno da bi se mogli vratiti otud bez vesti. Gotovo istovremeno boravi u Bosni treći brat, Matija (1839/40). No ovo samo ukoliko se tiče neposrednih obaveštenja; za opšte ugledanje mogli su pesniku odlično poslužiti suvremeni putopisi, novinski napisi, i slični takvi radovi.

U pogledu terena na kome se drama odigrava, nema sumnje, pesnik je bio dobro informisan. Sva mesta koja dolaze u spevu nalaze se savršeno pravilno raspoređena u granicama istorijske Crne Gore i Brda iz vremena pogibije Smail-age Čengića. Proizvoljno posmatranje terena, na takvom rastojanju, dovelo je samo do vremenskih (daljinskih) odstupanja, u čemu i karta često vara.

Pitanje porekla topografskih podataka u spevu oduvek je zapostavljeno, bez razloga uostalom, jer su na drugoj strani brižljivo izučavani najrazličitiji izvori i uticaji. Izvori u ovom smislu danas se mogu precizno navesti.[356] U kolikoj su meri oni značajni za razumevanje Mažuranićevog

[356] Isporedi: M. Živančević, *Mažuranićevi izvori za topografiju Crne Gore.* Književnost i jezik, Beograd 1958, br. 4–5, str. 215–220. Prvi spominje izvore (uglavnom suvremena putopise, ali ne poimence) Vladimir Mažuranić; neke od njih nabraja Barac, pola veka kasnije. Donosimo ovde potpun popis:

– Vialla de Sommiéres: *Voyage historique et politique au Monténegro.* Paris, 1820.

– Isti: *Traveles in Montenegro.* London, 1820.

– Mitar Milaković: *Kratki pogled na geografičesko-statističesko opisanije Crne Gore.* Grlica, kalendar crnogorski za godinu 1835. Izdao Dimitrije Milaković, narodni sekretar. U Mitropolitskoj knjigopečatnji, str. 41 (ćir.).

– Isti: *Kratki pogled na zemljobrazno i dèržavno opisanije Cèrne Gore.* Danica ilirska I/1835, br. 19–20.

– Bulgarin [Fadej Venediktovič]: *Cèrnogorci, slavjanski ratni obraz. Iz ruskih Bulgarinovih pismotvorov.* Danica ilirska I/1835, br. 28–29.

– General Welden [Ludwig]: *Cernogorci.* Iz nemačkoga prema časopisu Modenzeit, Wien 1831 (№ 80). Danica ilirska II/1836, br. 21.

– *Carte du pays, de Monténegro, dressée d'après des operations géodetiques sur les*

stvaralačkog postupka, posebno je pitanje; u svakom slučaju, njihovo pažljivo proučavanje daje mnogo širu i potpuniju sliku.

Komentatori speva redovno spominju nekakve topografske pogreške.[357] Pesnik nije pasivni, reproduktivni posmatrač, već aktivni učesnik u sopstvenoj preradi događaja, stvaralac. On slobodno menja detalje shodno svojim zamislima, vođen višom, umetničkom koncepcijom. Slika terena koju pruža geografska karta nakon čitanja speva svedoči o pesnikovom svesno nemarnom odnosu prema sitnijim topografskim podacima. Ovo najbolje pokazuje ispremeštani redosled naziva iz pravca Sever–Jug na karti: Cuce–Bjelice–Čeklići umesto Cuce–Čeklići–Bjelice; na prvi pogled jasno je da stvarni poredak ne odgovara potrebama Mažuranićevog stiha. Zato se ovde može govoriti samo o proizvoljnom umetničkom uobličavanju. Namerne izmene, kao što je prenošenje sedišta Čengićeva iz Gackog u Lipnik, i slično, dolaze ovde u kategoriju pesničkih sloboda. U stvari, materijalna tačnost samo je podređena umetničkim koncepcijama. Karta za čitanje speva otkriva čitavu shemu postupka; postoji jedna takva karta, njezin je autor dr Josip Modestin.[358]

Što se tiče prirode samih naziva, može se prihvatiti mišljenje Vladimira Mažuranića, prema kome se lokaliteti u spevu smišljeno odabrani:[359]

Tadašnji zemljovidi bijahu do zla boga netočni i manjkavi. Međutim za pjesnika sve to nije bilo odlučno... On je htio da mu pjesma dobije neki širi temelj, te je stoga Stolac zemlju Hercegovu, s jedne, a Cetinje, Crnu Goru, s druge, čvrsto upleo u čin. On je prenio razboj na Gacko polje, ne samo jer su ondje Čengići sjedili, i na tom polju, kako je on bio obaviješten, bili veoma siloviti i okrutni gospodari, jer je Gacko polje naziv pjesnički prikladniji nego li nepoznati Mljetičak. Kada pak Novicu vodi na Cetinje, a četu proti silniku, tad mu opet pjesnički ukus nalaže da nabroji plemena i

lieux et recherches les plus seigneuses par Mr. le Conte Fedor Karacsay, Colonel au Service d'Autriche. 1838 (Biblioteca Italiana XCIX. Vienna 1840, str. 31–32).

– Heinrich Stieglitz: *Ein Besuch auf Montenegro.* Stuttgart und Tübingen 1841.

– Anonim: *Stanislav Sičivica.* Der Pilger, Karlovac 1845, knj. V.

– Mr [Mažuranić?]: *Nova zanimiva knjiga o Carnoj Gori.* Danica horv. slav. i dalm. IX/1843, br. 16–18 (Prikaz Stieglitzove knjige, prema praškom časopisu Ost und West).

– [Karadžić, Vuk]: *Montenegro und die Montenegriner.* Stuttgart und Tübingen, 1837.

– Ami Boue: *La Turquie d'Europe.* Paris 1840.

– Kaltenbek: *Crna Gora.* Srbski narodni list 1840, br. 42 (ćir.). Iz nemačkog, prema Blätter für Literatur, Kunst und Kritik. Dodatak: »Zrcalo Crne Gore od gr. Karacaja«.

– Stieglitz [Heinrich]: *Sibinjanin Janko, povĕst carnogorska.* Izvadak iz putopisa, prevod s nemačkog. Danica ilirska, VIII/1842, br. 35.

– Anonim: *Carnogorci.* Danica horv. slav. i dalm. XI/1845, br. 8–11. Kompilacija iz više napisa.

[357] Nićifor Dučić: *Crtica o Mažuranićevom spevu »Smrt Smail-age Čengića«.* Srpske ilustrovane novine, I/1881, br. 8, str. 124–125 (ćir.), a za njim svi ostali.

[358] Dr J. Modestin: *Karta Crne Gore za porabu pri čitanju Mažuranićeva epa »Smrt Smail-age Čengića«.* Nastavni vjesnik, XX/1912, str. 545, 756.

[359] *Pjesme,* op. cit. 233.

mjesta s takovimi nazivi, koji podaju najživlji kolorit pjesmi. Tu su Cuce i Bjelice, i kršni Čeklići, i Zagarač, i ljuti Bjelopavlić, i lomni Rovci – sve po izbor karakteristična imena, prava gnijezda junačkih gorana.

I mi držimo da je tako. Radi življeg kolorita naveo je pesnik mesta m e l o d i č n o odabrana. Gledajući geografiju Crne Gore kroz dostupne radove, Mažuranić je zapazio u nizu nabrojene ove upadljive nazive. U istom nizu njih navode uglavnom svi izvori.

Da je pesnik savesno spremio građu za pisanje svoga dela, u to nema nikakve sumnje. O njegovom poznavanju regionalnog izraza do u tančine, svedoči Ljuba Nenadović:[360]

»Skupo drži svoju rusu glavu (stih 128 u spevu) govori se u Crnoj Gori kao poslovica; isto tako kada govorite o njihovoj neplodnoj kamenitoj zemlji, oni će vam često reći: Krševita, ali nama zlatna« (stih 355: »Kršovita, ali vami zlatna«). Za ono »tko je junak – na ždrijelo, na ždrijelo – junak tko je!« (stih 210–211), Ljuba Nenadović kaže da je običan poklič Crnogoraca, što uostalom potvrđuje prethodni stih iz *Čete:* »Tu se ne ču kano drugda«, što će reći da se takav poklič u ovakvim prilikama inače čuje. Itd., itd. Razume se, u ovom slučaju, značajnu ulogu može igrati i eventualni usmeni izvor. Jedan takav izvor već smo naveli u prethodnom poglavlju.

Pored istorijskih i topografskih detalja, koje je mogao upoznati iz savremene štampe, narodne pesme, ili usmenog pripovedanja, Mažuranić je morao pred očima imati i jednu opštiju sliku terena na kome se odvija radnja speva, ali pre svega sliku života sa tog terena. U ovom smislu može se pouzdano navesti kao glavni izvor putopis njegovog brata Matije, koji se anonimno pojavio u Zagrebu 1842. godine pod naslovom: *Pogled u Bosnu ili kratak put u onu krajinu učinjen po jednom domorodcu.* Barac, koji je prvi u toj vezi ukazao na putopis, navodi ga tek kao lektiru pesnikovu, pa nije čudo da je u naše dane Ivan Brlić mogao da kaže: »Držim, da se premalo značenja pridaje utjecaju što su ga na stvaranje *Smrti Smail-age Čengijića* morala imati pripovijedanja Matijina o stradanjima raje u Bosni.«[361] Doista, putopis je krcat podacima iz svakodnevnog života pod osmanlijskom okupacijom, neobičnim pojedinostima kojima se bogat inventivni duh pesnikov mogao obilato koristiti:

Ondje krstjani ništa pod nebom neimaju, ni kuće, ni kućišta, ni mačke: nego ono što se vidi, to je sve agino (str. 51).

Krstjani i Turci mrze se strašno medju sobom: nu neka bi i to bilo, samo da se krstjani jedne i druge ispovjedi malo bolje gledaju. Nego premda su i po krvi i po svetoj vjeri prava rodjena bratja, ipak se mrze, kao da nikakove svojbine neima medju njimi. Turci zovu svakoga krstjanina Vlahom (str. 58).

[360] Radmilo Dimitrijević: *Pismo Ljube Nenadovića Svetislavu Vuloviću.* Prilozi za književnost 1956, sv. 1–2 (čir.). Isporedi takođe: Philipp Loewe, *»Tko je junak, na ždrijelo..« Beitrag zur Kenntnis des Mažuranić'schen Heldenepos.* Agramer Tagblatt, XXV/1910, Nr 143, s. 2–4. O istom: Kamila Lucerna, Nastavni vjesnik XXIII/1915, sv. 1, str. 62.

[361] *O braći Mažuranićima.* Op. cit., str. 112.

... Dervišu je prosto ubiti krstjanina (str. 61).

... Turčin neće nipošto ubiti uši: jerbo je jazuk; ono su bo sve duše umrših, koji su za života zlo radili, pak jih je po smrti dragi Alah na uše pretvorio ... Oni kad vide, da uš izvana po halji plazi, samo ju prstim bace kraj sebe na ćilim (str. 62).

... Kada Turčin preko polja jaše, onda ga nikakov krstjanin ne smije susresti; nego kada krstjanin upazi Turčina, onda se mora daleko ukloniti s puta. Ako krstjanin na konju jaše, mora odjahati pak voditi konja na stranu ... Da Turčin gdjegod iznenada sretne Krstjana odmah trgne nož (str. 64).

... U Bosni nije nitko vlastan od svoga imanja; baša može svakomu uzeti sve što ima, pak dati komu hoće (str. 67).

... Svaki čovjek je vlastan ubiti svoju ženu kad hoće i svaki gospodar svoga slugu, za najmanju pogrešku, osobito ako je krstjanin (str. 69).

Može se tako dugo i dugo nabrajati. Pogledajmo međutim kako to izgleda na jednom konkretnom primeru.

U spevu:

Za gotovu sofru posjedaše
gladni Turci kano gladni vuci,
ter pl'jen nokti razglabati staše.

(*Harač*, 733–735)

U putopisu:

Kad će Turci da jedu, onda postave na sred sobe sofru ... Kako se tu jede i kako se tuku i rivaju, to nije moguće dokazati. Najdivlji i najgladniji vuci ne bi se mogli š njimi ni izdaleka prispodobiti, a kamo li se poći natjecati! ... Meso raznesoše sve na noktih ... (str. 24–65).

Ovde dolaze i karakterizacije tipova turskih gospodara, sve one crte silništva, koje će se preneti kasnije na Čengića. Opšta slika kompletno je presađena odavde, dopunjena konkretnim pojedinostima. Na kraju, nalazi se tu još i rečnik lokalizama, posebno izdvojen, u kome su i takve reči kao *Kavaz, Jedek, Konak, Harač, Kolan, Medet, Ulah, Raja*, itd., dakle sve one koje po redu srećemo u spevu. Uz poneke dodata su i posebna tumačenja, kao na primer: »Medet – tako Turci kažu kad umiru za poslednju riječ«, – što potpuno odgovara upotrebi ovog izraza u spevu (isp. *Agovanje* 111, *Harač* 1080). Pored toga, u tekstu često dolaze i mnogobrojni iz speva poznati nam koloritni izrazi, kao: »Krstu, krstu lipovi«, i sl. (npr. str. 52). Veoma je zanimljiva u ovom pogledu i arhivska građa o Matiji Mažuraniću, koju je objavio Brlić. To su uglavnom pisma, veoma karakteristična, jednostavna i bogata podacima, u kojima se, kao i u spevu, spominje fanatizam, krvološtvo, cinizam despota, opisuje se batinanje, degeneci, f a l a k e (*Harač*, 484–487), itd. Već na prvi pogled jasno je da je ova građa bila Ivanu Mažuraniću dragoceni izvor informacija o stanju porobljenog naroda pod Turcima, možda više no ijedan drugi izvor.

Nesumnjivo najinteresantniji materijal predstavlja spis nepoznatog autora, nađen u rukopisu u Mažuranićevoj biblioteci.[362] To je takođe putopis iz Bosne (fragment), u kome se govori o načinu prikupljanja harača i obesti haračlija, obeležen godinama 1843. i 1844. Sačuvan je u dva primerka: u hrvatskom originalu i nemačkom prepisu, pod naslovom: *An die Monarchen Europa's*, što pokazuje da je u vidu proglasa bio namenjen svima vladarima evropskim, kao protest protiv osmanlijske tiranije. Čitav opis prikupljanja harača i slika mučenja raje kompletno su uklopljeni u radnju četvrtog pevanja: tu je jedek i trostruka kandžija, tu lelek i piska raje što je konji vuku poljem. Teško je izdvojiti odavde rečenicu koju pesnik nije epski uobličio:

Jednoč putujući priko jednoga polja dosta velikoga – koje se zove polje žepačko – opazim iz daleka njekoliko Turaka, gdje jašu poljem. Kako sam bio bliže, na veliko moje udivljenje vidim, gdi Turci vode sa sobom sedam svezanih kršćana, kojim su ruke bile svezane na plećima s konopcima i privezani konjma za repove. Kad sam vidio nesretne kršćane konjma za repove privezane, odma sam znao, da su haračlije, tj. oni koji harač (tj. štibru) za cara kupe. Na to haračlija svomu slugi rekne: »Hej Jašare.« On vikne: »Lepe, gospodaru.« Veli haračlija: »De malo na konjma poletite poljem, da vidim, kako krstoseri igrati znaju.« Udilj kako su sluge zapoved od haračlije dobili, odma su na konjma poljem poletili, a žalostni kršćani, koji su konjma za repove bili povezani, kada su Turci na konjma poljem poletili, i oni su za konjma morali trčati. Što mi se je jako čudno vidjelo, budući da su dosta daleko letili, da im konji nisu nikako mogli uteći, dok se žalostni nisu umorili. Kad su već bili sasvim iznemogli, počeli su padati kad koji, kad koji. Konji su ih vukli za sobom kano čovek branu, kad žito posije. Oni su nesretni počeli cviliti i plakati. Haračlija na misto da bi se smilovo nesretnikom, njihov ga je plač najviše veselio i godio mu tako, da se je bio od velikoga smeha prinemogo.

Ovako dok su cvilili, haračlija je svoga hangira ustavio i odjaho, pak je potegó trostruku kandžiju (korbač) i počeo ih je napolak mrtve biti, vičući: »da se dignu gore«. Neki se nisu mogli dignuti, a nekoji, koji su bili krepostniji, dignuli su se, pak su pred njega klekli i počeli mu ljubiti skut i ruke i na sledeći način zavapili su: »Aman, aman, gospodaru, nemoj nas na muke mećati, nego nam naše posicaj glave i tako na jedanput skončaj.« On im odgovorio: »Krstu! Dotle vas budem na mukah držó, dok vas ne budem umorio, ako mi harač ne platite.« Na to je odgovorio jedan starac: »Vidiš, gospodaru, da nigdi ništa ne imamo, nego nas počekaj jednu evtu dana, dok ga gdigod izprosimo, ali ga zaslužimo.« Na ove starčeve riči dao mu je tri korbača po glavi, veleći: »Nećeš, krstu, iz mojih se rukuh izmaknuti i dosti ćeš mukah pretrpeti, dok mi harač neplatiš.«

Ja za videti, što će poganik delati od nesretnih ljudi, pošó sam š njime. Kad smo došli u prvo selo, kod kneza selskoga odsili smo. Kršćani su pritrkali i konje pod nama prifatili. Haračlija vikne na kneza: »Krstu! konji neka se dobro izvodaju, pak svakom konju moraš dati vaganicu zobi.« Knez je rekó: »Hoću, gospodaru.« I tako se je i moj

[362] Na ovaj rukopis prvi je ukazao biograf Mažuranićev T. Smičiklas, objavivši ga u najvažnijim delovima u *Spomen-knjizi Matice hrvatske* 1892, str. 122–125.

konj uz njihove zobi nazobio. Na to su sluge s konjah pokrovce i serdžase skinuli i u bašči pod kreskom u ladu po zemlji prostrli. Mi smo sili na zemlju prikrstivši noge. U to su donesli siniju.

[Zatim opisuje kako su ručali trgajući prstima pečena janjca, a pred svakoga došla ploska od oke puna rakije.]

Međutim, dok smo se mi natezali s janjcem, haračlija dao je zapoved slugama da onu sedmoricu kršćana koje su konji dovukli, da za noge obese o šljivama oko njihova stola, veleći: neka nas dvore, dok ručamo. Sluge odma na zapoved svoga gospodara skočili su na noge, zgrabili kukavne kršćane, pak o šljivama obesili. Glave su im bile od zemlje za jedan klaftar udaljene.

Mili bože, tuge i žalosti od onih nesretnih kršćana, da je srce od kamena bilo, pri onakovom prizoru bi se razplakalo i razpuklo gledajući plač i vapaj dice i žena onih nesretnih kršćana. Oni strmoglavo obešeni plakali su i za milost vapili, ali pasje serce muhamedanca odgovorilo im je: »Krstu, nikada od tuda živi snići nećete, ako mi harač ne platite.« Ne moguć više ostali kršćani muku braće svoje gledati i vapaj njihovih žena i dice, kako je koji primožen bio, toliko je za odkupljenje braće svoje prinio. U jedan mah bila je potrebovana suma skupljena i haračliji u ruke predana. Ništa nemanje nije nit s otim okrutni barbarin bio zadovoljan, već je zapovidio svojim slugama vičući: Mujo, Jašare, Hasane, ustanite boga vam, pak Vlasim zapovidite, nek svaki donese naručje slame, pak zapalite pod Vlasim, da se malo ozidamo, jerbo se ovi naš jerlia nješto žalostno drži, ne bi li se malo nasmijo. Sluge su odma doneli slamu, pod žalostne kršćane metnuli, pak zatim upalili. Sada da je komu pogledati bilo neizrečenu i perom neopisanu tugu i žalost nesretnih kršćana i njihove porodice. Turci pako od velikoga smiha hoteli su da popucaju. I ja sam se moró smijati, ali silom, jer inače nisam smio učiniti. Dok su kršćani svojim vapajem sve pravoverne kršćane tugom i čemerom napunili, haračlija k meni se okrene i rekne: »Je li da bogati, Džiniću, zidanje od krstosera.« Ja sam na polak hladnokrvno odgovorio: »Dobro je.« Inače nisam smio odgovoriti.

I tako dokle god se je kojega glas čuo, dotle su pod njih slamu mećali i palili. Kad su pako bili od dima sasvim skoro zadušili se, onda je okrutnik zapovidio da se nesretnici skinu. Kada su ih skinuli, svi su bili kano mrtvi, niti jedan izmedju njih nije imao u sebi znaka od života. Za celu uru polevali su ih vodom. Onda jedva su počeli s telom gibati, onda su ih njihovi srodnici uzeli i njihovim kućam odneli.

Upravo onako, kako je to kasnije prikazano u spevu: ponižena ličnost prema otelovljenoj bezosećajnosti. Dalje razvijanje ovih crta preneto je na detalje i vršilo se paralelno.

Kod nepoznatog putopisca:

Žalosni kršćani... kad su već bili sasvim iznemogli, počeli su padati kad koji, kad koji. Konji su ih vukli za sobom kano čovek branu, kad žito posije.

Kod Mažuranića:

Jadna raja k zemlji popadala,
ter je vuku konji krilonozi...
Groznom branom puti žive
zavlačeći ravno polje. (*Harač*, 562–3 + 580–1)

Više je nego očigledno da Mažuranićeva koncepcija glavnog junaka, cinika i sadiste, potiče baš odavde (»haračlija na misto da bi se smilovo nesretnikom, njihov ga je plač najviše veselio i godio mu tako, da se je bio od velikoga smeha prinemogo«). I koncepcija fanatizma despotije, i koncepcija, najzad, centralnog dela speva. Nadalje, uobičajeno poređenje postaje izlišno. Prozni tekst u najvažnijim stavovima u stvari je doslovno prepevan, stavljen u stihove od reči do reči. Intimna prerada čitavog materijala dala je novom delu epski patos, izražen lirskom frazom. Iz jednostavnog pričanja i vanrednog smisla za detalj nepoznatog putopisca pesnik je izveo konkretizaciju. Tako je stvorena slika Harača, neuporediva po zahvatu i intenzitetu, a njom je upravo i završeno oblikovanje speva.

U predgovoru poslednjem izdanju Mažuranićevog dela (Zora, Zagreb 1958), dr Slavko Ježić izneo je mišljenje po kome bi ovaj putopis mogao biti delo Matije Mažuranića. Naime, Ježić, koji se najvećma interesovao ovom zanimljivom ličnošću (1938. on je ponovo priredio za štampu *Pogled u Bosnu*), primetio je izvesne stilske i jezičke podudarnosti između autora jednog i drugog putopisa. Ovo bi mišljenje moglo biti verovatno (ono bi se moglo lako i dokazati na osnovu poređenja rukopisa, da izvornik nije izgubljen). U oba spisa istovetni su pojedini izrazi, pojedini oblici (posicati, ispovidati, Rika, riči, misto, dica, priko, itd.). Zatim, tu dolazi mešanje ekavskih i ikavskih reči (smih, smešno; čovik, čovečno), što upućuje na činjenicu da je autor ikavac, koji se upinje da drukčije piše – takav je upravo Matija u svojoj korespondenciji. Pojedina objašnjenja u oba putopisa daju se u zagradi na isti način (»harač – ti. štibra«). Zajednička su i neka mesta (kad Turci sede za sinijom i trgaju meso prstima, kao gladni vuci). Najzad, opšti duh: kad Matija na putu u Popovo selo zaluta i umalo ne nastrada (*Pogled u Bosnu*, str. 43); fatalizam, koji karakteriše oba spisa, te pisma Matijina (*Pogled u Bosnu:* »Ja kad sam vidio da on mojega govorenja neće da čuje, onda sam ušutio, pak mirno čekao smrtni udarac, da me posiječe, budući da nisam nikakova načina mogao iznaći, kako bi se spasio«; Putopis nepoznatog putopisca: »Ja sam mu odgovorio: Dobro je. Inače nisam smio odgovoriti«). Moglo bi se navoditi mnogo toga, a mnogo toga valjalo bi tek dokazati. Radi ilustracije, dodaćemo još i ovo: da su putopisci u oba putopisa anonimni; u oba putopisa radnja se događa u Bosni, a tamo u to vreme, koliko je nauci poznato, boravi iz Hrvatske samo Matija Mažuranić; u Bosni on ostaje kratko (nekih šest nedelja), te upoznaje turski jezik približno onoliko koliko ga poznaje putnik iz nepoznatog putopisa, prema sopstvenom priznanju; stil je istovetan; autor je inteligentna, veoma darovita, ali neobrazovana osoba, a takav je upravo Matija; najzad, nepoznati putopis i nije nikakav putopis, već karakterističan odlomak iz nekog većeg dela. Na ovom mestu treba podsetiti da su Matijin putopis priredili za štampu braća Antun i Ivan, i to tek »pošto sva trojica izbrisaše što je bilo politična i što bi kome moglo škoditi«.[363] I jedan kasniji

[363] Dr M. M. [Milutin Mažuranić]: *Matija Mažuranić*. Op. cit., str. 7.

dopis Matijin, iz 1848. godine, namenjen javnosti, u kome se opisuje stanje u Bosni, ispravljen je i doteran u originalu rukom Ivanovom.[364] Anonimni odlomak nije doterivan, te ima sve osobenosti izvorne Matijine korespondencije; lako je moguće da je bio izdvojen (možda da bude posebno štampan, kao i spomenuti dopis) i tako sačuvan u pesnikovoj ostavštini kao dragocen dokumenat.

Još jedan izvor, neposredan povod za postanak finalnog pevanja *Kob*, naveo je Vladimir Mažuranić. Njegovom svedočanstvu nije potreban nikakav komentar:

Nad dolinom sv. Žavera, šetalištem zagrebačkim, bijaše u ono doba pak sve do 60-tih godina na posjedu sada Malinovu izbica, u kojoj je bio kip pustinjaka, naravne veličine u mantiju odjevena, koj bi, kad bi se udarilo nogom (ili otvorila vrata), sklonio glavu i sklopio ruke na skrušenu molitvu. Jednostavan stroj tvorio je to čudo, a mi smo mu se djeca divila. Od ove je igračke, po svoj prilici, postao pjesničkom inspiracijom tužnoj pripovjesti svršetak najtragičniji, što ga možemo zamisliti.[365]

Ostaje da se progovori nekoliko reči o ličnostima speva, čije poreklo do danas istorijski nije utvrđeno. To su: starac sveštenik (*Četa*, stih 312 i dalje) i Rizvan-aga (*Harač*, stih 951 i dalje).

Ko je Rizvan-aga? Dr Modestin smatra da ova neistorijska ličnost može imati neke veze sa Ali-pašom Rizvanbegovićem, koji je u Mažuranićevo vreme bio hercegovački vezir.[366] Da je Ali-paša Rizvanbegović na čelu mostarskih Turaka učestvovao u Čengićevoj ekspediciji, Mažuranić je morao znati, jer se u to vreme naširoko i nadugačko pisalo o tome. Nasuprot narodnom pevaču, koji uglavnom dosledno registruje sve ličnosti vezane za određeni događaj, Mažuranić je ovu ličnost (kao i mnoge druge) namerno izostavio, kao nevažnu, kao nepotreban detalj. Isto tako nije imao nikakvog razloga da baš nju, ni u aluziji, retrospekcijom baci na Kosovo; držimo zato da je pomenuta podudarnost posve slučajna. Narodna pesma o ovom događaju ne zna ni za kakvog Rizvan-agu, ali se zato to ime pojavljuje u Gundulićevom spevu, koga je Mažuranić dopunjavao god. 1842.

Starac sveštenik je ona sporedna ličnost koja čini kulminaciju radnje, okupira čitavo jedno pevanje i efemerno nestaje. O njemu, pored toga što se spominje redovno u svim komentarima *Smrti Smail-age Čengića,*

[364] Arhiv SKZ, R 5838. U navedenom radu na str. 117 Brlić je objavio ovaj dopis misleći da je ostao u rukopisu, međutim, kako smo naknadno utvrdili, njegov tekst štampan je anonimno u *Slavenskom jugu* (potpisan znakom ✳), 27. kolovoza 1848, br. 10, str. 39. Sada je jasno zašto je Ivan, koji je u to vreme jedan od urednika lista, svojom rukom redigovao tekst.

[365] *Pjesme*, op. cit., str. 240.

[366] Modestin–Ivšić–Šegvić: *Rječnik. Smrt Smail-age Čengića*, Beograd 1911.

postoji posebna literatura.[367] Jedni su kritičari hteli da dokažu njegovu istoričnost (u vreme pogibije Čengićeve doista je postojao nekakav sveštenik u Moračkom manastiru), drugi pak da dokažu njegovu vezu sa narodnom pesmom (nešto o tome već je rečeno u prethodnom poglavlju), a treći (Barac, na primer) videli su u njemu izraz pesnikovih religioznih osećanja. Smičiklas čak iznosi mišljenje prema kome je lik sveštenikov građen na osnovu konkretnog lika vladike Petra I, prema već spominjanom Bulgarinovom opisu iz *Danice ilirske* za 1835. godinu. Naše je mišljenje, naprotiv, da je ova ličnost oslobođena prototipa, ma kog, potpuno nezavisna i planski odabrana, potpuno nova.

Zamena stvarnih karakteristika jedne pojave umetnički je dopustiva, ako to zahtevaju osnovne koncepcije piščeve. Mažuranić je mnogo pazio na folklor i opštu, celovitu autentičnost, ali je hotimice menjao i kombinovao fakta sa osnovnom idejom. Upravo tako radio je dopunjujući Gundulićevo delo. Ovo mu toliko uspeva, da se pogreške ili odstupanja od istorije u spevu i ne primećuju. Prirodno, pesnik je osetio da ideološki govor kakav je planirao u *Četi*, sred divljine i svih razumljivih uslovnosti, može da održi samo obrazovana ličnost, a takav je za one prilike bio crkveni čovek. Sa te strane, sveštenik je u spevu potpuno na svome mestu. Međutim, pesnik je izgubio iz vida objektivnu razliku između duhovnika kakvog je on znao i prostonarodnog mantijaša u nedostupnim Brdima. Tamo, gde je kroz dug period društveni razvitak bio spor i specifičan, a izolacija od svakog uticaja najpotpunija – dovoljno je setiti se da su ovi krajevi poslednji pali pod tursku vlast, pa i to samo formalno, – gde je sve bilo u znaku neprestane borbe, malobrojni manastirski đaci vaspitavani su pod puškom, učilo se prenošenjem iskustava, monološki, dok se iz knjiga jedva sricalo. Znanje je bilo više nego oskudno. Sami sveštenici bili su upola svetovnjaci, opasivali se preko mantije silavom i sudelovali u bitkama. Tako je, mada nesvesno, vera u boga bila apstrahovana pred verom u oružje.

Narodni pevač je jasno formulisao ulogu sveštenika u ovoj stvari, ne tražeći u njoj ništa izuzetno. Ono što ga u jednom trenutku ističe u gro-plan nije nikakav ideološki govor, već čin samrtnog pričešća, obred ustaljen i sasvim običan za takve prilike. Otuda narodna pesma ovaj čin slika, ali ne potencira:

Dobaviše popa sveštenika,
pa lijepo društvo narediše,
pričestiše i ispovidješe
i samrtnu pričes uzimaše. (Vuk, 480–484)

[367] Isporedi: Lavrov, op. cit., gl. V. Zatim: Andrija Čurčić: *Ukrasni govor u pjesmi »Smrt Smail-age Čengića«*. Napredak, XXXIII/1892, br. 17, str. 277–281; br. 19, str. 293–296. Matej Milas: *Moje tumačenje nekijeh mjesta u »Četi« Mažuranićeva epa »Smrt Smail-age Čengića«*. Nada, VII/1902, br. 9, str. 128. Takođe: Hrabroslav Graničar: *Religiozni momenti u Mažuranićevu »Smail-ali Čengiću«. Literaturna studija.* Luč (Beč), I/1905–1906, br. 2–3, str. 35–40; br. 4–5, str. 64–67. Takođe: R[isto] Kovijanić: *Kaluđer u Mažuranića »Čengiću«*. Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, II/1922, knj. II, sv. 2, str. 170–176.

Njegošev iguman Stefan, na primer, jednostavno kaže:

»Hajte braćo te se pričešćujte,
bez pripreme i bez ispovesti,
a ja mičem sve na moju dušu.«

(*Gorski vijenac*, 2619–2621)

Mažuranićev sveštenik veoma malo ima od ovog narodnog, priprostog i jednostavnog duhovnika. On drži kitnjast govor, poučava i ispoveda četu onako kako to običan crnogorski sveštenik nikada ne bi radio. Mažuranićeva je ličnost shodno njegovim koncepcijama dobar orator, nadahnuti propovednik koji obilato začinjava svoj govor prigodnim refleksijama, po svemu više gradski mantijaš na folklornoj pozornici, no seoski, i još više, gorštački pop. On veoma učeno govori o dužnosti čovečanskoj, o zemlji, otvara duhovne vidike, čak i didaktički raspravlja o tome kako su »svijeta puci ostali« mirno skrstili ruke dok se Crnogorci bore za slobodu. Opšteljudski značaj te borbe, razume se, iznosi Mažuranić a ne idilski sveštenik. Ova je ličnost samo bila najpozvanija da pesnikove reči o značaju borbe koju stolećima vode naši narodi dovikne evropskoj javnosti, onako kako je to nekada zamislio kao autor prevoda spisa *An die Monarchen Europa's* (Smičiklas, naime, koji je video rukopis, tvrdi da je autor prevoda niko drugi do naš pesnik). Istakao je on nedvosmisleno ovu tendenciju. Besedu sveštenikovu ne treba prema tome shvatiti kao izraz pesnikovih religioznih osećanja, već kao sredstvo da se potencira svečanost čina i radnja dovede do vrhunca. Ona je snažna poema o maloj slobodarskoj zemlji, za koju se jedan narod vekovima bori i ne ustupa. I realna podloga je nesumnjiva: sveštenikove reči su glasno iskazano mišljenje koje su ilirci gajili o Crnoj Gori i njenoj ulozi na Slovenskom Jugu.

Ovim se pitanje izvora za postanak speva stvarno iscrpljuje. Dalje upuštanje u detalje, u iznalaženje vrela za svaki stih, ili čak pojedinu reč, nema nikakvog smisla. Ima tu, svakako, fragmentarnih uticaja klasika – Vergilija, na primer, ili Homera, i dubrovačkih pesnika, i narodne poezije. Čisto formalno ugledanje, što se opaža na prvi pogled u sklopu i traženju izraza, nije od bitnoga značaja. Pa ipak, u jalovom i besmislenom cepidlačenju išlo se tako daleko, da danas, kada se celokupni istraživački rad o Mažuranićevom delu posmatra objedinjen, ispada da gotovo ništa nije pesnikovo, izvorno. Bezmalo za svaki pojedini stih pronađen je prototip! U svome nedavno objavljenom radu *Ivan Mažuranić i Marko Marulić*, na primer, Rafael Bogišić bio je na dobrom putu da prekine jednom zauvek sa starom tradicijom.[368] Imao je lepu ideju: da bez drugih pretenzija, ne dodajući i ne oduzimajući ništa Mažuraniću, približi dva velika pesnika kroz stoleća, vrlo tanano uočavajući i izdvajajući ono što ta dva pesnika u i s t i n u spaja: pre svega, njihov unu-

[368] Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Zagreb 1961, sv. 4, str. 31–45. Isp. o tome moj prikaz u Letopisu Matice srpske 1962, knj. 390, sv. 6, str. 574–576.

trašnji, idejni svet, koji im je bez sumnje u mnogo čemu zajednički; zatim ljubav prema klasičnoj starini, antičkoj i humanističkoj tradiciji, ali i domaćem kulturnom nasleđu. Evidentno je da se mnogi unutrašnji i formalni elementi koje opažamo kod Marulića poklapaju sa duhovnim svetom pa i književnim radom Ivana Mažuranića; razume se, sve to moglo bi biti i rezultat sličnih idejnih predispozicija i raspoloženja, sličnih prilika u kojima su pesnici živeli. Izvanredno vešt kada je trebalo dati opšti pogled na postavljeni problem, Bogišić se pokazao mnogo manje spretan i uverljiv kada je zaronio u detalje. Ponesen određenom idejom, on je video konkretne podudarnosti i onde gde je očigledno da su to samo t i p i č n e s i t u a c i j e, nesvojstvene ovom ili onom pesniku. Bilo bi sasvim dovoljno da je autor suvereno ostao u relacijama ideje koju je sam formulisao: »Pri čitanju Mažuranićeva djela pomisao katkada poleti k Maruliću.« Ništa više.

Razumljivo je da uporedno proučavanje stvaralaštva pojedinih pisaca ili kompariranje pojedinih njihovih dela krije u sebi naročitu draž.

U vreme kada je Mažuranić stvarao vladala je u hrvatskoj literaturi rodoljubiva lirika. Time se pre svega objašnjava izbor teme. Međutim, Mažuranić nije ispevao budnicu, niti tipičnu preporodnu pesmu. Pokrenut idejom nacionalnog oslobođenja, vođen pre svega jednom opšteljudskom idejom, idejom oslobođenja ličnosti od nasilja, stvorio je on delo trajne vrednosti, koje, kao i sva velika dela, ima vremenski značaj. Predispozicija za stvaranje jedne ovakve tvorevine morala je postojati u pesnikovom biću od ranije, koncepcija se postepeno formirala, a čekala je samo na svoj impuls.

Ante Starčević, glavni i najoštriji kritičar Mažuranićev i njegov politički protivnik, bio je prvi koji je ustao protiv kompozicije speva. Po njemu, nije vredelo graditi herojski epos od jednog mučkog ubistva, što znači jednostrano svođenje čitave složene tematike na glorifikovanje izdajstva.[369] Ali, uzrok ovakvom stavu treba pre svega tražiti u pristrasnom, strančarskom gledištu. Ante Kovačić, takođe pravaš, parodirao je spev 1880. godine, dakle kad je Mažuranić pao s banske stolice, a parodirao ga je, uostalom, vrlo uspelom poemom *Smrt babe Čengićkinje*, aludirajući na vladavinu svoga protivnika. Na istoj liniji, čitave tri decenije kasnije, našao se i A. G. Matoš, pišući:

> Starčevićevo i Kovačićevo ruganje *Čengić-agi* nije neopravdano. Kakav je to junački ep, slaveći busijaše i zaplotnjake? Crnogorsko »junaštvo« je pravaškoj politici vraški mirisalo na obzoraške podvige, a sam događaj se činio bura u čaši vode, nešto preobično i vulgarno.[370]

Ovakav stav potpuno je neodrživ, nezavisno od toga što se i hrišćanski i muslimanski izvori slažu da je Smail-aga doista bio vitez i dobar čo-

[369] Starčević, *Djela*. Zagreb 1894, knj. III, str. 352 i dalje.

[370] *Intimne misli i impresije*. Hrvatsko pravo, XIII/1907, 9/III.

vek. Pogibija paše pred kojim je drhtao živalj hercegovačkog zagorja i dalje, po Bosni i Crnoj Gori, samo je pokrenula Mažuranićevu tvoračku misao, a već u trenutku stvaranja za njega je Smail-aga bio tipiziran lik Turčina okupatora i tlačitelja. Ako je hercegovački junak u spevu osion, cinik, sadista, to je samo zato da se istakne granica nasilja, koja počinje sa prinudom a završava se pred neumitnošću pravde. Nezavisno od stvarnosti u pesniku je živeo Smail-aga kao inkarnacija nasilja koje mora pasti pre ili posle. Upravo onako kako su Crnogorci prikazani izvan lokalnih okvira, kao opštejugoslovenski lik borca za slobodu, onakav kakvim su ga svi naši ljudi zamišljali, i ovaj lik prerastao je svoje prirodne razmere, postavši simbolom petovekovne tiranije, a zatim i simbolom sveljudskog zla.

Momenat smrti silnoga Turčina, posebno, dobio je u spevu velike razmere. To je momenat u kome ličnost Ismail-age potpuno gubi svoj istorijski značaj, jer se formira u određeni epski lik, uopšten i tipičan. Hiperbolisanje, pretvaranje trenutka silnikove smrti u čin pobede dobra nad zlom, mnogo veće nego što je uistinu bila, prirodna je tvorevina svesti umetnikove koji je u tom činu video predznak velike, konačne pobede, porobljenih naroda na Slovenskom Jugu. Na toj bazi je i stvoren ep, oblikovan kao istorijski opravdano proroštvo propasti svake sile.

Bilo je pokušaja da se osnovna ideja speva porekne, ili drugačije protumači. U najnovije vreme, na primer, ustvrdio je Risto Kovijanić da je u Mažuranića »središna sila akcije oko koje je sve usredsređeno, cetinjski vladika Njegoš«.[371] Međutim, tu se već na prvi pogled vidi da autor analizira sopstvenu, a ne Mažuranićevu misao. Pesnik hotimice ne izdvaja ni jedan lik na osvetničkoj strani, jer teži da pobude čina budu motivisane kolektivom, koji predstavlja narod.

Monolog, prvi je to primetio Prohaska, osnovni je oblik speva *Smrt Smail-age Čengića*. To je monolog koji se u pevanjima različito razvija, već prema dubini pesnikovih doživljavanja: kao razmišljanje, ili raspoloženje. *Agovanje* je samo po sebi monolog Čengićev; *Noćnik* je skup refleksija o noćnom putniku; u *Četi* se smenjuje monolog starca svešteника; *Harač* prosto kipi od retorskih misli i obeležja ličnog stava; poslednje pevanje, *Kob*, samo je naoko dijalog, koji monološki daje sud pisca o prolaznosti sile i neumitnosti pravde.

Monolog je karakterističan oblik lirike; Mažuranić je stvorio epsko delo, ali ga je lirski intonirao. I ranije su epska ostvarenja nosila pečat svoga stvaraoca, ali je ovaj uvek svesno nastojao da u prvom licu ostane anoniman. Mažuranić je sav u svojim stihovima, nesakriven. Posle onoga što je pokazao u kontaminaciji ovih pojmova, konvencionalna razgraničenja epike i lirike postaju besmislena.

Determinisana monološki, čitava karakterizacija likova izvršena je na neobičan, veoma originalan način. Dok narodni pevač peva samo u slavu pobednika, Mažuranić obrazlaže epski sukob psihologijom propasti

[371] Risto Kovijanić: *Njegoš u Mažuranićevom spevu*. Prilozi za književnost, XXII/1956, sv. 3–4, str. 273–281 (ćir.).

neprijatelja. Nadgradnja se više oseća nego što je prisutna, stalno lebdi u vazduhu, nju čitalac hvata i upotpunjuje svoje određene predstave. To upotpunjavanje i nadopunjavanje karakteriše ceo spev. Borba hrišćanstva sa islamom sinonim je borbe svetla i tame, te odvečne teme stari hknjiževnosti. U takvoj areni ljudi su oštro podeljeni na dva tabora različitih etičkih vrednosti, a ličnosti, jedinke – beznačajne. Ponajmanje je individualisan tabor u kome se raja i Brđani, kao zamena za narodno mučeništvo, odnosno junaštvo, stapaju u jarki simbol slobode. Borba ovako determinisanih suprotnosti čini osnovicu epa. Tako smo u procesu formiranja likova dobili tri celine: Brđane, raju i Turke. Nasuprot Turcima, koji su dati uglavnom samostalno, Brđani i raja tip su kolektivnog lika, pa i dejstvuju samo kao takvi. Izuzetna je uloga starca sveštenika, koji je, videli smo, lik za sebe.

Aga kao protagonist pojavljuje se i dela samo u dva pevanja, ali se njegovo prisustvo konstantno snažno oseća: u hodu čete, u surovoj rešenosti Brđana da se bore za zemlju. Dok narodne pesme opevaju Crnogorce i kada prikazuju agu, Mažuranić peva i o njemu neprisutnom. On je oličenje zla, više naslućen no shvaćen, mnogostruk a nevidljiv. Tek u *Haraču* ocrtava se jasnije njegov materijalni lik, u sceni pod šatorom, onoj znamenitoj u kojoj premišlja svakojake misli, nanizane leoniskim rimama, načinom narodnog pevača (»od balčaka i od djevojaka, – i od lova i od sokolova, – i od zlata i od ljuta rata, – od kolaca i Crnogoraca, – od džilita i od kopja vita«). Tu simbol dobija ljudski oblik:

Pod čadorom aga sjedi,
ter izm'jenja tutun kafom,
mrku kafu duhom paklenijem.
Ispod čalme čelo vedro
namrštio mrskam tamnijem,
a junačko pod njim oko
ko pramenom od oblaka
namrčio, tere mukom muči.

(892–899)

Iako govori na nekoliko mesta o junaštvu Smail-aginom (»dobar junak, da je čovjek taki«), Mažuranić ga kroz ceo spev prikazuje kao sadistu koji se sveti nejakima, kao sledžiju koji završava nimalo junački, u trenutku kada je iz okršaja hteo da pobegne na konju. I sam atribut »junak« umnogome je inertan, negde kao stalni epitet u pevača, negde kao kontrast ružnom postupku. Propratni detalji, kao što su scene mučenja, pripisani su mu bez izuzetka, u okvirima slobodne interpretacije.

Snažan kontrast istaknut je u zloćudnom karakteru aginom: ljubav je to prema pesmi. U paroksizmu gneva dovoljno je da spazi gusle, pa da se smiri. Posle makabričnih slika koje prethode neobično deluje silnikova krotkost, neobično iza misli da takvu ćud ništa na svetu nije kadro da obuzda. Ali to je posve razumljivo, ako se ovome liku doda još jedna crta koja mu pripada: slavohlepnost. Za junačka dela, slava u pesmi

bila je u ono vreme jedina priznata nagrada. A kako svoju junačku slavu drži iznad svega, aga ceni i junačku pesmu koja slavu peva i pronosi. Ali ako ta pesma sramotu pronosi, gotov je da posmica sve oko sebe, samo da jednoga svedoka bruke ne bude. Otuda drugi kontrast: kad mu se pesma naruga – plane i naređuje nove muke. Plahovitost je uopšte jedna od karakteristika neepskog Smail-age i Mažuranić je veoma uspelo izražava asindetskim stihom:

Gvoždja, otrov, konop, nože,
palu, oganj. kolac grozni,
ulje vrelo i sto muka
u čas jedan junak smišlja.

(*Harač*, 1001–1004)

Slikajući unutrašnja preživljavanja, Mažuranić često pada u ekspresiju. Tako je prikazan utisak koji Baukova rugalica proizvodi na agu, kada bes krvavim noktima kopa u njegovom srcu; takav je uopšte Čengićev gnev:

Na obrve crn mu oblak sjeda;
plamte oči poput ognja živa:
crljen plamen uz obraz mu liže;
strašnijem bjesom nozdrve se šire;
a na ustih ispod pjene bijele
grozan, pakljen izraz stade.

(*Harač*, 1008–1013)

Likovi Turaka u spevu su upadljivo konkretni, jasno određeni, a njihovi postupci izdvojeno motivisani. Novica je i sam »krvnik kleti«, ne okreće glavu dok Čengić deli darove Crnogorcima – kome palu, kome kolac, kome konopac, – i tek kada je lično pogođen očevim umorstvom, žudi za osvetom. Otuda on i kada promeni verom ne može da se stopi sa osvetničkim kolektivom, dela samostalno i do kraja ostaje individualist. Mujo, Omer, Jašar – potčinjeni su agi, ali su istovremeno spremni da ga u svakom času napuste. Bauk mu peva pesmu rugalicu. Safer, reljefan tip poltrona, ulaguje mu se i kada mu ovaj istera oko; istovremeno, on je tipizirani nasilnik-trabant, dosledan u okrutnosti. U jednom jedinom stihu, koji ilustruje njegovo raspoloženje posle sukoba sa agom, oličen mu je sav karakter: on se i dalje sa družinom »mukam raji već unaprijed smije«. Hasan je verni sluga naših i muslimanskih narodnih pesama (»vižla brži«), i on se ovlaš izdvaja. Pada u oči da je svaki od ovih likova jasno determinisani svet za sebe.

Na drugoj strani, viteški Crnogorci i ugnjetena raja prikazani su isključivo kao celina. Kao i Gundulić, Mažuranić ne insistira na veri svojih junaka, i time omogućava da sukob prevaziđe regionalne okvire, stvarajući jaku osnovu za dalje tipiziranje i uopštavanje.

Raja u spevu – to je sav porobljeni narod. Gola sirotinja, bez igde ičega, bez krova nad glavom, bez hleba, bez zaštite. Lišena ljudskog dostojanstva, satrvena ropstvom, ona bez svesti i volje podnosi muke, bez opiranja, bez suza. *Harač* je slika strašnog dugovečnog tlačenja, u kojoj se beda ugnjetenih živo prepleće sa despotskom obešću ugnjetača. Tu je Mažuranić najsnažniji, najplastičniji. I narodna pesma peva na bezbroj načina o turskom zulumu, o haračlijama i sirotinji-raji, ali tako koncentričnog i jednostavno sveobuhvatnog zahvata nema.

Gorčinu poniženja proživeo je pesnik zajedno sa nevoljnicima neobičnom snagom. Kroz dugi monolog čitaocu tu i tamo oštro se izdvoji njegov lični stav, glasno izrečen:

Mili bože, što je raja kriva?
— — —
Kriva 'e što je živa.

I dalje:

Otkud zlato, koji krova nejma,
mirna krova da ukloni glavu?
Otkud zlato, koji njive nejma,
nego tursku svojijem znojem topi?
Otkud zlato, koji stoke nejma,
no za tudjom po brd'jeh se bije?
Otkud zlato, koji ruha nejma?
Otkud zlato, koji kruha nejma?

(*Harač*, 504, 507, 633–640)

Neskrivena mržnja prema ugnjetaču neodoljivo izbija iz ovih stihova, uzdižući ih od ličnog suda do potresne, opštenarodne i opšteljudske osude. Tu mržnju, zajedno sa ljubavlju prema slobodi i rodnoj grudi poneo je Mažuranić iz novljanske patrijarhalne sredine, u kojoj je kult junaka epskih narodnih pesama dugo i dugo bio sastavni deo života.

Slikanje osvetnika bitno se razlikuje već u osnovnoj tehnici. Pre svega, Brđani nisu ništa drugo do umnogostručeni lik romantičarskog heroja. Jedino je scena mučenja u *Agovanju* koncipirana tako da ih prikaže neposrednije, u jezivom realizmu, metaforičnošću izraza i skupnom impresijom. Muževnost i patnja oživotvoreni su u jedan mah tonskim fraziranjem epskog refrena »niti pisnu, niti zubi škrinu«. Ovaj se intenzitet više neće ponoviti u trećem pevanju, niti igde gde su nosioci radnje Brđani.

I četa je tipičan romantičarski simbol. Ona nastupa kao jedno biće, prisutno i bestelesno, stvarno i naslućeno. To je sama zemlja:

Ter, gle čuda, proz mrak scijeniš,
studen kamen prima život,
drhće, gamzi, diže glavu,

iz tvrdoga stanca snažnu
pest pomalja, nogu krepku,
i proz mrazne živce vruća,
rek' bi, krvce vri mu rijeka.

(*Četa*, 217–223)

Četu ne diže poklič, niti zov, već jedan dah, osećaj celine, a vodi je zajednička misao o slobodi. Ali idealizovanje je uvek međa idealnog i idilskog. Preterivanja u romantičarskom duhu dovela su u pitanje istinitost prikazivanja konkretne sredine, kada je radnja istakla u prvi plan kolektiv. Takva je idilska slika danovanja čete na Morači, na primer. Ni slika boja nije u biti realistička. Sve je tu personificirano: i smrt, koja kruži kao sablast, i četa, božica osvete. Jedino Turci ostaju do kraja individualisane, stvarne ličnosti. Do kraja, jer slika *Kobi* i nije toliko simbol kraja jedne precizno određene stvarnosti.

Franjo Marković je svojevremeno dao veoma uspelu ocenu speva, prikazavši ga kompoziciono kao dramu:

Čin pjesni razvija se razložitošću, napetošću, gradacijom i cjelovitošću dramatičnom; pet dijelova pjesni: Agovanje, Noćnik, Četa, Harač, Kob – prikazuju se svojim sadržajem svakomu na prvi mah kao pet aktova drame.

Doista, to je prava scenska tvorevina, potresna u svojoj lirskoj osnovi i muški snažna u epskom obliku. Karakterizacija je estetički i slikarski savršena u svakom pogledu, postavljena na kontrastnoj osnovi jakih individualnosti. U neprestanom sukobu krajnosti, tipiziranje je izvedeno akterski do te mere da se oseća kao umetnički istinito. Poetično u tako savršenom spevu deluje živo i prirodno i, još više, životno.

Da bi razbio monotoniju stihovanog pripovedanja, Puškin je za svoj znameniti roman u stihu stvorio naročitu strofu, koja je ostala kao pojam u metrici (onjeginska strofa). Za svoje delo Mažuranić je iz istog razloga stvorio originalan oblik, ali u opštijim razmerama. To je oblik čitavog speva, nesputan shemom, to je zapravo m e t o d izlaganja. Razbijanje se vrši u smeni osmerac-deseterac, jedan, pa drugi niz, i to: deseterac u epskom izlaganju, širokom i patetičnom, a osmerac u dinamičkom, brzom zbivanju (*Agovanje*, na primer). O tome govori i sam pesnik:

Naročito samo velikom mukom može se izbjeći u pjesništvu dosadnomu romonu dvosloučanih riječi, koje često jednoličnošću ritmike slušatelja uspavaju, mjesto da ga uznesu. Tu ne ima druge, nego prislonit versifikaciju uz talijanska pravila, a kad pjevaš predmeta radi u pučkih osmercih i desetercih, tad pazi da ti pjesma ne bude dugačka, i mijenjaj, za boga, metar![372]

[372] *Pjesme*, op. cit. XV–XVI. Detaljnu analizu stiha izvršio je Marin Franičević u svojoj disertaciji *O nekim problemima našega ritma (nacrt za tipologiju hrvatskoga stiha XIX stoljeća)*. Rad JAZU, Odjel za suvremenu književnost, Zagreb 1957, knj. 4, sv. 313, str. 5–187, a analizu rima posebno Stipe Banović u Radu 1952, Odjel za filo-

Umesto da se opredeli za neki određen stih, kako je to bio običaj, pesnik je novatorski prilagođavao stih potrebi trenutka, menjajući ga prema ritmu pripovedanja. U savršenoj kombinaciji dužinâ, uspeo je da zvukovno dočara smenu epskih i lirskih raspoloženja. Onde gde je trebalo pojačati utisak, poslužio se ponekom naročito odabranom figurom, – refrenom, dvostrukom rimom, i sl. Da bi postigao maksimalnu koncentraciju, zbijenost, jezgrovitost i jednovremeno punoću teksta, služio se svojim omiljenim oblikom – aforizmom:

Boj se onog, tko je vik'o
bez golema mrijet jada.
— — —
Or'o gnijezdo vrh timora vije,
jer slobode u ravnici nije.

Mnogi od njih prihvaćeni su u narodu kao sentencije.

Govor u spevu odiše retorskim klasičnim duhom. Uticaj klasika lako je uočljiv na svakom koraku, kroz sva pevanja, sveobuhvatno, bez ograničenja, od Homera do Gundulića. Tu su konji krilonozi (sic!), koji vuku raju po prašini kao Ahil Hektora oko Troje; tu je refleks Danteovog pakla, gde se đavoli (Turci) demonski kikoću nad mukama grešnika (raje); tu su reminiscencije iz prvih pesnika dubrovačkih i Horacija. Početni stihovi *Agovanja* kao da su ekspozicija *Mrnarice* našeg Antuna Sasina (XVI vek). Idejom smrti od nepoznate ruke rešavali su dramski sukob još Homer, Vergilije i Taso. Sve to, međutim, nalazimo samo kao rudiment kulture koju je pesnik još u mladosti usvojio. Može se ovde govoriti i o idejnim reminiscencijama, o onim razmišljanjima koja se tiču života i smrti, što su našla plodan teren već kod prvih naših pesnika humanizma i renesanse. Misaonoj prirodi Mažuranićevoj takođe su odgovarali mnogobrojni klasični aforizmi. Ako nisu direktno prenošeni iz svojih izvornika, odigrali su značajnu ulogu u stvaranju novih, bogatih vlastitim izrazom. I refleksije iz Svetog pisma, bez sumnje, dolaze u ovu grupu, ali sve one samo deluju kao jaka prerada, odblesak uzora, onih najdelikatnijih pasaža koje je pesnik vanredno umeo da oseti. Iz svega jedne refleksije jevanđeljskog teksta o nepravdi na zemlji, razvilo se preko trideset stihova u spevu; ovo je, na primer, ostalo nezapaženo, mada je direktna misao raspevana i prenesena skoro doslovno:

S v. p i s m o :

Lisice imaju jame i ptice nebeske gnijezda;
a sin čovječij nema gdje glave zakloniti.

(Mat. VIII, 20; Vukov prevod)

logiju, knj. III, sv. 290, str. 197–224: *Tri priloga za proučavanje hrvatske narodne i umjetne poezije (2. Mažuranićevi srokovi prema »slaganju« u hrvatskoj narodnoj poeziji).*

Mažuranić:

Stvorac višnji pticam nebo dade,
tiha duplja i žudjena gn'jezda;
ribam vode i pučine morske,
stan od stakla, nek se po njem šire;
a zvjerinju livade i gore,
hladne špilje i zelene luge;
jadnoj raji? – ne dade ni kore
itd.

(*Harač*, 622–671)

Uzgred budi rečeno, za ove stihove Barac je vrlo nesrećno pretpostavio da potiču iz Montijeve pesme *Caio Gracco* (isp. *Mažuranić*, 225–226), pa je to tvrdio i dalje u *Književnosti ilirizma* (op. cit., str. 156). I traktat *Hrvati Madjarom,* inače, intoniran je biblijskim refleksijama.

Poznavalac mnogih stranih književnosti i jezika (Vladimir Mažuranić: »Čitao je i potpuno poznavao povrh svih slovjenskih jezika još i latinski, talijanski, francezski, englezki, njemački i madjarski. Njemu su bili pristupni svi veliki pjesnici tih naroda. On jih je proučavao«), Ivan Mažuranć je nasledovanje nosio u sebi. Čisto formalno ugledanje, istakli smo, nije od bitnog značaja. Važno je da su usvajanja spomenutih oblika i načina oblikovanja pomogla pesniku u formiranju svojih, originalnih rešenja.

Jezik Mažuranićev potiče iz više izvora, ali ima zdravu narodnu osnovu. Ilirci u to vreme nisu imali izgrađen svoj književni jezik, čak je postojala opasnost da njegovo formiranje krene pogrešnim pravcem. Spisatelj ilirski, Stanko Vraz, prožet je duhom slovenačko-nemačke gramatike, dok je naš pesnik, vaspitan u području uticaja talijanske kulture, bio više upućen na dubrovačku književnost. Uporedo sa prostonarodnim govorom on je visoko cenio hrvatski starinski govor, koji se već i u to vreme mogao naći samo u knjigama. Po ugledu na pisce koji su stvarali talijanski književni jezik, toskanske pisce, nameravao je i on da stvori pesnički jezik hrvatski. Zato dosledno upotrebljava i neke oblike kojih se živi govor odavno odrekao, zastupajući mišljenje da će jezik njihovim gubitkom osiromašiti i izgubiti svoju izvornu snagu. Čist narodni jezik, koji u spevu dominira, natkriljuje izražajni repertoar svih naših onovremenih pesnika. Njime je Mažuranić ubedljivo pokazao da hrvatski književni jezik postoji, da ga ne treba stvarati, da se njime mogu iskazati najuzvišenija osećanja u svakoj formi. Čitava frazeologija u spevu uzeta je iz prostonarodnog govora, izuzev manjeg broja pesnikovih kovanica, arhičnih izraza, provincijalizama i barbarizama koji su upotrebljeni samo redi kolorita, kao ilustracija teksta. Prema tome, izvor ovome delu ne treba tražiti stvarno ni u uzorima, ni u istoriji, već u biti pesnikovoj, u njegovom umetničkom osećanju, u intimnoj preradi čitavog materijala. Jedan takav visoko umetnički jezik i stil jedinstveni su u našoj književnosti.

PROUČAVANJE MAŽURANIĆEVOG DELA

Sudbina je gotovo bez izuzetka svih velikih pisaca da se njihova dela uzimaju na rešeto, do tančina »analiziraju«, »prikazuju«, »tumače«, »osvetljavaju« sa svih strana. Nisu tome izbegli ni mnogi naši značajniji pa i manje znatni pisci, ali svakako prednjače dva velikana: Njegoš i Mažuranić. Razumljivo je to, i dobro je što je tako, ali pri svemu potrebno je oštro povući granicu onde gde prestaju egzaktne, strogo racionalne i jasno determinisane, takozvane naučne, ili, isto tako, takozvane čisto literarne, što ne znači, naravno, raspojasane i proizvoljne, kritičarske interpretacije. Tertium non datur. U ne retkim slučajevima, izvan ovih, makar i grubo uobličenih kategorija, imamo posla sa nečim što bi se moglo krstiti književnoistorijskim zloupotrebama, protiv kojih je naša naučna i tekuća kritika ne jednom podizala svoj glas. U ovom smislu možda je upravo Ivan Mažuranić najkarakterističniji primer: bez sumnje je to jedan od naših najvećih pisaca svih vremena, kome su brojni komentatori svojim proizvoljnim interpretacijama mnogu krivdu učinili.

Više od jednog veka traje rad na proučavanju Mažuranićevog dela. Istini za volju, mora se priznati da su vredni istraživači i kritičari, savesno i s pijetetom otkrivajući i komentarišući iz decenije u deceniju pesnikov opus, doprineli da nam to delo bude razumljivije, prisnije, učinili da mnogi njegovi skriveni kvaliteti zablistaju u punom sjaju. Razume se, odnosi se to u prvom redu na znameniti ep o smrti Smail-age Čengića. Međutim, u predanom i vrlo brižljivom traganju, robujući svojoj prevelikoj ljubavi za predmet, u idolopokloničkoj odanosti detalju, ti ljudi, bez sumnje često velike kulture i ne bez sluha za literaturu, ali i katkad neporecivo skučeni, duboko ogrezli u starovremske kanone, priznajući isključivo rigorozne pozitivističke metode, proučavali su s velikom pomnjom Mažuranićevo delo »red po red«, sa svom mogućom učenošću i strogom pedanterijom, autoritativno i visokoparno izričući sudove, koji su često – i onda, a danas pogotovu – daleko od toga da budu prihvatljivi, u najboljem slučaju diskutabilni.

Osamdesetih godina prošlog veka u srpskoj i hrvatskoj književnoj i ne samo književnoj javnosti pokrenuto je pitanje autorstva speva *Smrt Smail-age Čengića*. Mažuranić je optužen tom prilikom za plagijat i krađu navodnog identičnog Njegoševog speva. Bio je to pravi skandal. Pune dve decenije ovaj spor je zabavljao duhove, raspaljene tendencioznom i šovinističkom kritikom, podstaknute ćutanjem pesnikovim, koji, mada je bio živ kada je ovo pitanje pokrenuto, nije ni najmanji gest učinio kojim bi pokušao da se opravda. Posle njegove smrti pronađen je izvorni rukopis, ali se uzvitlana prašina još zadugo nije staložila.

Premda je ovo pitanje odavno skinuto s dnevnog reda i premda danas nikome ne pada na um da dokazuje autorstvo speva, ne može se mimoići, jer je upravo ono izazvalo široki interes za pesnikovo delo i uslovilo njegovo intenzivno proučavanje.

Sumnju u autentičnost speva prvi je izrekao Ljuba Nenadović, uzgredno i sasvim nehotično.[373] Boraveći god. 1851. u Napulju zajedno sa Njegošem, zabeležio je gde ovaj izgovara poznate stihove:

Vidi mu se, mrijet mu se neće,
a jest nješto što ga naprijed kreće.

(*Noćnik*, stih 130–131, i dalje, kao refren: 150–151, 158–159)

i

Or'o gnjezdo vrh timora vije,
jer slobode u ravnici nije.

(*Četa*, 344–345)

Ispričao je zatim, kako, prema svedočanstvu samog vladike, postoji jedan *Čengić-aga* iz njegova pera. U vreme kada se sve to događalo, Ljuba Nenadović, po sopstvenom priznanju, nije znao ništa o postojanju nekog hrvatskog *Čengić-age*, te je navedene stihove smatrao Njegoševom improvizacijom. Kasnije međutim, on je odlučno odbio od sebe svaku sumnju u autentičnost speva, odajući priznanje njegovom pravom tvorcu, Mažuraniću.

Iste godine kada su pisana *Pisma iz Italije* (1851) umro je vladika Njegoš, a sa njim i jedina stvarna mogućnost za rešavanje spora o autorstvu postojećeg, odnosno nestalog speva. U međuvremenu nagađanja su uzela maha, pojavila se sumnja koja je raspirivana. U ono vreme spev je već bio na ceni, naporedo sa *Gorskim vijencem*, omiljen kod Srba i kod Hrvata, tako da je pitanje autorstva postalo ujedno pitanje nacionalne časti. Ipak, bilo je potrebno da mine još čitava decenija dok su insinuacije i nagađanja dobili završni oblik u vidu napada na autora speva.

Godine 1877. objavio je Svetislav Vulović studiju o životu i radu Njegoševu, u kojoj se navlaš dotakao pitanja autorstva speva.[374] Od tog trenutka Vulović postaje glavni i nepomirljivi kritičar Mažuranićev. Međutim, jedan od najplodnijih koji su uopšte pisali o ovom pitanju bio je Nikola Šimić, urednik zadarske *Iskre;* on je čitavom serijom napisa u toku 1885. godine uporno nastojao da uspostavi objektivnost.[375] Vulović pak bio je prvi koji je javno izrazio sumnju u autentičnost speva. Zanimljivo je napomenuti da čak ni on, iako inspirator čitave polemike, ni jednom prilikom nije imao smelosti da kategorički ustvrdi kako *Čengić-aga* nije Mažuranićev, niti da otvoreno optuži pesnika za plagijat, kako su to mnogi hteli kasnije da prikažu, mada se u više na-

[373] Ljubo Nenadović: *Vladika crnogorski u Italiji.* Srbija 1869, br. 8, 9, 12. Isp: *Pisma iz Italije*, SKzadruga 107, str. 56 (ćir.).

[374] *Petar Petrović Njeguš.* Godišnjica Nikole Čupića, I/1877, knj. I, str. 310–347 (ćir.).

[375] Iskra 1885, br. 8, str. 60–61; br. 9, 68–69; br. 11, 84–86; br. 12, 92–94; br. 13, 98–99; br. 14, 106–108.

vrata vraćao ovom pitanju i njegovoj osnovnoj ideji.[376] Potrebno je naglasiti i to da se Vulović u svojim napisima nikada nije služio stvarnim činjenicama, već sumnjama, nagađanjima koja je pokušavao da naknadno obrazloži (zašto Mažuranić nije više ništa napisao? Gde je Njegošev izgubljeni rukopis?). Kada mu je to bilo potrebno, sumnje je uzimao kao aksiom i citirao ih onako kako mu je to bilo potrebno. U ovom pogledu izvanredno je karakterističan i zanimljiv demanti Ljube Nenadovića, za koji čitalačka publika nikada nije saznala, pošto ga je Vulović zadržao kod sebe, objavivši u izvodima samo one stavove koji su išli u prilog njegovim tezama. Ovaj demanti objavljen je tek u naše vreme.[377]

U odbranu jedne od najvećih tekovina novije hrvatske literature i njenog tvorca prvi je ustao August Šenoa, tada urednik *Vienca*. Odmah nakon pojave Vulovićeve studije o Njegošu, on je u svomu listu objavio članak iz koga se saznaje da je Mažuranić primio na dar trofejni zlatan sat Čengićev od sina Novice Cerovića, kao priznanje za njegovo pesničko delo.[378] Članak je propraćen i pismom arhimandrita Nićifora Dučića, koje je povodom speva upućeno uredništvu još 1866. godine, a koje u potpunosti priznaje autorstvo Mažuraniću. Za ovim, usledili su napisi pro i contra. Medaković, bivši sekretar i biograf Njegošev, osetio se pobuđen da kaže svoju reč:

Neki tvrde da je vladika spjeva pjesmu »Smail-aga Čengić«. Ovo se ne može vjerovati... Da je vladika što napisa o Smail-agi, on bi to nekom pokaza, kano što pokazivaše ostale svoje pjesme, koje čitaše zato da čuje kako ostali misle o njegovom umnom proizvodu. Ako ne bi nikom drugom pokaza, to bi doista učinio pred Novicom, kome je najbolje poznat taj događaj. Ima još živijeh ljudi koji će znati da je vladika čita u rukopisu svoja djela: Luču mikrokozma, Gorski vijenac, i Šćepana Maloga. I kad bi pjeva, to bi zaista najprije pjeva Novici, kano svome junaku i Srbinu, a ne Smail-agi.[379]

Takođe i ruski naučnik Lavrov, u svojoj iscrpnoj monografiji o Njegošu, koju smo napred citirali (Moskva 1887), posvetio je čitavo poglavlje ovom pitanju.[380] Komparativnim metodom Lavrov je pokazao kako se Mažuranićev i Njegošev način oblikovanja u suštini potpuno razlikuju. Pri tom, on se očevidno služio Markovićevom estetskom analizom, ali upotpunjenom, obogaćenom sopstvenom jezičkom analizom. Poređenjem speva i ranijih Mažuranićevih tvorevina Lavrov je otišao mnogo

[376] S[vetislav] Vulović: *Njeguš i Mažuranić*. Otadžbina, V/1880, sv. 17, str. 137–149; *I opet Njeguš i Mažuranić*. Preodnica, I/1884, br. 3, str. 46–48; br. 4, 62–64; br. 5, 76–79; br. 6, 92–94.

[377] Radmilo Dimitrijević: *Pismo Ljube Nenadovića Svetislavu Vuloviću*. Prilozi za književnost, Beograd 1956, knj. XXII, sv. 1–2 (čir.).

[378] A. Š. [Šenoa]: *Novica Cerović*. Vienac, X/1878, br. 7, str. 107–111.

[379] Medaković, *P. P. Njegoš*. Op. cit., str. 95.

[380] Ovaj odlomak upoznala je i naša suvremena čitalačka publika preko recenzije Miše Dimitrijevića u Letopisu Matice srpske, LVIII/1888, knj. CLIII, str. 115–123, neposredno posle izlaska Lavrovljeve knjige.

dalje, iznašavši zajednička mesta, obeležja, tragove, otiske prstiju istog pisca. On je zapravo bio taj koji je prvi primetio da je čitava slika crnogorskog života u spevu idealizovana, mada nije bez izvesnih lokalnih oznaka i, uopšte, narodnog duha, još uvek ne onakva kakva bi morala biti kod Njegoša. Rešivši tako pitanje pripadnosti speva na način jednostavan, ubedljiv i jedino moguć, Lavrov je prepustio svoj rad sudu vremena. Ni u jednom trenutku on se nije bavio polemikom kao takvom, nije operisao argumentima »jeste-nije«, štaviše, nije našao za potrebno da izvede obligatan zaključak, što mu se kasnije zameralo.[381] Sa današnjeg stanovišta ovo je pitanje nepomućeno jasno, i njegova spornost stvarno prestaje sa pojavom Lavrovljeve studije. Međutim, uvek iznova raspaljivana polemika otegla se sve do početka novog stoleća.

Godine 1892. pojavila se brošura Jovana Roganovića, koja vaskrsava pitanje autorstva, a kojoj su neposredan povod bili pesnikova smrt i nalaz rukopisa.[382] Roganović tvrdi da je Njegoš dao spev Mažuraniću ne mogavši ga izdati pod svojim imenom (!), ali ga je Mažuranić doterao i prisvojio. Polemišući sa Dučićem i Lavrovom, ovu tvrdnju, međutim, on ne dokumentuje ničim. U odbranu Mažuranićevu tada je ustao Jovan Hranilović, napavši Roganovića u svome *Javoru*.[383] Uglavnom, on se pozvao na Dimitrijevićev članak iz *Letopisa*, ne rekavši ništa novo. Ali, iste godine, takođe u odbranu Mažuranićevu, objavljen je u *Viencu* izvadak iz dnevnika Frana Mažuranića od god. 1889.[384] Između ostalog, tu se kaže:

Od samog pjesnika »Gorskog vijenca« dobio je Novica prve glase da je opjevan. I to ovako: došao jednom gospodar k njemu, pa će mu već izdaleka: – Ej, bane, slušaj! opjevo te neki Hrvaćanin, ma divno te opjevo! Al ti reče da si Turčin, i ti i tvoj otac.

Dalje, navodi se izjava koju je Novica dao pred svedocima, drugom jednom prilikom, povodom spora oko autorstva speva:

Prosto Ljubi Nenadoviću govoriti što hoće, a ja neću nego istinu... a da drugoga nije, gdje bi vladika od vojvode i pobratima svoga imao Turčina i kavaza Čengićeva praviti? Pa kako bi mogao oca moga Durakom zvati, dok sav svijet znade da mi je pop Milutin Cerović otac bio, i da od ruke Mehmed-paše Sermanovića poginu?... Pak već i sam početak pjesme – »u sred Stolca, kule svoje« – svjedoči da Crnogorac toga ne napisa.

Među pesnikovim hartijama nalazi se jedno zanimljivo pismo pesnika Danila Medića, datirano »Na Cetinju Gore Crne«, 16/10 1871, iz ko-

[381] M. Dimitrijević u spomenutom prikazu, a za njim J. Babić, u raspravi *Spor o autorstvu speva...* (Misao, Beograd 1921, sv. 2, str. 92–109), et sep.

[382] *Čiji je spjev Smrt Smail-age Čengijića?* Cetinje 1892 (ćir.).

[383] *Još nešto o autorstvu epa »Smrt Smail-age Čengijića«.* Javor, XIX/1892, br. 39, str. 621–622 (ćir.).

[384] *Čiji je Čengić-aga?* Vienac XXIV/1892, br. 44, str. 697. Isto: Obzor, XXXIII/1892, br. 248. Navedeni događaj dat je kao pričanje vojvode Dura, sina Novičina. Međutim, isti događaj izneo je dr Milan Jovanović-Batut kao sopstveni susret sa Novicom i to mnogo pre Frana Mažuranića, u Braniku za god. 1886, br. 48–49 (ćir.).

ga se jasno vidi da je crnogorska javnost mnogo pre famoznog spora oko autorstva bila načisto s tim ko je pravi tvorac speva:[385]

Preuzvišeni!

Večeras je bila predstava u Čitaonici i ja sam deklamirao Vašeg Čengića onako kako sam mogao, i uvjeravam Vas, da nisam mogao svršiti ni jednog perioda, a da se nije zaorilo: »Živio Mažuranić!«

Crnogorci sidjeli su pod tokama oružani, plakali su od radosti, a čini mi se da je i na one učinjen dobar utisak, koji su već i prije bili poznati s eposom.

Sastao sam se s Novicom Cerovićem, s njegovim sinom i samim Mirkom Damjanovićem, ovaj posljednji obožava Vašu Preuzvišenost, Novica se pak ljuti, što ste ga »poturčili«, ali mi je ipak obećao podariti harbiju Kariman-bega Čustovića, prijatelja silnoga Čengića. Harbija ta namjenjena je Vama, a za g. Kukuljevića prositi ću tako isto što god, što je bilo ugrabljeno onu noć, kad je poginuo Aga.

Prije dva dana vidjeh sve njegovo odijelo i oružje, sablja mu, ćurak i toke zaslužuju osobite pažnje, sedlo i uzda tako isto nijesu bez velike vrijednosti. Glava Čengićeva visi i sad na kuli, a ovih danah dovezeno je iz Rusije veliko zvono da se na tu kulu podigne i veli se, da će sve glave biti zakopane u zemlju, no ako se to obistini, ova će biti prije u mene nego li je zakopaju. Ako je se ikako dočepam nadajte se, eto je u Zagreb!

Ali sumnje i klevete nisu prestajale ni posle pesnikove smrti, ni posle pronađenog rukopisa, ni posle smrti protagonista ove raspre. Svaki od pomenutih događaja bio je samo povod za obnovu spora. Najzad, pesnikov sin Vladimir bio je prinuđen da sudskim putem goni klevetnike; posle održanog pretresa, na osnovu originalnog rukopisa porota je utvrdila jednom za svagda da je Ivan Mažuranić pravi i jedini autor speva.[386] U ovo vreme pada i ono dragoceno svedočanstvo pesnikovog prijatelja Tkalca o nastanku speva (»ja sam bio kod njegova rada svjedok de visu et auditu, i mislim da moja svjedodžba može biti od koristi, a pripravan sam, ako ustreba, pred sudom potvrditi prisegom«). Tkalčevo svedočanstvo, objavljeno 1893. godine u *Viencu*, i danas predstavlja jedan od najznačajnijih dokumenata za izučavanje postanka speva, i ono se veoma često spominje i izvan ovog pitanja.

Spor oko autorstva tinjao je još neko vreme, ali je stvarno bio ugašen. Posle sudskog procesa i veštačenja rukopisa praktično više nisu uneti novi elementi. Godine 1895, posle smrti Novice Cerovića i Ljube Nenadovića, *Srpska zastava* pokušala je da ponovo pokrene spor, ali bezu-

[385] Arhiv SKZ, R 5844/b.

[386] Čitav taj sudski proces objavljen je u savremenoj štampi: *Govor g. Vladimira Mažuranića na glavnoj raspravi proti »Srbobranu«* (Obzor, XXXIV/1893, br. 218); *Smail-aga Čengić pred sudom* (Hrvatska, VIII/1893, br. 215, str. 2–3; Katolička Dalmacija, XXIV/1893, br. 70); *Znamenita rasprava u Zagrebu* (Crvena Hrvatska, III/1893, br. 39); *Tko je sačinio »Smrt Smail-age Čengića«?* (Hrvatska, VIII/1893, br. 217, str. 3; br. 218, str. 2); *Poslije porote* (Srbobran, X/1893, br. 71–72).

spešno.[387] Iz svega toga, međutim, kao feniks iz pepela, rodilo se jedno potpuno novo, čisto književno-istorijsko pitanje: pitanje geneze, izvora i umetničkih kvaliteta speva. Mažuranić je na taj način potpuno rehabilitovan, a njegovo je delo naknadnim i detaljnim proučavanjem dobilo u vrednosti mnogo više no što je izgubilo.

Značajno je što se o Ivanu Mažuraniću i danas neprekidno piše, sa nesmanjenim intenzitetom, aktivno i ne prigodničarski. Njegova poezija ne pripada prošlosti, njegovo je delo živo prisutno, inspiriše, i budi uvek novi interes.

RUKOPISI

Rukopisi Mažuranićevih dela imaju vrlo malo prepravaka, vrlo malo precrtanih mesta. Ipak, oni nam izvanredno čitko pokazuju kako je pesnik stvarao, otvaraju nam pristup u njegovu intimnu radionicu, u njegov svet, a pokatkad nam otkrivaju čitave male tajne. Privučeni u prvom redu bizarnošću nastanka, vrednosti i trajanja njegovih najboljih ostvarenja – *Smrti Smail-age Čengića* i XIV i XV pevanja *Osmana*, istraživači su se bacili na proučavanje autografa ovih dela, i rezultati, katkad veoma zanimljivi i značajni, nisu izostali.[388] Na nama je da na ovome mestu progovorimo o rukopisima i varijantama preostalih Mažuranićevih pesničkih tvorevina, do kojih se danas još moglo doći.

O vlastitom stvaranju sam pesnik je skrušeno meditirao:

Jur višekrati primih pero u ruku
da plam ognjeni, ki me izgara, opišem.
— — —
Nu čiem se pero u crnoj masti utopi,
ugasnu plami, i žarka vatra ugasne,
ter mješte ognja mi liste led poklopi.
(*Njoj*, god. 1840)

Međutim, tu borbu za izraz nije lako, barem ne uvek, otkriti u njegovim manuskriptima. Mažuranić je bio kontemplativan tip stvaraoca, koji je znao danima da nosi već izgrađenu koncepciju ili čitavu tvorevinu u sebi, a da je uopšte ne stavi na hartiju. Razume se, daleko smo

[387] Srpska zastava, V/1895, br. 11, str. 2: *Dva groba i jedno pitanje* (čir.). Lazar Tomanović, istoričar Crne Gore, beleži da je ovom prilikom reagovao i sam knjaz Nikola: »Koji bi se Srbin mogao ponositi više od mene, da je zbilja i taj biser svojina moga prethodnika? Ali duh epa najbolje svjedoči, da ga nije pisao moj stric. Ako se koji stih iz tog epa podudara sa kojim stihom vladičinijem, nije čudo, to biva kod genijah« *(Je li vladika Rade spjevao ep Smrt Smail-age Čengića?* Brankovo kolo, I/1895, br. 9, str. 269–274).

[388] *Smrt Smail-age Čengića* ispitivali su u rukopisu Josip Pasarić *(Iz ostavštine Ivana Mažuranića*, Vienac 1890, br. 34, str. 646–648), zatim Smičiklas (op. cit., str. 128–133) i Barac (*Mažuranić*, str. 274–296). Rukopis XIV i XV pevanja *Osmana* opisao sam u spomenutom radu u Godišnjaku, knj. VI za 1961. godinu.

od pomisli da ovde treba ubrojati i njegove improvizacije, koje su najčešće stvar rutine. Prihvatao se pera uglavnom onda kada je misao bivala kristalno jasna, ideja zaobljena, zgrada gotova. Takav je bio, videli smo, i u običnom ižvotu, kad je trebalo nešto iskazati: reči je teško otkidao, a kad bi napokon progovorio, svi su ostajali zapanjeni.

Reprezentativno izdanje Mažuranićevih pesama iz god. 1895. i danas je osnova po kojoj s pijetetom i punim poverenjem rade svi priređivači. Ovo izdanje uporedili smo sa rukopisima koji se čuvaju u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a zatim i sa štampanim tekstovima, ako su već pre toga bili objavljeni. Tom prilikom ustanovljeno je da je nasilnih intervencija bilo i ranije, i to u svim vidovima: ortografskih, leksičkih i metričkih. Da je to činjeno bez znanja pesnikova, potvrđuje činjenica da je na sačuvanim štampanim primercima vlastoručno ispravljao takve izmene. U najranijim godinama njegovog stvaralaštva glavni redaktor bio mu je brat Antun, kome je svoje sastave slao poštom iz Ugarske; do danas su sačuvane njegove intervencije na đačkom Ivanovom čistopisu. Kasnije, bili su to razni urednici, a posle pesnikove smrti najveće izmene izvršio je sin mu Vladimir, priređujući spomenuto divot-izdanje. Razume se, ovo ne znači da on nije poštovao očev tekst, ali je činjenica da je taj tekst doterivao, ponajviše ako se radilo o dotad neobjavljenom autografu. Sve razlike mi smo brižljivo pobeležili, idući hronološkim redom od pesme do pesme.

(U levoj koloni nalazi se štampani tekst, u desnoj rukopis):

DR GAJU

Stih		
5:	Po bregovih tad ručaše lugovi zvukom.	Treba: r u c a š e
6:	Ter ledene Velebić vrhove u sniegu sakri.	Treba: z a k r i
7:	Iz mrzlih izsrnu ljuto kotarâ.	Umesto: 'Z mrzlih izsrnuše ljuto kotarov.
9:	Noć tamna nadvisila mrakove.	n a d v i s i š e mrakove.
13–14:	Koga pri sretnom pogledala porodu milom Melpomena lučju – –	pogledaše – – – lučjom.
15:	Eole, više... kak ljuti Hadriju muti	AEole, o t č e... *Chadriu.*
17:	Mrkim ogrnula Savu	o g r n u š e Savu
18:	Hrvatskom... suncu	h o r v a t s k o m Suncu
19:	Što bogodajni tebi je, Eole, skrivio	Čto bogabojni tebi, što, AEole, skriviše
21:	Što mogu	Č t o mogu
24:	Naviešta sviet	n a v i š t j e sviet
25:	Prometevs	P r o m e t h e v s
28:	Ilu	J i l u
29:	Sustegnu iskru Olimpu	sustegnuše iskru Olympu

30:	Zviezdami luči griješ	zvezdami luči grijaš
31:	Kavkazkom izloži	Caucaskom izložiše
33:	Bolie zadobio ti od neba žriebe	boljše zadobiv... ždribe
34:	Njedrom	njedram
36:	U srdcu... užigat hoće	V srdcu... vužigat hotje
37:	Kim da te zovem imenom, Gaje?	kim da te zovem imenom, kim, Gaye?

LAŽCU NE UJERUJ

Kad njeki dan kod vrča tebe zazovnuo Mitar
Lopovom, ti lažcem potvori, Arbo, njega.
Pak kada poštenim čovjekom zazovnu te jučer,
vjerova: al vjerovat nikada lažcu nemoj!

Kad nikidan kod vrča tebe zazovnuše Mitar
Huncuta, ti lažcem potvori, Arbo, njega.
Pak kada počtenim človkom zazovnuše čera,
věrovah: al věrovat nikada lažcu nemoj!

PREDJEM SLAVJANSKIM

1:	Jasni blaženih višnjega žitelji	Jasni polučnih višnjega žitelji

PROTIVNOST

1–4:	Po protimbi živu svaka, a primjeri jošte više; iz onoga, što te čeka poznaš, koja stvar ti biše.	Čez protimbu živu svàkâ, a lagodu jošće više; iz onoga što te čaka poznaš, koja tvâr ti biše.
5–8:	(u štampi izostavljeno):	Ne zna ludjak, čto je radost? Zdravje čto je? Ne zna čili, dok ne stigne njega pakost, a ovoga bol nemili.
11:	Al sklizkoću mora tuži	Al slizkotu mora tuži
14:	Što 'e sloboda, ptić neznade	Čto j sloboda, ptak ne znade
19:	bitka	bitva
20:	I u pot krvav neukali	I v pot krvni ne ukali
21:	što	čto
24:	Dokle gorka nepokusi	Doklam žuhka ne pokusi
25:	sine	sjene
27:	Al tma zemlju kad odine	Al tám zemlju kad odjene
32:	u srdcu	vu srdcu
33:	Dokle cvietak polje kiti	Doklam cvětak polje kitti
36:	jim	njim
37:	dokle	doklam
38:	okom	krilom
43:	Sad, kad jezik iz ust vade	Sad, kad njim ga iz ust vade

(Na margini je Mažuranić protumačio reč *lagoda:* Combinatio.)

UENERI

3:	Gracije	Gratie
7:	Cinire	Cynirae
9–10:	S tobome djetić, plamene ljuvene koj ulaže	S tobom djetić koj plamene ljubavi nam ulaže

Na ovom mestu u štampi je izostavljena strofa:

13–16:		Děvojke svakda iskreno pram tebi srdce nose, zaludu same starice nemoći vatru prose.
18:	Safo	Sappho
19:	očima	pogledom
23:	Ti ostavi ambrosiju	Pustivša tad ambrosiu
28:	vrebca	vrabca
30:	prikloni uho	priklanja uho
32:	tješahu	tišihu
33:	I meni udilj	I nam sveudilj
35:	i meni	i nam
37:	svojim	tvojim
38:	Nek bude silna i slavna	Nek bude nam odjavna
40:	Izgubi parbu odavna	Izgubi priju zdavna
41:	Egida	AEgida

VEČER

1:	Kad sunca zaspava na zahodu trak	Kad sunce zapada na zahodu, trak
2:	I luči njegove	Pržala njegova
3:	Ter brda	I brda
7:	izlijeva	lijeva
8:	I njezinu cvietci pokušaju slast	Kê cvětki krepeću pokušaju slast
11:	u dubravu	vu dubravu
15:	vrhu dolin	vrhu dolov
16:	gdje	gdi
17:	Već zadnju popievku ter leti u lug	Vre zadnju ... vu lug
18:	gnjezdo si leže	gnjizdo se leže
20:	Ljubezno grli se	Ljubezno grleći
21:	I u ljubavi dneva do drugoga sniva	I v ljubvi ta světa do drugoga sněva
23:	jutrošnjega	jutrašnjega
24:	meni mila zviezda ne siva	mojoj boli zvězda ne sěva

MOJEMU PRSTENU

1–2:	Koga mi tvrde njekada vjere liepa za zalog Vukosava dade	Koga mi tvrde liepa vjere někda za zalog Vukosava dade
3:	u dviuh	vu dviuh
5:	Dakle je možno	Dakle bi možno

7–8:	Dakle i žarko ikada bi moglo smrznuti sunce?	Dakle i žarki ikada bi mogal smrznuti Phaebus?
11:	u čilom	vu čilom
13:	Citerska	Cytherska
19:	dade u lievoj	daše vu lievoj
23:	plamćahu	plamtihu
24:	drhtahu	drktahu

(Na margini pesnik je protumačio reč *kolobar:* Circulus metallicus.)

MELPOMENI

(U rukopisu podnaslov glasi: »Horatius, v Knjigi IV, Odi 3«)

3:	neće onog posó	ne htje onog posal
5–7:	Ahajskim niti će njega spješni vozom vranac ko predobitnika vući	V ahajskom niti će njega spješni vozu vranac kak predobitelja vleči
9:	Febovom	Phebovom
10:	Kapitoliju	Capitoliu
11:	namakaju	pomakaju
12:	hvoje	vije
13:	Eolskom će	AEolskom htje
16:	Sini u ljubkih dostoje	V ljubkih sinovi dostoje
17:	Pjevalac' brojit me redove, ter veće	Pěvcih brojiti ... ter valje
20–22:	O, zlaćenih Pierido gusâl mili glas koja prebireš, Ti, niemim koja si možna	O, zlatenih Pierido mili gusâl glas koja perstvuješ! o, němim tolikaj možna
25:	Sve su	svi su
26:	mimoprolaznikâ	mimoprošastnikov
28:	Da uzdišem, da s' milim, ako milim, tvoje j!	Da zdišem, dopadam, ak' dopadam, tvoje je.

SLAVOMIR STOJANU

4:	nozi	nogi
6:	nedavne	nekdašnje
7:	starih djedova	drevnih djedovov
8:	ovjenčale	zvjenčale
9:	ti s' dopadaju	ti dopadaju
10:	tko	kto
11:	Promienit glase katkad	Premĕnit glase někda
13:	novoučeni	novozvučeni
14:	Febo tako ište	Phaebus tako išće
15:	lirom	lyrom
16:	Ciprovi	Cyprovi
18:	prinose	kuriju
19:	oltara	oltarov
20:	Božića, komu, u lievi	Božička, komu, v lĕvi

22:	U vlašćih mirhu, u vlašćih žrtvuju	V vlastjih mirhu, v vlastjih alduju
24:	Slaviti	Zvoniti
25:	O gle, kako prsa jim	O zrij, kako prsa v jim
26:	u možnoj oči plivaju	v možnoj oči plavaju
28:	ruže: gle	rože: zrij
29:	k cielovu	k celovu
30:	veseli	batrivi
32:	Gle, kako crne	Zrij, kako vrane
33:	Prestolje božka, u ljubvi opite	Prastolje božka, v ljubvi zopite
36:	Il miloglasna Safo dali jest	Mieloglasna Sappho jeli
40–44:	I ovi, brate, bješe veliki vil svećenici. Zašto ja nebih, kojega mudri Febo jedva jest Parnasa svete u hrame primio i Hipokrene mi dozvolio	I ovi, brajne, biše veliki vil sveštenici. Začto ja ne bim, kojega mudri Phaebus komaj jest v Parnassa svete hrame primio i Hyppokrene tajam zvolio
46:	dievah	curah
47:	častno? – Zašto ja nebih	čestno? – Začto ja ne bim
48:	jim naklonio	njim naklonio
50:	njegda momu, njegda pepelu	njekda momu, njekda pepelu
51:	iz jasnog	'z jasnog
52:	il – što	al – čto
53:	Na tamnoj stave rupi ružicu	Na tavnoj stave rupi rožicu

FILOSOFIJA I PJESNIČTVO

Mileski 'e gradjanom pokazao njekada Tales
Biti da može bogat, ali da neće, mudrac:
Milton, Tasso, Camoëns, bistri pokazaše pojci,
Biti da hoće bogat, al da ne može pjevač!

PHILOSOPHIA I POËSIS

Mileski gradjanom pokazaše njekada Thales
Biti da može bogat, ali da ne htje, Mudrac
Milton, Tasso, Camoens, bistri pokazahu Pěvci
Biti da hotje bogat, al da ne može Pěvač.

ODKUDA IME SLAVJAN

1:	Slava li il mudro nareklo je	Slava li? il mudro nareknuše
2:	parba	prija [na margini objašnjenje: Lis, de Streit]
3:	nadjenu mu slava	nadenuše slava
5:	Dajte iz obih ovaj izvadite	Dajte 'z obiuh ovaj izvabite

NAPREDOVANJE

(Strofe 4 i 5 dolaze obrnutim redosledom.)

JAVOR

Ova pesma tako je ispresecana makazama, a stihovi ispremeštani, da se jedva može rekonstruisati njen prvobitni izgled. Na kraju se nalazi

ova bizarna primedba interventa: »Po ustmenom predanju otčevu (!) preudesio Vladimir 1889.« Kako da se u to poveruje? Mažuranić je, kako se vidi iz njegovih spisa, lično sastavljao i najbeznačajnije tekstove koji su se ticali njega, ili njegovih bliskih. Aktivnim književnim radom pod starost se uopšte nije bavio, ono pak što je dotle napisao smatrao je fiksiranim i konačnim. U rukopisima n i š t a nije naknadno menjao. Da li je moguće da neposredno pred smrt nezainteresovano poverava sinu, »po predanju«, dakle bez kontrole i ličnog učešća, potpunu preradu jedne od najlepših svojih i, verovatno, najdražih pesama iz mladih dana? Mučno.

Stih 1: »Gdje je ono naraso javore« u rukopisu glasi: »Gdi je ono uzraso javore«. U st. 17 treba da stoji »ticah« umesto »pticah«, i u st. 21 »te« umesto »ter«. Do st. 25 nema krupnijih ispravaka, a onda na mestu 26–29 nedostaju stihovi:

Da ugledam nebo sa zviezdami
miesec sjajni i sunašce žarko
i pod njime što u svietu biva?

St. 33 takođe je u štampi izostavljen:

I u znoju svojemu se kupa

Zatim st. 65–81:

Nije velik, tko se velik rodi,
nit je visok, tko na visu stoji.
Već je velik tko se malen rodi,
a kad pane golem grob mu treba!
A visok je tko u nizi stoji
i visinom nadmaša visine.
Od kolievke pa do tamnog groba
prava svakom veličina teče,
a od noguh pa do vrha glave
u pametnih mieri se visina.
Nije moje što stekao nisam
niti mozgom ni od tiela svoga
i što pusta podade mi sreća:
već je moje što sam dohvatio
svojim trudom i znojem svojime,
trateć svoju od njedara krvcu
i rastući po stanovnu karšu.

Ove po mnogo čemu njegoševske stihove Vladimir Mažuranić najpre je reducirao, a zatim premestio na kraj pesme, radi snažnijeg efekta. Pri kraju umetnuto je deset stihova (od st. »Izsred magle i debela hlada« do »već pomaljam glavu na vidjelo«), kojih nema u rukopisu. Možda se

prvobitni tekst završavao na nekom drugom listu, do kraja navodnika koji su otvoreni, do, recimo, »Iz nizine nadmašit visine«, ali ostalo je što umetak, što parafraza uvodnih reči. Rukopis se završava stihom 110.

JAVOR I TAMJANIKA

Početak ove pesme gotovo je isti kao u prethodnoj, a tematski je njen sastavni deo, što upućuje na pomisao da se u prethodnom slučaju radi o nedovršenoj varijanti, koju je Vladimir uobličio za štampu. Ovaj rukopis je zaobljen, sa vrlo malo ispravaka, dat. na kraju: »Zagreb, 4. lipnja 1840«.

Stih		
26:	čistu	čistom
38:	ter	te
41:	ter	te
46:	neima	nema
48:	Pak	Pa
54:	neima	nema
58:	uz tebe ću biti	u dolu ću biti
78:	ter	te
81:	I susreta	I susrete
82:	Koji no	Kojino
85:	neima	nema
102:	drugo	drugog
108:	ne nadoše	nedadoše
109:	[izostavljen stih]:	To govore a s dušom se bore
118–119:	Kojino se svom krieposti slave Ko što bješe zeleni javore.	Kojino se s nizka uzvisuju kano niegda zeleni javore.

U rukopisu stihovi su obeleženi.

NJOJ

Ova pesma je u originalu bez naslova.

1:	Jur više krati	Jur višekrati
10:	žarka vatra utone	žarka vatra ugasne
13:	al tiem još više bone	i tiem još više opasne

Osim ovih, najgrubljih odstupanja, i onih koja su istraživači već naveli ispitujući rukopise *Čengić-age* i dopune *Osmana* (Pasarić, Smičiklas, Barac, Živančević), svakako treba uzeti u obzir i varijante, one tekstove kojima se autor u više navrata vraćao, doterivao, precrtavao i dopisivao, dok nisu dobile konačni oblik. U njima se katkad izvanredno pogodno prati tok tvoračke misli Mažuranićeve, što može biti od posebne koristi za jednu detaljniju teorijsku analizu, ali i za razumevanje definitivne verzije u celini. Navešćemo jedan takav karakterističan primer. Traktat

o fanatizmu, pisan za spomenicu *Slava preporoditeljem* 1885. godine, koji smo ranije u celosti citirali, otkriva u rukopisu, kao i u slučaju *Čengić-age* od pre čitave decenije, svu težinu borbe za izraz. Na jednom te istom tekstu pesnik je paralelno stvarao dve varijante, naknadno precrtavajući i opredeljujući se samo za jednu (orig. u Arhivu Jugoslavenske akademije):

> Fanatizam, bio on naravi koje mu drago, – političke, cèrkvene, narodne, socialne [precrtano: »socialne, znanstvene ili u obće literarne«, pa umesto svega ponovo umetnuto samo: »socialne«] ne samo nepromiče niti diže svetinje stvari [precrtano: kojoj tobože služi], kojoj se tobože klanja, nego ju dapače ponižuje i mrazi [bilo: mrazi i obezčaštjuje], ter tim [precrtano: već zaustavlja, podkapa] obara i ruši.
>
> On je poguban i pun prokletstva već [precrtano: »stoga što neizvire«, pa naknadno umetnuto:] svojim porieklom, jer nepotiče iz bistra [precrtano: vrela] izvora saviesti, sèrdca, uma i razloga, nego iz [precrtano: »mutne kaluže«, pa naknadno umetnuto:] cèrna kala dugačke [precrtano: jedne] povorke strastih i [precrtano: divjačtva] nečovièčtva, sujete, gluposti, bezobraznosti [precrtano: klevete], laži [precrtano: licemierstva, bahatosti, kukavštine], zavisti [precrtano: okrutnosti], mèržnje [precrtano: i osviete itd. itd.] i inih furiah bez broja; spreman vazda, ako mu kad, zarazom množine, ponarastu [umetnuto: rogovi i] krila, [precrtano: i kad mu se ukaže sgoda] bolvanu svomu za ljubav [precrtano: ne samo kèrvavo progonit pojedinca, nego], neštedeć ni rodjene domovine, harat i palit zemlje i gradove, niegda ognjem i mačem, a od nedavna [precrtano: »još k tomu«, pa umetnuto:] povèrh toga prahom, uljem kamenim i dinamitom.
>
> Istoria svih velikih instituciah čovièčanstva, lietopisi svih narodah [precrtano: i], svih vremenah, neiz[uzev]nimiv ni današnjega, pružaju o tom plačno, ali, žalibože, nepobitno i nedvojbeno sviedočanstvo.
>
> Nakazna [bilo: nakazan] je svak[i]a despoti[zam]a; ali nakaznije nakaze od despot[a]ie [i] fanati[ka]zma [precrtano: »pod«, pa umetnuto: »ovo naše«] sunce[m] [precrtano: još nikad] nevidie nikada.

Prvobitni tekst, dakle, ako se uzme u obzir način na koji je pesnik ispravljao, precrtavao i umetao, grafički daje potpuno novu sliku i otkriva jednu celovitu, nepoznatu varijantu. Jasno je, na primer, da je poslednji pasus i u precrtanoj verziji bio potpuno uobličen, jer ta, besprekorno stilizovana, samo prividno isprekidana rečenica glasi: »Nakazan je svaki despotizam; ali nakaznije nakaze od despota i fanatika pod suncem još nikad nevidie.« Primetio je da u prvoj verziji pesnik, ponesen mišlju, olako pada u verbalizam, da se u drugoj, pri pročitavaniu, susteže, obuzdava i hladi. Očito je da ispravke baš takvog tipa nisu uzgredne, u pisanom prvobitnom toku misli, nego naknadne. Takav je primer kada reč »nečovièčtva« zamenjuje izraz »divjačtva«, jer pesnik ne želi, iako je to impulsivno učinio, da uvredi (videli smo da je već jedan takav tekst za spomenicu odbacio). Zatim, kad nabraja »ine furije bez broja«, karakteristično je da naknadno precrtava i izostavlja vrlo precizno sve one koje su i njemu pripisivali ili mogli pripisati politički pro-

tivnici: licemerstvo, bahatost, okrutnost, osvetu. Nije li se u starosti ponovo setio slučaja Bogović–Filipović, koji mu je nekada tako poljuljao prestiž kao narodnom zastupniku i državnom tužiocu, nije li upravo tako nešto imao na umu dok je precrtavao reči: »Ne samo krvavo progonit pojedinca«?

Naknadno rekonstruisana, izvorna varijanta daje sledeću sliku:

> Fanatizam, bio on naravi koje mu drago, – političke, cèrkvene, narodne, socialne, znanstvene ili u obće literarne, ne samo ne promiče niti diže svetinje stvari kojoj tobože služi, kojoj se tobože klanja, nego ju dapače ponizuje, mrazi i obezčaštjuje, ter tim već zaustavlja, podkapa, obara i ruši.
>
> On je poguban i pun prokletstva već stoga što neizvire iz bistra vrela sèrdca, uma i razloga, nego iz mutne kaluže dugačke jedne povorke strastih i divjačtva, sujete, gluposti, bezobraznosti, kletve, laži, licemierstva, bahatosti, kukavštine, zavisti, okrutnosti, mèržnje i osviete itd. itd.; spreman vazda, ako mu kad, zarazom množine, ponarastu krila, i kad mu se ukaže sgoda bolvanu svomu za ljubav, ne samo kèrvavo progonit pojedinca, nego, neštedeć ni rodjene domovine, harat i palit zemlje i gradove, niegda ognjem i mačem, a od nedavna još k tomu prahom, uljem kamenim i dinamitom.
>
> Istoria svih velikih instituciah čoviečanstva, lietopisi svih narodah, i svih vremenah, neizuzev ni današnjega, pružaju o tom plačno, ali, žalibože, nepobitno i nedvojbeno sviedočanstvo.
>
> Nakazan je svaki despotizam; ali nakaznije nakaze od despota i fanatika pod suncem još nikad nevidie.

Razume se, kao konačna odlučna je samo definitivna pesnikova verzija.

Dosadašnja ispitivanja Mažuranićevih rukopisa, koncepata, varijanata, naknadnih redakcija i prepisa pripremljenih za štampu, pokazuju nesumnjive razlike, katkad veoma bitne i značajne, u paraleli sa široko poznatim kasnije publikovanim tekstovima. Ovo naročito vredi za slučajeve koje smo navodili (uz već spominjana, ranije utvrđena odstupanja u štampanim verzijama *Čengić-age* i XIV i XV pevanja *Osmana*), jer tu se zapravo radi o nepoštovanju definitivne pesnikove reči, o naknadnim, često grubim, a svakako neopravdanim redaktorskim intervencijama priređivača, o svojevrsnom nasilju i nekontrolisanom od kritike i književne javnosti ataku na autorov jezik, sadržaj, stih i stil. Zato će biti neophodno da se ubuduće, prilikom priređivanja Mažuranićevih dela za štampu, tome posveti posebna pažnja, a prilikom izdavanja njegovih sabranih dela moraće se izvršiti potpuna revizija.

Na kraju, donosimo popis najvažnijih arhivalija iz pesnikove rukopisne zaostavštine:

Smèrt Čengić-age. Izvorni rukopis. Autograf, olovkom pisan, str. 20 fol. Arhiv SKZ, R 4093.

Smèrt Čengić-age. »Tršćanski rukopis«. SKZ, R 4304.

Němačko-ilirski slovar. Sa rukopisnim dopunama Vjekoslava Babukića. Str. 498 sa umecima, 8°. SKZ, R 3396.

Hèrvati Madjarom. Arhiv JAZU, I d. 132.

Književni radovi. SKZ, R 6431.

a) *Originalne pjesme (Protivnost, Večer, Veneri* [sic!], *Mojemu perstenu, Slavomir Stojanu, Melpomeni, Philosophia i poësis, Utopljeni pijanac, Otkuda ime Slavjan, Umstvovanje od vekšega na manje, Izpunjena želja, Strah božji, Lažcu ne věruj, Dru Gayu, Izgubitak imena ilirskoga, Javor, Javor i tamjanika, Jur višekrat . . . , Cesarska prosidba).*

b) Prijevodi pjesama *(Belizar, Ako hoćeš još . . . , Sve na svietu mine . . . , Njegda a sada, Peti svibnja, Leandro Heroni, Oslobodjeni Jerusalem).*

c) Narodne pjesme pobilježene rukom Ivana Mažuranića *(Plač Mikule Mudrovčića i popa Antona varhu njezgode svoje, Plač Matije Dorčića i žene njegove varhu nesramne kćeri svoje, Divan popa Mudrovčića i njegovih prijatelja.* Također i jedna džepna bilježnica [8 l.], koja sadrži kraće lirske pesme bez naslova i zabeleške).

Pod sig. R 5342, sa oznakom »Coll. E. Laszowski«:
Slavomir Stojanu (poetičeska poslanica), Mojemu prstenu, Ljubić, Philosophia i poësis, Utopljeni pijanac, Odkuda ime »Salvjan«.

Osman. Pjevanje XIU i XU. SKZ, R 4093.

Rěčnik Osmana Gundulićeva. Uz to: predgovor i dodaci Vjekoslava Babukića (autogr.). 167 l. SKZ, R 6492.

Honoribus magnifici Domini Antonii Kukuljević, etc. etc. Pisano rukom Antuna Mažuranića. SKZ, R 4223.

Zapis narodne pjesme. SKZ, R 4360.
1. U toj gori vatra gori,
2. Lele, Lado.

Kažotić (Casotti) Marko: Miljenko i Dobrila. Prevod s tal. od Ivana i Antuna Mažuranića. Gl. V i početak gl. VI. Str. 25 vel. form. sa komentarima. SKZ, R 6434.

Mažuranić, Vladimir: Rukopis za divot-izdanje »Pjesme Ivana Mažuranića« (Zagreb, 1895). 1–2, 294 l. SKZ, R 6429. Korekturni tabaci istog pod sig. R 6430. I ovaj će se autograf morati uzeti u obzir, pošto mnogih originala danas više nema, valja se bojati, nepovratno. Učvršćuje nas u tom uverenju sledeća opaska priređivača uz pesmu *Nepoznatoj pokojnici:* »Ovo prepisah iz originala otčevom rukom pisana, koj dadoh g. Brusini da pošalje Bogdanovu u Rusiju, sabiraču autografa. Zagreb, 2/III 94«.

Mažuranić, Matija: Zbornik narodnih pjesama hrvatskih (rukopisna zbirka). Odbor za narodni život i običaje, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Sig. MH, br. 44. Poveća skupina pesama, od br. 28 do br. 64, što prilikom obrade nije naznačeno, pisana je rukom Ivana Mažuranića. Ovaj deo nosi i poseban naslov: »Narodne pěsme, i zust Matijevih popisane, 31/I 1836«.

Mažuranić, Ivan: Razni spisi iz zaostavštine. Arhiv JAZU, sig. XV–43 (koncepti, konsignacije, itd. – uglavnom prozni spisi).

Mažuranić, Ivan: Korespondencija. SKZ, R 5844.
a) Pisma njegova raznima (57 na broju).
b) Pisma njemu upućena (A–Ž, 550 na broju).
c) Pisma raznih raznima (98 na broju).
(Objavljena pisma navedena su u bibliografiji).

Mažuranić, Ivan: Filološki spisi. SKZ, R 5846.

Mažuranić, Ivan: Pisanke iz pučke škole. Razne bilješke, ekscerpti i fragmenti. SKZ, R 5843.

Mažuranić, Ivan: Javna djelatnost. Razdoblje 1840–1890.
Razni službeni spisi nađeni u ostavštini. SKZ, R 5850.

Mažuranić, Ivan: Razni stariji spisi nađeni u ostavštini. (1763–1839). SKZ, R 6443.

Mažuranić, Ivan: Razni politički spisi. SKZ, R 5849.

Mažuranić, Ivan: Nacrti raznih zakona. SKZ, R 5848.

Mažuranić, Ivan: Razni koncepti i autografi. Spisi iz zbirke Jelačića. Arhiv grada Zagreba (nesig).

Tuđi rukopisi nađeni u ostavštini Vladimira Mažuranića.
Mažuranić, Ivan: Beleške + narodne pesme iz okoline Karlovca (ivanjske), dat. 1840–41. Prepis iz citirane beležnice pod sig. R 6431, rukom Vladimira Mažuranića.

Mažuranić, Ivan: Bilješke i koncepti iz više matematike i astronomije. 344 kom. SKZ, R 5841.

Razne brzojavke, razne pozivnice. SKZ, R 5847.

Imovinski spisi. SKZ, 5851.

Osobni dokumenti. SKZ, R 5845.

BIBLIOGRAFIJA

Sledeća bibliografija zamišljena je kao potpuna bibiliografija radova Ivana Mažuranića i radova o njegovom životu i delu. Obim, koji je tokom višegodišnjeg traganja narastao izvan očekivanja, dovoljan je danas za jednu posebnu knjigu. Kako se ne bi bez potrebe opterećivao tekst, autor je odlučio da na ovome mestu objavi samo p o p i s Mažuranićevih štampanih radova. Bibliografija radova o životu i delatnosti pesnikovoj, u svome najvažnijem delu, uvrštena je u literaturu.

Ne samo da do danas nismo imali konačan i potpun pregled Mažuranićevih dela, nego i ono što smo imali nije bilo uvek pouzdano. Događalo se da su godinama stvari drugih autora išle pod njegovim imenom, a mnoge njegove ostale nezapažene ili potpuno nepoznate.

U sledeći popis uvedena su pesnikova dela onim redom, kako su se pojavljivala u javnosti. Prilikom sređivanja materijala uzeto je u obzir samo ono, što se pouzdano moglo smatrati kao autentično; uz neke, verovatne, ali zbog nedostaka dokaza ne sasvim sigurne pozicije, stavljen je upitnik. Izostavljeni

su brojni zakonski članci u čijem je stilizovanju ili sastavljanju pesnik učestvovao, jer su oni mahom bezlično izdavani, kao carski dekret, ili potpisani od više autora, te predstavljaju gotovo po pravilu kontaminaciju kolektivnog rada, koju je veoma teško razlučiti. Izostavljeni su takođe i brojni pesnikovi govori, uglavnom službeni i prigodni, koji su u suvremenoj štampi većinom samo prepričani, a stenografisani su u Dnevnicima sabora trojedne kraljevine. Tamo ih zainteresovani čitalac može naći.

1835

1. Ivan Mažuranich: *Primorac Danici.* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, Zagreb, I/1835, br. 2, str. 5, 17. prosinca [pesma].
2. Ivan Mažuranich: *Mati i sin. Iz latinskoga.* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, I/1835, br. 8, str. 32, 28. sěčnja [pesma].
3. Slavomir [Ivan Mažuranić]: *Predjem slavjanskim.* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, I/1835 b,r. 9, str. 36, 7. szushcza [pesma].
4. Slavomir [Ivan Mažuranić]: *Protivnost.* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, I/1835, br. 15, str. 59, 18. travnja [pesma].
5. Budimir M** [Ivan Mažuranić]: *Slavulj i kukavica.* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, I/1835, br. 16, str. 64, 25. travnja [proza].
6. Slavomir [Ivan Mažuranić]: *Slavomir Stojanu. Pěsnička poslanica.* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, I/1835, br. 17, str. 67–68, 2. svibnja [pesma].
7. Ivan Mažuranić: *Odkud ime »Slavjan«?* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, I/1835, br. 17, str. 68, 2. svibnja [pesma].
8. Budimir M** [Ivan Mažuranić]: *Misel.* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, I/1835, br. 17, str. 68. 2 svibnja [proza].
9. Ivan Mažuranić: *Mojemu perstenu.* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, I/1835, br. 18, str. 71, 9. svibnja [pesma].
10. Ivan Mažuranić: *Lažcu nevěruj!* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, I/1835, br. 18, str. 72, 9. svibnja [pesma].
11. Budimir M** [Ivan Mažuranić]: *Misli.* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, I/1835, br. 18, str. 72, 9. svibnja [proza: 1, 2, 3, 4, 5, 6].
12. Ivan Mažuranić: *Milutinu.* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, I/1835, br. 19, str. 73, 16. svibnja [pesma].
13. Budimir M** [Ivan Mažuranić]: *Misel.* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, I/1835, br. 20, str. 80, 23. svibnja [proza].
14. Budimir M** [Ivan Mažuranić]: *Misli* (1, 2, 3). Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, I/1835, br. 25, str. 100, 27. lipnja [proza].
15. B. M. [Ivan Mažuranić]: *Nětilo.* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, I/1835, br. 32, str. 128, 15. kolovoza [proza].
16. Ivan Mažuranić, Ilir iz Primorja horvatskog: *Večer.* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka. I/1835, br. 42, str. 266, 24. listopada [pesma].

17. Ivan Mažuranić, Ilir iz Primorja horvatskog: *Ilir.* Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka, I/1835, br. 47, str. 286, 27. studna [pesma].
18. Ivan Mažuranić: *Doktoru Gayu. 1835.* Štampano pri Franji Suppanu u Zagrebu [pesma, poseban otisak].

1836

19. Ivan Mažuranić, Ilir iz Primorja horvatskog: *Danici ilirskoj.* Danica ilirska, Zagreb, II/1836, br. 1, str. 1–2, 2. januara [pesma].
20. Ivan Mažuranić, Ilir iz Primorja horvatskog: *Nenadović Rade.* Danica ilirska, II/1836, br. 17, str. 65–66, 23. travnja [pesma].
21. Ferić, Ilir iz Dubrovnika: *Sloga i nesloga.* Danica ilirska, II/1836, br. 18, str. 69, 30. travnja [pesma. Preveo s latinskog i preradio Ivan Mažuranić].
22. Ferić, Ilir iz Dubrovnika: *Lěsica i gavran.* Danica ilirska, II/1836, br. 20, str. 77, 14. svibnja [pesma. Preveo s latinskog i preradio Ivan Mažuranić].
23. M* [Ivan Mažuranić]: *Nětila.* Danica ilirska, II/1836, br. 24, str. 96, 11. lipnja [proza].
24. I. M. [Ivan Mažuranić]: *Misal.* Danica ilirska, II/1836, br. 25, str. 100, 18. lipnja [proza].
25. I. M. [Ivan Mažuranić]: *Nětila.* Danica ilirska, II/1836, br. 39, str. 157, 24. rujna [proza (1, 2)].
26. I. M. [Ivan Mažuranić]: *Velikodušje u značaju svoje oštroumnosti.* Danica ilirska, II/1836, br. 45, str. 179–180, 5. studena; br. 46, str. 181–182, 12. studena [proza].
27. Bez potpisa [Ivan Mažuranić]: *Mladost velikih muževah.* Danica ilirska, II/1836, br. 47, str. 184, 19. studenoga [proza].
28. Be zpotpisa [Ivan Mažuranić?]: *Mudra izrečenja.* Danica ilirska, II/1836, br. 49, str. 196, 3. prosinca [proza].

1837

29. Ivan Mažuranić, Ilir iz Horvatske: *Danica Ilirom, danku i vladatelju.* Danica ilirska, III/1837, br. 1, str. 1–2, 7. sěčna [pesma].
30. Ivan Mažuranić, Ilir iz Horvatske: *Napredovanje.* Danica ilirska, III/1837, br. 7, str. 25–26, 18. veljače [pesma].
31. Bez potpisa [Ivan Mažuranić?]: *Rod i starost glasovitih Europeacah.* Danica ilirska, III/1837, br. 10, str. 39–40, 11. ožujka [proza].
32. M.....ć: *Pobčda.* Danica ilirska, III/1837, br. 33, str. 134, 12. kolovoza [proza. Mažuranićev prevod i adaptacija iz Mickjevičevog dela *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* (Paris, 1832)].
33. M.....ć: *Zvězda i iglica magnetna.* Danica ilirska, III/1837, br. 34, str. 140, 19. kolovoza [proza, kao napred].

34. M.....ć: *Oganj*. Danica ilirska III/1837, br. 35, str. 144, 26. kolovoza [proza, kao napred].
35. M.....ć: *Malaria*. Danica ilirska, III/1837, br. 36, str. 148, 2. rujna [proza, kao napred].
36. M.....ć: *Glupi i mudri gospodar*. Danica ilirska, III/1837, br. 39, str. 160, 23. rujna [proza, kao napred].
37. M.....ć: *Pravi Kerštjanin*. Danica ilirska, III/1837, br. 41, str. 167–168, 7. listopada [proza, kao napred].
38. Bez potpisa [Ivan Mažuranić?]: *Pravični čověk*. (Polag českoga). Danica ilirska, III/1837, br. 45, str. 184, 4. studenoga [proza].
39. Bez potpisa [Ivan Mažuranić?]: *Baklja i svěća*. (Polag českoga). Danica ilirska, III/1837, br. 52, str. 211–212, 23. prosinca [proza].

1838

40. Ivan Mažuranić: *Viekovi Ilirije*. Danica ilirska, IV/1838, br. 1, str. 1–3, 6. siečnja [pesma].
41. I*** M*** [Ivan Mažuranić]: *Mojoj****. Danica ilirska, IV/1838, br. 5, str. 17, 3. veljače [soneti I, II, III].
42. I* M*** [Ivan Mažuranić]: *Napast*. Danica ilirska, IV/1838, br. 9, str. 33–34, 3. ožujka [pesma].
43. Bez potpisa. *Belizar i Alamiro*. Danica ilirska, IV/1838, br. 14, str. 56, 7. travnja [Mažuranićev prevod dueta iz Donicetijeve opere *Belizar*].
44. Ivan Mažuranić: *Predislovlje k velikomu narodnomu ilirskomu koncertu, u sriedu 18. Travnja kanoti na predvečerje blagdana od narodjenja Nj. Veličanstva našega premilostivoga cara i kralja Ferdinanda, na korist naše poplavom Dunava u nesreću vèržene dèržavne bratje ugarske, u ovdiešnjem teatru obdèržavanom*. Danica ilirska, IV/1838, br. 16, str. 61–62, 21. travnja [pesma].
45. Bez potpisa [Ivan Mažuranić?]: *Rieč zahvalnosti Franje Kosa od Kosena, viteza od Sterneka, c. k. oberstara i konstantino-jurjevskoga reda viteza od Parme, P. N. Gospojam i Gospodi, koja izobrašenje karlovačkoga mladića Viekoslava Karasa u slikarstvu blagorodno podupreše – radostno prikazana*. Danica ilirska, IV/1838, br. 27, str. 105, 7. sàrpnja [pesma].
46. Bez potpisa [Ivan Mažuranić?]: *Misli*. Danica ilirska, IV/1838, br. 35, str. 140, 1. rujna [proza].
47. Sartori [Johann Wilhelm]: *Putovanje kralja saksonskoga iz Tersta u Dalmaciu*. Danica ilirska, IV/1838, br. 35, str. 138–140, 1. rujna; br. 36, str. 141–144, 8. rujna [proza. Prevod i komentari Ivana Mažuranića].
48. Bez potpisa [Ivan Mažuranić?]: *Misli*.
1. Što se traži od pisaoca dogodovštine?
2. Za čim se u dogodovštini najprie pita? – Danica ilirska, IV/1838, br. 36, str. 144, 8. rujna [proza].
49. Bez potpisa [Ivan Mažuranić?]: *Cilj dogodovštine*. Danica ilirska, IV/1838, br. 41, str. 164, 13. listopada [proza].

50. Bez potpisa [Ivan Mažuranić?]: *Misli.* Danica ilirska, IV/1838, br. 44, str. 175, 3. studna [proza. Prevod ili prerada iz Xenofona?].
51. Bez potpisa [Ivan Mažuranić?]: *Jedna čertica iz govorah Julia Cesara.* Danica ilirska, IV/1838, br. 45, str. 180, 10. studenoga [proza. Adaptirani prevod iz Dion Kasiea].
52. Bez potpisa [Ivan Mažuranić?]: *Misli.* Danica ilirska, IV/1838, br. 46, str. 184, 17. studenoga [proza].
53. Bez potpisa [Ivan Mažuranić?]: *O dužnosti čověčanskoj.* Danica ilirska, IV/1838, br. 47, str. 188, 24. studenoga [pesma. Iz Cicerona, knj. I, gl. 4].
54. Francesco Petrarka: *Neglasovita domovina.* Danica ilirska, IV/1838, br. 47, str. 188, 24. studenoga [pesma. Prevod Ivana Mažuranića?].

1839

55. Ivan Mažuranić: *Blagoj sjeni gospoje Juliane Gaj rodj. Kovač, preminuvše dne 18 prosinca 1839 u 73 godini dobe svoje, tugujući štovatelji.* U Zagrebu. [Posebno izdanje, 8⁰.]

1840

56. I. M. [Ivan Mažuranić]: *Na dan 19. travnja 1840 kao dan čestitoga narodjenja Nj. c. kr. Veličanstva cara i kralja Ferdinanda.* Danica ilirska, VI/1840, br. 16, str. 61–62, 18. travnja [pesma].
57. Ivan Mažuranić: *Prolog k teatralnom predstavljanju ilirskomu po družtvu novosadskom u sriedu 10. Lipnja 1840. u Zagrebu otvorenom.* Danica ilirska, VI/1840, br. 24, str. 93–94, 13. lipnja [pesma].
58. [Ivan Mažuranić]: *»Vriedni domorodci!«* Danica ilirska, VI/1840, br. 27, str. 105–107, 4. sàrpnja [dopis, štampan u članku Vjekoslava Babukića *Sabor čitaonice ilirske zagrebske*].
59. Bez potpisa [Ivan Mažuranić]: *Ilirski teatar. Dopis iz Karlovca od 6 rujna 1840.* Danica ilirska, VI/1840, br. 37, str. 147–148, 12. rujna [proza].
60. Bez potpisa [Ivan Mažuranić?]: *Slavnomu učredničtvu. Iz Karlovca, 9. Rujna (sept.) 1840.* Ilirske narodne novine, VI/1840, br. 73, str. 290, 12. rujna [dopis].
61. Bez potpisa [Ivan Mažuranić?]: *Dopis iz Karlovca, 20 rujna (sept.).* Ilirske narodne novine, VI/1840, br. 76, str. 301, 22. rujna [proza].
62. I. M. [Ivan Mažuranić]: *Peru.* Danica ilirska, VI/1840, br. 38, str. 149, 19. rujna [pesma].
63. P. Stoos, D. Demeter, I. Mažuranić: *Na sedamdeseti dan rodjenja presvietloga gospodina grofa Janka Draškovića Trakoštjanskoga, Nj. c. k. apostolskoga Veličanstva komornika i slavnoga reda sv. Stjepana kralja apostolskoga viteza, bivšega oberstara narodne konjaničke čete itd. itd. kanoti načelnika učenoga družtva ilirskoga i usèrdnoga svedjer domorodca, pobožni starinske krieposti štovaoci.* Dana 20. listopada 1840. U Zagrebu, K. p. ilir. nar. tiskarna Dra Ljudevita Gaja, 1840 [str. 8, stihovi. Od Mažuranića sonet: »Kada su naši u vieku prošastome . . .«].

64. I. M. [Ivan Mažuranić]: *U smàrt Ivana Kozulića – II. godine pravah slušaoca, mladića prevelika ufanja, u Zagrebu dana 3. lipnja 1840. u 22 dobe svoje godištu na žalost svih dobrih preminuvšega – tugujući prijatelji i domorodci.* Tiskom Lj. Gaja (Zagreb, 1840) [sonet].

1841

65. Bez potpisa [Ivan Mažuranić?]: *Dopis iz Karlovca 9. veljače (feb.).* Ilirske narodne novine, VII/1841, br. 13, str. 49 [proza].
66. I. M. [Ivan Mažuranić]: *Sabor karlovačke ilirske čitaonice.* Danica ilirska, VII/1841, br. 8, 29–31, 20. veljače [proza].
67. – – – – ć. [Ivan Mažuranić]: *Poslanica.* Danica ilirska, VII/1841, br. 14, str. 53, 3. travnja [pesma].
68. Ivan Mažuranić: *Na dan 19. travnja 1841. kao dan čestitoga narodjenja Nj. c. kr. Veličanstva cara i kralja Ferdinanda.* Danica ilirska, VII/1841, br. 16, str. 61, 19. travnja [pesma].
69. I. M. [Ivan Mažuranić]: *Literatura ilirska.* Danica ilirska, VII/1841, br. 25, str. 103–104, 10. lipnja [prikaz knjige stihova Ane Vidović: *Anka i Stanko*, Zadar 1841].
70. Bez potpisa [Ivan Mažuranić]: *Misli.* Danica ilirska, VII/1841, br. 36, str. 148, 4. rujna [proza].
71. Bez potpisa [Ivan Mažuranić]: *Prolog govoren u Krapini prigodom pàrvoga narodnoga kazališnoga predstavljanja, dana 29. kolovoza t. g.* Danica ilirska, VII/1841, br. 40, str. 161 [pesma].
72. Pravoljub [Ivan Mažuranić]: *O ilirskoj gradjanskoj azbuki.* Danica ilirska, VII/1841, br. 45, str. 182–187, 6. studenoga [proza].
73. Bez potpisa [Ivan Mažuranić?]: *Dopis iz Karlovca 9. kolovoza (avg.).* Ilirske narodne novine, VII/1841, br. 65, str. 257.

1847

85. I. M. [Ivan Mažuranić]: *Kraljevstvo slavonsko s horvatskim je užje neg s ugarskim i jedino po Horvatskoj s Ugarskom sdruženo.* Novine dalm. herv. slavonske, XIII/1847, br. 24, str. 93–94 [proza].
86. *Rieč bratinska od Ivana Mažuranića, govorena prigodom po ovdašnjem muzikalnom družtvu dne 16. travnja u zagrebačkom kazalištu na korist gladujuće gorske braće danoga koncerta.* Danica horv. slav. i dalm., XIII/1847, br. 17, str. 67–68, 24. travnja [soneti I–II–III].

1848

87. *HÈRVATI MADJAROM. Odgovor na proglase njihove od ožujka mieseca i travnja 1848. Pisao Ivan Mažuranić.* Karlovac, tiskom Ivana Nep. Prettnera. 1848. [str. 20, proza].
88. Pez potpisa [Ivan Mažuranić]: *Davorija.* Danica horv. slav. i dalm., XIV/1848, br. 18, str. 76, 29. travnja [pesma].

89. Bez potpisa [Ivan Mažuranić]: *Reprezentacia kraljevinah Dalmacie, Hèrvatske i Slavonije na nj. Veličanstvo.* Novine dalm. hèrv. slavonske, XIV/1848, br. 62, str. 250; br. 63, str. 254–255 [proza].
90. Ivan Mažuranić: *[Reprezentacija na nadvojvodu Ivana, kao opunomoćenog posrednika u sporu izmedju Hrvatske i Ugarske. O odnosu Hrvatske prema Monarhiji].* Novine dalm. hèrv. slavonske, XIV/1848, br. 70, str. 282–283, 6. sèrpnja [proza].
91. Bez potpisa [Ivan Mažuranić]: *Svemu narodu po Hèrvatskoj i Slavoniji.* Novine dalm. hèrv. slavonske, XIV/1848, br. 71, str. 286 [proklamacija].
92. Bez potpisa [Ivan Mažuranić]: *Manifest naroda hèrvatsko-slavonskog.* Novine dalm. hèrv. slavonske, XIV/1848, br. 74, str. 297–298, 15. sèrpnja [proza].
93. Iv. Mažuranić: *[O opredeljenju naroda u Monarhiji i celokupnosti hrvatsko-srpsko-slavonskoj].* Novine dalm. hèrv. slavonske, XIV/1848, br. 76, str. 306 [stenogram].
94. Bez potpisa [Ivan Mažuranić]: *Bratjo domorodci!* Novine dalm. hèrv. slavonske, XIV/1848, br. 83, str. 333, 5. kolovoza [proklamacija].
95. Bez potpisa [Ivan Mažuranić]: *Bratska molba.* Slavenski jug, Zagreb, I/1848, br. 1, str. 1, 6. kolovoza [proza].
96. Bez potpisa [Ivan Mažuranić]: *Karlovac, 15. kolovoza.* Slavenski jug, I/1848, br. 6, str. 22, 18. kolovoza [dopis].
97. A-Z [Ivan Mažuranić?]: *U Zagrebu, 24. kolovoza.* Slavenski jug, I/1848, br. 9, str. 33–34, 25. kolovoza [prevod Batjanijevog proglasa i opširan komentar].
98. A. Z. [Ivan Mažuranić?]: *U Zagrebu, 17. t. m.* Slavenski jug, I/1848, br. 32, str. 127–128, 18. listopada [dopis].
99. Bez potpisa [Ivan Mažuranić]: *Odgovor na one magjarske hartije, što je tužna Rothova vojska kući poniela.* U Zagrebu, 25. listopada 1848. Štamparija Dra Ljud. Gaja [letak, ćirilicom i latinicom].
100. A. Z. [Ivan Mažuranić]: *Političke iskrice.* Slavenski jug, I/1848, počev od 10. prosinca t. g. do 20. siečnja 1849 [1–24, proza].

1842

74. – –. [Ivan Mažuranić]: *Sabor čitaonice ilirske karlovačke.* Ilirske narodne novine, VIII/1842, br. 16, str. 63–64, 30. sečnja [proza].
75. M* [Ivan Mažuranić]: *Blagotvornost.* Danica ilirska, VIII/1842, br. 20, str. 79–80, 14. svibnja [pesma].
76. – –. [Ivan Mažuranić]: *Dopis iz Karlovca 26. svibnja.* Ilirske narodne novine, VIII/1842, br. 43, str. 169 [proza].
77. I. M. [Ivan Mažuranić]: *U slavu preuzvišenoga i presivetloga gospodina Franje Hallera od Hallerkeöa, dne 17 i 18 listopada 1842. prigodom njegova pàrvoga uzašastja na stolicu bansku od zemlje dalmatinske, hàrvatske i slavonske, – Sinovi ovieh zemaljah smierno poklanjaju.* Kr. pov. ilir. nar. tiskarna dra Ljud. Gaja (Zagreb, 1842) [pesma].

78. *DEUTSCH-ILLYRISCHES WÖRTERBUCH von I. Mažuranić und Dr. J. Užarević. – NÉMAČKO-ILIRSKI SLOVAR, sastavljen po I. Mažuraniću i Dru J. Užareviću.* Agram 1842. Verlag und Druck der k. priv. illyrischen Nationalbuchdruckerei von Dr Ljudevit Gaj [8°, str. 8 nepag. + I–XVIII + 2 nepag. + 466].

1843

79. Mr [Ivan Mažuranić?]: *Nova zanimiva knjiga o Carnoj Gori.* Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, IX/1843, br. 16, str. 63–64, 22. Travnja; br. 17, str. 67–68, 29 Travnja; br. 18, str. 71–72, 6 Svibnja [prikaz knjige: *Ein Besuch auf Montenegro* Heinricha Stieglitza (Stuttgart und Tübingen 1841), prema časopisu Ost und West].
80. Ivan Mažuranić: *Kad hàrvatska bude děva...* SLAVA LÉPOTE, uspomenica za godinu 1843. U Zagrebu. Tiskom kr. p. nar. tiskarne Dra Ljudevita Gaja [24°]. Domorodkinjam od gradjanskoga strělačkoga družtva na svom balu 23. veljače obdàržanom posvetjena [pesma].

1844

81. *IVANA GUNDULIĆA OSMAN U DVADESET PIEVANJAH. Sa slikom piesnika i riečnikom.* U Zagrebu, tiskom kr. pov. h. s. d. tiskarne Dra Ljudevita Gaja. 1844. [Str. I–XI + 4 nepag. + 1–358 + 137. Od Mažuranića potiču]:
    a) *Pievanje Četàrnaesto* [str. 210–237],
    Pievanje Petnaesto [str. 238–258],
    b) *Osmana Gundulićeva riečnik* [str. 1–137],
    c) *O životu Ivana sina Frana Gundulića, vlastelina dubrovačkoga* [nepag. 4 str.].
82. Bez potpisa [Ivan Mažuranić]: *Suza zahvalnosti nag grobom Nikole Šebetića, izabranoga gradjanina karlovačkoga, koji ostavivši sve svoje gradjanskoj bolnici, preminu na 14 sěčnja (Jan) 1844, proplakana od Ubožišta karlovačkoga.* Der Pilger, Commercielle belletristische Zeitschrift. Karlstadt, IV/1844, Nr 5, S. 33, 17 Jänner [sonet].

1845

83. I. M. [Ivan Mažuranić]: *Dopis iz Karlovca, 5. sèrpnja 1845.* Novine hervatske, slavonske i dalmatinske, XI/1845, br. 57, str. 306 [proza].

1846

84. *Smèrt Čengić-age od Ivana Mažuranića.* Iskra, zabavni sastavci od više domorodnih spisateljah. Izdao Ivan Havliček. U Zagrebu 1846. [str. 181–228].

1849

101. Bez potpisa [Ivan Mažuranić]: *Iz Banskog vieća.* Novine dalm. hèrv. slavonske, XV/1849, br. 37, str. 145, 27. ožujka [izveštaj].

102. Ambroz Vranyczany, Ivan Mažuranić, Ivan Kukuljević, Franjo Žigrović: *[Izvještaj o radu hrvatske deputacije u Beču].* Novine dalm. hèrv. slavonske, XV/1849, br. 52, str. 205, 1. svibnja.

103. Vranyczany Ambroz, Mažuranić Ivan, Kukuljević Ivan, Žigrović Franjo: *Molbenica dèržavnoga odbora za potvèrdjenje naših saborskih zaključakah.* Novine dalm. hèrv. slavonske, XV/1849, br. 53, str. 209, 3. svibnja [sastavljač je Mažuranić].

104. *Kralj Matijaš i Nikola Zrinjski na drugom svijetu. Piesan bana bar. J. Jelačića.* – Preveo I. Mažuranić. Slavenski jug, II/1849, br. 5, str. 17, 11. siečnja.

105. *Niegda i sada. Piesan bana bar. J. Jelačića Preveo I. Mažuranić.* Slavenski jug, II/1849, br. 8, str. 29, 18. siečnja.

106. M. [Ivan Mažuranić?]: *Kućno pravo, kućna sloboda.* Slavenski jug. II/1849, br. 176, str. 397–398, 27. listopada [članak].

107. -M. [Ivan Mažuranić?]: *Francezka o rimskom pitanju.* Slavenski jug, II/1849, br. 178, str. 405, 30. listopada [članak].

1850

108. Ivan Kukuljević, Dr Dimitrija Demeter, I. Mažuranić, Vuk Stef. Karadžić, Vinko Pacel, Franjo Miklošič, Stjepan Pejaković, Gj. Daničić: *Književni dogovor.* Narodne novine. XVI/1850, br. 76, str. 215, 3. travnja [deklaracija].

1851

109. I. Mažuranić: *[O nemogućnosti jednog sveslavenskog jezika].* Südslavische Zeitung, Agram, III/1851, Nr 113, S. 239, Mai (got.) [Članak bez naslova, dat. »Agram, 12. Mai 1851« (nem.].

110. Franjo Žigrović, Ivan Kukuljević, I. Mažuranić, Dr Demeter, Drag. Rakovac: *Javno izviestje rasudjujućega odbora vèrhu odluke o nagradi dielah dramatičnih, podnešenih za natiečaj dramatični od god. 1850/51.* Narodne novine, XVII/1851, br. 242, str. 693, 21 Listopada [autor Ivan Mažuranić].

1852

111. I. M. [Ivan Mažuranić]: *Několiko manje poznatih rěčih, štono se nalaze u štatutu krčkom.* Arkiv za pověstnicu jugoslavensku. U Zagrebu, tiskom Dra Ljudevita Gaja. 1852. Knj. II, str. 297–307 [rečnik].

112. Bez potpisa [Ivan Mažuranić]: *Gutachten über die definitive Regelung der Amtssprache bei den k. k. Gerichten in Rijeka.* [Posebno izdanje, dat. »Agram, 26. IV 1852«. Litograf.]

1854

113. Ivan Mažuranić: *Cesarska prositba.* Oesterreichisches Frühlings-Album von H. Truska, Wien 1854. [pesma].

114. I. M. [Ivan Mažuranić]: *Statut grada Senja od godine 1388.*, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku. U Zagrebu, tiskom Dra Ljudevita Gaja, 1854. Knj. III, str. 141–154 + 155–170 [komentar i tekst].

1855

115. I. M. [Ivan Mažuranić]: *Posljednji Orebita.* Iz českoga izvornika, pisana po J. E. Vocelu. Neven, zabavni i poučni list, Zagreb, IV/1855, br. 27, str. 417–419, 5. srpnja; br. 28, str. 433–435, 12. srpnja; br. 29, str. 449–452, 19. srpnja; br. 30, str. 465–467, 26. srpnja [proza, prevod i komentari].

1857

116. *O pismenosti glagoljskoj. Od J. J. Sreznjevskoga. Iz ruskoga od I. M.* Arkiv za povjestnicu jugoslavensku. U Zagrebu, tiskom Dra Ljudevita Gaja, 1857. Knj. IV, str. 111–125 [članak. Prevod i komentari Ivana Mažuranića].

1858

117. Ivan Mažuranić: *Hrvat.* »Izašlo u knjizi sa sbirčicom pjesama od inih pjesnika, Zagreb 1858« [Cf. Vladimir Mažuranić, *Pjesme* 1895, str. 230. Ovo izdanje nisam imao u rukama].

1860

118. I. M. predsjednik Matice ilirske [Ivan Mažuranić]: *Dopis.* U Zagrebu, 8. stud. 1860. Narodne novine, XXVI/1860, br. 259, str. 719, 10. studenoga.

119. *Predstavka Banske konferencije na Nj. Veličanstvo Kralja.* Pozor, Zagreb, I/1860, br. 54, str. 113, 3. prosinca [sastavljač je Ivan Mažuranić].

120. *Zahvalnica Banske konferencije na ručno pismo Njeg. c. kr. apostolskoga veličanstva od 5. prosinca 1860.* Narodne novine, XXVI/1860, br. 293 str. 813, 21. prosinca [sastavljač je Ivan Mažuranić].

121 B.....r M.....ć [Ivan Mažuranić]: *Prolog dne 29. rujna 1860 prigodom početka narodnih predstavah u Zagrebu.* Narodne novine, XXVI/1860, br. 226, str. 622, 2. listopada [pesma].

1861

122. [Ivan Mažuranić]: *Očitovanje o Rieci.* Pozor, II/1861, br. 37, str. 83 [proza].

123. *Predstavka Sabora trojedne kraljevine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske Njeg. veličanstvu kralju Franji Josipu I.* Narodne novine, XXVII/1861, br. 101, str. 209, 2. svibnja [sastavljač je Ivan Mažuranić].

124. I. Mažuranić: *[Pismo na bana Šokčevića].* Narodne novine, XXVII/1861, br. 114, str. 333, 18. svibnja.

125. *[Kraljevski reskript kojim se odobrava zastupanje Vojne krajine na Saboru].* Narodne novine, XXVII/1861, br. 114, str. 333, 18. svibnja [sastavljač je Ivan Mažuranić].

126. *[Zakonski članak o odnošenju Trojedne kraljevine naprama kraljevini Ugarskoj].* Pozor, II/1861, br. 138, str. 301, 18. lipnja [sastavljač je Ivan Mažuranić].

127. *Adresa Sabora trojedne kraljevine.* Narodne novine, XXVII/1861, br. 229, str. 681–682; br. 230, str. 685; br. 231, str. 687–688; br. 232, str. 691–692; br. 233, str. 693–694; br. 234, str. 697; br. 235, str. 699–700 [Ivan Mažuranić i dr.]

128. *Kraljevski odpis,* čitan u siednici hèrvatsko-slavonskoga sabora od 12. studenoga 1861. Narodne novine, XXVII/1861, br. 261, str. 771–773, 13. studenoga [sastavljač je Ivan Mažuranić].

1862

129. *Ban Jellacich über Fiume, Portorè und Buccari und deren Nationalität.* Agramer Zeitung 1862, Nr 126–132 [isp. *Gutachten,* ovde pod br. 112].

1863

130. [Ivan Mažuranić]: *Rieka, dne 17 siečnja.* Narodne novine, XXIX/1863, br. 16, str. 62, 21. siečnja [dopis].

1864

131. Mažuranić: *Hèrvatski proračun u Carevinskom vieću.* U Beču, dne 16. listopada 1863. Narodne novine, XXX/1864, br. 1, str. 2; br. 2, str. 5–6; br. 3, str. 9; br. 4, str. 12–13; br. 5, str. 17–18; br. 6, str. 20–21.

132. *UUJETNO ILI BEZUUJETNO?* Zagreb, 1864 [brošura. Verovatni autor je Ivan Mažuranić].

1865

133. Ivan Mažuranić, kr. hrvatski dvorski kancelar: *[Demanti].* Glasonoša, Beč, V/1865, br. 4, str. 30 [prema: Wiener Abendpost, 2. III 1865].

134. Bez potpisas [Ivan Mažuranić]: *Program samostalne narodne stranke za riešenje perve propozicije kraljevske.* Narodne novine, XXXI/1865, br. 267, str. [1], 21. studenoga.

135. Ivan Mažuranić: *Naputak za izvèršenje izbornoga reda, propisana kralj. odpisom od 24 svibnja 1865 za dojdući sabor kraljevine Dalmacije, Hèrvatske i Slavonije.* Narodne novine, XXXI/1865, br. 129, str. [1–2], 7. lipnja.

136. [Ivan Mažuranić]: *Okružnica kr. kancelarije dvorske na velike župane u Hèrvatskoj i Slavoniji.* Narodne novine, XXXI/1865, br. 200, str. [1], 1 rujna.

1869

137. Ivan Mažuranić: *O magjarskih djelih Nikole Zrinskoga.* Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, Zagreb 1869, knj. X, str. 101–106 [prikaz].

1873

138. Mažuranić–Žigrović: *Protuodgovor hrvatskoga kraljevskoga odbora na odgovor ugarski.* Narodne novine, XXXIX/1873, br. 148, str. [2], 30. lipnja [dat. »U Buda-Pešti, 26. lipnja 1873«].

139. Njegova preuzvišenost, ban Ivan Mažuranić: *Štovana kućo!* Narodne novine, XXXIX/1873, br. 224, str. [2], 30. rujna [svečana beseda prilikom instalacije].

1874

140. Ivan Mažuranić: *[Javna zahvala].* Narodne novine, XL/1874, br. 2, str. 1, 3. siečnja [povodom čestitki, dat. u Zagrebu 27. prosinca 1873].

141. Ivan Mažuranić: *Banska naredba na velike župane.* Narodne novine, XL/1874, br. 10, str. [3], 14. siečnja.

142. I. Mažuranić: *Naredba kr. zemaljske vlade, upravljena na sve županije i gradova dne 18 siečnja 1875* [sic!], br. 63. Narodne novine, XL/1874, br. 21, str. [2], 27. siečnja.

143. I. Mažuranić: *Naredba kr. zemaljske vlade od 19. siečnja 1874, br. 16658, odpravljena na sve županije u pogledu obezbjedjenja javne sigurnosti.* Narodne novine, XL/1874, br. 29–32 [sine pag.].

144. *Govor svietloga bana Ivana Mažuranića, kojim je 19. listopada 1874 otvoreno sveučilište Franje Josipa I.* Narodne novine, XL/1874, br. 240, str. [1], 21. listopada [latinski].

1876

145. I. Mažuranić: *Naredba kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela [za] bogoštovlje i nastavu, od 3. svibnja 1876. br. 5612, ex 1874, upravljena na sve kr. podžupanije i kr. nadzorničtva za pučke škole, na ravnateljstvo kr. muške i ženske preparandije i na sva poglavarstva gradska, kojom se djela Srećka Laya, sadržavajuća ornamente domaće i umjetne obrtnosti Južnih Slavena, svim učionam preporučuju, te podjedno odredjuje zasnovanje školskih sbirka iz narodne domaće i umjetne obrtnosti.* Školski prijatelj, Zagreb, IX/1876, br. 17, str. 262–264, 1. rujna.

1877

146. I. Mažuranić: *O zakladi za investicije u Vojnoj Krajini.* Narodne novine, XLIII/1877, br. 214, str. [3–4], 19. rujna.

147. *Svietli ban o postupku u tiskovnih poslovih.* Narodne novine, XLIII/1877. br. 219, str. [1–2], 25. rujna.

1879

148. I. Mažuranić: *[Okružnica na podžupanije i gradska poglavarstva, kojom se poziva na upis u društvo sv. Jeronima].* Obzor, IX/1879, br. 28, str. [3], 4. veljače.

149. Ivan Mažuranić: *[Dopis na predsedništvo sabora kojim se priopćuje bilancija i ustrojena naredba buduće zemaljske tiskarē].* Narodne novine, XLV/1879, br. 177, str. [2], 2. kolovoza.

1880

150. Ivan Mažuranić: *[Oproštajni govor prilikom odstupa sa banske časti].* Narodne novine, XLVI/1880, br. 45, str. [3], 25. veljače.

1885

151. Ivan Mažuranić: *[Otvoreno pismo povodom odnesenih tzv. komorskih spisa iz zemaljskog arhiva].* Pozor, XXVI/1885, br. 180, str. [1], 7. kolovoza.

152. Ivan Mažuranić: *Fanatizam* ... Slava preporoditeljem, Pozdrav 50-godišnjici hrvatskog književnog preporoda [Zagreb, 1885], str. 15 [proza. Dat. »U Zagrebu, kolovoza 1885«].

1892

153. Ivan Mažuranić: *Grofu Gjuri Erdediu.* Vienac zabavi i pouci, Zagreb 1892, knj. XXIV, br. 2, str. 26–27 [sonet. U članku: M. Šrepel, *Improvizacija Ivana Mažuranića.* Pesma je datirana 23. srpnja 1843].

154. *[Pisma Ivana Mažuranića].* Spomen-knjiga Matice hrvatske, Zagreb 1892, str. 99–118 [u radu: Tadija Smičiklas, *Ivan Mažuranić, predsjednik Matice ilirske od god. 1858 do god. 1872.* Pisma, fragmenti i regesta, dat.: Novi den August 1827 (nem., celo); Rijeka, 20. oktobra 1828 (nem., frag.); Rijeka, 15. oktobra 1829 (tal., frag.); Fiume am 30. April 1830 (nem., celo); Rijeka, 5. august 1833 (frag.); Szombathely, oktobra 1834 (frag.); Szombathely, oktobra ili novembra 1834 (frag.); Szombathely, 30. januara 1835 (frag.); Szombathely, 8. februara 1835 (frag.); Szombathely, 18. aprila 1835 (frag.); Szombathely, 11. jula 1835 (frag.); Karlovac, 10. jula 1842 (frag.).

155. *[Podzrav Vinodolu] od Ivana Mažuranića, vinodolskoga školana trete latinske škole.* Spomen-knjiga Matice hrvatske, Zagreb 1892, str. 101–102 [pesma, objavljena u nav. radu. Godina nastanka je 1830].

156. Ivan Mažuranić: *Dru Gaju.* Spomen-knjiga Matice hrvatske, Zagreb 1892, str. 104–105 [oda. Potpun tekst citirane pesme iz 1835. godine, objavljen u nav. radu].

157. Ivan Mažuranić: *¡Nepoznatoj pokojnici].* Spomen-knjiga Matice hrvatske, Zagreb 1892, str. 117–118 [sonet. U nav. radu objavljen je kao Mažuranićevo izvorno delo, ali to je prevod talijanske ode Fiorinija na kneginju Borgeze. Nastao je 1847].

158–

173. *PJESME IVANA MAŽURANIĆA. Izdao Vladimir Mažuranić. Sa slikom i autografom pjesnika ter sa fototipijom pjesnika na odru. Tiskarski zavod Narodnih novina, Zagreb 1895.* [Str. 20 + 247]. Pored ranije izašlih, u ovom izdanju objavljene su prvi put sledeće pesme:
– *Veneri* (1835). Ova pesma uvršćena je kao izvorna, ali to je prevod iz dela Savioli Ludovica *Amori* (Bassano, 1789).
– *Melpomeni* (1835). Po Horaciju, knj. IV, oda 3.
– *Filosofija i pjesničtvo* (1835).
– *Javor* (1839/40).
– *Javor i tamjanika* (1840).
– *Njoj* (1840).
– *Zaručnici* (1841).
– *Nedužnost* (1842/43).
– *Krila duše* (1858?). Prevod s češkog.
– *Zla sviest* (1858?). Prevod s češkog.
– *Peti svibnja* (1885). Prevod Manconijeve ode.
– *Leandro Heroni* (1836). Odlomak iz Ovidijevih »Heroida«.
– *Početak Tassova »Jerusolima oslobodjena«* (1838–1842?). Prevod.
– *U slavu Antunu Kukuljeviću* (1837). Oda na latinskom.
– *Figaro* (1838/39). Frag. iz opere »Seviljski berberin«.
– *Iz Belizara. Antonina i Eutropio* (1838/39). Prevod iz Donicetija.

1918

174. Mažuranić: *[O promjeni pravopisa god. 1851].* Savremenik, Zagreb, XIII/1918, knj. 13, str. 202 [dgovor na anketu. Objavio Josip Pasarić u članku: *Preradović i Mažuranić o promjeni pravopisa god. 1851].*

1921

175. *Lična sloboda, školstvo, političke prilike. Pismo bana Ivana Mažuranića iz 1849 god.* Obzor, LXII/1921, br. 281, str. [nepag.], 16. listopada [Pismo Jelačiću, dat. 6. ožujka t. g. Objavio Đ. Šurmin].

1924

176. *PJESME IVANA MAŽURANIĆA. Izdao Vladimir Mažuranić. Drugo izdanje. Sušak 1924.* Primorski štamparski zavod d. d. [Str. XXI + 218]. Pored ostalih, prvi put se objavljuje:
– *Izgubitak imena ilirskoga* (1843).

1932

177. *Allerunterthänigster Vortrag des treugehorsamsten Präsidenten des kroatisch- slavonischen Hofdicateriums Johann Mažuranić, womit derselbe um die allergnädigste Enthebung von seinem bischerigen Amte allerunter-*

thänigst bittet. Zbornik za istoriju, književnost i jezik srpskog naroda. Srpska kraljevska akademija, Beograd 1932, knj. V, str. 147–150 [u radu: Aleksa Ivić, *Arhivska građa o jugoslovenskim književnim i kulturnim radnicima.* Dokumenat je datiran: Wien, 25. jänner 1861].

178. *Predstavka hrv.-slav. kancelara Mažuranića u stvari dra Gaja* [nem.]. Zbornik za istoriju, književnost i jezik srpskog naroda, Beograd 1932, knj. V, str. 89–92 [radu kao napred. Dokumenat je datiran: 6. marta 1862].

1935

179. *Ivan Mažuranić baronu Mečeri-u* [nem.]. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Beograd 1935, knj. IX, str. 333 [u radu kao napred. Dokumenat je datiran: Wien, am 3. Oktober 1864].

1943

180. [Ivan Mažuranić]: *Ljubić.* Časopis za hrvatsku povjest, Zagreb, I/1943, br. 4, str. 366 [pesma (1835). U članku: Emil Laszowski, *Književna sitnica o Ivanu Mažuraniću*].

181. [Ivan Mažuranić]: *Utopljeni pijanac.* Časopis za hrvatsku povjest, Zagreb, I/1943, br. 4, str. 366 [pesma (1835). U članku kao napred].

1953

182. *An Se Hoschgeboren Dr Freiherr Krafft-Ebing – Feldhof bei Gratz.* Građa JAZU, Zagreb 1953, knj. 24, str. 166–167 [u radu: Ivan Brlić, *O braći Mažuranićima, Matiji i Ivanu.* Pismo je datirano: »Agram, 19. Juni 1879« i potpisano: »Anton Mažuranić, pensionierter Gymnasial-Director«, sa napomenom priređivača: »Koncept pisan rukom bana Ivana Mažuranića«.

1957

183. [Ivan Mažuranić]: *Izvještaj banskog stola u Zagrebu od 26. aprila 1852. U prijevodu.* Jadranski zbornik. Prilozi za povijest Istre, Rijeke i Hrvatskog primorja. Rijeka–Pula 1957, knj. II, str. 479–512 [u članku: Marko Ćutić, *Izvještaj banskog stola u Zagrebu od 26. aprila 1852. godine o službenom jeziku na sudovima u Rijeci*].

1960

184. [Ivan Mažuranić]: *Izpunjena želja.* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd, XXVI/1960, sv. 3–4, str. 302 [pesme (1835). U članku: Milorad Živančević, *Nepoznati književni radovi Ivana Mažuranića*].

185. [Ivan Mažuranić]: *Umstvovanje od vekšega na manje.* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, XXVI/1960, sv. 3–4, str. 302 [pesma (1835). U članku kao napred].

186. [Ivan Mažuranić]: *Strah božji.* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, XXVI/1960, sv. 3–4, str. 302 [pesma (1835). U članku kao napred].

187. *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu.* Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, god. 1960, knj. V, str. 224–234 [objavio Milorad Živančević. Pisma su datirana: U subotinom mistu dne 11. martia 1835; Karlovac, 27. jenvara 841; Karlovac, 2. sàrpnja 841 (pogrešno, treba: 847), Karlovac, 1. kolovoza 1841; Karlovac, 23/3 842; Karlovac, 19. travnja 842; Karlovac, 1. svibnja 842; Karlovac 10/7 42; Karlovac, 30/5 843; Karlovac, 18/12 844; Karlovac, 12/6 845; Karlovac, 19. travnja 1848; Zagreb, 11/8 850; Zagreb, 19. St[udeni] 850; Zagreb, 7. ožujka 851; Zagreb, 11. ožujka 851; Beč, 10. rujna 862; Zagreb, 17 sèrpnja 866; Beč, 10/11 866].

1961

188. *Iz korespondencije Ivana Mažuranića. Pisma ženi.* Zbornik Matice srpske za književnost i jezik (god. 1960), Novi Sad 1961, knj. VIII, str. 162–184 [objavio Milorad Živančević. Pisma su datirana: Varaždin, 1/11 841; Beč, 14. travnja 1849; Beč, 29/4 849; Beč, 11/10^{bra} 850; Beč, 20/10^{bra} 850; Beč, 22/10^{bra} 850; U Beču na božić 850; Beč, 28 siečnja 851; Beč, 11 siečnja 851; Beč, 31. siečnja 851; Beč, 8 siečnja 861; Beč, 13 siečnja 861; Beč, 17 siečnja 861; Beč, 7 veljače 861; Beč, 2 ožujka 861; Beč, 15 ožujka 861; Beč, 28 kolovoza 861; Beč, 28 rujna 861; Beč, 1. listopada 865; Beč, 23. listop. 865; Beč, 5. svibnja 866; Beč, 6/11 866; Beč, 21 S^{bra} 869; Beč, 28 listopada 869; Beč, 29/12 869; Beč, 22 siečnja 1870; Beč, 23 veljače 870; Beč 22/3 870; Pešta, 29 listop. 872; Pešta, 20 marca 873, 23 marca 873; Pešta, 10 maja 873; Pešta, 3 stud. 879. + na str. 161 slika: Ivan Mažuranić, 60-tih godina XIX veka].

1962

189. Ivan Mažuranić: *Beleške k »Osmanu«.* Pamiętnik Słowiański, Warszawa 1962, tom XII, s. 168–170 [proza. U članku: Milorad Živančević, *Z badań nad uzupełnieniem Osmana Gundulicia*].

IZVORI I LITERATURA

Prilikom izrade studije ovakve vrste, nemoguće je nemati pred očima sve što je do danas rečeno o delu Ivana Mažuranića. Uprkos postojanju brojne literature o predmetu, autor je bio ponajviše upućen na suvremenu štampu i arhivsku građu. Od izvanrednog značaja svakako je bio i uvid u dobro očuvanu pesnikovu ličnu biblioteku, omogućen dobrotom njegove unuke, gđe Aleksandre Mažuranić-Nestorov. Razume se, nisu prenebregnuta ni dostignuća prethodnika koji su obavili koristan i neophodan pripremni deo posla, bez koga bi svaki individualni zahvat bio mučan i teško ostvarljiv.

S obzirom da nam bibliografsko sistematizovanje nije cilj, ukazujemo ovde samo na najvažnija vrela. Tako se ne ponavljaju spiskovi pomoćnih izvora: istorijskih radova, narodnih pesama, topografskih ishodišta i sl., koji se već nalaze u tekstu. Takođe se ne ponavljaju pojedina sporedna pomagala. Izostavljeni su napisi koji ne donose ništa novo; brojni prikazi, recenzije, razne prigodne beleške, hvalospevi, nekrolozi, itd., itd. Ne citira se detaljno ni obiman materijal, objavljen u periodu 1897–1956. u *Građi za povijest književnosti hrvatske,* koji je u celosti upotrebljen (zaostavštine i korespondencija Petra Preradovića, Stanka Vraza, Antuna Vakanovića, Bogoslava Šuleka, Ljudevita Gaja, Dragutina Rakovca, Frana Kurelca, A. T. Brlića, Vatroslava Bertića, Vatroslava Jagića, Dragojla Kušlana, Ivana Kukuljevića, Ivana Filipovića, Augusta Šenoe, zatim Šrepelove *Sitnice iz ilirskog doba* i sl.). Pregledana je suvremena štampa, periodika, saborski spisi i dnevnici, kao i sav pristupačan arhivski materijal. Konsultovani su: Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Institut za književnost, Leksikografski zavod, Arhiv grada Zagreba i Državni arhiv.

Početak, napredak i vrědnost literature ilirske. S kratkim geografičko-statističkim opisom ilirskih deržavah. Od Dragutina Seljana. U Zagrebu. Tiskom k. p. ilir. nar. tiskarne Dra Ljudevita Gaja. 1840. [str. 88, 8 × 11].

Ivan Kukuljević-Sakcinski: *Bibliografija hrvatska.* Dio I. U Zagrebu, brzotiskom Dragutina Albrechta, 1860. (sa dodatkom god. 1863).

[Đuro Deželić]: *Ivan Mažuranić.* Sbirka životopisah slavnih jugoslovienskih muževah, sv. I. Narodna knjižnica. U Karlovcu, brzotis i naklad tiskarskog i književnog zavoda Abela Lukšića, 1861. [Isp: *Životopis preuzvišenog gospodina Ivana Mažuranića,* Glasonoša, Karlovac, I/1861, br. 14–16].

Čengić-agas Tod. – Ein episches Gedicht von Ivan Mažuranić. – Übersetzt und erklärt von C[arl] Seeberger. Programm des K. K. Militärgranz Obergymnasiums in Zengg. 1863/64. Triest, 1864. [str. 3–41. Prevod i tumač speva].

Ivan Kukuljević: *Jura Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae.* Zagreb, 1863.

Dr Bogoslav Šulek: *Naše pravice.* Zagreb, 1868.

Vjek[oslav] Klaić: *Nešto o tehnici »Čengić-age«. (I. O jeziku »Čengić-age«; II. O stihu i sroku. O ukrasih govora).* Izvješće o Kr. velikoj gimnaziji u Zagrebu, šk. god. 1874/75, str. 3–24 [Isp: Hrvatska lipa, I/1875, br. 30, str. 246–248; br. 31, str. 254; br. 32, str. 262–263; br. 33, str. 273–274; br. 34, str. 281].

Franjo Marković: *Smrt Smail-age Čengijića. Pjesan od Ivana Mažuranića.* [Predgovor]. Šesto ovlašteno izdanje, sa slikom pjesnika i ilustracijami. U Zagrebu, 1876 [str. II–XLVI].

П. А. Лавровъ: Петръ II Петровичъ Нѣгошъ, владыка Черногорскій и его литературная дѣятельность. Москва, 1878.

Josip Pasarić: *Dva priloga k estetičnoj ocjeni Mažuranićeve epske pjesni Smrt Smail-age Čengijića. 1) Pjesnik i umotvor njegov. 2) Pjesan Mažuranićeva prema estetičkoj nauci o epu. Analiza.* Izvješće Kr. vel. gimnazije u Zagrebu, šk. god. 1888/89. Zagreb, 1889, str. 3–47.

Josip Pasarić: *Elementi umjetne i narodne poezije u Mažuranićevoj epskoj pjesni »Smrt Smail-age Čengijića«*. Izvješće Kr. vel. gimn. u Zagrebu koncem šk. god. 1889/90. Zagreb, 1890.

Tadija Smičiklas: *Ivan Mažuranić, predsjednik Matice ilirske od god. 1858. do god. 1872.* Spomen-knjiga Matice hrvatske 1842–1892. Zagreb 1892, str. 96–137.

Tadija Smičiklas: *Povijest Matice hrvatske.* Spomen-knjiga Matice hrvatske, op. cit. 3–77.

F. Cherubin Šegvić: *Ivan Mažuranić – Smrt Smail-age Čengijića.* Program c. kr. velikog gimnazija u Kotoru za god. 1893/94. [str. 58: uvod (3–6) i opsežan tumač. Postoji i poseban otisak].

Платонъ Кулаковскій: *Иллиризмъ. Изслѣдованіе по исторіи хорватской литературы періода возрожденія.* Варшава, 1894.

Niko Nikolajević: *Rad Mažuranićev do g. 1838. Književna crtica.* Nada, beletristički list. Izdaje hrvatsko djačtvo. Zagreb, II/1895, br. 1, str. 14–15; br. 2, str. 29–31; br. 3, str. 44–47; br. 4, str. 65–70; br. 5, str. 83–76; br. 6, str. 102–104; br. 7, str. 118–119; br. 9, str. 156–159; br. 10, str. 175; br. 11, str. 186–190; br. 12, str. 203–205; br. 13, str. 220–221; br. 14, str. 236–239; br. 15, str. 253–254; br. 16, str. 270–271; br. 17, str. 284–287; br. 18, str. 301–303 [Litograf. List se čuva u Arhivu SKZ pod sig. R 444 (218)].

Vladimir Mažuranić: *O životu i pjesničkom radu Ivana Mažuranića.* Pjesme Ivana Mažuranića, Zagreb 1895, str. III–XX + komentari, str. 225–245.

Martin Polić: *Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Dio prvi: od god. 1860–1867,* Zagreb 1899. *Dio drugi: od god. 1867 do 1880,* Zagreb 1900.

Miroslav Hirtz: *Mažuranić i Preradović.* Preporod, ilustrovani zabavno-poučni časopis, Zagreb, II/1899, br. 6, str. 184 + 186–188.

Marian Zdziechowski: *Odrodzenie Chorvacyi w wieku XIX. Illiryzm.* W Krakowie, czcionkami drukarni »Czasu«, 1902 [str. 208].

Vladimir Mažuranić: *Sbirka hrvatskih listina u Mažuranića.* Vjesnik zemaljskog arkiva IV, Zagreb 1902 [separat].

Đuro Šurmin: *Hrvatski preporod,* I–II. Zagreb, tisak Dioničke tiskare, 1903–1904.

Ljubomir Graničar [Andrija Živković]: *Religiozni momenti u Mažuranićevom Smail-agi Čengiću. Literaturna studija.* Luč, Beč I/1905–1906, br. 2–3, str. 35–40; br. 4–5, str. 64–67.

R. Strohal: *Grad Karlovac opisan i orisan.* Knjigotiskara M. Pociheo. Karlovac 1906.

Dr Rudolf Horvat: *Najnovije doba hrvatske povijesti.* Izdala Matica hrvatska, Zagreb 1906.

Đuro Grubor: *Ferić, Ilir iz Dubrovnika u Gajevoj »Danici ilirskoj« 1836 i Ivan Mažuranić.* Nastavni vjesnik, Zagreb, XVIII/1909, knj. XVII, sv. 10, str. 721–749.

Vladimir Mažuranić: *Hrvatski pravno-povjestni izvori i naša liepa književnost.* Ljetopis Jugoslavenske akademije, Zagreb 1911/12, br. 26, str. 81–146 [separat].

Ferdo Šišić: *Hrvatska povijest. Treći dio, od godine 1790 do godine 1847.* Dionička tiskara u Zagrebu, 1913.

Milan Marjanović: *Savremena Hrvatska.* Srpska književna zadruga, Beograd 1913 [ćir.].

Smrt Smail-age Čengića, spremio i protumačio dr Dragutin Prohaska. I. Značenje pjesme. II. Kako je postala pjesma. III. Umjetnički oblik. IV. Namjera i učinak pjesme. V. Predanje. Beograd 1911 [ćir.].

Dr J[osip] Modestin: *Karta Crne Gore za porabu pri čitanju Mažuranićeva epa »Smrt Smail-age Čengića«.* Nastavni vjesnik, Zagreb 1912, knj. XX, str. 545, 756.

Андрей Ивановичъ Павловичъ: *Иванъ Мажураничъ. Опытъ историко-литературной монографіи изъ хорватской литературы.* Москва 1917 [daktilografirani rukopis u Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu].

Jovan J. Babić: *Spor o autorstvu speva »Smrt Smail-age Čengića«.* Misao, Beograd, III/1921, knj. VI, sv. 2, str. 92–109 [ćir. Postoji i poseban otisak].

Davorin Trstenjak: *Pedagogija Mažuranićeva.* Tiskara i litografija C. Albrecht, Zagreb 1921.

Dr Ferdo Šišić: *Biskup Štrosmajer i južnoslovenska misao.* Srpska književna zadruga, Beograd 1922 [ćir.].

Dnevnik Dragutina Rakovca. priopćili Emil Laszowski i Velimir Deželić. Narodna starina, Zagreb 1922, br. 2, 176; I (1–3).

Emilij Laszowski: *Gorski kotar i Vinodol, dio državine knezova Frankopana i Zrinskih. Mjestopisne i povjesne crtice.* MH, Zagreb 1923.

Đuro Grubor: *Komentar »Smrti Smail-age Čengića« od Ivana Mažuranića.* Nakladom Narodne knjižnice, Zagreb 1923 [ćir.].

Dr Milan Prelog: *Slavenska renesansa (1780–1848).* Zagreb 1924.

Jerzy Pogonowski: *Iliryzm i słowiańszczyzna. Studja nad odrodzeniem chorwackim.* Lwów 1924.

Ambro Ignjatijević Tkalac: *Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj.* Knj. I–II. Srpska književna zadruga, Beograd 1925. i 1926 [ćir.].

Vladimir Mažuranić: *Odnosi biskupa Strossmayera prema Jelačiću i Mažuraniću.* Josip Juraj Strossmayer, Spomen-spis. Uredili dr S. Ritig i dr R. Maixner. [Zagreb], MCXXVI, str. 41–57.

Dr Miho Đuranec: *Dante u pravome svijetlu. Predavanja o otkrićima na Danteu. Problem o čovjeku po Danteu, Shakespearu, Goetheu, Victor Hugou, Mažuraniću i Njegošu. Komparacija. Zagreb.* Tiskara Narodne prosvjete [1927?].

Andrija Rački: *Iz prošlosti Sušačke gimnazije. Prigodom tristogodišnjice (1627–1927).* Primorski štamparski zavod d. d. Sušak, [1927].

Dr M. M. [Milutin Mažuranić]: *Matija Mažuranić (1817–1881), brat pjesnika i bana.* Novinska štamparija (S. Pintarić), Zagreb 1927.

Fran Mažuranić: *Kod strica Ivana.* Mladost, Zagreb, VI/1928, br. 10, str. 217.

Đuro Szabo: *Knjiga o starom Zagrebu.* Narodna starina, IX/1930, sv. 23, br. 3, str. 253–308.

M[ilutin] Nehajev: *O Ivanu Mažuraniću, kancelaru i banu.* Hrvatska revija, Zagreb, III/1930, br. 10, str. 525–536; br. 12, str. 637–651.

Dr Rudolf Horvat: *Ban Ivan Mažuranić. O 40-godišnjici smrti njegove.* Hrvatsko kolo, književno-naučni zbornik. Matica hrvatska, Zagreb, XI/1930, str. 41–84.

Aleksa Ivić: *Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima.* Srpska kraljevska akademija, Beograd 1931, knjiga prva (1790–1897); knjiga treća, Beograd 1932 (1780–1894); knjiga četvrta, Beograd 1935 (1723–1887).

Dr Ivan Bulić: *Jugoslavenski (hrvatsko-srpsko-slovenski) rječnik juridičke terminologije 1853 god. (Saradnja Vuka Karadžića sa Ivanom Mažuranićem, drom Dimitrijem Demetrom i drugima).* Obzor, Zagreb, LXXIV/1933, br. 221, str. 2–3.

Dr Ilija Mamuzić: *Ilirizam i Srbi.* Rad Jugoslavenske akademije, Zagreb 1933, knj. 247, str. 1–91.

Franjo Fancev: *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790–1832).* Građa za povjest književnosti hrvatske, Zagreb 1933, knj. XII, str. 7–46 (1–320).

Ilirska antologija. Književni dokumenti hrvatskog preporoda. Sastavio i uvod napisao dr Slavko Ježić. Minerva, Zagreb 1934.

Vladimir Nazor: *O hrvatskom jedanaestercu (1838–1900). Prilog proučavanju srpskohrvatske umjetne metrike.* Rad Jugoslavenske akademije, Zagreb 1935, knj. 252, str. 73–90.

Dr Felicitas Mokrenski: *Pjesme o smrti Smail-age Čengića.* Prilozi proučavanju narodne poezije, Beograd, II/1935, sv. 2, str. 184–206.

Josip Horvat: *Politička povijest Hrvatske* (prvi dio). Zagreb, 1936.

Vladoje Dukat: *Rječnik Mažuranića i Užarevića.* Rad Jugoslavenske akademije, Zagreb 1937, knj. 257, str. 83–132.

Dragoljub Branković: *Psihološki ogledi o našim piscima (Ivan Mažuranić, Branko Radičević, Jovan Jovanović Zmaj).* Izd. knjižarnice Jeremije J. Dželebdžića, Beograd 1937 [ćir.].

Savo Vukmanović: *Život i književni rad Ivana Mažuranića i teoriska obrada »Smrt Smail-age Čengića«.* Izdavačka knjižarnica Progres, Nikšić–Berane 1937.

Milutin Mažuranić: *Novljansko kolo.* Zagreb 1938.

Dr Ljudevit Jonke: *Mažuranićev ep i narodne pjesme koje pjevaju o smrti Smail-aginoj.* Rad Jugoslavenske akademije, Zagreb 1938, knj. 264, str. 97–122.

Krešimir Georgijević: *Kollárova ideja slovenske uzajamnosti kod Hrvata i Srba.* Slovanská vzájemnost 1836–1936. Praha 1938, str. 63–95.

Fran Petre: *Poizkus ilirizma pri slovencih (1835–1849).* Slovenska matica, Ljubljana 1939.

Dr Rudolf Horvat: *Prošlost grada Zagreba.* Izdalo kulturno-historijsko društvo Hrvatski rodoljub, povodom 700-godišnjice »Zlatne bule«, Zagreb 1942.

E[mil] Laszowski: *Književna sitnica o Ivanu Mažuraniću. Nepoznati stihotvori njegovi.* Časopis za hrvatsku povijest, Zagreb, I/943, br. 4, str. 366.

Antun Barac: *Mažuranić.* Matica Hrvatska, Zagreb 1945.

Dr Vaso Bogdanov: *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49. Prilog historiji naše četrdesetosme.* Jugoslavenska akademija, Zagreb 1949.

Vaso Bogdanov: *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848/49. u svjetlu naše četrdesetosmaške štampe.* Matica hrvatska, Zagreb 1949.

Rudolf Filipović: *Shakespeare in Hrvati v 19. stoletju.* Slavistična revija, Ljubljana 1949, knj. II, str. 306–317.

Antun Barac: *Mažuranić prema Puškinu.* Slavistična revija, III/1950, sv. 1–2, str. 35–38.

Ljubomir Durković: *Braća Mažuranići i Njegoš.* Istoriski zapisi, Cetinje, IV/1951, knj. 7, str. 353–359 [ćir.].

Stipe Banović: *Tri priloga za proučavanje hrvatske narodne i umjetne poezije (2. Mažuranićevi srokovi prema »slaganju« u hrvatskoj narodnoj poeziji).* Rad Jugoslavenske akademije, odjel za filologiju, Zagreb 1952, knj. III, sv. 290, str. 197–224.

Dr Ivan Brlić: *O braći Mažuranićima, Matiji i Ivanu. O izdanjima i prijevodima »Smrti Smail-age Čengijića«.* Građa za povijest književnosti hrvatske, Zagreb 1953, knj. 24, str. 109–214.

Ferdo Čulinović: *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX i XX vijeka.* Knj. I–II, Zagreb 1953–1954.

Antun Barac: *Hrvatska književnost od preporoda do stvaranja Jugoslavije. Knjiga prva: Književnost ilirizma.* JAZU, Zagreb 1954.

Risto Kovijanić: *Njegoš u Mažuranićevom spevu.* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd, XXII/1956, sv. 3–4, str. 273–281.

Dr Marko Ćutić: *[Ivan Mažuranić prema Rijeci]. Izvještaj Banskog stola u Zagrebu od 26. aprila 1852. godine o službenom jeziku na sudovima u Rijeci.* Jadranski zbornik. Prilozi za pvijest Istre, Rijeke i Hrvatskog primorja. Rijeka–Pula 1957, knj. II, str. 465–516.

Marin Franičević: *O nekim problemima našega ritma (nacrt za tipologiju hrvatskog stiha XIX stoljeća).* Rad Jugoslavenske akademije, Odjel za suvremenu književnost, Zagreb 1957, knj. 4, sv. 313, str. 5–187.

Ф. В. Чижов: *Путешествие по славянским землям г. 1845.* Славянский архив, Москва 1958, стр. 127–260.

Dragojla Jarnević: Život jedne žene. Odabrane stranice dnevnika. Priredio Stanko Dvoržak. Znanje, Zagreb 1958.

Ljudevit Jonke: *Osnovni problemi jezika hrvatske književnosti u 19. stoljeću.* Radovi Slavenskog instituta, Zagreb 1958 [separat], str. 75–91.

Dr Krešimir Georgijević: *Romantizam kod Hrvata.* Letopis Matice srpske, Novi Sad 1958, knj. 382, str. 295–314 [separat].

Ivan Mažuranić, Matija Mažuranić, Dimitrija Demeter: Djela. Uredio dr Slavko Ježić. Zora, Zagreb 1958.

Milorad Živančević: *Mažuranićevi izvori za topografiju Crne Gore.* Književnost i jezik, Beograd, V/1958, br. 4–5, str. 215–219.

Milorad Živančević: *Mažuranićeva saradnja u Danici.* Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, god. 1959, knj. IV, str. 275–282.

Milorad Živančević: *Đuro Deželić, autor životopisa slavnih jugoslovjenskih muževah i prvi Mažuranićev biograf.* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd, XXIII/1960, sv. 1–2, str. 98–99.

Milorad Živančević: *Pisma Ivana Mažuranića bratu Antunu.* Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, god. 1960, knj. V, str. 219–240.

Milorad Živančević: *Nepoznati književni radovi Ivana Mažuranića.* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd, XXIII/1960, sv. 3–4, str. 294–305.

Antun Barac: *Hrvatska književnost od preporoda do stvaranja Jugoslavije. Knjiga druga: Književnost pedesetih i šezdesetih godina.* JAZU, Zagreb 1960.

Milorad Živančević: *Iz korespondencije Ivana Mažuranića. Pisma ženi.* Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, Novi Sad 1961, knj. VIII, str. 159–184 [sep. 1–28].

Milorad Živančević: *W sprawie autorstwa pierwszych tłumaczeń z Mickiewicza w literaturze chorwackiej.* Pamiętnik Słowiański, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1961, tom XI, s. 224–231.

Milorad Živančević: *Jedna nerasvetljena misija hrvatskih preporoditelja u Bosni i Crnoj Gori.* Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd 1961, sv. 3–4, str. 252–257.

Milorad Živančević: *Rukopis Mažuranićeve dopune »Osmana«.* Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, god. 1961, knj. VI, str. 250–266.

Milorad Živančević: *Z badań nad uzepełnieniem Osmana Gundulicia.* Pamiętnik Słowiański, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1962, tom XII, s. 157–177.

Josip Horvat: *Povijest novinstva Hrvatske (1771–1939).* Stvarnost, Zagreb 1962.